

Редакційна колегія

Федоренко Валентин Григорович, головний редактор, член Спілки ректорів Європи, член національної спілки журналістів України, перший віце-президент Спілки будівельників України, професор кафедри теоретичної та прикладної економіки ІПК ДСЗУ, д-р екон. наук, почесний доктор Одеської державної академії будівництва та архітектури, професор, Заслужений діяч науки і техніки України, академік УАН

Федоренко Станіслав Валентинович, заступник головного редактора, доцент кафедри охорони праці і навколишнього середовища КНУБА, академік академії будівництва України, к. т. н., доцент

Саввов Іван Антонович, заступник головного редактора, Член ради директорів, Оксфордський Академічний Союз

Кучеренко Ганна Борисівна, відповідальний секретар

Амоша Олександр Іванович, директор інституту Економіки промисловості НАН України, д-р екон. наук, професор, академік НАН України

Андрощук Генадій Олександрович, головний консультант Верховної Ради України, к-т екон. наук, доцент

Андрющенко Катерина Анатоліївна, професор кафедри економіки підприємств ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана», д-р екон. наук, Відмінник освіти України

Бакуменко Валерій Данилович, проректор з наукової роботи Академії муніципального управління, д-р наук з державного управління, професор

Бацаур Семен Іванович, професор кафедри управління персоналом та економіки праці ІПК ДСЗУ, д-р екон. наук, професор

Бендасюк Олег Олександрович, головний спеціаліст департаменту атестації кадрів вищої кваліфікації МОН України, д-р екон. наук

Войтович Радмила Василівна, ректор ІПК ДСЗУ, д-р наук з державного управління, професор

Воронкова Таїсія Євгенівна, професор кафедри бізнес-економіки Київського національного університету технологій та дизайну, к-т екон. наук

Ворогін Валерій Євгенович, заступник директора Національного інституту стратегічних досліджень, д-р наук з державного управління, професор

Гайдуцький Андрій Павлович, заступник керівника управління платіжних систем УКРСІБбанка, д-р екон. наук

Гайдуцький Павло Іванович, Радник Президента України, д-р екон. наук, професор, Заслужений діяч науки і техніки України

Грищенко Іван Михайлович, ректор Київського національного університету технологій та дизайну, д-р екон. наук, професор, академік НАПН України, Заслужений працівник освіти України

Гудзінський Олексій Дмитрович, професор кафедри менеджменту і маркетингу ІПК ДСЗУ, д-р екон. наук, професор

Даций Олександр Іванович, д-р екон. наук, професор, Заслужений працівник освіти України

Денисенко Микола Павлович, професор кафедри Київського національного університету технологій та дизайну, академік УТА, д-р екон. наук, професор

Козловський Сергій Володимирович, професор кафедри міжнародних економічних відносин Донецького національного університету ім. В. Стуса (м. Вінниця), д-р екон. наук, професор

Крилик Артур Станіславович, завідувач кафедри фінансів Хмельницького економічного університету, д-р екон. наук, професор, дійсний член АЕН України

Кузьмін Олег Євгенович, директор навчально-наукового інституту економіки і менеджменту Національного університету "Львівська політехніка", д-р екон. наук, професор, Заслужений працівник народної освіти України

Кулків Петро Мусійович, ректор КНУБА, д-р екон. наук, професор, лауреат 2-х державних премій в галузі науки та техніки, Заслужений працівник освіти України

Курко Микола Несторович, ректор МАУП, д-р юрид. наук, професор, академік Академії наук Вищої школи України, Заслужений юрист України

Кучменко Еліонора Миколаївна, професор кафедри соціології та соціально-гуманітарних дисциплін ІПК ДСЗУ, д-р істор. наук, професор

Маршавін Юрій Миколайович, професор кафедри управління персоналом та економіки праці КНЕУ, д-р екон. наук, професор, Заслужений працівник освіти України

Мігус Ірина Петрівна, головний науковий співробітник Українського науково-дослідного інституту цивільного захисту, д-р екон. наук, професор

Мищенко Катерина Семенівна, доцент кафедри публічного управління та адміністрування ІПК ДСЗУ, кандидат наук з державного управління, доцент

Могильний Олексій Миколайович, д-р екон. наук, професор, ІПК ДСЗУ

Момир Джурович, президент Академії наук та мистецтв Чорногорії

Мордвінов Олександр Григорович, завідувач кафедри, Класичний приватний університет (м. Запоріжжя), д-р наук з державного управління, професор

Ольшанська Олександра Володимирівна, декан факультету економіки та бізнесу Київського національного університету технологій та дизайну, д-р екон. наук, професор

Онищенко Володимир Олександрович, ректор Полтавського національного технічного університету, д-р екон. наук, професор

Осадча Наталія Вікторівна, д-р екон. наук, професор

Патика Наталія Іванівна, проректор з науково-педагогічної роботи ІПК ДСЗУ, к-т екон. наук, доцент

Пяківська Марія Станіславівна, начальник відділу статистики та прогнозування Київського обласного центру зайнятості

Радиш Ярослав Федорович, д-р наук з державного управління, професор

Розпугатенко Іван Васильович, д-р наук з державного управління, професор

Саблук Петро Трохимович, Почесний директор ННЦ "Інститут аграрної економіки", д-р екон. наук, професор, академік УАН, Заслужений діяч науки і техніки України

Седих Юрій Іванович, Президент Товариства Дружби «Україна - Болгарія», Член Української Ради Миру, академік, доктор філософії, Почесний доктор права, професор

Тимошенко Іван Іванович, ректор Європейського університету, професор

Чапка Мирослав, ректор Вищої школи економіки та адміністрації в м. Битом (Польща), д-р екон. наук, професор, академік Академії економічних наук України

Черкасов Андрій Володимирович, завідувач кафедри управління персоналом та економіки праці ІПК ДСЗУ, д-р екон. наук, доцент

Чорна Людмила Олександрівна, завідувач кафедри фінансів оподаткування і підприємництва Вінницького інституту конструювання одягу та підприємництва, д-р екон. наук, професор

Шаров Юрій Павлович, перший заступник директора ДРІДУ НАДУ при Президенті України, д-р наук з державного управління, професор

Шیان Дмитро Вікторович, завідувач кафедри економіки підприємства та менеджменту Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця, д-р екон. наук, професор

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук з

ЕКОНОМІКИ

(постанова президії ВАК України від 27 травня 2009 р. № 1-05/2, наказ Міністерства освіти і науки України № 1081 від 29.09.2014 р.)

ІНДЕКСАЦІЯ ВИДАННЯ В НАУКО-МЕТРИЧНИХ БАЗАХ:

- Index Copernicus (IC);
- SIS;
- Google Scholar.

Свідоцтво KB № 9144,
від 09.09.2004 року

ISSN 2306-6806

Передплатний індекс: 01751

Адреса редакції:

м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Поштова адреса:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька,

18, к. 29

Телефон: (044) 223-26-28, 537-14-33

Телефон/факс: (044) 458-10-73

E-mail: economy_2008@ukr.net

www.economy.in.ua

Засновники:

Інститут підготовки кадрів державної служби зайнятості

України,

ТОВ "Редакція журналу

"Економіка та держава"

Видавець:

ТОВ "ДКС Центр"

Передрукування дозволяється лише за згодою редакції.

Відповідальність за добір і викладення фактів несуть автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів публікацій.

Рекомендовано до друку Вченою Радою ІПК ДСЗУ 25.07.19 р.

Підписано до друку 25.07.19 р.

Формат 60x84 1/8, Ум. друк. арк. 21,2.

Наклад — 1000 прим.

Папір крейдований, друк офсетний.

Замовлення № 2507/1.

Віддруковано у ТОВ «ДКС центр»

м. Київ, пров. Куренівський, 17

Тел. (044) 537-14-34

У НОМЕРІ:

Економіка та держава № 7/2019

Економічна
наука

<u>Ільч Л. М.</u> Модернізація системи професійної орієнтації: досвід країн Скандинавії та Балтії	4
<u>Селіверстова Л. С., Лосовська Н. В.</u> Підходи до формування організаційно-економічного механізму управління соціальною відповідальністю бізнесу	13
<u>Березницька М. В., Бутрим О. В.</u> Ринкові інструменти вуглецевого ціноутворення для сектору управління відходами	17
<u>Чупир О. М., Бурлака Є. О.</u> Чинники розвитку ресурсного потенціалу залізничного транспорту України ...	24
<u>Крилова О. В.</u> Грошові потоки в системі забезпечення платоспроможності підприємства	30
<u>Старченко Г. В.</u> Модель проектно-орієнтованого управління інноваційним розвитком національної економіки	34
<u>Смачило В. В.</u> Архітектоніка трансформацій кадрового потенціалу підприємств транспорту ..	39
<u>Пелехатий А. О.</u> Бюджетна політика розвитку територій: теоретична концептуалізація	46
<u>Пономаренко О. Г.</u> Дискусійні аспекти обліку зобов'язань за кредитами банків	50
<u>Опенько І. А.</u> Кореляційний аналіз впливу існуючої системи державного управління на використання земель лісогосподарського призначення в Україні	55
<u>Шульга С. В.</u> Теоретичні аспекти класифікації аудиторських послуг в умовах законодавчих новацій	63
<u>Петренко В. А.</u> Державне регулювання освітньої діяльності в сфері вищої освіти	69
<u>Софієнко А. П.</u> Особливості механізму управління та обслуговування зовнішнього державного боргу України	73
<u>Шевченко В. В.</u> Функціонально-вартісний аналіз ефективності вищого державного фінансового контролю на регіональному рівні	79
<u>Сигоров І. П.</u> Чинники активізації інвестиційного розвитку молокопереробних підприємств	86
<u>Остапюк Б. Б.</u> Інтелектуально-кадрова складова управління економічною безпекою залізничного транспорту	90
<u>Гараєв М. В.</u> Інвестиційний потенціал підприємств залізничного транспорту: формування та розвиток	96
<u>Герасимюк П. В.</u> Митні ефекти як індикатори стану реалізації митної політики помірного протекціонізму в Україні	100

ПЕРЕДПЛАТА

ВИДАННЯ МОЖНА ПЕРЕДПЛАТИТИ З БУДЬ-ЯКОГО МІСЯЦЯ!

— ЧЕРЕЗ РЕДАКЦІЮ (ТЕЛ. 458-10-73);

— ЧЕРЕЗ ДП "ПРЕСА"
(У КАТАЛОЗІ ВИДАНЬ УКРАЇНИ);

— ЧЕРЕЗ ПЕРЕДПЛАТНІ АГЕНТСТВА

CONTENTS:

Ekonomika ta derzhava № 7/2019

Economy

<u>Ilich L.</u>	MODERNIZATION OF THE CAREER GUIDANCE SYSTEM: EXPERIENCE OF SCANDINAVIAN AND BALTIC COUNTRIES	4
<u>Seliverstova L., Losovska N.</u>	APPROACHES TO THE FORMATION OF ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC MECHANISM FOR MANAGING BUSINESS SOCIAL RESPONSIBILITY	13
<u>Bereznytska M., Butrym O.</u>	MARKET INSTRUMENTS OF CARBON PRICING FOR THE WASTE MANAGEMENT SECTOR	17
<u>Chupyr O., Burlaka Ye.</u>	FACTORS FOR DEVELOPMENT OF RESOURCES POTENTIAL FOR RAILWAY TRANSPORT OF UKRAINE	24
<u>Krylova O.</u>	MONEY FLOWS IN THE SYSTEM OF SUPPORT OF THE COMPANY'S PAYMENT CAPACITY	30
<u>Starchenko G.</u>	MODEL OF PROJECT-ORIENTED MANAGEMENT OF INNOVATIVE DEVELOPMENT OF THE NATIONAL ECONOMY	34
<u>Smachylo V.</u>	ARCHITECTONICS OF TRANSPORTATION OF PERSONAL CAPACITY OF TRANSPORT ENTERPRISES	39
<u>Pelekhatyy A.</u>	BUDGETARY POLICY OF TERRITORIAL DEVELOPMENT: THEORETICAL CONCEPTUALIZATION	46
<u>Ponomarenko O.</u>	DISCUSSION ASPECTS OF LIABILITY ACCOUNTS BY CREDIT BANKS	50
<u>Openko I.</u>	CORRELATION ANALYSIS THE EFFECTS OF CURRENT PUBLIC ADMINISTRATION SYSTEM ON FOREST LAND USE IN UKRAINE	55
<u>Shulha S.</u>	THEORETICAL ASPECTS OF CLASSIFICATION OF AUDIT SERVICES ARE IN THE CONDITIONS OF LEGISLATIVE INNOVATIONS	63
<u>Petrenko V.</u>	STATE REGULATION OF EDUCATIONAL ACTIVITY IN THE FIELD OF HIGHER EDUCATION	69
<u>Sofienko A.</u>	FEATURES OF THE MANAGEMENT AND MAINTENANCE MECHANISM EXTERNAL PUBLIC DEBT OF UKRAINE	73
<u>Shevchenko V.</u>	FUNCTIONAL-COST ANALYSIS OF THE EFFECTIVENESS OF SUPREME STATE FINANCIAL CONTROL AT THE REGIONAL LEVEL	79
<u>Sidorov I.</u>	FACTORS OF ACTIVATION OF INVESTMENT DEVELOPMENT OF DAIRY PROCESSING ENTERPRISES	86
<u>Ostapyuk B.</u>	INTELLECTUAL AND HUMAN RESOURCES COMPONENT OF THE ECONOMIC SECURITY MANAGEMENT OF RAILWAY TRANSPORT	90
<u>Garayev M.</u>	INVESTMENT POTENTIAL OF THE ENTERPRISES OF A RAILWAY TRANSPORTATION: THE FORMATION AND DEVELOPMENT	96
<u>Herasymiuk P.</u>	CUSTOMS EFFECTS AS INDICATORS OF MODERATE PROTECTIONISM CUSTOMS POLICY REALIZATION IN UKRAINE	100

ПЕРЕДПЛАТА

ВИДАННЯ МОЖНА ПЕРЕДПЛАТИТИ З БУДЬ-ЯКОГО МІСЯЦЯ!

— ЧЕРЕЗ РЕДАКЦІЮ (ТЕЛ. 458-10-73);

— ЧЕРЕЗ ДП "ПРЕСА"
(У КАТАЛОЗІ ВИДАНЬ УКРАЇНИ);

— ЧЕРЕЗ ПЕРЕДПЛАТНІ АГЕНТСТВА

Л. М. Ільч,
д. е. н., доцент, завідувач кафедри управління,
Київський університет імені Бориса Грінченка, м. Київ
ORCID ID: 0000-0002-8594-1824

DOI: 10.32702/2306-6806.2019.7.4

МОДЕРНІЗАЦІЯ СИСТЕМИ ПРОФЕСІЙНОЇ ОРІЄНТАЦІЇ: ДОСВІД КРАЇН СКАНДИНАВІЇ ТА БАЛТІЇ

L. Plich,
Doctor of Economic Sciences, Associate Prof, Head of the Chair of Managment,
Borys Grinchenko Kyiv University, Kyiv

MODERNIZATION OF THE CAREER GUIDANCE SYSTEM: EXPERIENCE OF SCANDINAVIAN AND BALTIC COUNTRIES

Сучасна молодь професійні устремління, успішну побудову кар'єри та отримання бажаного соціального статусу переважно пов'язує з вищою освітою. Водночас національний ринок праці характеризується високими показниками надмірної освіченості робочої сили, які щороку зростають. Це означає, що країна володіє значним потенціалом робочої сили, яка працює на робочих місцях, що не вимагають високої кваліфікації. За таких умов побудова ефективної системи професійної орієнтації має стати стратегічною ціллю на шляху до забезпечення сталого економічного розвитку. Метою статті є дослідження специфіки систем професійної орієнтації країн Скандинавії та Балтії, вивчення інноваційних методів і соціальних інститутів, здатних модернізувати національну систему професійної орієнтації.

Проаналізовано досвід модернізації систем професійної орієнтації Данії, Швеції, Ісландії, Норвегії, Естонії, Латвії та Литви. Встановлено, що в більшості країн система професійної орієнтації є частиною концепції неперервної освіти. Виявлено, що модернізація систем професійної освіти досліджуваних країн відбувалася з урахуванням норм та стандартів якості Європейського Союзу і супроводжувалася залученням до обговорення перспективних змін широкого кола зацікавлених сторін у сферах праці та освіти (представників міністерств та відомств, керівників освітніх закладів, асоціацій і об'єднань освітян, роботодавців, профспілок тощо). Досліджено механізми формування та реалізації політики професійної орієнтації. Виявлено, що спільною рисою для країн Скандинавії та Балтії є провідна роль держави у формуванні політики професійної орієнтації та забезпечення нормативної, організаційної, фінансової, інфраструктурної і кадрової підтримки реалізації відповідної політики.

Висвітлено інноваційні підходи у наданні профорієнтаційних послуг, зокрема, психологічна діагностика професійних здатностей особистості, індивідуальні та сімейні консультації кар'єрних радників, а також широкий спектр інформаційних та консалтингових онлайн-послуг, які надаються як державними, так і недержавними структурами. З урахуванням досвіду країн Скандинавії та Балтії визначено шляхи підвищення ефективності національної системи професійної орієнтації.

Today's youth primarily link own's professional aspirations, successful career pursuing and gaining a desired social status to getting higher education. At the same time national labor market demonstrates

rather high level of overeducated labor force which eventually increases. It means that the country possesses significant potential of workforce employed in low-skilled jobs. Under such circumstances developing the efficient career guidance system is a strategic aim on the way of sustainable economic development security. The purpose of the article is to investigate a specific nature of career guidance system in Scandinavian and Baltic countries, as well as highlight innovation methods and social institution enable to upgrade the national career guidance system.

The experience of career guidance system modernization in Denmark, Sweden, Iceland, Norway, Estonia, Latvia and Lithuania was analyzed. It is defined that in majority of the countries career guidance system is an essential part of life-long learning education. It has been found that career guidance system modernization in the states investigated took place considering the European Union quality norms and standards. The wide circle of occupational and educational stakeholders (representatives of ministries and agencies, heads of educational institutions, associations and communities of educationalists, employers, trade unions etc.) were engaged in discussing the prospective changes. The tools of career guidance policy formation and realization were investigated. It has been identified that the profound role of the state in formation career guidance policy and regulatory, organizational, financial, infrastructure and personnel support security concerning this policy realization is the common feature uniting Scandinavian and Baltic countries.

Innovation approaches to provision of vocational guidance services like psychological diagnostics of person's professional skills, individual and family consultations of career advisers as well as a wide range of information and consulting online services providing by authorities and non-governmental organization are highlighted. Taking into account the experience of Scandinavian and Baltic countries, the ways of increasing the efficiency of national career guidance system are defined.

*Ключові слова: професійна орієнтація, професійне самовизначення, освіта, ринок праці, кар'єра.
Key words: career guidance, professional self-determination, education, labor market, career.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ В ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ВИСВІТЛЕННЯ ЇЇ ЗВ'ЯЗКУ ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Інноваційні прориви людства у науці та техніці, поширення інтелектуальних систем і технологій у виробництві впливають на організацію виробництва усіх без виключення сфер економічної діяльності, сприяють розв'язанню низки актуальних проблем, починаючи від логістики і закінчуючи проблемами глобального потепління. Водночас ці новації суттєво видозмінюють структуру ринку праці, загострюють проблеми збалансування попиту і пропозиції праці за освітньо-кваліфікаційними характеристиками, посилюють вимоги до якості підготовки фахівців та потребу постійного оновлення професійних компетенцій. У цьому контексті професійна орієнтація та самовизначення населення і вміння вибудовувати власні освітньо-професійні траєкторії уможливають пришвидшення транзитних переходів у сфері зайнятості та сприяють мінімізації ризиків тривалого безробіття. Отже, актуальності набувають соціально-економічні дослідження щодо модернізації системи професійної орієнтації населення (СПО).

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, У ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗВ'ЯЗАННЯ ПРОБЛЕМИ

Аналізуючи науковий доробок вітчизняних та зарубіжних вчених за останні роки, можна виявити неоднорозмірність та багатоаспектність проблеми професійної орієнтації населення. Дослідженням проблеми професійної орієнтації в контексті глобалізації та структурних зрушень попиту на робочу силу за професіями займалися Н. Сапельнікова (N. Sapelnikova) та Г. Решетова (G. Reshetova) [10]. Професійну орієнтацію як підсистему освіти та один з інструментів забезпечення рівного доступу населення до ринку праці досліджували С. Валдімарсдоттір (S. Valdimarsdottir), І. Бергмо-Првулович (I. Bergmo-Prvulovic), Р. Вуорінен (R. Vuorinen), А. Ловен (A. Loven) [14], П. Плант (P. Plant) та Е. Хауг (E. Haug) [14; 16]. Різномісним аспектам професійної орієнтації молоді присвятили свої роботи І. Беганська (Beganska I.) [1], Л. Білоусова (L. Bilousova), Н. Пономарьова (N. Ponomarova) [2], В. Лозовецька (V. Lozovetska) [5], М. Кримова (M. Krumova), Н. Якімова (N. Yakumova) [6] та ін. Проблема вимірювання взаємозв'язків між кар'єрою, професійною орієнтацією і потребами в професій-

ній освіті дорослих займалися Л. Мангас (L. Mangas), Б. Сієра (B. Sierra), М. Теєдор (M. Tejedor) [17].

Широкий спектр досліджень у напрямі професійної орієнтації переважно стосується дітей шкільного віку, молоді та безробітних. Це є свідченням того, що професійна орієнтація розглядається переважно в контексті транзиту робочої сили від освіти до ринку праці або від безробіття до зайнятості. На моє переконання такий підхід є досить вузьким, оскільки не враховує можливостей транзиту робочої сили у сфері зайнятості (наміврів зайнятих людей змінювати напрям професійної діяльності та регламент робочого часу), а також транзиту від неоплачуваної роботи до оплачуваної. З огляду на це, постає необхідність у розширенні сегменту осіб, охоплених професійною орієнтацією і відповідно пошуку шляхів модернізації СПО.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є дослідження специфіки СПО країн Скандинавії та Балтії, а також виокремлення інноваційних методів, соціальних інститутів, здатних модернізувати національну СПО.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Система професійної орієнтації України пройшла складний шлях становлення. У Концепції державної системи професійної орієнтації населення остання визначається як науково обгрунтована система взаємопов'язаних економічних, соціальних, медичних, психологічних і педагогічних заходів, спрямованих на активізацію процесу професійного самовизначення та реалізації здатності до праці особи, виявлення її здібностей, інтересів, можливостей та інших чинників, що впливають на вибір професії або на зміну виду трудової діяльності [4]. Разом з тим основою професійного самовизначення особи є самопізнання та об'єктивна самооцінка індивідуальних особливостей, зіставлення своїх професійно важливих якостей і можливостей з вимогами, необхідними для набуття конкретних професій, та кон'юнктуру ринку праці [9].

Оскільки професійне самовизначення є пролонгованим дискретним процесом, який триває впродовж всього свідомого життя особистості та передбачає неодноразове прийняття рішень щодо зміни виду або характеру зайнятості, то професійна орієнтація має здійснюватися не лише під час здобуття освіти чи перебування на біржі праці, а й впродовж розгляду альтернатив транзиту на ринку праці. Цілком слушною є думка В. Лозовецької про те що "професійна орієнтація підтримка повинна надаватися особистості на всіх етапах її професійного становлення та розвитку, в тому числі і в процесі її професійної освіти та навчання" [5, с. 5—6].

У цьому контексті цікавим є досвід інших країн світу, які вибудовують національні СПО відповідно до концептуальних засад навчання впродовж життя, що сприяє формуванню нової культури споживання освітніх послуг та уможливує збалансування розвитку загальних і спеціальних компетенцій особистості з суспільними запитами. У таблиці 1 узагальнено дані про інституційну підтримку СПО у країнах Скандинавії та Балтії.

У Данії формуванням політики професійної орієнтації опікуються Міністерство у справах дітей та освіти [19] та Міністерство науки, інновацій та вищої освіти [20]. Міністерство дітей та освіти Данії формує і реалізує політику професійної орієнтації для осіб, охоплених загальноосвітньою та професійно-технічною підготовкою. Своєю чергою Міністерство науки, інновацій та вищої освіти Данії відповідає за професійну орієнтацію дорослого населення. Обидва міністерства активно приймають участь у міжнародній співпраці щодо професійної орієнтації і намагаються узгодити нормативні

акти з цих питань відповідно до Резолюції Європейського Союзу (ЄС) щодо професійної орієнтації впродовж життя та відповідними рекомендаціями ЄС і ОЕСР.

Данія має досить тривалу традицію міжсекторального співробітництва у питаннях професійної орієнтації на національному, регіональному та локальному рівнях. На національному рівні таке співробітництво триває у рамках Форуму національного діалогу, до якого входять представники міністерств та громадських організацій. Метою Форуму національного діалогу є підвищення якості освітніх послуг у консультативних центрах; забезпечення тісного діалогу між міністерствами і організаціями, установами, асоціаціями та консультативними центрами, які беруть участь у формуванні та реалізації політики професійної орієнтації.

Мережа професійних центрів досить розгалужена. Вже з початкової школи професійна орієнтація реалізується в рамках освітньої програми "Освіта та робота" вчителями молодшої та середньої ланки загальноосвітньої школи, а далі викладачами гімназій та коледжів.

Заклади вищої освіти до здійснення професійної залучають професорсько-викладацький склад, спеціально підготовлених консультантів та студентів. Міністерством науки, інновацій та вищої освіти Данії створено національний інформаційний портал Uddannelseszoom [29], який містить бази даних щодо можливостей працевлаштування та побудови кар'єри, актуальності освітньої підготовки, закладів, які її надають та якості відповідних послуг. Цільовою групою користувачів є: діти, молодь, доросле населення, інструктори, вчителі, консультанти з професійної тощо.

Поза освітою послуги з професійної орієнтації надаються спеціалізованими центрами на регіональному та державному рівнях. Зокрема на регіональному рівні діє 56 центрів молодіжної професійної орієнтації, основною метою яких є озброєння молоді інформацією щодо потреб ринку праці, життєвого циклу професій та актуальності компетенцій. Послуги центрів спрямовані на учнів 7—10 класів і молодь віком до 25 років, яка навчається або працює.

Регіональні центри професійної орієнтації сприяють забезпеченню комфортного переходу молоді від освіти до ринку праці, і навпаки. З січня 2011 року у Данії працює інтернет-платформа електронної професійної eGuidance [13], яка цілодобово за допомогою різноманітних віртуальних каналів зв'язку (електронної пошти, чату, вебінару, соціальної мережі, телефону або текстового повідомлення) сім днів на тиждень надає індивідуальні послуги з професійної орієнтації для різних вікових груп населення. Крім інтернет-платформи eGuidance, діє національний портал з професійної орієнтації: www.ug.dk, який допомагає громадянам знаходити актуальну інформацію про розвиток ринку праці та приймати кваліфіковані рішення щодо здобуття освіти, навчання та кар'єри.

На державному рівні професійна орієнтація здійснюється понад 90 муніципальними центрами зайнятості. Цільовою групою є особи старші 18 років та безробітні. Державною службою зайнятості створено інтернет-портал www.jobnet.dk, на якому можна отримати інформацію про вакансії, переглянути банк резюме тощо.

В Ісландії тривалий час спостерігався значний відсів учнів зі старшої школи та вищої освіти, який був пов'язаний з бажанням молоді раніше починати трудове життя. Тому ісландці вважають, що рання професійна орієнтація є запорукою свідомого поміркованого вибору освіти та професії.

Відповідальність за формування політики професійної орієнтації покладена на Міністерство освіти, науки та культури (для освітніх закладів усіх рівнів), Міністерство соціальних справ (для дорослого населення) та Міністерство промисловості й інновацій (професійна орієнтація безробітних). На формування та реалізацію

Таблиця 1. Інституційна підтримка системи управління професійною орієнтацією у країнах Скандинавії та Балтії

Назва країни	Нормативно-правові акти, що регламентують професійну орієнтацію	Державні та недержавні органи, що формують політику системи професійної орієнтації	Суб'єкти, що надають професійно-орієнтаційні послуги	Веб-сервіси професійної орієнтації
Данія	Закони “Про освіту”, “Про професійну освіту”, “Про вищу освіту”, “Про відкриту освіту” (професійно-орієнтоване навчання дорослих), “Про професійну орієнтацію в сферах освіти та бізнесу...”, “Про активну політику зайнятості” і т.ін.	Міністерство у справах дітей та освіти, Міністерство науки, інновацій та вищої освіти, Форум національного діалогу (представники міністерств, громадських організацій, об'єднань роботодавців та профспілок)	Освітні заклади первинного, вторинного та третинного рівнів, муніципальні та регіональні центри профорієнтації, центри профорієнтації молоді, центри навчання і підвищення кваліфікації дорослих	Національний портал професійної орієнтації www.ug.dk , а також веб-сайти: www.UddannelsesGuiden , www.eGuidance , www.Job Compas , jobnet.dk
Ісландія	Закони “Про обов’язкову освіту”, “Про старші класи загальноосвітньої школи”, “Про вищу освіту”, “Про освіту дорослих”, “Політика професійної орієнтації впродовж життя”	Міністерство освіти, науки та культури, Міністерство соціальних справ, Міністерство промисловості та інновацій (зокрема управління з питань праці та підпорядковані йому дев’ять державних центрів зайнятості), Асоціація освіти та професійної орієнтації, а також місцеві органи влади, експерти з кар’єрних питань, профспілки, асоціації роботодавців, кар’єрних радників та освітян	Освітні заклади первинного, вторинного та третинного рівнів, спеціалісти-інструктори, консультанти з питань профорієнтації, які мають ліцензію на надання відповідних послуг	Онлайн платформа www.naestaskref.is , яка спрямована на надання населенню та закладам освіти інформаційної підтримки з питань освіти, компетенцій, безперервного навчання, валідації тощо. www.Framabraut - мережа освітніх програм для дорослого населення
Норвегія	Закони “Про освіту”, “Про вищу професійну освіту”, “Правила забезпечення якості та розвитку якості у вищій і вищій професійній освіті”, “Національна стратегія компетенцій”, “Національна політика у сфері компетенцій”	Міністерство освіти і науки, у тому числі Норвезька агенція навчання впродовж життя, Міністерство праці та соціальної політики, Державна служба зайнятості	У загальноосвітніх школах спеціалізовані сертифіковані консультанти-інструктори та вчителі, які викладають курси поглибленого вивчення прикладних дисциплін. У закладах професійно-технічної та вищої освіти функціонують центри кар’єри та регіональні центри адміністрації праці	www.kompetansenorge.no – сайт Міністерства освіти і науки “Компетенції Норвегії”, який висвітлює інформацію щодо освіти і навчання впродовж життя, а також статистичні дані у сфері формування компетенцій. www.Studera.no – сайт, що надає професійну орієнтацію для дорослого населення
Швеція	Закони “Про освіту”, “Про зайнятість населення”, “Загальні керівні принципи у сфері кар’єрного навчання”	Міністерство освіти та науки, Міністерство зайнятості населення, Шведська національна агенція з освіти, Шведська інспекція шкіл, Шведська рада з вищої освіти, управління вищою освітою, об’єднання роботодавців та профспілок	Муніципалітети, освітні заклади первинного, вторинного та третинного рівнів, центри державної служби зайнятості, а також приватні служби з професійної орієнтації	www.Utbildningsinfo.se – сайт для студентів, батьків та фахівців у сфері освіти; www.studera vidare.se – сайт з профорієнтації для дорослого населення, Державна служба зайнятості www.arbetsformedlingen.se , Шведська асоціація кар’єрних радників www.vagledarforeningen.org Професійно-орієнтаційний веб-портал Euroguidance www.programkontoret.se/Euroguidance
Естонія	Закони “Про освіту”, “Про вищу освіту”, “Про освіту дорослих”, “Про зайнятість населення”, “Про професію”, “Стратегія неперервної освіти”, “Політика професійної орієнтації впродовж життя”, “Кодекс етики з професійної орієнтації”	Міністерство освіти та науки, Міністерство соціальних справ, Естонська асоціація кар’єрних радників, Естонський центр роботи з молоддю, Естонська асоціація керівників шкіл, Естонська студентська спілка, Естонська торгово-промислова палата	Фонд Innove (Агенція з управління освітою впродовж життя, Центр компетенцій та його регіональні відділи), Фонд Архімеда та Державна служба зайнятості (регіональні центри Rajaleidja), освітні заклади первинного, вторинного та третинного рівнів, Асоціація кар’єрних радників	Електронний банк оцінки, Система прийому інформації для університетів і професійно-технічних освітніх закладів, Інформаційна система навчання, Система управління естонською школою, Естонський науковий портал, Державний реєстр професійної кваліфікації, електронний сервіс Естонського фонду страхування на випадок безробіття, веб-портали www.innove.ee , www.Minukarjäär.ee , www.Ekool.ee та stuumium.com
Латвія	Закони “Про освіту”, “Про професійну освіту”, “Про зайнятість населення”, Біла книга “Удосконалення системи підтримки розвитку кар’єри”, “Кодекс професійної етики кар’єрних радників”	Міністерство освіти і науки та спорту, Міністерство соціального захисту та праці, Міністерство економіки та всі зацікавлені сторони в рамках Національного форуму з професійної орієнтації	Державної агенції зайнятості та державна агенція з розвитку освіти, Латвійський центр Euroguidance, вчителі, шкільні консультанти з профосвіти, а також сертифіковані консультанти	Державна агенція розвитку освіти (департамент управління кар’єрою) www.viaa.gov.lv/Euroguidance , Центр профорієнтації в освіті дорослих NordPlusAdult www.adultguidance.lv , Центр освіти дорослих www.gpbite.eu , Латвійська асоціація освіти дорослих http://www.laea.lv Державна агенція з правевлаштування www.karjerascentrs.lv
Литва	Закони “Про освіту”, “Про зайнятість населення”, “Стратегія професійної орієнтації”, “Принципи забезпечення якості послуг з управління кар’єрою для студентів”, “Кваліфікаційний стандарт для спеціалістів з профорієнтації”, “Принципи етики в профорієнтації”	Міністерство освіти, науки та спорту, Міністерство соціального захисту та праці, Міністерство економіки та всі зацікавлені сторони в рамках Національного форуму з професійної орієнтації	Литовська організація з підготовки кадрів для ринку праці, Литовська біржа праці, інформаційні центри кар’єри, педагогічно-психологічні центри, університетські центри планування кар’єри, Центр планування кар’єри, приватні центри профорієнтації та правевлаштування	Центр планування кар’єри при Палаті технічної творчості www.rmtkr.lt , Литовська біржа праці www.ldb.lt , Литовська організація з підготовки кадрів для ринку праці www.ldrmt.lt , Інтернет-портал www.AIKOS та веб-сайт www.Mukis.lt

Джерело: складено за джерелами: [7; 8; 11—30].

політики профорієнтації у рамках соціального діалогу впливають місцеві органи влади, експерти з кар'єрних питань, профспілки, роботодавці, асоціації (роботодавців, кар'єрних радників, освітян, у тому числі й Ісландська асоціація з освіти та професійної орієнтації) [7].

Профорієнтацією охоплені широкий сегмент населення Ісландії. Всі учні, як у середніх, так і в старших класах мають право на отримання консультації кар'єрного радника за вимогою. Відповідно до національного законодавства Ісландії у вищій школі кар'єрні радники не обов'язкові, однак у більшості університетів вони працюють за наймом, супроводжуючи студентів і випускників. Доросле населення отримує послуги профорієнтації у спеціалізованих центрах навчання дорослих, а також у відділеннях управління працею, які діють під егідою Міністерства добробуту Ісландії [12].

Кар'єрні радники допомагають громадянам орієнтуватися на ринку праці, розуміти його тенденції та закономірності, оцінювати власні сильні та слабкі сторони, вибудовувати освітні траєкторії, опанувати сучасні методи та інструменти пошуку роботи, формувати навички успішного проходження співбесіди тощо.

Центром освіти та професійної підготовки Ісландії розроблено веб-портал Naestaskref [27], місією якого є допомога громадянам у виборі професії, інформуванні про вимоги до робочих місць та можливості проходження відповідної освітньо-професійної підготовки.

У Норвегії стратегічні цілі політики професійної орієнтації впродовж життя тісно пов'язані з цілями Національної стратегії розвитку компетенцій, зокрема: забезпечення рівного доступу до якісних послуг професійної орієнтації на всіх рівнях і за всіма видами економічної діяльності, скорочення чисельності людей, які не мають освіти та професійної підготовки, підвищення рівня зайнятості та створення комфортних умов для критичних переходів у зайнятості на всіх етапах життя.

Законом Норвегії "Про освіту" визначено заходи з професійної орієнтації частиною освітньо-виховного процесу загальноосвітніх шкіл. З початкових класів до навчального плану введено дисципліну "Знання про вибір професії", яку викладають спеціально підготовлені коучі. Вимоги до знань і компетенцій коучів з професійної орієнтації регламентовані законодавчо.

До ведення профорієнтації також залучаються вчителі загальноосвітніх шкіл, які в рамках проекту поглибленого вивчення професій озброюють учнів знаннями щодо навчання на локальних підприємствах та можливостей короткострокового працевлаштування. Проведення професійної орієнтації на ранньому етапі професійного самовизначення сприяє попередженню ризику відсіювання учнів та студентів з освітніх закладів вищої та професійної освіти.

Водночас специфічною рисою професійної орієнтації Норвегії є те, що вона не поширюється на молодь, яка навчається у закладах вищої освіти. Хоча справедливо зазначити, що при університетах та коледжах існують центри розвитку кар'єри, які надають консалтингову допомогу студентам. Для осіб, які не навчаються та не працюють послуги професійної орієнтації надаються регіональними центрами Норвезької адміністрації праці та соціального забезпечення, яка підзвітна Міністерству освіти і науки. Діяльність цієї організації зосереджена на соціальній інтеграції, підвищенні кваліфікації, консалтинговій допомозі у питаннях кар'єри, сприянні працевлаштуванню тощо.

У Швеції законодавством передбачено поширення професійної орієнтації на учнів і студентів, а також на доросле населення, яке входить до складу робочої сили. До формування політики з професійної освіти залучені Міністерство освіти та науки, Міністерство зайнятості, об'єднання роботодавців та профспілки [11, с. 4—5].

Контроль за реалізацією професійної орієнтації впродовж життя покладений на Шведську національну агенцію з освіти [8], центральний адміністративний

орган, підзвітний Міністерству освіти і науки. Регіональні та місцеві представництва агенції (муніципалітети) уповноважені реалізовувати політику профорієнтації.

Муніципалітети мають право створювати власні консалтингові служби з профорієнтації, але при цьому дотримуватися відповідності їхньої просвітницької діяльності навчальним планам та програмам загальноосвітніх шкіл [11, с. 5—6]. Контроль за дотриманням норм якості професійної орієнтації в загальноосвітніх закладах покладено на Шведську інспекцію шкіл.

Варто зазначити, що у Швеції профорієнтація в загальноосвітній школі не обов'язкова. Однак вона здійснюється переважно у вигляді інформаційних сесій, які проводяться кар'єрними радниками. Як правило, такі сесії проводяться у середніх та старших класах загальноосвітньої школи, коли учні мають зробити вибір профільного спрямування. Під час сесій учнів навчають аналізувати ринок праці, розуміти перспективні потреби економіки, розмежовувати життєві цикли професій, вибудовувати освітні та кар'єрні траєкторії тощо. У середній школі відвідування цих сесій є швидше бажаним, а не обов'язковим. Проте у дев'ятому класі кожен учень проходить через особисте інтерв'ю з кар'єрним радником щодо майбутнього вибору професії.

Професійна орієнтація у вищих освітніх закладах регламентована урядом. Шведська рада з вищої освіти, організації роботодавців, профспілки та відповідне управління муніципалітету відповідають за ефективність діяльності закладів освіти та професійну орієнтацію.

Практично у всіх муніципалітетах є служби зайнятості. Уряд інвестує значні кошти в створення ресурсів з професійної орієнтації, доступних через Інтернет. На всіх рівнях освіти діють веб-сервіси з профорієнтації, зокрема Utbildningsinfo.se (для студентів, батьків і спеціалістів) та Studera.nu (для дорослого населення) [11, с. 10].

Унікальною рисою шведської СПО є діяльність спеціалізованих центрів зайнятості, які здійснюють професійну орієнтацію за певним профілем, наприклад: економіка, технології, промисловість, послуги з догляду за людьми, мистецтво тощо. На відміну від більшості країн, де профорієнтація та заходи сприяння працевлаштуванню, спрямовані лише на безробітних, у Швеції користувачами таких послуг можуть бути особи, які працюють, але мають намір змінити професію.

Профорієнтаційна робота в Естонії вибудована відповідно до Національної стратегії неперервної освіти, якою передбачено забезпечення рівного доступу різним віковим категоріям населення до якісного навчання впродовж життя та отримання консалтингових послуг з побудови і розвитку кар'єри.

Формування політики професійної орієнтації впродовж життя належить до повноважень Міністерства освіти та науки та Міністерства соціальних справ. Основною метою відповідної політики є створення і забезпечення функціонування стійкої та зручної системи профорієнтації, здатної допомогати громадянам виявляти власні компетентності, професійні нахили та здібності, вибудовувати освітні траєкторії, опанувати нові професії та вносити корективи у розвиток кар'єри.

З метою уникнення дублювання послуг профорієнтації різним цільовим групам, а також боротьби з неефективним розподілом економічних та людських ресурсів урядом Естонської Республіки з 2019 року було прийняте рішення передати всі повноваження у реалізації політики профорієнтації Державній службі зайнятості. Таке рішення сприяло забезпеченню достовірності, прозорості та доступності інформації про ситуацію на ринках праці та освітніх послуг, а також підвищенню якості профорієнтації. Нині основними провайдерами відповідних послуг є Фонд Innove (Агенція з

управління освітою впродовж життя) та Державна служба зайнятості.

Відповідно до Закону Естонської Республіки "Про освіту" профорієнтаційна робота має вбудовуватися з урахуванням потреб локальних ринків праці. Розроблення та впровадження навчальних планів з профорієнтації та кар'єрного навчання здійснюється Фондом Innove.

Початкові навички управління кар'єрою у дітей починають формувати ще у дошкільному віці. Найбільш диференційовані заходи з профорієнтації, спрямовані на учнів молодших та середніх класів загальноосвітньої школи. У рамках "Молодіжної гарантії" за підтримки Фонду страхування на випадок безробіття реалізуються додаткові заходи сприяння комфортному переходу молоді від освіти до ринку праці та навпаки, а також повернення на ринок праці тих, хто не навчається та не працює.

Регіональні центри Rajaleidja (які підпорядковані Державній службі зайнятості) опікуються профорієнтацією дітей і молоді (7—27 років). У загальношкільній освіті профорієнтація здійснюється в рамках факультативу "Навчання впродовж життя та планування кар'єри". У професійно-технічній освіті вона реалізується через модулі кар'єри, спрямовані на формування над-професійних компетенцій та підприємницьких навичок.

При університетах діють бюро розвитку кар'єри, які надають студентам допомогу у працевлаштуванні та плануванні особистісного професійного розвитку. Консультанти з кар'єри допомагають студентам у пошуку підходящого робочого місця, подачі заявки на роботу, написання резюме й супровідного листа, підготовці до співбесіди. Індивідуальні консультації та послуги в групах проводяться за участю співробітників університету та зовнішніх експертів.

Своєю чергою Державна служба зайнятості надає інформаційні та консалтингові послуги з профорієнтації зайнятих та безробітним. За кожним безробітним закріплені кар'єрні радники, який допомагає визначити ключові компетенції для здобуття підходящої роботи та побудови перспективної освітньо-професійної траєкторії.

З метою об'єднання зусиль більшої кількості соціальних партнерів навколо ідеї підвищення якості професійної орієнтації з 2019 року у Естонії відновлено діяльність Національного форуму. Метою Форуму є моніторинг цілей розвитку кар'єрних послуг, підвищення якості заходів з профорієнтації, а також розроблення механізмів розширення доступу до неї. До складу цього Форуму входять Міністерство освіти та науки, Міністерство соціальних справ, Естонська асоціація кар'єрних радників, Естонський центр роботи з молоддю, Естонська асоціація керівників шкіл, Естонська студентська спілка, Естонська торгово-промислова палата, Фонд Innove та Фонд Архімеда [15, с. 12].

З метою інтеграції та розширення доступу до різноманітних послуг з освіти та ринку праці розроблені й діють численні інформаційні системи, сумісні з Естонською інформаційною системою освіти (EHIS), зокрема, Електронний банк оцінки, Система прийому інформації для університетів і професійно-технічних освітніх закладів, Інформаційна система навчання, Система управління естонською школою, Естонський науковий портал, Державний реєстр професійної кваліфікації та електронний сервіс Естонського фонду страхування на випадок безробіття. Національні статистичні дані про зайнятість та оплату праці та доступні в базах даних Служби статистики Естонської Республіки. Інформація про попит та пропозиції праці забезпечується професійним барометром, а всі інструменти, необхідні для самоаналізу та планування кар'єри — електронним ресурсом Minukaaja.ee, Державної служби зайнятості.

Крім того, для батьків, вчителів та дітей розроблено простий спосіб отримання інформації про ринки

праці та освіти у вигляді інноваційних веб-сайтів: eKool та Stuumium. Реформування системи профорієнтації на державному рівні сприяло поповненню інформаційних ресурсів СПО базами даних про професії (відео, описи, дослідження можливостей та варіантів працевлаштування, включно з інформацією про оплату праці та соціальне забезпечення).

Професійна орієнтація в Латвії здійснюється як в освіті, так і в зайнятості. Міністерство освіти і науки відповідає за розроблення та реалізацію національної політики профорієнтації в освіті та координує її реалізацію освітніми закладами всіх рівнів [23], а Міністерство добробуту (зокрема Бюро з працевлаштування, в його структурі) виконує відповідні цілі у сфері зайнятості для дорослого населення. Крім того, до повноважень обох урядових структур входить контроль виконання політики профорієнтації і моніторинг якості надання профорієнтаційних послуг населенню.

Державна агенція з розвитку освіти, підпорядкована Міністерству освіти і науки і є основною установою, що розробляє рекомендації з проведення професійної орієнтації та шляхи підвищення її ефективності (тестування щодо кар'єрного просування, можливості отримання професійних знань у сфері праці тощо). При агенції знаходиться латвійський центр Euroguidance, який надає інформацію щодо національної та європейської політики профорієнтації, а також про можливість підвищення освітньої та трудової мобільності у Європі.

Державна агенція розвитку освіти в рамках профорієнтаційної програми "Молодіжна гарантія" пропонує молоді віком 17—29 років (як безробітним, так і зайнятим) можливість безкоштовно опанувати одну з 32 професій у професійних освітніх закладах. Перелік професій узгоджений з роботодавцями і передбачає проходження практики на виробництві. Найбільш обдарованим студентам передбачена стипендія (70 — 150 євро) і проживання в гуртожитку.

Відповідно до затвердженої Кабінетом Міністрів Латвії Білої книги "Удосконалення системи підтримки розвитку кар'єри", система підтримки та розвитку кар'єри складається з трьох основних елементів: інформації, професійної освіти та професійної орієнтації. Національними освітніми стандартами підготовка учнів та студентів до усвідомленого вибору професії визначена однією зі стратегічних цілей. Озброєння навичками управління кар'єрою передбачено в змістовному наповненні освітніх програм на первинному, вторинному та третинному освітніх рівнях.

У сфері праці Державна агенція зайнятості населення надає повний перелік консалтингових послуг з професійної орієнтації, професійної підготовки та навчання, особам, які шукають роботу, зайнятим, які бажають підвищити кваліфікацію або здобути нову професію, а також тим, хто потребує психологічної підтримки у досягненні кар'єрних цілей. Крім вищезгаданого, до функцій Агенції зайнятості входить розроблення інструктивних інструментів та методів професійної орієнтації, навчання консультантів щодо використання нових розробок та моніторинг якості профорієнтаційних послуг.

Державна агенція вибору професійної кар'єри Латвії надає консультативні послуги населенню щодо пошуку підходящої роботи, вибору професії та освітнього закладу. Відповідні послуги у чотирьох регіональних інформаційно-консультативних центрах надаються психологами та кар'єрними радниками і мають чітку скерованість на запити клієнта.

У Литві профорієнтація є одним з головних елементів стратегії навчання впродовж життя та частиною політики зайнятості. Формування політики професійної орієнтації в Литві здійснюється Міністерством освіти, науки та спорту [22], Міністерством соціального захисту та праці [24]. У 2006 році було створено Литовську раду професійної орієнтації, яка виконує дорадчу та

наглядову місію у напрямі розробки системи професійної орієнтації.

Реалізація політики професійної орієнтації здійснюється за принципами "знизу — вгору" та "зверху — вниз". Зокрема центри кар'єри університетів (коледжів), приватні консалтингові компанії реалізують політику за принципом "знизу — вгору", що передбачає надання відповідних послуг прямим споживачам (учням, студентам та дорослому населенню). Міністерство освіти, науки та спорту у співпраці з Міністерством соціального захисту та праці реалізують політику за принципом "згори — вниз", що передбачає дотримання Плану реалізації Стратегії профорієнтації, спрямованої на активізацію процесу професійного самовизначення та реалізації здатності до праці, виявлення здібностей, інтересів, можливостей та інших чинників, які впливають на вибір професії або на зміну виду трудової діяльності. Фінансування послуг з профорієнтації здійснюється з ресурсів державного бюджету, коштів Європейського соціального фонду, а також коштів програм "Активний ринок праці", "Ініціативи з гарантування молоді".

З метою забезпечення доступності інформації про профорієнтацію та консультативні послуги Міністерством освіти, науки та спорту розроблено національний Інтернет-портал AIKOS (Atviro informavimo, konsultavimo ir Oritavimo sistema — Система відкритої інформації, консультацій та орієнтації) [18], яка надає дані про професії, кваліфікації, освітні програми, професійну підготовку, умови прийому до освітніх закладів як у Литві, так і в країнах-членах ЄС, можливості зміни кваліфікації, статистику про вакансії для широкого кола клієнтів (починаючи від 14 років і старші) та надавачів послуг з профорієнтації.

Міністерство економіки та інновацій здійснює прогнозування попиту на людські ресурси на ринку праці [25]. В сфері освіти профорієнтація (професійна освіта, інформаційні та консультативні послуги) забезпечується освітніми закладами первинного, вторинного та третинного рівнів освіти. Послуги з профорієнтації (інформаційні та консалтингові) для осіб, які шукають роботу надаються біржами праці та їх структурними підрозділами (центрами зайнятості). Крім державних, існують приватні організації та асоціації, які можуть надавати профорієнтаційні послуги для окремих соціальних груп населення або людей з обмеженими можливостями. Як правило, такі послуги зводяться до посередництва у працевлаштуванні та організації навчання за спеціальними освітніми програмами.

Відповідно до національної Стратегії управління кар'єрою Міністерство освіти, науки і спорту Литви ініціювало при Палаті технічної творчості створення Центру планування кар'єри, на який покладено відповідальність за реалізацію Плану заходів з профорієнтації, надання інформації про професії та навички, яких вони потребують для учнів молодших шкіл, а також проведення акредитації інформаційних центрів з питань кар'єри.

Діяльність інформаційних центрів з питань кар'єри (ІЦПК) спрямована на учнів загальноосвітніх шкіл, батьків та вчителів. ІЦПК мають досить розгалужену мережу в 10 округах Литви користуються перевагами у доступі до національних баз даних про освіту та ринок праці. Як правило, вони існують при загальноосвітніх школах, освітніх і молодіжних центрах, де надають інформаційні послуги про вибір професій, навчання і працевлаштування як у країні, так і за кордоном. Надання послуг забезпечується професіоналами-консультантами (підготовленими викладачами, соціальними педагогами, бібліотекарями, шкільними психологами тощо).

Для учнів, батьків, шкільних спеціалістів з профорієнтації, муніципальних координаторів профорієнтації (освітньої кар'єри) Литовським шкільним центром

неформальної освіти і професійного навчання створено веб-сайт Mukis.lt [26], який надає інформаційно-методичну підтримку школам та агенціям щодо професійної орієнтації, висвітлює наукові досягнення щодо інновацій у цій сфері, популяризує, просуває та кординує ініціативи у професійній освіті, надає послуги з розвитку кар'єри тощо.

При університетах та коледжах створено центри кар'єри, які надають послуги не лише студентам та випускникам, а й абітурієнтам та роботодавцям. Потенційним студентам надається інформація, що пов'язана з вибором професії. Профорієнтаційні послуги для решти категорій споживачів варіюються від тренінгів з управління та розвитком кар'єрою, консультування щодо вибору сфери зайнятості до посередництва у працевлаштуванні.

Литовська організація з підготовки кадрів для ринку праці у рамках політики розвитку людських ресурсів надає інформаційні та консультативні послуги з професійної орієнтації, зорієнтовані на широкий спектр населення локальних ринків праці. Організація співпрацює з молодіжними центрами зайнятості у сфері психологічного тестування та консалтингу. Має власний веб портал, який дозволяє пройти тестування, отримати онлайн-консультацію щодо професій та навичок. На відміну від інших провайдерів з профорієнтації, її діяльність спрямована на консалтинг з питань кар'єри, соціально-психологічної інтеграції, для соціально вразливих груп, зокрема безробітних, інвалідів, військових, імігрантів та засуджених.

Найвищий рівень охоплення населення професійною орієнтацією на національному рівні має Литовська біржа праці, яка надає послуги з професійної орієнтації молоді та дорослому населенню, здійснює професійну підготовку, надає інформацію щодо розвитку ринку праці, вакансій, психологічну підтримку соціально вразливим особам, консалтингову підтримку щодо пошуку підходящої роботи, а також посередницькі послуги з працевлаштування [21]. Важливим аспектом діяльності біржі праці є педагогічно-психологічні послуги, спрямовані переважно на осіб, які мають особливі потреби, відчувають складнощі комунікації або в навчанні. Такі послуги пропонуються разом з професійною інформацією та консультуванням для школярів, студентів і військовослужбовців. У молодіжних центрах зайнятості, які підпорядковані біржі праці встановлено інформаційні термінали, які уможливають самостійний пошук вакансій як у регіоні, так і за його межами, інформацію про освітні заклади, тренінги, "дні відкритих дверей", а також юридичну і довідкову інформацію.

ВИСНОВКИ ЩОДО ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

Аналізуючи досвід скандинавських та балтійських країн у напрямі модернізації СПО, можна дійти висновку, що у кожній з країн держава грає ключову роль формуванні та реалізації політики професійної орієнтації, однак не виступає єдиним надавачем відповідних послуг. Системи професійної орієнтації у аналізованих країнах є невід'ємною частиною стратегії розвитку людських ресурсів та інструментом налагодження взаємозв'язків між ринками праці та освіти з метою подолання освітньо-кваліфікаційних дисбалансів між попитом та пропозицією робочої сили, скорочення ризиків соціального відторгнення у сфері праці для вразливих категорій працездатного населення. Політика професійної орієнтації триває впродовж життя, чому сприяє створення в ЄС Європейської мережі політики професійної орієнтації впродовж життя. До функціоналу цієї структури входить моніторинг профорієнтації в країнах ЄС, вивчення спільних і відмінних рис у формуванні та реалі-

зації відповідної політики і висвітлення прогресивного досвіду модернізації СПО.

Для України вивчення такого досвіду вкрай важливе, оскільки впродовж 2010—2017 рр. рівні горизонтальної та вертикальної невідповідності робочої сили потребам робочих місць зростають і однією з причин цієї тенденції є слабка система професійної орієнтації [3, с. 23]. Нині існує реальна потреба у створенні цілісної системи професійної орієнтації, здатної вдовольняти запити як прямих, так і непрямих споживачів відповідних послуг, своєчасно надаючи всю необхідну інформацію про розвиток ринків праці та освіти, потреби у кваліфікаціях, можливості здобуття відповідної освіти, планування кар'єри тощо. Стратегічною ціллю у цьому напрямі є надання розширеного кваліфікованого супроводу громадян у професійному самовизначенні впродовж життя з урахуванням потреб всебічного розвитку особистості, свободи вибору професії й сфери зайнятості. Модернізація системи професійної орієнтації сприятиме зміцненню взаємозв'язків ринків праці та освіти, досягненню балансу між інтересами громадян та потребами економіки. Досягненню означених цілей та підвищенню ефективності національної системи професійної орієнтації населення сприятиме реалізація таких кроків:

1) створення Національного форуму професійної орієнтації, здатного стати надійною платформою інноваційних ініціатив міжвідомчої взаємодії органів державної влади з недержавними громадськими організаціями, представниками роботодавців та профспілок;

2) розроблення та впровадження модерних підходів до змісту та форм профорієнтаційної роботи з різними віковими категоріями населення, у тому числі й соціально вразливими верствами населення (безробітні, особи з обмеженими можливостями, ветерани, пенсіонери тощо);

3) задоволення кадрової потреби системи професійної орієнтації у кваліфікованих кар'єрних радниках та консультантах з професійного самовизначення шляхом забезпечення якісної професійної підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації;

4) розроблення нормативної документації щодо оцінки якості професійно орієнтаційних послуг та атестації осіб, які здійснюють професійну орієнтацію;

5) розширення мережі онлайн-послуг з професійної орієнтації, спрямованої на регіональні та локальні потреби ринків праці з урахуванням інтересів і запитів прямих та непрямих споживачів (учні шкіл, батьки, молодь, доросле населення);

6) створення та розвиток механізмів і моделей залучення учнів та молоді до професійних спроб на виробничих майданчиках підприємств, з метою виявлення нахилів та інтересів до професії, навчання технологіям побудови освітньо-професійних траєкторій та озброєння навичками планування кар'єри.

Профорієнтаційна послуга має бути доступною, відповідати європейським та національним стандартам якості і надаватися не тільки в процесі прямого спілкування з кар'єрними радниками, педагогами в освітніх закладах чи при службі зайнятості, а й онлайн з використанням найпрогресивніших ІТ-технологій. Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі будуть пов'язані з вивченням передових практик надання онлайн-послуг з професійної орієнтації як у державному, так і недержавному секторах.

Література:

1. Беганська І.Ю. Професійна орієнтація та професійна освіта в Україні: теорія і практика: моногр. / Беганська І.Ю. // Донецьк. держ. ун-т упр. Донецьк: ВІК, 2012. 449 с.

2. Білоусова Л.І., Пономарьова Н.А. Специфіка професійної орієнтації молоді в сучасний період розвитку

суспільства Народна освіта. Вип. № 2 (29), 2016. с. 19—24.

3. Ільч Л.М. Структурні зрушення транзитивного ринку праці: теорія і методологія регулювання: автореф. дис. ... д-ра екон. наук: 08.00.07 / Л.М. Ільч // НАН України, Ін-т демографії та соц. дослідж. ім. М.В. Птухи НАН України. Київ, 2018, 40 с.

4. Концепція державної системи професійної орієнтації населення. Урядовий кур'єр. № 182 від 01.10.2008.

5. Лозовецька В.Т. Професійна орієнтація молоді в умовах сучасного ринку праці: моногр. / В.Т. Лозовецька // Київ: ІПТО НАПН України, 2012. 157 с.

6. Людський розвиток в Україні. Інноваційні види зайнятості та перспективи розвитку. Кол. монографія. / за ред. Е.М. Лібанової. Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України. — Київ, 2016. — 328 с.

7. Офіційний сайт Ісландської асоціації з освіти та професійної орієнтації. — Режим доступу: <https://www.fns.is/> (Дата звернення: 20.05.2019).

8. Офіційний сайт Шведської національної агенції з освіти. — Режим доступу: <https://www.skolverket.se/> (Дата звернення: 20.05.2019).

9. Положення про професійну орієнтацію молоді, яка навчається. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0198-95/print?text=%CF%F0-%EE%F4%F5%F1%B3%E9%ED%E0+%EE%F0-B3%BA%ED%F2%E0%F6%B3%FF> (Дата звернення: 20.05.2019).

10. Сапельнікова Н.А., Решетова Г.І. Професійна освіта та професійна орієнтація як інструмент прогнозування та регулювання ринку праці / Н.А. Сапельнікова, Г.І. Решетова. Економіка і суспільство. 2018. Вип. 19. С. 919—926.

11. Career guidance in Sweden. Available at: https://www.uhr.se/globalassets/syv/utlandsvistelse/euroguidance/fler-rapporter/career-guidance_uppslag.pdf (Accessed 20.05.2019).

12. Educational and vocational guidance in Iceland. Euroguidance Centre 2015, 31 p.

13. Guidance in Education — the educational guidance system in Denmark. Euroguidance Denmark, The Danish Agency for Higher Education, 2014, 24 p.

14. Haug E., Plant P., Valdimarsdottir S., Bergmo-Prvulovic I., Vuorinen R., Loven A. and Vilhjalmisdottir, G. Nordic research on educational and vocational guidance: a systematic literature review of thematic features between 2003 and 2016, International Journal for Educational and Vocational Guidance. Vol. 19(2), 2018, pp.185—202. DOI: 10.1007/s10775-018-9375-4.

15. Lifelong Guidance in Estonia 2019. Archimedes Foundation, 2019, 15 p.

16. Plant, P. and Haug, E., Unheard: the voice of users in the development of quality in career guidance services, International Journal of Lifelong Education, Vol. 37(3), 2018, pp. 372—383, DOI: 10.1080/02601370.2018.1485058.

17. Tejedor M., Mangas L. and Sierra B. "Measuring the relationship between career, guidance, and adults' training needs: Analysis and assessment of results from the perspective of the social responsibility", Universitas Psychologica, Vol. 15 (4), 2016, available at: <http://dx.doi.org/10.11144/Javeriana.upsy15-4mrcg> (Accessed 20.05.2019).

18. The official website of AIKOS. Available at: <https://www.aikos.smm.lt> (Accessed 20.05.2019).

19. The official website of Danish Ministry of Education. Available at: <https://www.uvm.dk/> (Accessed 20.05.2019).

20. The official website of Danish Ministry of Higher Education and Science. Available at: <https://ufm.dk/> (Accessed 20.05.2019).

21. The official website of Lithuanian Labour Exchange under the Ministry of Social Security and Labour. Available at: <http://www.ldb.lt> (Accessed 20.05.2019).

22. The official website of Ministry of Education, Science and Sport of the Republic of Lithuania. Available at: <https://www.smm.lt/web/en/> (Accessed 20.05.2019).

23. The official website of Ministry of Education and Science of Latvia. Available at: <https://www.izm.gov.lv/en/> (Accessed 20.05.2019).

24. The official website of Ministry of Social Security and Labour of the Republic of Lithuania. Available at: <https://socmin.lrv.lt/en/search?query=Guidelines&email=> (Accessed 20.05.2019).

25. The official website of Ministry of the Economy and Innovation of the Republic of Lithuania. Available at: <http://eimin.lrv.lt> (Accessed 20.05.2019).

26. The official website of Mukis. Available at: http://www.mukis.lt/lt/apie_mus/uzdaviniai.html (Accessed 20.05.2019).

27. The official website of Naestaskref. Available at: <https://naestaskref.is/> (Accessed 20.02.2019).

28. The official website of Swedish public employment service. Available at: <https://arbetsformedlingen.se> (Accessed 20.05.2019).

29. The official website of UddannelsesGuiden. Available at: <https://www.ug.dk/> (Accessed 20.05.2019).

30. The official website of Utbildningsinfo. Available at: <http://www.utbildningsinfo.se> (Accessed 20.05.2019).

References:

1. Beganska, I.U. (2013), Profesijna orijentatsiia ta profesijna osvita v Ukraini: teoriia i praktyka [Career guidance and vocational education in Ukraine: theory and practice], VIK, Donetsk, Ukraine.

2. Bilousova, L.I. and Ponomarova, N.A. (2016), "The Specifics of the Professional Orientation of Young People at the Present Stage of Development of Society". *Narodna osvita*, vol. 2 (29), pp. 19—24.

3. Ilich, L.M. (2018), Structural changes in the transitional labor market: theory and methodology of regulation, Doctor of Economic Sciences Thesis, Demography, Labour Economics, Social Economics and Policy, M. V. Ptukha Institute of Demography and Social Studies, National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

4. Cabinet of Ministers Of Ukraine (2008), "The concept of the power system of vocational guidance population". *Uriadovyi kurier*, vol. 182 vid 01.10.2008.

5. Lozovetska, V.T. (2012), Profesijna orijentatsiia molodi v umovakh suchasnoho rynku pratsi [Career guidance of young people in the modern labor market], IPTO NAPN of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

6. Libanova, E.M. (2016), Liuds'kyj rozvytok v Ukraini. Innovatsijni vydy zajniateosti ta perspektivy rozvytku [Human development in Ukraine. Innovative types of employment and development perspectives], In-t demografiji ta sotsialny doslidzhen im. M.V. Ptukhy NAN Ukrainy, Kyiv, Ukraine.

7. The official website of the Icelandic Association for Education and Vocational Guidance (2019), available at: <https://www.fns.is/> (Accessed 20 May 2019).

8. The official website of the Swedish National Agency for Education (2019), available at: <https://www.skolverket.se/> (Accessed 20 May 2019).

9. The Verhovna Rada of Ukraine (1995), "Regulations on vocational guidance of young people who are studying", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0198-95/print?text=%CF%F0%EE%F4%E5%F1%B3%E9%ED%E0+%EE%F0%B3%BA%ED%F2%E0%F6%B3%FF> (Accessed 20 May 2019).

10. Sapelnikova, N.L. and Reshetova G.I. (2018), "Vocational education and career guidance as a tool for forecasting and regulating the labor market", *Ekonomika i suspilstvo*, vol. 19, pp. 919—926.

11. Euroguidance Sweden (2018), "Career guidance in Sweden", available at: https://www.uhr.se/globalassets/syv/utlandsvistelse/euroguidance/fler-rapporter/career-guidance_uppslag.pdf (Accessed 20 May 2019).

12. Euroguidance Centre (2015), "Educational and vocational guidance in Iceland", available at: <https://www.euroguidance.eu/educational-and-vocational-guidance-in-iceland/download/educationalzazvzgziceland-pdf-2> (Accessed 20 May 2019).

13. The Danish Agency for Higher Education (2014), Guidance in Education — the educational guidance system in Denmark, The Danish Agency for Higher Education, Copenhagen, Denmark.

14. Haug, E. Plant, P. Valdimarsdottir, S. Bergmo-Prvulovic, I. Vuorinen, R. Loven, A. and Vilhjalmssdottir, G. (2018), "Nordic research on educational and vocational guidance: a systematic literature review of thematic features between 2003 and 2016", *International Journal for Educational and Vocational Guidance*, Vol. 19(2), pp. 185—202. DOI: 10.1007/s10775-018-9375-4.

15. Archimedes Foundation (2019), "Lifelong Guidance in Estonia 2019", Archimedes Foundation, Tallinn, Estonia.

16. Plant, P. and Haug, E. (2018), "Unheard: the voice of users in the development of quality in career guidance services", *International Journal of Lifelong Education*, Vol. 37(3), pp. 372—383, DOI: 10.1080/02601370.2018.1485058.

17. Tejedor, M. Mangas, L. and Sierra, B. (2016), "Measuring the relationship between career, guidance, and adults' training needs: Analysis and assessment of results from the perspective of the social responsibility", *Universitas Psychologica*, Vol. 15 (4), available at: <http://dx.doi.org/10.11144/Javeriana.upsy15-4mrcg> (Accessed 20 May 2019).

18. The official website of AIKOS (2019), available at: <https://www.aikos.smm.lt> (Accessed 20 May 2019).

19. The official website of Danish Ministry of Education (2019), available at: <https://www.uvm.dk/> (Accessed 20 May 2019).

20. The official website of Danish Ministry of Science, Innovation and Higher Education (2019), available at: <https://ufm.dk/> (Accessed 20 May 2019).

21. The official website of Lithuanian Labour Exchange under the Ministry of Social Security and Labour (2019), available at: <http://www.ldb.lt> (Accessed 20 May 2019).

22. The official website of Ministry of Education and Science of Latvia (2019), available at: <https://www.izm.gov.lv/en/> (Accessed 20 May 2019).

23. The official website of Ministry of Education, Science and Sport of the Republic of Lithuania (2019), available at: <https://www.smm.lt/web/en/> (Accessed 20 May 2019).

24. The official website of Ministry of Social Security and Labour of the Republic of Lithuania (2019), available at: <https://socmin.lrv.lt/en/search?query=Guidelines&email=> (Accessed 20 May 2019).

25. The official website of Ministry of the Economy and Innovation of the Republic of Lithuania (2019), available at: <http://eimin.lrv.lt> (Accessed 20 May 2019).

26. The official website of Mukis (2019), available at: http://www.mukis.lt/lt/apie_mus/uzdaviniai.html (Accessed 20 May 2019).

27. The official website of Naestaskref, available at: <https://naestaskref.is/> (Accessed 20 May 2019).

28. The official website of Swedish public employment service (2019), available at: <https://arbetsformedlingen.se> (Accessed 20 May 2019).

29. The official website of UddannelsesGuiden (2019), available at: <https://www.ug.dk/> (Accessed 20 May 2019).

30. The official website of Utbildningsinfo (2019), available at: <http://www.utbildningsinfo.se> (Accessed 20 May 2019).

Стаття надійшла до редакції 14.07.2019 р.

А. С. Селіверстова,
д. е. н., професор, професор кафедри фінансів,
Київський національний торговельно-економічний університет, м. Київ,
ORCID ID: 0000-0002-2231-0558,
Н. В. Лосовська,
здобувач, Чернігівський національний технологічний університет, м. Чернігів
ORCID ID: 0000-0003-3171-8771

DOI: 10.32702/2306-6806.2019.7.13

ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ УПРАВЛІННЯ СОЦІАЛЬНОЮ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЮ БІЗНЕСУ

L. Seliverstova,
Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of Department of Finance,
Kyiv National University of Trade and Economics, Kyiv,
N. Losovska,
competitor of a scientific degree, Chernihiv National Technological University, Chernihiv

APPROACHES TO THE FORMATION OF ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC MECHANISM FOR MANAGING BUSINESS SOCIAL RESPONSIBILITY

Статтю присвячено розвитку теоретико-методичних підходів до формування організаційно-економічного механізму управління соціальною відповідальністю бізнесу. Посилення рівня конкуренції на вітчизняному ринку сприяє пошуку нових управлінських рішень, одним із яких є впровадження соціальної відповідальності у діяльність вітчизняних підприємств.

Досліджено підходи науковців до формування механізму впровадження заходів щодо соціальної відповідальності підприємства. Виділено загальні засади, а також складові організаційно-економічного механізму управління соціальною відповідальністю бізнесу. Розглянуто підходи до визначення сутності та поняття соціальної відповідальності бізнесу та запропоновано авторський підхід до цього поняття. Наведено авторське інтерпретування поняття "організаційно-економічний механізм управління соціальною відповідальністю бізнесу" та вдосконалено підхід до організаційно-економічного механізму впровадження соціальної відповідальності у діяльність вітчизняних підприємств, який включає в себе мету формування, об'єкт, суб'єкти механізму, функції, цілі та принципи формування, а також інструменти реалізації організаційно-економічного механізму.

Для розроблення механізму впровадження соціальної відповідальності на підприємстві виділено принципи соціальної відповідальності бізнесу та запропоновано функції соціальної відповідальності бізнесу розглядати у контексті їх поділу на групи: соціально-правові, соціально-економічні та соціально-культурні функції.

Практичне значення отриманих результатів полягає у тому, що їх застосування сприятиме розвитку підприємства та країни в цілому, за рахунок отриманого соціального ефекту, а також дозволить розробляти та впроваджувати оптимальні управлінські рішення щодо подальшої діяльності підприємства у міжнародному середовищі.

The article is devoted to the development of theoretical and methodical approaches to the formation of organizational and economic mechanism for managing business social responsibility. Increasing the level of competition in the domestic market promotes the search for new managerial decisions, one of which is the introduction of social responsibility in the activities of domestic enterprises.

The approaches of scientists to the formation of the mechanism of implementation of measures on corporate social responsibility are researched. The general principles, as well as components of the organizational and economic mechanism for managing business social responsibility, are highlighted. Approaches to the definition of the essence and notion of business social responsibility are considered, and the author's approach to this concept is proposed. The author's interpretation of the concept "organizational and economic mechanism of business social responsibility management" is presented and the approach to organizational and economic

mechanism of introduction of social responsibility in activity of domestic enterprises is improved that includes the purpose of formation, object, subjects of the mechanism, functions, goals and principles of formation, as well as tools for implementing organizational and economic mechanism.

To develop the mechanism of implementation of social responsibility at the enterprise, the principles of business social responsibility are identified and the functions of business social responsibility the are considered in the context of their division into groups: socio-legal, socio-economic and socio-cultural functions.

The practical value of the results obtained is that their application will contribute to the development of the enterprise and the country as a whole, with the account of the resulting social effect, and will allow the development and implementation of optimal managerial decisions for further enterprise activity in the international environment.

Ключові слова: соціальна відповідальність бізнесу, організаційно-економічний механізм, функції, принципи, інструментарій, методи.

Key words: social responsibility of business, organizational and economic mechanism, functions, principles, tools, methods.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Сучасні економічні умови функціонування нашої країни, підвищення рівня конкуренції на вітчизняному ринку, загострення соціальних та екологічних проблем вимагають від сучасних підприємств реалізації підходів не лише до економічних результатів своєї діяльності, а й до розробки методів управління соціальною відповідальністю бізнесу, яка породжує нові відносини між суб'єктами господарювання, державою та громадськістю. Тому управління соціальною відповідальністю бізнесу та чіткий, зрозумілий і прозорий підхід до організації цього процесу на сучасному етапі розвитку економіки є особливо необхідним та важливим.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Теоретичною основою формування організаційно-економічного механізму управління соціальною відповідальністю бізнесу присвячено ряд наукових та прикладних досліджень в Україні та за кордоном. Вагомий внесок у розвиток теорії соціальної відповідальності бізнесу зробили такі вчені: М. Альберт, Д. Баюра, О. Березіна, Х. Боуен, А. Вільямс, В. Воробей, Т. Горохова, О. Грушнова, А. Денисюк, В. Довбня, І. Жиглей, Ф. Котлер, Є. Коваленко, О. Лазаренко, І. Малик, М. Мескон, Т. Саваєва та інші. Дослідження економістів з цієї проблематики переважно стосуються загальних підходів до побудови, розроблення та реалізації підходу формування соціальної відповідальності бізнесу.

ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ

У працях вітчизняних дослідників висвітлено теоретичні підходи та запропоновано універсальні рекомендації, які часто не враховують особливостей функціонування та управління підприємств різних галузей.

Отже, важливим питанням сьогодення є удосконалення теоретико-методичних основ реалізації соціальної відповідальності окремого підприємства як невід'ємної складової підприємництва в системі національної економіки та встановлення складових організаційно-економічного механізму соціальної відповідальності бізнесу на рівні підприємств.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Завдання дослідження полягають у комплексному вивченні тенденцій розвитку та особливостей формування та функціонування організаційно-економічного механізму управління соціальною відповідальністю бізнесу.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Сучасне суспільство функціонує в умовах гострих соціальних проблем, тому важливого значення сьогодні набувають пошук та практичне використання нових ефективних інструментів управління його сталим розвитком. Концепція соціальної відповідальності бізнесу є ефективним та апробованим міжнародними компаніями інструментом забезпечення сталого розвитку як суспільства, так і країни в цілому. Реалізація концепції соціальної відповідальності бізнесу передбачає не тільки розробку певної соціальної стратегії, але також створення системи контролю, зворотного зв'язку, інфраструктури.

Ефективність концепції соціальної відповідальності бізнесу залежить від створення з боку держави стимулів, що сприяють вигідній співпраці в сферах підвищення іміджу компанії, стійкості розвитку та конкурентоспроможності.

Важливість розвитку соціальної відповідальності бізнесу полягає в мінімізації компаніями негативних наслідків своєї виробничої діяльності, у вирішенні проблем глобального і місцевого розвитку, у формуванні атмосфери передбачуваності, довіри та спільних цінностей в суспільстві. Бізнес завдяки соціальній відповідальності стає більш стійким в економічному та соціальному плані, отримує можливість збільшення своїх нематеріальних активів.

Сучасне розуміння соціальної відповідальності бізнесу перед суспільством, безумовно, виходить за рамки задоволення інтересів акціонерів та інвесторів. Сьогодні як широкою громадськістю, так і науковим співтовариством визнається, що бізнес як невід'ємна частина суспільства не може діяти в ізоляції від нього і тому повинен враховувати інтереси більш широких верств населення [1, с. 62].

Соціальну відповідальність бізнесу інтерпретують з різних позицій. Деякі автори визначають соціальну відповідальність бізнесу як вільний вибір компанії на користь підвищення рівня добробуту суспільства за допомогою відповідних підходів до ведення бізнесу та надання корпоративних ресурсів. У загальному розумінні соціальна відповідальність — це всі дії компанії, які позитивно впливають на суспільство [2, с. 67].

В іншому тлумаченні під соціальною відповідальністю бізнесу розуміється поведінка, що забезпечує досягнення балансу інтересів всіх сторін-учасниць у сфері соціально-економічних відносин з урахуванням як со-

Рис. 1. Функції соціальної відповідальності бізнесу

ліній, взаємодію ланок, встановлює підпорядкованість та розподіляє відповідальність.

Об'єктом організаційно-економічного механізму соціальної відповідальності бізнесу є система соціальних та економічних відносин, що складається в процесі діяльності між різними суб'єктами цієї діяльності на різних рівнях управління. Суб'єктами цього механізму виступають сторони управління соціальною відповідальністю, до яких слід віднести державу, власників, працівників, ділових партнерів, споживачів та громадськість.

Основними цілями реалізації організаційно-економічного механізму управління соціальною відповідальністю бізнесу є: сприяння сталому розвитку підприємства і економіки в цілому, оздоровленню навколишнього середовища і підвищенню добробуту суспільства.

Соціальною відповідальністю бізнесу як найважливіший механізм задоволення інтересів суб'єктів ринку реалізує своє значення через призму функцій. Основними функціями підприємства є загальнонаукові функції управління: організаційна, інформаційна, аналітична, регулююча, стимулююча, планування та прогнозування, моніторинг, контроль. Стрижневою функцією є саме соціальна, оскільки успішна реалізація концепції соціальної відповідальності спрямована на створення умов для соціального розвитку в інтересах бізнесу, суспільства і держави, вимагає ефективних скоординованих дій усіх суб'єктів соціальної взаємодії [4, с. 78].

ціальної і економічної ефективності, так і принципів соціальної справедливості [3, с. 45].

Проаналізувавши підходи сучасних економістів, вважаємо, що соціальна відповідальність бізнесу — це добровільна діяльність, спрямована на стійкий розвиток суб'єкта господарювання по добросовісному виконанню міжнародних та державних нормативно-правових актів та підписаних у рамках соціального партнерства угод, технічних, екологічних та соціальних стандартів, а також прийнятих на себе додаткових зобов'язань із задоволення економічних та соціальних потреб внутрішніх та зовнішніх зацікавлених осіб (власників, працівників, ділових партнерів, споживачів та громадськості в цілому), що виконується згідно з чинним законодавством та міжнародними нормами поведінки.

Цілями соціальної відповідальності бізнесу є:

- стійке економічне зростання,
- громадська згода,
- розвиток людського потенціалу.

Організаційно-економічний механізм управління соціальною відповідальністю бізнесу — це сукупність управлінських дій, спрямованих на організацію взаємодії між елементами системи управління соціальною відповідальністю (принципів, методів, функцій та інструментів) з метою досягнення економічних інтересів підприємства із врахуванням особливостей його зовнішнього та внутрішнього середовища.

Відповідно до принципів системного підходу організаційно-економічний механізм управління соціальною відповідальністю бізнесу як система повинен мати певну структуру. Структура визначає стійкі зв'язки і відносини всередині, основні напрями управлінського впливу, що забезпечує цілісність механізму. Обґрунтування структури механізму є одним із ключових завдань розроблення концепції соціальної відповідальності бізнесу.

Як і будь-яка система управління, організаційно-економічний механізм управління соціальною відповідальністю бізнесу складається із керуючої та керованої підсистем, які взаємопов'язані між собою. Керованою підсистемою є саме соціальна відповідальність підприємства, а зміст і структуру керуючої підсистеми, яка є основою механізму управління, становлять цілі та функції управління, що потребують детального аналізу й обґрунтування.

Функції управління реалізуються через організаційну структуру управління соціальною відповідальністю. Отже, важливим елементом механізму є організаційна структура управління соціальною відповідальністю. Організаційна структура впорядковує процес управ-

ління відповідно до цього твердження, всі функції соціальної відповідальності бізнесу доцільно поділити на групи (рис. 1).

Організаційно-економічний механізм управління соціальною відповідальністю бізнесу, як і будь-яка система, повинен діяти на основі певних принципів.

На думку І.О. Ахновської та О.Ю. Лепіхової, слід виділяти такі принципи соціальної відповідальності: відкритість; системність; значущість; недопущення конфліктів [5, с. 43].

Однак Є.В. Коваленко у своєму дослідженні пропонує застосовувати такі принципи: доцільність; динамічність; адекватність; ефективність; комплексність; збалансованість; передбачуваність; прозорість та врахування громадської думки [6, с. 52].

І.Ю. Беляєва та М.М. Пухова виділяють принципи: системність; суспільна значимість; комплексність; транспарентність; підзвітність; включення всіх заходів до основної господарської діяльності; суттєвість заходів; встановлення зворотного зв'язку [7, с. 21].

На нашу думку, орієнтація на зазначені принципи, сприятиме розробленню та запровадженню ефективних заходів щодо інтеграції соціальної відповідальності в систему управління підприємством. Однак для побудови ефективного організаційно-економічного механізму, необхідно врахувати функції, що виконує соціальна відповідальність.

Незважаючи на свою відносно нову функціональність у суспільстві, практика реалізації соціальної відповідальності бізнесу уже створила певні принципи, серед яких доцільно виділити наступні:

- баланс інтересів держави, бізнесу та працюючих;
- дотримання правових норм і стандартів;
- добросовісне виконання угод, підписаних в рамках соціального партнерства;
- ефективність роботи та раціональність використання ресурсів (матеріальних, фінансових, інтелектуальних, людських);

— добровільність прийняття та виконання додаткових соціальних зобов'язань, не передбачених чинним законодавством;

- різноманітність форм і методів реалізації;
- звітність та системність;
- відкритість до діалогу з зацікавленими особами.

Важливе місце в організаційно-економічному механізмі управління соціальною відповідальністю займає інструментарій реалізації цього механізму. Основне завдання інструментарію — забезпечити такі організаційні умови, щоб компанія виконувала всі поставлені перед нею економічні завдання. У менеджменті інструментами впливу керуючої системи на керовану вважають методи, стимули, важелі, санкції та ресурси. Інструментарій реалізації організаційно-економічного механізму управління соціальною відповідальністю бізнесу складається з таких основних складових:

- 1) інструменти економічного характеру;
- 2) інструменти організаційного характеру;
- 3) інструменти соціального характеру.

Оцінку соціальної відповідальності бізнесу здійснюють на основі методичних підходів, які можна розподілити на методики соціальної звітності, індексний і рейтинговий методи, кількісні та якісні методи. Методика соціальної звітності передбачає підготовку звітності підприємств за міжнародними стандартами: COP — Communication on Progress; Account Ability 1000; Global Reporting initiative — GRI або на власний розсуд підприємства за показниками та функціональною структурою.

У вітчизній та міжнародній практиці набули широкого використання індексні та рейтингові методи: Dow Jones Sustainability Index; Index Domini Social Investment (DSI 400); Index FTSE4Good; Corporate Philanthropy Index; London Benchmarking Groups Method.

Внутрішню соціальну відповідальність бізнесу визначають за допомогою модифікованої матриці SPACE-аналізу або на основі експертної оцінки.

Індекс прозорості та підзвітності є популярним для визначення рівня соціальної відповідальності бізнесу для вітчизняних компаній.

Всебічне оцінювання рівня соціальної відповідальності бізнесу може бути забезпечене комбінуванням якісних та кількісних методів.

Відповідно до наведених підходів до оцінки соціальної відповідальності, вважаємо, що слід виділяти часткові та загальні, кількісні та якісні, зовнішні та внутрішні показники та враховувати відповідність цілям, критерії міжнародних стандартів та галузеву специфіку оцінюваного суб'єкта господарювання.

Метою формування організаційно-економічного механізму управління соціальною відповідальністю бізнесу є забезпечення сприятливих організаційних та економічних умов для здійснення соціально направленої діяльності.

ВИСНОВКИ

Розвиток соціальної відповідальності відіграє важливу роль в управлінні компаніями, проте у вітчизняній практиці вона застосовується недостатньо. Хоча соціальна відповідальність є приватною ініціативою, значного розвитку вона отримує за рахунок стимулювання з боку представників суспільства і влади. Отже, соціальна відповідальність бізнесу є необхідністю як для власників підприємств, так і для працівників, споживачів товарів і послуг, ділових партнерів, державних інститутів та суспільства в цілому. Поєднання інтересів всіх цих сторін відображає необхідність соціальної відповідальності, яка націлена на досягнення соціальної злагоди.

Важливим завданням сьогодення є побудова ефективного організаційно-економічного механізму управління соціальною відповідальністю бізнесу. Визначено, що основними елементами формування організаційно-економічного механізму управління соціальною відпо-

відальністю бізнесу є: мета формування, об'єкт, суб'єкти механізму, функції, цілі та принципи формування, а також інструменти реалізації організаційно-економічного механізму.

Подальшого наукового обґрунтування потребує комплексна оцінка системи показників ефективності впровадження організаційно-економічного механізму управління соціальною відповідальністю бізнесу.

Література:

1. Харючи С.Н. О необходимости законодательного стимулирования социальной ответственности бизнеса. Юридический мир. 2008. № 11. С. 61—64.
2. Файдор М. Ответственность бизнеса. Деловой мир. 2008. № 5. С. 66—69.
3. Шинкаренко О.Н. Корпоративная социальная ответственность и социальная (нефинансовая) ответственность. Кадры предприятия. 2013. № 7. С. 43—56.
4. Кужель В.В., Танасійчук Ю.В. Реалізація функцій соціальної відповідальності бізнесу на підприємствах агропродовольчої сфери. Інвестиції: практика та досвід. 2014. № 15. С. 77—80.
5. Ахновська І.О., Лепіхова О.Ю. Механізм впровадження корпоративної соціальної відповідальності на підприємствах України. Економіка і організація управління. 2016. № 1 (21). С. 36—44.
6. Коваленко Є.В. Формування організаційно-економічного механізму управління корпоративною соціальною відповідальністю. Економіка і Фінанси. 2017. № 2. С. 47—57.
7. Беляева І.Ю., Пухова М.М. Интеграция корпоративной социальной ответственности в систему корпоративного управления России. Экономические системы. 2017. Том 10, № 2 (37). С. 20—23.
8. Стратегія сприяння розвитку соціальної відповідальності бізнесу в Україні [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://svb.ua/sites/default/files/201309_strategiya_spriyannya_rozvitku_svb_v_ukrayini.pdf.
9. Селіверстова Л.С. Формування стратегії корпоративної соціальної відповідальності. Актуальні проблеми економіки. — 2015. — № 7. — С. 309—314.

References:

1. Kharyuchi, S.N. (2008), "On the need for legislative incentives for social responsibility of business", *Legal world*, vol. 11, pp. 61—64.
2. Faydor, M. (2008), "Business Responsibility", *Business world*, vol. 5, pp. 66—69.
3. Shinkarenko— O.N. (2013), "Corporate social responsibility and social (non-financial) responsibility", *Personnel of the enterprise*, vol. 7, pp. 43—56.
4. Kuzhel, V.V. and Tanasischuk, Yu. V. (2014), "Realization of functions of social responsibility of business at enterprises of agro-food industry". *Investments: practice and experience*, vol. 15, pp. 77—80.
5. Akhnovskaya, I. O. and Lepikhova, O. Yu. (2016), "The Mechanism of Introduction of Corporate Social Responsibility at Ukrainian Enterprises", *Economics and management organization*, vol. 1 (21), pp. 36—44.
6. Kovalenko, Ye.V. (2017), "Formation of organizational and economic mechanism for managing corporate social responsibility", *Economics and Finance*, vol. 2, pp. 47—57.
7. Belyaeva, I. Yu. and Pukhova, M. M. (2017), "Integration of Corporate Social Responsibility into the Corporate Governance System of Russia", *Economic systems*, vol. 10, No. 2 (37), pp. 20—23.
8. svb.ua (2013), "Strategies for the development of social outlook in Ukraine", available at: http://svb.ua/sites/default/files/201309_strategiya_spriyannya_rozvitku_svb_v_ukrayini.pdf (Accessed 05 July 2019).
9. Seliverstova, L.S. (2015), "Formation of the strategy of corporate social responsibility", *Actual problems of the economy*, vol. 7, pp. 309—314.

Стаття надійшла до редакції 09.07.2019 р.

М. В. Березницька,

науковий співробітник лабораторії економіки низьковуглецевого розвитку агросфери відділу інституціонального забезпечення природокористування, Інститут агроекології і природокористування НААН

ORCID ID: 0000-0002-4140-3442

О. В. Бутрим,

д. е. н., старший науковий співробітник, завідувач лабораторії економіки низьковуглецевого розвитку агросфери відділу інституціонального забезпечення природокористування, Інститут агроекології і природокористування НААН

ORCID ID: 0000-0002-2448-6098

DOI: 10.32702/2306-6806.2019.7.17

РИНКОВІ ІНСТРУМЕНТИ ВУГЛЕЦЕВОГО ЦІНОУТВОРЕННЯ ДЛЯ СЕКТОРУ УПРАВЛІННЯ ВІДХОДАМИ

M. Bereznytska,

Researcher, Laboratory of Economics of Low Carbon Agrosphere Development, Department of institutional provision of natural resources, Institute of Agroecology and Nature Management of NAAS

O. Butrym,

Doctor of Economic Sciences, Senior Researcher, Supervisor of the Laboratory of Economics of Low Carbon Agrosphere Development, Department of institutional provision of natural resources, Institute of Agroecology and Nature Management of NAAS

MARKET INSTRUMENTS OF CARBON PRICING FOR THE WASTE MANAGEMENT SECTOR

Статтю присвячено узагальненню та уточненню теоретичних аспектів вуглецевого ціноутворення в Україні в умовах низьковуглецевого розвитку економіки. Зроблено порівняльний аналіз двох ринкових інструментів вуглецевого ціноутворення, як-от вуглецевий податок та система торгівлі квотами на викиди парникових газів. Визначено основні принципи встановлення плати (ціни) на викиди парникових газів. Проаналізовано проект законодавства України щодо введення системи торгівлі квотами на викиди парникових газів та системи моніторингу, звітності та верифікації викидів, можливості застосування в різних секторах економіки, включно із сектором управління відходами. Грунтуючись на результатах проведеного дослідження, яке базувалось на вивченні сучасного стану сектору управління відходами в Україні та внеску сектора в загальні викиди парникових газів від України, визначено необхідність створення системи моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів у сфері управління відходами та забезпечення використання для неї такого ринкового інструменту встановлення ціни на викиди, як вуглецевий податок, який в певній формі включається до плати (тарифу) за захоронення відходів на звалищах без попередньої переробки.

The article is devoted to generalization and refinement of theoretical aspects of carbon pricing in Ukraine in the conditions of low carbon development of economy. A comparative analysis of two market carbon pricing instruments such as carbon tax and the greenhouse gas emission trading system is made. The basic principles of setting the price for greenhouse gas emissions are determined. The draft legislation of Ukraine on the introduction of a trading system for emissions of greenhouse gases and monitoring system, reporting and verification of emissions, possibilities for application in various sectors of the economy, including the waste management sector, are analyzed. The problem of waste in Ukraine is particularly large and significant as a result of the dominance of resource-intensive multifocal technologies in the national economy, and due to the lack of adequate response to its challenges for a long time. The energy and raw material specialization of the national economy together with the outdated technological base determined and continues to determine high indicators of the formation and accumulation of waste. One of the reasons for inefficient waste management in Ukraine is a low fee for the municipal solid waste disposal to landfills, which complicates competition for other waste treatment services providers.

Taking into account the results of the research, which was based on the investigated current state of the waste management sector in Ukraine and the contribution of the sector to Ukraine's total greenhouse gas

emissions (especially municipal solid waste disposal sites methane input), the need for a monitoring, reporting and verification of greenhouse gas emissions system in the field of waste management establishing and the use of such a market-based instrument for setting the price of emissions as a carbon tax, which in a certain form is included in the fee (tariff) for unprocessed waste disposal at landfills ensuring is determined. This will stimulate investment activities for the development of other methods of waste treatment, reduction of the carbon footprint for many goods at the stage of their lifetime and the low carbon development of the waste sector in general.

Ключові слова: низьковуглецевий розвиток, вуглецеве ціноутворення, вуглецевий податок, система торгівлі квотами на викиди ПГ, поводження з твердими побутовими відходами, тариф на захоронення відходів.

Key words: low carbon development, carbon pricing, carbon tax, GHG emissions trading system, solid household waste management, waste disposal tariffs.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Парадигма низьковуглецевого розвитку та перехід до нової низьковуглецевої моделі економіки є відповіддю на антропогенну зміну клімату та пов'язані з нею ризики і загрози для людства, ціна яких рік від року зростає. Мета переходу — пом'якшити кліматичні зміни, мінімізувати збитки, що ними завдаються, а в перспективі виключити вплив людини на клімат.

Початок цього переходу було покладено в 1992 р. на Конференції ООН з навколишнього середовища і розвитку в м. Ріо-де-Жанейро (Бразилія). Тоді було прийнято і підписано цілу низку найважливіших документів, що заклали основу повороту до сталого розвитку в гармонії з навколишнім середовищем. У їх числі декларація Ріо-де-Жанейро з навколишнього середовища і розвитку, Порядок денний на ХХІ ст. і Рамкова конвенція ООН про зміну клімату (РКЗК), в якій вперше було сформульовано задачу не допустити небезпечно-го антропогенного впливу на кліматичну систему.

Висновок нового дослідження Глобальної комісії з економіки і клімату "Нова кліматична економіка. Звіт." [1] полягає в тому, що країни з будь-яким рівнем доходу сьогодні мають можливість забезпечити стале економічне зростання, знижуючи при цьому ризики, зумовлені кліматичними змінами. Цього можна досягти, скориставшись структурними і технологічними перетвореннями, що відбуваються у світовій економіці, а також наявними можливостями для підвищення економічної ефективності. Світова економіка має у своєму розпорядженні фінансові можливості для необхідних інвестицій, значний потенціал для інновацій, що потребують посилення політичного лідерства шляхом забезпечення ефективного рівня функціонування і послідовності у реалізації політичних рішень.

Відповідно до звіту низьковуглецеве зростання є єдиною можливістю для забезпечення ефективного рівня функціонування економіки 21 ст. Такий підхід забезпечить створення ефективних, життєздатних міст; розбудови низьковуглецевої, "розумної" і сталої інфраструктури; відновлення деградованих земель при збереженні лісових насаджень.

Новітня модель економіки низьковуглецевого розвитку викликала появу додаткових понять. Дозволи на одиниці викидів парникових газів (ПГ) в еквіваленті одного з найбільш значущих з ПГ — двоокису вуглецю у вимірі однієї тони (також їх поглинання або скорочення) набувають ознак товару і отримують на світовому ринку свою ціну. У зв'язку з цим для економічної науки виникла потреба вивчення інструментів та механізмів нового "вуглецевого" ціноутворення в різних секторах економіки. У цьому контексті нами вивчається питання можливості застосування інструментів вуглецевого ціноутворення в секторі управління відходами, що передбачає аналіз як функціонування інструментів вуглецевого ціноутворення, так і особливостей сектору управління відходами, який робить свій внесок у загальні викиди ПГ від країни [2].

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, В ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗВ'ЯЗАННЯ ЦІЄЇ ПРОБЛЕМИ І НА ЯКІ СПИРАЄТЬСЯ АВТОР, ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ, КОТРИМ ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ ОЗНАЧЕНА СТАТТЯ

Дослідження теоретичних і практичних питань низьковуглецевого економічного розвитку та застосування інструментів вуглецевого ціноутворення здійснювали такі вчені: О.В. Бутрим, Н.В. Караєва, А.В. Кітура, В.Д. Патапенко, О.Н. Рябич, А.Г. Хумаров [3—8] та інші.

Теоретичні і практичні аспекти поводження з побутовими відходами вивчаються у наукових працях таких вчених: П.Т. Бубенко, В.А. Голян, Б.М. Данилишин, Ю.Б. Матвеев, В.С. Міщенко, А.Г. Мельник [9—14] та інші.

Водночас потребують узагальнення і додаткових досліджень сучасні методи застосування таких інструментів вуглецевого ціноутворення, як Система торгівлі викидами (СТВ) ПГ та податок на викиди ПГ, їх вплив та ефективність у різних секторах економіки України, зокрема, в секторі управління відходами.

МЕТА СТАТТІ

Метою роботи є аналіз можливості використання одного з відомих інструментів вуглецевого ціноутворення в сфері управління відходами та визначення форми його застосування відповідно до специфіки сектору управління відходами.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Проблема відходів в Україні вирізняється особливою масштабністю і значимістю як внаслідок домінування в національній економіці ресурсоємних багатовідхідних технологій, так і через відсутність протягом тривалого часу адекватного реагування на її виклики. Значні масштаби ресурсокористування та енергетично-сировинна спеціалізація національної економіки разом із застарілою технологічною базою визначали і надалі визначають високі показники утворення та нагромадження відходів.

Відходи, що утворюються у процесі видобування, збагачення, хіміко-металургійної переробки, транспортування і зберігання корисних копалин є вторинним сировинним резервом промисловості, будівництва та енергетики. Значний ресурсний потенціал становить також вторинна сировина, що є залишком продуктів кінцевого споживання (макулатура, полімери, склобій, зношені шини тощо) [15].

Тверді побутові відходи — відходи, що утворюються в процесі життя та діяльності людини в житлових та нежитлових будинках і не використовуються за місцем їх накопичення [16].

В Україні існує 460 міст, близько 500 районів, 885 селищ міського типу і 28388 сіл, органи місцевого самоврядування яких покликані відповідати за організацію надання послуг з поводження із твердими побутовими відходами.

14000

12000

10000

8000

6000

4000

2000

0

1990 1991 1992 1993 1994 1995 1996 1997 1998 1999 2000 2001 2002 2003 2004 2005 2006 2007 2008 2009 2010 2011 2012 2013 2014 2015 2016 2017

■ Захоронення ТПВ ■ Компостування ТПВ □ Спалювання відходів ■ Обробка стічних вод

Рис. 1. Динаміка величин викидів ПГ від сектору відходи за категоріями, тис. т CO₂-екв.

Обсяги утворення твердих побутових відходів в Україні у 2018 році становили 53 млн куб. метрів, або близько 9 млн тонн (без урахування тимчасово окупованих територій, Автономної Республіки Крим та м. Севастополя). Незважаючи на те, що протягом останніх 20 років чисельність населення України постійно скорочується, обсяги утворення побутових відходів збільшуються, однією з причин чого є посилення процесів урбанізації та збільшення частки полімерного матеріалу при пакуванні. В результаті показник утворення відходів в Україні, за даними Мінрегіонбуду в середньому становить 250–300 кілограмів на рік на людину і має тенденцію до зростання.

Зменшення обсягів вивезення ТПВ на звалища не відбувається: перевізники скаржаться на відсутність інфраструктури для роздільного збору та сортування відходів, місцева влада та балансоутримувачі полігонів — на відсутність фінансування і т.д.

Відповідно до [17] розподіл кількості ТПВ за методами утилізації (станом на 2017 р.), млн т:

- загальний обсяг перевезення — 9,9;
- потрапило на полігони, звалища — 9.3 (що складає 93.4% від перевезеного);
- сміттєпереробні підприємства — 0.26 (що складає 2.6% від перевезеного);
- сміттєспалювальні заводи — 0.25 (що складає 2.5% від перевезеного).

Полігони ТПВ станом на 2017 р. являли собою 5434 об'єктів загальною площею 8575 га.

Середній затверджений тариф за областями України за вивезення відходів коливається в межах 68.6 — 91.6 грн/м³, а тариф на захоронення, коливається в межах 75,5 — 166,7 грн/т, що становить у середньому 2,5 грн/міс. на 1 особу.

Вказані значення не забезпечують еколого безпечного рівня поводження з ТПВ, що вказано в прийнятій у 2018 р. Національній стратегії управління відходами в Україні до 2030 року [15]. Згідно з вказаним документом на сьогодні характерними для чинної системи поводження з відходами в Україні є: низький рівень тарифів та ставок екологічного податку на розміщення ТПВ; відсутність економічних стимулів; відсутність комплексного підходу до управління ТПВ; низький рівень роздільного збирання та сортування.

Однією з причин неефективного управління відходами в Україні, на нашу думку, є низька плата за вивезення ТПВ на звалища, що ускладнює конкуренцію для інших надавачів послуг з переробки відходів.

Розглянемо внесок сектору управління відходами в сумарні національні викиди ПГ, який станом на 2017 р. складав 4% [18] у структурі загальних викидів України. Спостерігається постійне збільшення обсягу викидів від цього сектору з 1990 р. по 2017 р., що найбільш обумовлено зростанням рівня викидів ПГ від звалищ твердих побутових відходів майже на 25% за цей період.

Викиди метану для виду діяльності "Захоронення ТПВ та промислових органічних відходів" відбувають-

Таблиця 1. Принципи встановлення плати за викиди парникових газів

Справедливість (Fairness)	Відображає принцип «забруднювач платить» та забезпечує рівний розподіл витрат і вигід, уникаючи створення непропорційних тягарів
Приведення у відповідність політик і завдань (Alignment of policies and objectives)	Використання механізму плати за викиди ПГ як одного із заходів, що сприяє конкуренції та відкритості, забезпечує рівні можливості для альтернативних рішень, які передбачають скорочення обсягів викидів ПГ та взаємодіє із більш широким набором кліматичних і некліматичних політик та заходів
Стабільність і передбачуваність (Stability and Predictability)	Впровадження цін на викиди ПГ у межах стабільних політичних рамок, які є послідовним, надійним і значущим індикатором інвестиційної привабливості
Прозорість (Transparency)	Чіткість структури і послідовність впровадження
Ефективність і економічність (Efficiency and cost-effectiveness)	Забезпечення сприяння економічній ефективності скорочення обсягів викидів ПГ
Надійність і екологічна цілісність (Reliability and Environmental Integrity)	Значні скорочення викидів від екологічно небезпечної діяльності

ся під час розкладання органічних речовин в анаеробних умовах на звалищах ТПВ. Основними факторами, які впливають на скорочення викидів метану на звалищах ТПВ є:

- обсяги утворення ТПВ;
- загальна кількість ТПВ, які підлягають захороненню на звалищах;
- морфологічний склад відходів, які потрапляють на звалища ТПВ;
- утилізація біогазу з полігонів ТПВ.

Перші два фактори зумовлюють збільшення викидів метану при поводженні з ТПВ, а останній — скорочення викидів. Важливим є той факт, що в морфологічному складі ТПВ в Україні частка харчових відходів, що підлягають швидкому розпаду, складає 32—33%. Тому ефективним заходом щодо скорочення викидів є зменшення органічної складової відходів шляхом їх роздільного збору. До зменшення кількості викидів призводить також рециклінг відходів. Але в Україні ця діяльність ще не була достатнього розповсюдження. Тому динаміка викидів метану від поводження з ТПВ в Україні має тенденцію до зростання.

На рисунку 1 можна спостерігати динаміку величин викидів ПГ від сектору відходи за категоріями у 1990—2017 рр.

Інвентаризація викидів ПГ від відходів в Україні враховує викиди метану від захоронення твердих побутових відходів, а також промислових органічних відходів на сміттєвих майданчиках та звалищах ТПВ країни [19].

Україна підписала та ратифікувала Угоду про асоціацію з Європейським Союзом 16 вересня 2014 року, яка повністю вступила в силу 1 вересня 2017 року. Цей документ охоплює низку економічних та регуляторних питань, у тому числі і ті, що стосуються розв'язання проблем зміни клімату та адаптації до її наслідків, які обґрунтовано у Розділі VI, Статті 365 (с) та додатках ХХХ, ХХХІ до Угоди [20; 21]. Крім того, документом передбачено імплементацію ряду положень Директиви 2003/87/ЄС Європейського Парламенту та Ради про впровадження системи торгівлі квотами на викиди ПГ у рамках Співтовариства та внесення змін і доповнень до Директиви Ради 96/61/ЄС із змінами і доповненнями, внесеними Директивою 2004/101/ЄС [22] щодо імплементації системи торгівлі квотами в Україні, а саме:

- розширення і удосконалення нормативно-законодавчого поля;
- посилення інституціонального забезпечення шляхом визначення уповноваженого органу (органів);
- встановлення системи визначення відповідних установок, що є агрегатами зі спалювання викопних видів палив, у результаті чого відбуваються викиди ПГ та/або технологічним устаткуванням чи обладнанням,

від якого надходять до атмосфери побічні продукти хімічних реакцій, які здатні спричинити парниковий ефект;

— визначення переліку ПГ, регламентація обсягів викидів яких може бути охоплена діяльністю системи торгівлі квотами з можливим перерахунком до еквівалентних CO₂ (Додатки I та II);

— розробка національного плану розподілу квот між установками, згідно з вимогами Статті 9;

— запровадження дозвольної системи на викиди парникових газів та на квоти, що продаватимуться на національному рівні між заводами/промисловими комплексами в Україні, як обґрунтовано у Статтях 4; 11—13 та з розвитком системи обмежень, які орієнтовані на забезпечення прийняттого рівня еколого-економічної безпеки;

— створення системи моніторингу, звітності, верифікації з посиленнями функціями контролю і належного впровадження;

— встановлення процедур консультацій з громадськістю (ст. 9, 14—17, 19 і 21).

Імплементація вищезазначених вимог потребує визначити ціни на викиди ПГ. У світі використовуються два види ринкових інструментів, що можуть забезпечити встановлення ціни на викиди ПГ: торгівля квотами на викиди та податок на викиди ПГ в атмосферу. Обидва інструменти мають багато спільного, вони мають на меті інтерналізацію витрат шляхом створення ціни на викиди ПГ. Вони орієнтовані на скорочення обсягів викидів ПГ у спосіб, який забезпечує гнучкість стосовно того, хто здійснює заходи, який їх компонентний набір та момент впровадження для стимулювання технологічних інновацій і практичного застосування, а також створення екологічних, медичних, економічних та соціальних супутніх переваг та бюджетних надходжень. Ключова різниця полягає в тому, що при податку на викиди ПГ законодавчо закріплюється ставка оподаткування, чим визначається ціна одиниці викидів ПГ за умов вільного ринкового встановлення обсягів викидів ПГ. На противагу, для інструменту торгівлі квотами на викиди ПГ, законодавчо встановлюються обмеження на обсяги викидів ПГ за умов вільного ринкового визначення ціни. У різних країнах існують гібридні системи, які поєднують елементи обох вказаних підходів, наприклад, СТВ з нижньою чи верхньою ціновою межею, або податковій схемі, які приймають одиниці скорочення викидів для зменшення податкових зобов'язань. На практиці те, що торгівля квотами на викиди ПГ забезпечує достатній рівень впевненості стосовно майбутнього обсягу викидів, допомогло зробити її привабливим варіантом політики для багатьох урядів. Крім того, СТВ можуть об'єднуватись з іншими СТВ або з механізмами скорочення викидів ПГ, що дозволяє організувати міжнародне співробітництво щодо плати за викиди ПГ в атмосферу і формувати потужніші ринки з більш широким географічним охопленням. Незалежно від обраного варіанту інструменту для встановлення ціни на викиди ПГ, має застосовуватись спільний набір принципів. Принципи успішного встановлення плати за викиди ПГ в атмосферу FASTER були спільно розроблені Світовим банком та Організацією економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР) на основі практичного досвіду різних юрисдикцій у запровадженні податків на викиди ПГ та схем торгівлі квотами на викиди (таблиця 1) [23].

Україна планує скоротити викиди ПГ відповідно до свого Національно-визначеного внеску (НВВ) та готує другий варіант НВВ з метою переходу до сталої низьковуглецевої економіки. Україна ратифікувала Паризьку угоду та затвердила у НВВ мету щодо обмеження обсягу викидів ПГ на рівні, який до 2030 р. не переви-

щуватиме 60% від рівня 1990 р. З метою підвищення амбітності цілей зі скорочення викидів ПГ Міністерство екології та природних ресурсів України готує у 2019 — 2020 рр. оновлений НВВ. Задля забезпечення нового НВВ в економічно ефективний спосіб країна має намір запровадити СТВ. Україна вже запровадила податок на викиди CO₂ стаціонарними джерелами забруднення ("вуглецевий податок"). З 1 січня 2019 року його ставка становить 10 гривень за тону, замість 0,41 грн у 2018 році [24]. Тобто її розмір збільшився у 24,4 рази. Проте одного лише такого податку недостатньо для досягнення цілей щодо декарбонізації всієї економіки. Тому Україна планує запровадити систему торгівлі квотами на викиди для великих джерел викидів ПГ в енергетиці та промисловості [25].

Обидва ринкових інструмента встановлення ціни на викиди ПГ — торгівля квотами на викиди та податок на викиди — потребують встановлення системи моніторингу, звітності та верифікації викидів ПГ. У 2018 р. в Україні за підтримки Проєкту Світового Банку "Партнерство заради ринкової готовності в Україні" та Міністерства екології та природних ресурсів розроблено національну концепцію законодавства щодо моніторингу, звітності та верифікації викидів ПГ.

Проєктом закону України "Про засади моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів" передбачається запровадження ефективною системи для отримання достовірних даних про обсяги викидів ПГ на підприємствах як передумови для імплементації ринкових механізмів боротьби зі зміною клімату та забезпечення адаптації законодавства України до законодавства ЄС. Цей законопроект знаходиться на розгляді у Верховній раді України. Якщо восени 2019 р. закон буде прийнятий, з 1 січня 2020 р. в Україні запрацює система моніторингу звітності та верифікації (МЗВ) для підприємств енергетичної та промислової галузей та, відповідно, через три роки (з січня 2023 р.) зможе вступити в дію СТВ для цих галузей. Документ визначає правові та організаційні основи функціонування моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів та спрямований на виконання зобов'язань України за Угодою про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, а також на виконання вимог Рамкової конвенції Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату та Паризької угоди [26].

У проєкті постанови Кабінету Міністрів України "Про затвердження переліку видів діяльності, на які поширюються моніторинг, звітність та верифікація викидів парникових газів" надається перелік видів діяльності та ПГ, на які планується поширення системи моніторингу, звітності та верифікації викидів, а в подальшому й системи торгівлі квотами на викиди ПГ (табл. 2) [27].

Проєкт нормативної документації врахування видів діяльності, що призводять до викидів ПГ не включає секторів землекористування, зміни у землекористуванні та лісового господарства (ЗЗЛГ) та управління відходами. Це пояснюється тим, що вуглецеві кредити від них на сьогоднішній день не включені в систему СТВ ЄС відповідно до Директиви 2004/101 / ЄС. Водночас поточні (2016—2019 рр.) обговорення в рамках процесу РКЗК ООН стосовно способу надання ринкової стимуляції лісорозведенню для протидії викидам від вирубки лісів у багатьох країнах, зробили можливість включення сектору ЗЗЛГ в СТВ ЄС цікавим та можливим варіантом. Таким чином, поза СТВ залишається тільки

Таблиця 2. Перелік видів діяльності, на які поширюються моніторинг, звітність та верифікація викидів ПГ

№	Назва виду діяльності	Парниковий газ
1	Спалювання палива в установках, загальна номінальна теплова потужність яких перевищує 20 МВт (за винятком установок для термічного знищення (інсинерації) небезпечних або побутових відходів)	CO ₂
2	Нафтопереробка	CO ₂
3	Виробництво коксу	CO ₂
4	Випалювання або спікання, в тому числі огрудкування (агломерація) металеві руди (зокрема, сульфідної руди)	CO ₂
5	Виробництво чавуну або сталі (первинна або вторинна плавка), в тому числі безперервний розлив, продуктивність якого перевищує 2,5 тони на годину	CO ₂
6	Виробництво або обробка залізовмісних металів (у тому числі феросплавів), якщо загальна номінальна теплова потужність агрегатів зі спалювання перевищує 20 МВт; устаткування для обробки залізовмісних металів включає, зокрема, прокатні стани, нагрівальні та відпалювальні печі, ковальське обладнання, ливарні, устаткування для покриття (плакування) та очищення (протравлення) поверхонь	CO ₂
7	Виробництво цементного клінкеру в обертових випалювальних печах, виробнича потужність яких перевищує 500 тонн на день, або в інших печах, виробнича потужність яких перевищує 50 тонн на день	CO ₂
8	Виробництво вапна або кальцинація доломіту або магнезиту в обертових випалювальних печах, виробнича потужність яких перевищує 50 тонн на день, або в інших печах, виробнича потужність яких перевищує 50 тонн на день	CO ₂
9	Виробництво азотної кислоти	CO ₂ та N ₂ O
10	Виробництво аміаку	CO ₂

діяльність, що призводить до викидів ПГ у сфері управління відходами.

Відповідно до Стратегії низьковуглецевого розвитку (СНВР) [28], низьковуглецева політика у сфері управління відходами спрямована на створення передумов щодо збільшення частки утилізації ТПВ, їх максимального повторного введення у господарський обіг як вторинних ресурсів. Ця політика дозволить зменшити обсяги відходів з житлового, комерційного та адміністративного секторів через програми, які зменшують утворення відходів. Зменшення утворення відходів безпосередньо в джерелі їх утворення одночасно призводить до зменшення викидів ПГ як від захоронення відходів, так і під час виробництва, вище по технологічному ланцюжку. Також відбудуватиметься скорочення викидів ПГ, пов'язаних з транспортуванням ТПВ.

Для реалізації такої політики за світовим досвідом ефективним є використання такого інструменту, як податок на викиди ПГ в атмосферу, який в певній формі включається до плати (тарифу) за захоронення відходів на звалищах без попередньої переробки або використання в цілях отримання енергії.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Наразі актуальним для України є створення системи моніторингу, звітності та верифікації викидів ПГ у сфері управління відходами та забезпечення використання для неї такого ринкового інструменту встановлення ціни на викиди ПГ, як вуглецевий податок, який в певній формі включається до плати (тарифу) за захоронення відходів на звалищах без попередньої переробки. Це стимулюватиме інвестиційну діяльність щодо розвитку інших методів утилізації ТПВ, зниження вуглецевого "сліду" (footprint) багатьох товарів на етапі завершення їх терміну експлуатації та низьковуглецевого розвитку сектору в цілому.

Проведений аналіз також свідчить про те, що необхідно детально вивчити світовий досвід використання вуглецевої складової в тарифі на захоронення відходів ТПВ та визначити її можливі економічно доцільні розміри.

Література:

1. "Нова кліматична економіка. Звіт." [Електронний ресурс] — Режим доступу: <https://newclimateeconomy.report/2018/>
2. Березницька М.В., Караєва Н.В. Формування стратегічних напрямів переходу до низьковуглецевого розвитку України на основі експертної оцінки / М.В. Березницька, Н.В. Караєва // Економічний вісник Національного технічного університету України "Київський політехнічний інститут". — 2014. — № 11. — С. 39—46.
3. Бутрим О.В. Теоретико-методологічні основи формування внутрішнього вуглецевого ринку в контексті збалансованого розвитку агросфери [Текст]: монографія / О.В. Бутрим; За заг. ред. О.І. Дребот. — К.: ДІА, 2018. — 356 с.
4. Караєва Н.В. Низьковуглецева економіка — передумова сталого розвитку України [Текст] / Н.В. Караєва // Економічні проблеми сталого розвитку: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої пам'яті проф. Балацького О.Ф., м. Суми, 24—26 квітня 2013 р. / За заг. ред. О.В. Прокопенко. — Суми: СумДУ, 2013. — Т.3. — С. 27—29.
5. Кітура А.Я. Методологія визначення та принципи розподілу квот на викиди парникових газів у пост-кіотському періоді / А.Я. Кітура // Економіка та держава. — 2012. — № 6. — С. 71—76. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecde_2012_6_22
6. Потапенко В.Г. Проблеми та перспективи формування вуглецевого ринку в Україні / В.Г. Потапенко // Економічний часопис — XXI. — 2010. — № 11—12. — С. 18—22.
7. Рябич О.Н. Формирование механизма ценообразования углеродных кредитов на примере проектов в угольной отрасли / О.Н. Рябич // Вісник Сумського державного університету. Сер.: Економіка. — 2012. — № 4. — С. 86—90. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VSU_ekon_2012_4_13
8. Хумаров О.А. Теоретичні основи формування внутрішнього вуглецевого ринку в Україні / О.А. Хумаров // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. — 2015. — Вип. 1. — С. 86—91. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sepspu_2015_1_18
9. Бубенко П.Т. Управління системною модернізацією та розвитком житлово-комунальних підприємств: монографія / П.Т. Бубенко, О.В. Димченко, А.Д. Кашпур; НАН України, Північно-Східний науковий центр, Харк. нац. унт міськ. госпва ім. О.М. Бекетова. — Х.: ХНУМГ, 2014. — 233 с.
10. Голян В.А. Інвестиції в переробку відходів: як подолати пасивність влади та бізнесу / В.А. Голян // Дзеркало тижня. — 2018. — № 13. — С. 9.
11. Данилишин Б.М. Державноприватне партнерство — стратегічна форма взаємодії влади і бізнесу / Б.М. Данилишин // Юридичні новини Online [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://news.yuristonline.com/news/kmu/2/> — Дата звернення: 25.06.2019.
12. Матвеев Ю.Б., Гелетуха Г.Г. Аналітична записка БАУ № 22. Біоенергетична асоціація України, 2019. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.uabio.org/activity/uabio-analytics
13. Міщенко В.С. Світ відходів і Україна в ньому / В.С. Міщенко // Дзеркало тижня. Україна. — 2012. — № 25. — С. 3.
14. Мельник Л.Г. Інноваційні перспективи Третьої промислової революції: економіка, енергетика, екологія / Л.Г. Мельник // Маркетинг і менеджмент інновацій. — 2016. — № 4. — С. 342—352.
15. Національна стратегія управління відходами в Україні до 2030 року. [Електронний ресурс]. — Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/820-2017-%D1%80>
16. Про відходи: Закон України від 05.03.1998. — № 187/98 ВР. — Редакція від 01.05.2019. // Верховна Рада України. Законодавство України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/187%2F98>. — Дата звернення: 25.06.2019.
17. Островський І.А., Юр'єва С.Ю., Коюда О.П., Славуа О.І. Інноваційне підприємництво в сфері поводження з побутовими відходами: міжнародний контекст і регіональні особливості України. Інвестиції: практика та досвід. 2019. № 12. С. 16—21. DOI: 10.32702/2306-6814.2019.12.16
18. Національний кадастр викидів ПГ України подання 2019 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу до ресурсу: <https://unfccc.int/process-and-meetings/transparency-and-reporting/reporting-and-review-under-the-convention/greenhouse-gas-inventories-annex-iparties/national-inventory-submissions-2019>
19. Good Practice Guidance for Land Use, Land-Use Change and Forestry, 2003 / Jim Penman and others. IPCC National Greenhouse Gas Inventories Programme. Institute for Global Environmental Strategies (IGES) for the IPCC. — ISBN 4-88788-003-0. URL: <http://www.ipcc-nggip.iges.or.jp/public/gpglulucf/gpglulucf.html> (дата звернення: 18.05.2019).
20. ДОДАТОК ХХХ ДО ГЛАВИ 6 "НАВКОЛИШНЄ СЕРЕДОВИЩЕ" РОЗДІЛУ V "ЕКОНОМІЧНЕ І ГАЛУЗЕВЕ СПІВРОБІТНИЦТВО" до Угоди про асоціацію [Електронний ресурс]. — Режим доступу до ресурсу: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/ugoda-pro-asociaciyu/30_Annex.pdf
21. ДОДАТОК ХХХІ ДО ГЛАВИ 6 "НАВКОЛИШНЄ СЕРЕДОВИЩЕ" РОЗДІЛУ V "ЕКОНОМІЧНЕ І ГАЛУЗЕВЕ СПІВРОБІТНИЦТВО" до Угоди про асоціацію [Електронний ресурс]. — Режим доступу до ресурсу: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/ugoda-pro-asociaciyu/31_Annex.pdf
22. Директива 2004/101/ЄС [Електронний ресурс]. — Режим доступу до ресурсу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b02
23. Торгівля квотами на викиди на практиці: посібник із розбудови та впровадження системи торгівлі [Електронний ресурс] / Міжнародний банк реконструкції та розвитку / Світовий банк // Офіційний сайт Міністерства екології та природних ресурсів України. — 2016. — Режим доступу до ресурсу: <https://menr.gov.ua/news/32026.html>
24. Закон України від 23.11.2018 № 2628-VIII "Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо покращення адміністрування та перегляду ставок окремих податків і зборів".
25. Концепція реалізації державної політики у сфері зміни клімату на період до 2030 року [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Міністерства екології та природних ресурсів України. — 2018. — Режим доступу до ресурсу: <https://menr.gov.ua/news/32001.html>
26. Проект Закону України "Про засади моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів" [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Міністерства екології та природних ресурсів України. — 2018. — Режим доступу до ресурсу: <https://menr.gov.ua/news/32022.html>
27. Проект постанови КМУ "Про затвердження переліку видів діяльності, на які поширюються моніторинг, звітність та верифікація викидів парникових газів" [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Міністерства екології та природних ресурсів України. — 2018. — Режим доступу до ресурсу: https://menr.gov.ua/files/docs/Zmina_klimaty/%D0%9F%D1%80%D0%BE%D0%B5%D0%BA%D1%82%20%D0%BF%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8%20%D0%9A%D0%9C%D0%A3.pdf
28. Стратегія низьковуглецевого розвитку України до 2050 року [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Міністерства екології та природних ресурсів України. —

2018. — Режим доступу до ресурсу: <https://menr.gov.ua/news/31815.html>

References:

1. "New climate economy (2018), "Report", available at: <https://newclimateeconomy.report/2018/> (Accessed 25 June 2019).

2. Bereznyts'ka, M.V. and Karaieva, N.V. (2014), "Formation of strategic directions of transition to low carbon development of Ukraine on the basis of expert evaluation", *Ekonomichnyj visnyk Natsional'noho tekhnichnoho universytetu Ukrainy "Kyivs'kyj politekhnichnyj instytut"*, vol. 11, pp. 39—46.

3. Butrym, O.V. (2018), *Teoretyko-metodolohichni osnovy formuvannia vnutrishn'oho vuhletsevoho rynku v konteksti zbalansovanoho rozvytku ahrosfery* [Theoretical and methodological foundations of the formation of the internal carbon market in the context of balanced agrosphere development], DIA, Kyiv, Ukraine.

4. Karaieva, N.V. (2013), "Low carbon economy is a prerequisite for sustainable development of Ukraine", *Ekonomichni problemy staloho rozvytku : materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii, prysviachenoj pam'iaty prof. Balats'koho, O.F.* [Economic problems of sustainable development: materials of the International Scientific and Practical Conference devoted to the memory of prof. Balatsky O.F.], Sumy, Ukraine, 24—26 April, vol. 3, pp. 27—29.

5. Kitura, A.Ya. (2012), "Methodology of determination and principles for the allocation of quotas for greenhouse gas emissions in the post-Kyoto period", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 6, pp. 71—76, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecde_2012_6_22 (Accessed 25 June 2019).

6. Potapenko, V.H. (2010), "Problems and prospects of the formation of the carbon market in Ukraine", *Ekonomichnyj chasopys - XXI*, vol. 11—12, pp. 18—22.

7. Rjabich, O.N. (2012), "Formation of the carbon credit pricing mechanism on the example of projects in the coal industry", *Visnyk Sums'koho derzhavnogo universytetu. Ser. : Ekonomika*, vol. 4, pp. 86-90, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VSU_ekon_2012_4_13 (Accessed 25 June 2019).

8. Khumarov, O.A. (2015), "Theoretical basis of formation of the internal carbon market in Ukraine", *Sotsial'no-ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrainy*, vol. 1, pp. 86—91, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sepspu_2015_1_18 (Accessed 25 June 2019).

9. Bubenko, P.T. (2014), *Upravlinnia systemnoiu modernizatsiieiu ta rozvytkom zhytlovo-komunal'nykh pidpriemstv* [Management of system modernization and development of housing and communal enterprises], KhNUMH, Kharkiv, Ukraine.

10. Holian, V.A. (2018), "Investment in waste processing: how to overcome the passivity of power and business", *Dzerkalo tyzhnia*, vol. 13, pp. 9.

11. Danylyshyn, B.M. (2008), "Public-private partnership is a strategic form of interaction between government and business", *Yurydychni novyny Online*, available at: <http://news.yuristonline.com/news/kmu/2/> (Accessed 25 June 2019).

12. Matvieiev, Yu.B. and Heletukha, H.H. (2019), "Analytical note BAU №22", *Bioenerhetychna asotsiatsiia Ukrainy*, available at: www.uabio.org/activity/uabio-analytics (Accessed 25 June 2019).

13. Mischenko, V.S. (2012), "The world of waste and Ukraine in it", *Dzerkalo tyzhnia*, vol. 25, pp. 3.

14. Mel'nyk, L.H. (2016), "Innovative Perspectives of the Third Industrial Revolution: Economics, Energy, Ecology", *Marketynh i menedzhment innovatsij*, vol. 4, pp. 342—352.

15. Cabinet of Ministers of Ukraine (2017), Resolution "National Strategy for Waste Management in Ukraine until

2030", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/820-2017-%D1%80> (Accessed 25 June 2019).

16. Verkhovna Rada of Ukraine (2019), The Law of Ukraine "About waste", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/187/98вр> (Accessed 25 June 2019).

17. Ostrovs'kyj, I.A. Yur'ieva, S.Yu. Koiuda, O.P. and Slavuta, O.I. (2019), "Innovative entrepreneurship in the field of domestic waste management: the international context and regional peculiarities of Ukraine", *Investytsii: praktyka ta dosvid*, vol. 12, pp. 16—21.

18. UN Climate Change (2019), "National inventory of GHG emissions of Ukraine submitted in 2019", available at: <https://unfccc.int/process-and-meetings/transparency-and-reporting/reporting-and-review-under-the-convention/greenhouse-gas-inventories-annex-i-parties/national-inventory-submissions-2019> (Accessed 25 June 2019).

19. Penman, J. and others (2003), "Good Practice Guidance for Land Use, Land-Use Change and Forestry", IPCC National Greenhouse Gas Inventories Programme. Institute for Global Environmental Strategies (IGES) for the IPCC, available at: <https://www.ipcc-nggip.iges.or.jp/public/gpplulucf/gpplulucf.html> (Accessed 25 June 2019).

20. European Union (2014), "Ukraine-European Union Association Agreement. Annex XXX to Chapter 6 "Environment" of Section V "Economic and Industrial Cooperation", available at: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/ugoda-pro-asociaciyu/30_Annex.pdf (Accessed 25 June 2019).

21. European Union (2014), "Ukraine-European Union Association Agreement. Annex XXXI to Chapter 6 "Environment" of Section V "Economic and Industrial Cooperation", available at: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/ugoda-pro-asociaciyu/31_Annex.pdf (Accessed 25 June 2019).

22. European Parliament (2008), "Directive No 2008/1 / EC of the European Parliament and of the Council on integrated pollution prevention and control", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b02 (Accessed 25 June 2019).

23. Ministry of Environment and Natural Resources of Ukraine (2016), "Emission quotas in practice: A guide to the development and implementation of the trading system", available at: <https://menr.gov.ua/news/32026.html> (Accessed 25 June 2019).

24. Verkhovna Rada of Ukraine (2018), The Law of Ukraine "On amendments to the Tax Code of Ukraine and certain legislative acts of Ukraine on improving the administration and revision of rates of individual taxes and fees", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2628-19> (Accessed 25 June 2019).

25. Ministry of Environment and Natural Resources of Ukraine (2018), "Concept of realization of state policy in the field of climate change for the period up to 2030", available at: <https://menr.gov.ua/news/32001.html> (Accessed 25 June 2019).

26. Ministry of Environment and Natural Resources of Ukraine (2018), "Draft Law of Ukraine "On the Basics of Monitoring, Reporting and Verification of Greenhouse Gas Emissions", available at: <https://menr.gov.ua/news/32022.html> (Accessed 25 June 2019).

27. Ministry of Environment and Natural Resources of Ukraine (2018), "Draft Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On Approval of the List of Activities Covered by Monitoring, Reporting and Verification of Greenhouse Gas Emissions", available at: https://menr.gov.ua/files/docs/Zmina_klimaty/%D0%9F%D1%80%D0%BE%D0%B5%D0%BA%D1%82%20%D0%BF%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8%20%D0%9A%D0%9C%D0%A3.pdf (Accessed 25 June 2019).

28. Ministry of Environment and Natural Resources of Ukraine (2018), "Ukraine's low carbon development strategy till 2050", available at: <https://menr.gov.ua/news/31815.html> (Accessed 25 June 2019).

Стаття надійшла до редакції 15.07.2019 р.

О. М. Чупир,

д. е. н., доцент, Харківський національний університет будівництва та архітектури

ORCID ID: 0000-0002-2560-894X

Є. О. Бурлака,

аспірант, Харківський національний університет будівництва та архітектури

ORCID ID: 0000-0002-4796-8591

DOI: 10.32702/2306-6806.2019.7.24

ЧИННИКИ РОЗВИТКУ РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ЗАЛІЗНИЧНОГО ТРАНСПОРТУ УКРАЇНИ

О. Чупир,

Doctor of Economic Sciences, Associate Professor,

Kharkiv National University of Civil Engineering and Architecture

Ye. Burlaka,

postgraduate student, Kharkiv National University of Civil Engineering and Architecture

FACTORS FOR DEVELOPMENT OF RESOURCES POTENTIAL FOR RAILWAY TRANSPORT OF UKRAINE

У статті підкреслюється значення управління розвитком ресурсного потенціалу для залізничної галузі України як однієї зі стратегічно важливих галузей національної економіки. Систематизовано чинники, що визначають розвиток ресурсного потенціалу підприємств залізничного транспорту України й обгрунтовано їх вибір. Зазначені чинники згруповано за чотирма рівнями впливу: глобальним, національним, галузевим і внутрішнім, а також за своїм походженням: економічні, політичні, соціальні та інші. Показано взаємний вплив цих чинників. Описано вплив даних чинників на розвиток ресурсного потенціалу залізничної галузі. В середині чинників рівня підприємства виділено чинники-стимулятори, що сприяють розвитку ресурсного потенціалу залізничної галузі та чинники-дестимулятори, що пригнічують його. Наведено переваги запропонованої авторської системи чинників розвитку ресурсного потенціалу залізничного транспорту України у порівнянні з іншими існуючими системами чинників.

This article emphasizes the importance of development management of resource potential for the railway industry of Ukraine as one of the strategically important sectors of the national economy, and the need for such management is emphasized. Due to the analysis of scientific literature, the factors determining the development of the resource potential of enterprises of railway transport of Ukraine are investigated and systematized and their choice is grounded. These factors are grouped by four levels of influence: global, national, sectoral and internal, as well as of their origin: economic, political, social, demographic, and others. The mutual influence of these factors is shown and its example is shown. Separately presented factors related to the macro- and mesolevel (global, national, sectoral), as well as to the microlevel (factors of the level of enterprises in the railway industry). The influence of factors of different levels on the development of the resource potential of the railway industry is described. Inside the factors of the enterprise level four groups are allocated for the four components of the resource potential: material, labor, financial and informational. In turn, in each of these groups, the factors of influence are divided into factors-stimulants that contribute to the development of the resource potential of the railway industry and depressing factors, hampering it. The advantages of the offered author system of factors of development of resource potential of railway transport of Ukraine in comparison with other

existing systems of factors of development of resource potential of enterprises are presented. It is determined that the presented system of factors can serve as a useful tool for senior management in the implementation of its efficient management of the railway industry. The article also analyzes the latest existing scientific publications on the study of factors influencing the development of the resource potential of the enterprise and highlights the common features in scientific approaches, which in the future was used to develop the author's system of factors of influence.

Ключові слова: ресурсний потенціал, розвиток, залізничний транспорт, чинники розвитку, рівні впливу.

Key words: resource potential, development, railway transport, factors of development, levels of influence.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Залізничний транспорт займає провідне місце в господарському комплексі України, забезпечуючи потреби суспільного виробництва та населення країни в перевезеннях за внутрішнім і міжнародним сполученнями. Територіально залізничний транспорт України об'єднує діяльність 6 залізниць і близько 130 підприємств, які обслуговують залізничну інфраструктуру. Експлуатаційна довжина колій складає 19790,9 км. На залізницях функціонують 1492 залізничні станції, 55 локомотивних і 48 вагонних депо, 110 дистанцій колії, 69 дистанцій сигналізації та зв'язку, 44 дистанції енергопостачання. Все це свідчить щодо стратегічної важливості залізничного транспорту для національної економіки.

Українська залізниця займає одне з провідних місць на Євразійському континенті за довжиною шляхів сполучення (займаючи 4-те місце після Росії, Китаю та Індії) й обсягами перевезень вантажів і пасажирів.

Проте на сьогодні, українська залізниця знаходиться в кризовому становищі, що проявляється, передусім, в зниженні її конкурентоспроможності в порівнянні із залізницями інших країн. Конкурентоспроможність залізничного транспорту в значній мірі залежить від стану та розвитку його ресурсного потенціалу. Ресурсний потенціал визначається як сукупність матеріальних, нематеріальних, трудових, фінансових ресурсів, включаючи здатність робітників підприємства ефективно використовувати названі ресурси для виконання місії, досягнення поточних і стратегічних цілей. Управління розвитком ресурсного потенціалу залізничного транспорту — це реалізація функцій управління з метою забезпечення процесу накопичення, удосконалення та трансформації ресурсів і взаємозв'язків між ними у відповідності до викликів зовнішнього середовища, що призведе до загального прогресу залізничного транспорту, сприяє його вдосконаленню та поліпшенню [8, с. 29].

Для ефективного управління розвитком ресурсного потенціалу галузі вище керівництво повинно розуміти, які ключові фактори здійснюють вплив на розвиток ресурсного потенціалу. Це необхідно для визначення оцінки стану ресурсного потенціалу залізничної галузі та важелів управління його розвитком.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблемами дослідження чинників, які впливають на розвиток ресурсного потенціалу підприємства, займалися такі вітчизняні науковці: М.С. Татар [1], Ю.В. Гу-

сак [3], О.В. Латишева [2], О.М. Ліпич [4], М.Н. Салун [5], Н.Г. Міценко та О.І. Кумечко [6] й інші.

Так, Татар М.С. [1, с. 84] розподіляє фактори впливу на ресурсний потенціал будівельних підприємств на фактори внутрішнього середовища та фактори зовнішнього середовища. До факторів внутрішнього середовища відносяться: структурно-організаційні, ресурсні, техніко-технологічні, управлінські, фінансово-економічні та соціологічні фактори. До факторів зовнішнього середовища відносяться фактори прямої та непрямої дії, а саме: ринково-галузеві, соціологічні, психологічні та культурологічні, політико-правові, макроекономічні та інноваційні, соціально-економічні, демографічні та екологічні, психологічні й культурологічні.

Латишева О.В. [2, с. 128] вважає, що на величину ресурсного потенціалу підприємства здійснюють вплив наступні фактори: фінансово-економічні, техніко-технологічні, фактор управління кадрами, фактори організаційно-управлінського рівня, фактор активності маркетингової діяльності, фактор стану інформаційних ресурсів, фактор інвестицій, фактор екологічного стану ресурсів та засобів.

Салун М.Н. [5, с. 264] пропонує економіко-математичну модель детермінованого факторного аналізу ресурсного потенціалу підприємства, елементами якої є: грошова оцінка ресурсу праця, середньорічна вартість основних виробничих фондів, середньорічна вартість оборотних засобів підприємства, середньорічна вартість нематеріальних активів підприємства.

Таким чином, вищевказані науковці застосовували різні підходи до визначення чинників впливу на ресурсний потенціал, проте найчастіше застосовувався підхід, згідно з яким фактори впливу розподілялися на фактори впливу внутрішнього та зовнішнього середовища, водночас до факторів внутрішнього середовища відносили показники, що характеризують стан різних компонентів ресурсного потенціалу або ж самі ці компоненти.

У науковій літературі розглядаються чинники, що впливають на розвиток ресурсного потенціалу підприємств різноманітних галузей економіки, проте залишаються невирішеними деякі питання, що стосуються дослідження та систематизації чинників впливу на розвиток ресурсного потенціалу залізничної галузі.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є вивчення, групування та систематизація найважливіших чинників розвитку ресурсного

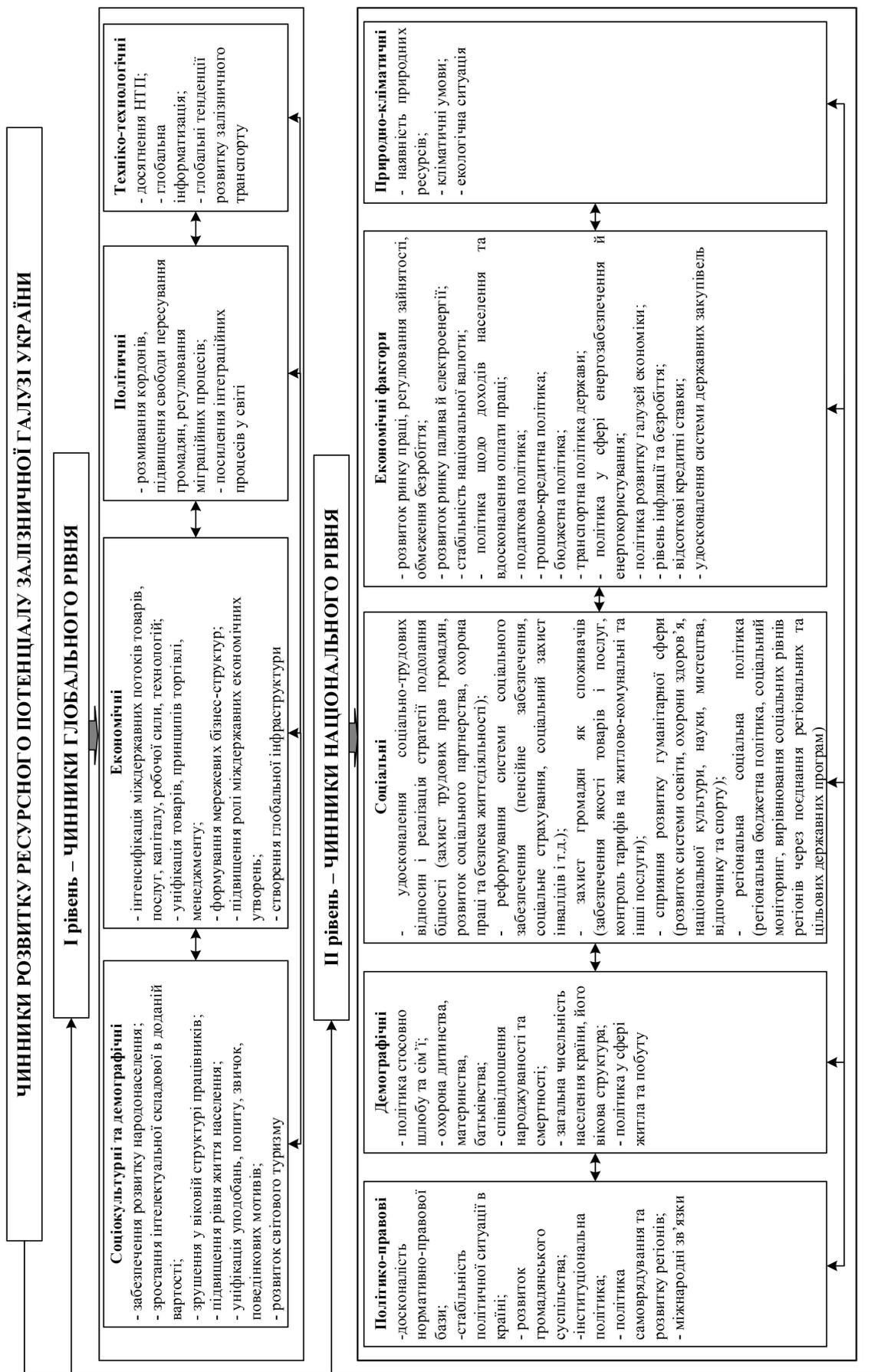

Рис. 1. А. Чинники ресурсного потенціалу підприємств залізничного транспорту України

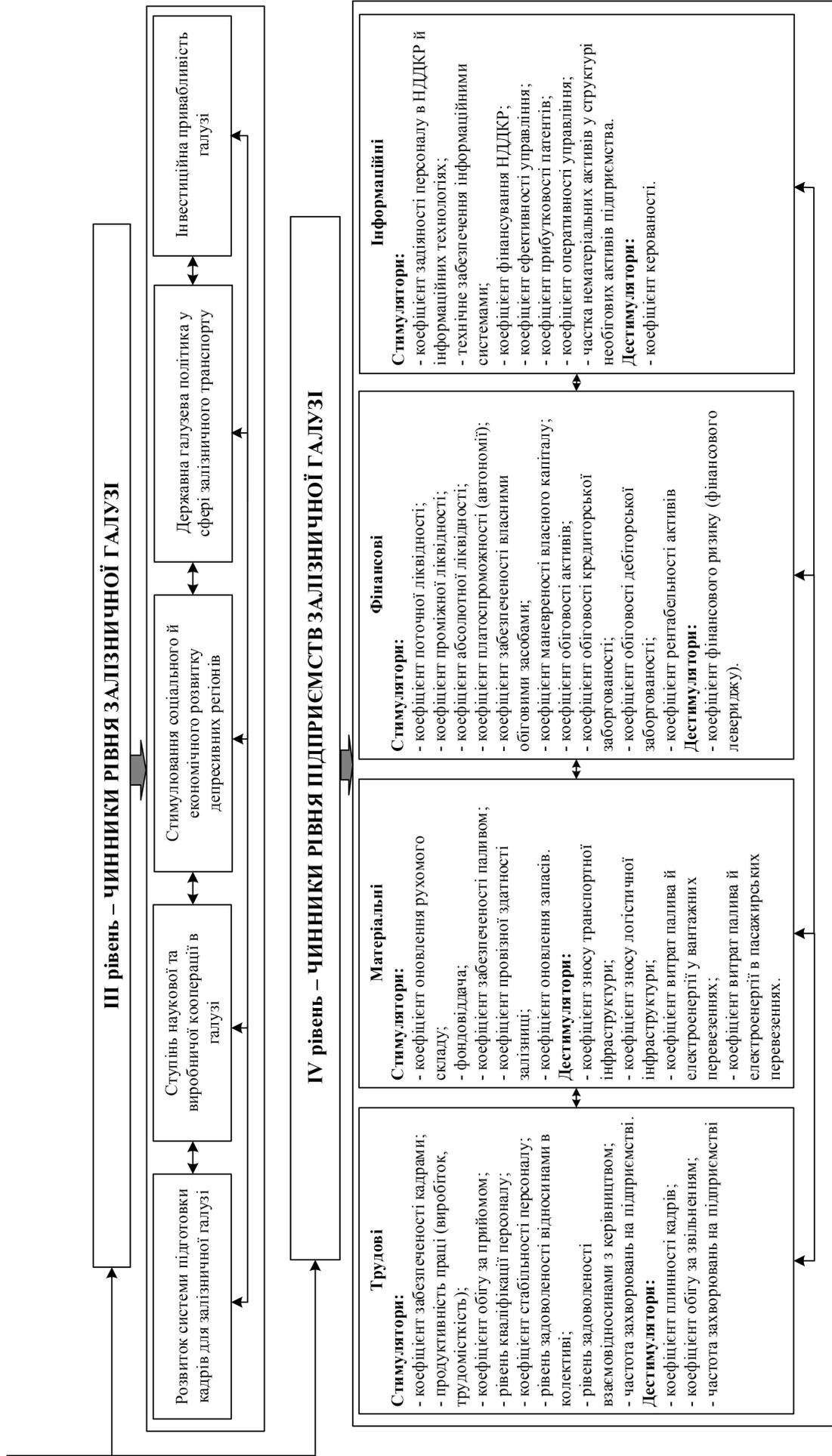

Рис. 1. Б. Чинники розвитку ресурсного потенціалу підприємств залізничного транспорту України

потенціалу для підприємств залізничної галузі, що дозволить враховувати вплив цих факторів в управлінні таким процесом.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Ресурсний потенціал підприємства відноситься до складних динамічних систем, які знаходяться в процесі постійного саморозвитку. На цей процес впливає низка чинників екзогенного й ендогенного характеру, зумовлюючи тенденції розвитку ресурсного потенціалу підприємства. Беручи до уваги фактори впливу на розвиток ресурсного потенціалу залізничної галузі, держава та вище керівництво підприємств залізничного транспорту зможе більш ефективно здійснювати процес управління розвитком ресурсного потенціалу підприємств залізничної галузі.

У результаті проведеного аналізу наукової літератури авторами статті було систематизовано чинники, що впливають на розвиток ресурсного потенціалу залізничної галузі України на макро-, мезо- та мікрорівні (рис. 1). Було виділено чотири рівня впливу на розвиток ресурсного потенціалу: глобальний, національний, галузевий і рівень підприємств залізничної галузі. Водночас безпосередній вплив на розвиток ресурсного потенціалу залізничного транспорту здійснюють внутрішні чинники рівня підприємств залізничної галузі (матеріальні, трудові, фінансові й інформаційні), що безпосередньо характеризують чотири основні компоненти ресурсного потенціалу. Чинники галузевого рівня здійснюють значний вплив на розвиток ресурсного потенціалу підприємств залізничної галузі, визначаючи основні тенденції розвитку галузі. Чинники національного рівня визначають основні тенденції розвитку національної політики, економіки, культури й українського суспільства в цілому, здійснюючи опосередкований вплив на розвиток залізничної галузі. Чинники глобального рівня визначають основні тенденції розвитку світової економіки, міжнародної політики, науки, культури та людства в цілому. Це чинники найбільш віддаленого впливу на розвиток ресурсного потенціалу залізничної галузі.

На першому (глобальному) рівні було визначено такі чинники:

1. Економічні: інтенсифікація міждержавних потоків товарів, послуг, капіталу, робочої сили, технологій; уніфікація товарів, принципів торгівлі, менеджменту; формування мережових бізнес-структур; підвищення ролі міждержавних економічних утворень; створення глобальної інфраструктури.

2. Соціокультурні та демографічні: забезпечення розвитку народонаселення, зростання інтелектуальної складової в доданій вартості, зрушення у віковій структурі працівників, підвищення рівня життя населення, уніфікація уподобань, попиту, звичок, поведінкових мотивів, розвиток світового туризму.

3. Політичні: розмивання кордонів, підвищення свободи пересування громадян, регулювання міграційних процесів, посилення інтеграційних процесів у світі.

4. Техніко-технологічні: досягнення НТП, глобальна інформатизація, глобальні тенденції розвитку залізничного транспорту.

На другому (національному) рівні було виділено такі чинники:

1. Економічні: розвиток ринку праці, регулювання зайнятості, обмеження безробіття, розвиток ринку палива й електроенергії; стабільність національної валюти; політика щодо доходів населення та вдосконалення оплати праці; податкова політика; грошово-кредитна політика, бюджетна політика, транспортна політика держави; політика у сфері енергозабезпечення та енергокористування; політика розвитку галузей економіки; рівень інфляції та безробіття; відсоткові кредитні ставки; удосконалення системи державних закупівель.

2. Політико-правові: досконалість нормативно-правової бази; стабільність політичної ситуації в країні;

розвиток громадянського суспільства, інституціональна політика; політика самоврядування та розвитку регіонів; міжнародні зв'язки.

3. Демографічні: політика стосовно шлюбу та сім'ї, охорона дитинства, материнства, батьківства; співвідношення народжуваності та смертності; загальна чисельність населення країни, його вікова структура; політика у сфері житла та побуту.

4. Соціальні фактори: удосконалення соціально-трудова відносин і реалізація стратегії подолання бідності (захист трудових прав громадян, розвиток соціального партнерства, охорона праці та безпека життєдіяльності); реформування системи соціального забезпечення (пенсійне забезпечення, соціальне страхування, соціальний захист інвалідів і т.д.); захист громадян як споживачів (забезпечення якості товарів і послуг, контроль тарифів на житлово-комунальні й інші послуги); сприяння розвитку гуманітарної сфери (розвиток системи освіти, охорони здоров'я, національної культури, науки, мистецтва, відпочинку та спорту); регіональна соціальна політика (регіональна бюджетна політика, соціальний моніторинг, вирівнювання соціальних рівнів регіонів через поєднання регіональних і цільових державних програм).

5. Природно-кліматичні: наявність природних ресурсів; кліматичні умови; екологічна ситуація.

На третьому (галузевому) рівні було виділено такі чинники: розвиток системи підготовки кадрів для залізничної галузі, ступінь наукової та виробничої кооперації в галузі, стимулювання соціального й економічного розвитку депресивних регіонів, державна галузева політика у сфері залізничного транспорту, інвестиційна привабливість галузі.

На четвертому (рівні підприємств залізничної галузі) було виділено чинники, згруповані за чотирма групами основних елементів ресурсного потенціалу. На погляд авторів, чинники підприємств залізничної галузі доцільно розподілити на чинники, що стимулюють розвиток ресурсного потенціалу залізничної галузі (чинники-стимулятори) та чинники, що гальмують розвиток ресурсного потенціалу залізничної галузі (чинники-дестимулятори) [7, с. 5305—5307]:

1. Трудові:

а) стимулятори:

- коефіцієнт забезпеченості кадрами;
- продуктивність праці (виробіток, трудомісткість);
- коефіцієнт обігу за прийомом;
- рівень кваліфікації персоналу;
- коефіцієнт стабільності персоналу;
- рівень задоволеності відносинами в колективі;
- рівень задоволеності взаємовідносинами з керівництвом.

б) дестимулятори:

- коефіцієнт плинності кадрів;
- коефіцієнт обігу за звільненням;
- частота захворювань на підприємстві.

2. Матеріальні:

а) стимулятори:

- коефіцієнт оновлення рухомого складу;
- фондвідадача;
- коефіцієнт забезпеченості паливом;
- коефіцієнт провізної здатності залізниць;
- коефіцієнт оновлення запасів;

б) дестимулятори:

- коефіцієнт зносу транспортної інфраструктури;
- коефіцієнт зносу логістичної інфраструктури;
- коефіцієнт витрат палива й електроенергії у вантажних перевезеннях;
- коефіцієнт витрат палива й електроенергії в пасажирських перевезеннях.

3. Фінансові:

а) стимулятори:

- коефіцієнт поточної ліквідності;
- коефіцієнт проміжної ліквідності;

- коефіцієнт абсолютної ліквідності;
- коефіцієнт платоспроможності (автономії);
- коефіцієнт забезпеченості власними обіговими засобами;
- коефіцієнт маневреності власного капіталу;
- коефіцієнт обіговості активів;
- коефіцієнт обіговості кредиторської заборгованості;
- коефіцієнт обіговості дебіторської заборгованості;
- коефіцієнт рентабельності активів;
- б) дестимулятори:
 - коефіцієнт фінансового ризику (фінансового левериджу).
- 4. Інформаційні:
 - а) стимулятори:
 - коефіцієнт задіяності персоналу в НДДКР та інформаційних технологіях;
 - технічне забезпечення інформаційними системами;
 - коефіцієнт фінансування НДДКР;
 - коефіцієнт ефективності управління;
 - коефіцієнт прибутковості патентів;
 - коефіцієнт оперативності управління;
 - частка нематеріальних активів у структурі нематеріальних активів підприємства;
 - б) дестимулятори:
 - коефіцієнт керованості.

Потрібно зазначити, що чим вище значення чинника-стимулятора, тим більший позитивний ефект він спричиняє на розвиток ресурсного потенціалу залізничної галузі, водночас високі значення показників-дестимуляторів говорять про значний негативний вплив, який пригнічує розвиток ресурсного потенціалу.

На кожному рівні групи чинників здійснюють взаємний вплив один на одного, підсилюючи свою дію (синергійний ефект) й обумовлюючи виникнення нових чинників. Так, наприклад, на третьому рівні (чинники рівня залізничної галузі) чинник державної галузевої політики у сфері залізничного транспорту здійснює вплив на інвестиційну привабливість галузі, оскільки метою державної галузевої політики часто виступає підвищення інвестиційної привабливості галузі для потенційних інвесторів. У свою чергу, стан інвестиційної привабливості галузі може визначати напрямки державної політики в галузі залізничного транспорту. Отже, в процесі управління вище керівництво повинно враховувати такий ефект також.

ВИСНОВКИ

Таким чином, було представлено систему факторів, які впливають на розвиток ресурсного потенціалу підприємств залізничного транспорту. Перевагою авторського підходу у порівнянні з уже існуючими є те, що фактори впливу розподілені за чотирма рівнями: глобальним, національним, галузевим та внутрішнім рівнем підприємств галузі та охоплюють як середовище безпосереднього впливу, так і віддалене оточення підприємства. Також враховується взаємний вплив чинників один на одного. Врахування чинників впливу дозволить вищому керівництву підприємств залізничної галузі розробляти більш ефективні заходи щодо розвитку ресурсного потенціалу.

Література:

1. Татар М.С. Дослідження проблем розвитку ресурсного потенціалу будівельних підприємств України в умовах активізації факторів зовнішнього середовища. / М.С. Татар // Науковий вісник Ужгородського національного університету. — 2016. — Вип. 6, Ч. 3. — С. 81—86.
2. Латишева О.В. Ресурсний потенціал підприємства: сутність, складові та особливості управління елемента-

ми сталого розвитку / О.В. Латишева // Економічний вісник Донбасу. — 2018. — № 3 (53). — С. 126—130.

3. Гусак Ю.В. Організаційно-ресурсне забезпечення машинобудівного комплексу національного господарства: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук: спец. 08.00.03 — економіка та управління національним господарством. — Харків. — 2017. — 22 с. — С. 11—12.

4. Ліпич О.М. Ефективність виробничо-ресурсного потенціалу підприємства: фактори впливу та критерії оцінки / О.М. Ліпич // Науковий вісник Національного Лісотехнічного університету України. — 2005. — Вип. 15.5 — С. 361—368.

5. Салун М.Н. Детермінований факторний аналіз ресурсного потенціалу підприємства / М.Н. Салун // Проблеми економіки. — 2014. — Вип. № 2. — С. 262—267.

6. Міценко Н.Г. Ресурсний потенціал: сутність, структура, стратегія використання / Н.Г. Міценко, О.І. Кумечко // Науковий вісник НАТУ України, 2010, Вип. 20.9. — С. 193—198.

7. Kalinichenko L.L., Chupyr O.M., Yanchenko N.V., Bredikhin V.M., Burlaka Ye.O. Evaluating the Rail Transport Resource Potential Development Level / International Journal of Engineering and Technology //, Vol 7, №4, 2018. — Pages: 5302—5312. — Режим доступу: <https://www.sciencepubco.com/index.php/ijet/article/view/28556>

8. Чупир О.М., Бурлака Є.О. Дослідження сутності поняття "Управління розвитком ресурсного потенціалу залізничного транспорту" / О.М. Чупир, Є.О. Бурлака // Вісник НТУ "Харківський політехнічний інститут" (економічні науки). — Х.: НТУ "ХПІ", 2018, № 15(1291). — С. 26—30.

References:

1. Tatar, M.S. (2016), "Research on the problems of the development of resource potential of construction enterprises of Ukraine in conditions of activation of environmental factors", *Naukovyj visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu*, vol. 6, no. 3, pp. 81—86.
2. Latysheva, O. V. (2018), "Resource potential of the enterprise: the essence, constituents and features of management of elements of sustainable development", *Ekonomichnyy visnyk Donbasu*, vol. 3 (53), pp. 126—130.
3. Husak, Yu.V. (2017), "Organizational and resource support of the machine-building complex of the national economy", PhD Thesis, Economics and management of the national economy, Ukrainian State University of Railway Transport, Kharkiv.
4. Lypych, O.M. (2005), "The effectiveness of the enterprise's production and resource potential: impact factors and evaluation criteria", *Naukovyj visnyk Natsional'noho Lisotekhnichnoho universytetu Ukrainy*, vol. 15.5, pp. 361—368.
5. Salun, M.N. (2014), "Deterministic factor analysis of enterprise resource potential", *Problemy ekonomiky*, vol. 2, pp. 262—267.
6. Mitsenko, N.H. (2010), "Resource potential: essence, structure, strategy of use", *Naukovyj visnyk NLTU Ukrainy*, vol. 20.9, pp. 193—198.
7. Kalinichenko, L. L. Chupyr, O. M. Yanchenko, N. V. Bredikhin, V. M. and Burlaka, Ye. O. (2018), "Evaluating the Rail Transport Resource Potential Development Level", *International Journal of Engineering and Technology*, vol. 7, no. 4, pp. 5302—5312, [Online], available at: <https://www.sciencepubco.com/index.php/ijet/article/view/28556> (Accessed 13 July 2019).
8. Chupyr, O.M. and Burlaka, Ye.O. (2018), "Investigation of the essence of the concept of development management of resource potential of railway transport", *Visnyk NTU "Kharkivs'kyj politekhnichnyy instytut" (ekonomichni nauky)*, vol. 15 (1291), pp. 26—30.

Стаття надійшла до редакції 16.07.2019 р.

О. В. Крилова,
к. т. н., доцент, доцент кафедри економічного аналізу та фінансів,
Національний ТУ "Дніпровська політехніка"
ORCID ID: 0000-0002-4210-5068

DOI: 10.32702/2306-6806.2019.7.30

ГРОШОВІ ПОТОКИ В СИСТЕМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПЛАТОСПРОМОЖНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

О. Krylova,
PhD in of Technical Sciences, Associate Professor, National TU Dnipro Polytechnic

MONEY FLOWS IN THE SYSTEM OF SUPPORT OF THE COMPANY'S PAYMENT CAPACITY

У статті проведено аналіз наявних у наукових публікаціях підходів до визначення сутності грошових потоків, коштів, ресурсів платоспроможності, фінансових потоків та ресурсів. Виявлено відмінності між грошовими і фінансовими ресурсами підприємства. Виявлено дві істотні відмінності між грошовими і фінансовими ресурсами: перше полягає в різних методах їх розрахунку, а друге — в тому, що незважаючи тісний взаємозв'язок (грошові ресурси є матеріальною основою фінансових ресурсів) їх рух не співпадає в часі. Удосконалено схему залежностей між грошовими потоками і платоспроможністю. Рентабельність відображає ефективність господарської діяльності, але розмір прибутку не є першорядним фактором для забезпечення платоспроможності. Прибуток через збільшення власного оборотного капіталу може використовуватися для збільшення оборотних активів, тобто підвищувати ліквідність підприємства. Оборотність на платоспроможність впливає не прямо, а опосередковано, через ліквідність активів, забезпечуючи швидкість їх трансформації в гроші в процесі кругообігу коштів, і через грошові потоки.

The article analyzes the approaches existing in the scientific publications to the definition of the essence of cash flows, funds, solvency resources, financial flows and resources. The differences between financial and financial resources of the enterprise are revealed. Two significant differences between monetary and financial resources are revealed: the first is in different methods of their calculation, and the second is that, despite the close relationship (monetary resources are the material basis of financial resources), their movement does not coincide in time.

Consideration of the essence and specificity of the movement of financial and monetary resources allowed to formulate the following definition of relevant flows. Given that money is the material basis of financial resources, in our opinion it is incorrect to consider the movement of funds separately from financial resources. It is the cash flows received in the process of using different forms of payments, generate a revenue component of which is the profit and depreciation fund. Credit, budget allocations, etc. simultaneously form both monetary and financial resources.

An improved scheme of dependencies between cash flows and solvency. Profitability reflects the efficiency of economic activity, but the size of profit is not a primary factor for ensuring solvency. Profit through increasing its own working capital can be used to increase working capital, that is, to increase the liquidity of the enterprise. Negotiable solvency affects not directly, but indirectly, through the liquidity of assets, ensuring the speed of their transformation into money in the process of circulation of funds, and through cash flows.

Solvency as a characteristic of cash flow and the consequence of high-quality (poor-quality) management of it, also has a retroactive effect on it. Solvency demonetizes and disintegrates the cash flow and, as a result, reduces the amount of net cash flow. Positive net cash flow is a prerequisite for solvency of the enterprise, and negative —

insolvency. These statements have allowed us to conclude that there is a direct correlation between the qualitative and quantitative characteristics of the cash flow, that is, between solvency and the size of the net cash flow.

Ключові слова: грошові потоки, платоспроможність, грошові кошти, рух, грошові ресурси, фінансові потоки, фінансові ресурси.

Keywords: cash flows, solvency, cash, movement, cash resources, financial flows, financial resources.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Актуальність управління платоспроможністю підприємства на сучасному етапі розвитку економіки обумовлено необхідністю акумуляції значних обсягів грошових потоків для забезпечення нормального функціонування виробництва в умовах посиленних інфляційних процесів, кризи платежів, нестабільності банківської системи, банкрутства ряду підприємств. Водночас підприємствам важливо не тільки забезпечити стійке поточне фінансове положення, але й створити умови для розширеного відтворення.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Теоретико-методологічним аспектам управління грошовими потоками в системі забезпечення платоспроможності підприємства присвятили свої дослідження багато вітчизняних і закордонних вчених, а саме: Баранов В.В., Бланк І.А., Володін А.А., Гіляровська Л.Т., Крейніна М.Н., Філімоненков О.С., Шеремет А.Д. та ін.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою дослідження є виявлення та дослідження особливостей грошових потоків у системі забезпечення платоспроможності підприємства.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Платоспроможність є однією з характеристик фінансового стану підприємства. Останнє, у свою чергу, є властивість фінансів підприємства. Фінанси — це стосунки, що виникають на стадії розподілу і перерозподілу сукупного громадського продукту і національного доходу і проявляються в процесі формування і використання цільових грошових фондів. Матеріальну основу грошових фондів складають грошові ресурси і грошові потоки.

Суть платоспроможності, за твердженням Л.Т. Гіляровської та М.Б. Чиркової [9; 11] і ми його поділяємо, полягає в здатності боржника своєчасно і в повному обсязі погашати свої поточні зобов'язання. Первинне значення для цього має синхронізація надходжень і виплат грошових коштів, тобто їх руху. У свою чергу, рух грошових коштів (надходжень і виплат) за певний період часу А.А. Володін [3] представляє як потік грошових коштів. Завдяки цьому, представляється доцільним використати для дослідження неплатоспроможності підприємств як базову концепцію грошових потоків. Ми вважаємо, що представлення моделі підприємства в якості сукупності припливів і відтоків грошових коштів у найбільшій мірі сприяє досягненню мети забезпечення платоспроможності — неодмінної ознаки і умови стійкості будь-якого підприємства.

Більшість видів господарських операцій підприємства в тій або іншій формі пов'язано із надходженням або вибуттям грошових коштів. У основі реалізації практично будь-якого управлінського рішення керівництва лежить використання грошових коштів.

Для здійснення своїх витрат підприємства повинні обов'язково, забезпечити адекватний приплив грошової маси у вигляді виручки, кредитів, позик і так далі. Таким чином, діяльність підприємства є об'єктивною пе-

редумовою виникнення руху грошових коштів. Цей безперервний у часі процес і створює грошовий потік.

Тому Л.Т. Гіляровська і Д.А. Єндовіцький трактують грошовий потік як "сукупність розподілених в часі об'ємів вступу і вибуття грошових коштів в процесі господарської діяльності підприємства" [4].

Дещо вужче визначають зміст грошового потоку В.В. Баранов і А.А. Володін: "потік грошових коштів є різницею між отриманими і виплаченими підприємством грошовими коштами за певний період" [1; 3].

Навпаки, істотно розширює межі цього поняття М.Н. Крейніна [5], що розуміє під грошовим потоком процес трансформації грошей в матеріальні запаси і дебіторської заборгованості в гроші. Водночас дебіторську і кредиторську заборгованість, борги по кредитах автор вважає складовими частинами не грошового, а фінансового потоку, чітко розділяючи ці поняття.

Деякі економісти змішують поняття "грошові" і "фінансові потоки" підприємства, відносячи до останніх: грошові розрахунки компанії з поставальниками, споживачами і бюджетною системою; отримання компанією кредитів, позик і інвестицій; обслуговування боргових зобов'язань шляхом погашення основного боргу і відсотків по ньому; накопичення грошових коштів, яке "формально завершує цикл руху фінансових активів і зобов'язань".

А.І. Бланк [2] чіткіше визначає грошовий потік як рух грошових коштів, обумовлене чинниками часу, ризику і ліквідності.

Аналіз наведених визначень наочно показує відсутність єдиної думки з приводу визначення поняття "Грошові потоки", з'ясування якого нерозривно пов'язане з поняттями "платоспроможність". На наш погляд, для виявлення економічного змісту грошових потоків необхідно, передусім, виявити відмінності між грошовими і фінансовими ресурсами.

Фінансові ресурси підприємства, за твердженням О.С. Філімоненко, — це власний, позиковий і залучений грошовий капітал, що використовується підприємствами для формування своїх активів і здійснення виробничо-фінансової діяльності з метою одержання відповідного доходу, прибутку [7].

До власних фінансових ресурсів традиційно відносять прибуток і амортизаційний фонд. Позикові фінансові ресурси представлені позиковим капіталом у вигляді довгострокових і короткострокових банківських кредитів, комерційного кредиту, облігаційних позик. Залучені фінансові ресурси представлені бюджетними асигнуваннями, додатковою емісією акцій, засобами, що поступають у порядку перерозподілу з інших ланок фінансової системи. Завдання, для вирішення яких притягуються вказані ресурс різні (фінансування цільових державних програм, збільшення "статутного капіталу та ін.), а мета — одна: фінансування поточної і інвестиційної діяльності підприємства, тобто простого і розширеного відтворення.

Для визначення відмінностей між фінансовими і грошовими ресурсами необхідно розглянути економічний зміст останніх. Матеріальну основу грошових ресурсів складають гроші, що виступають загальним еквівалентом усіх товарів.

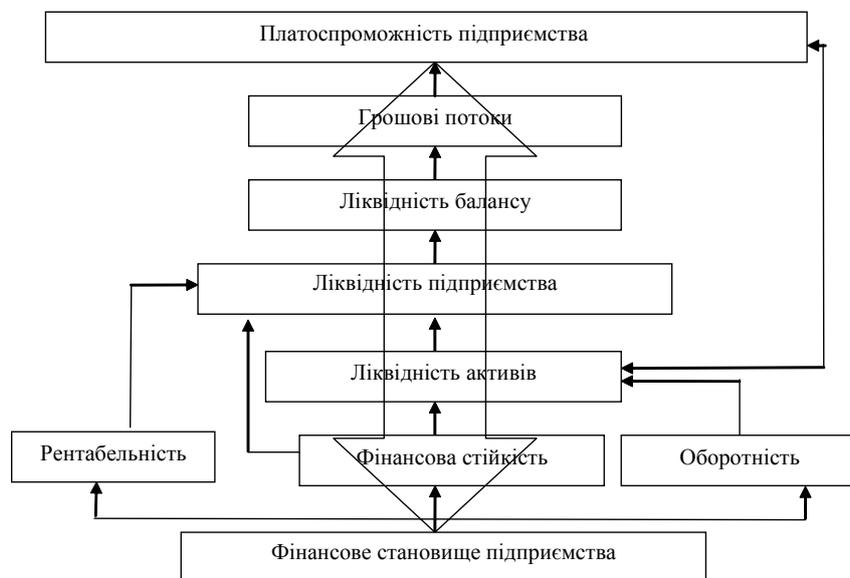

Рис. 1. Схема взаємозв'язку грошових потоків у системі платоспроможності підприємства

Джерело: удосконалено на основі [6].

Грошові ресурси стають фінансовими тоді, коли концентруються у відповідні фонди, для яких встановлено порядок створення й використання". Мабуть, це твердження можна використати стосовно держави, проте у сьогоденні умовах його надзвичайно важко застосувати щодо сучасних підприємств [8].

Концепція грошових потоків передбачає необхідність обліку припливу і відтоку грошових ресурсів, тобто їх реального руху.

Проведені зіставлення дозволяють визначити дві істотні відмінності між грошовими і фінансовими ресурсами: перше полягає в різних методах їх розрахунку, а друге — в тому, що незважаючи тісний взаємозв'язок (грошові ресурси є матеріальною основою фінансових ресурсів) їх рух не збігається в часі.

Загальновідома думка про цільове призначення фінансових ресурсів, тоді як грошові ресурси, як правило, знеособлені. У цьому полягає їх третя відмінність.

Рух грошових ресурсів у часі визначає їх різну тимчасову вартість (наприклад, через вплив інфляції). Сума фінансових ресурсів завжди чітко визначена. Такий стан справ обумовлює четверту відмінність грошових і фінансових ресурсів.

Ми вважаємо, що виявлені нами в процесі дослідження відмінності між фінансовими і грошовими ресурсами дозволяють зробити висновок про неспівпадіння їх руху. Рух будь-яких ресурсів набуває форми потоку. Отже, мають місце два взаємозв'язаних, але самостійних виду потоків: перший має форму руху фінансових ресурсів (фінансовий потік), другий має форму руху грошових ресурсів (грошовий потік).

Розгляд суті і специфіки руху фінансових і грошових ресурсів дозволив сформулювати наступні визначення відповідних потоків.

Рух фінансових ресурсів, згрупований за певними ознаками є фінансовим потоком. Групувальними ознаками можуть виступати цілі (фінансові потоки за поточною діяльністю, інвестиціями, виконанням фінансових зобов'язань), напрями (приплив або відтік), види потоків (внутрішні або зовнішні) та ін.

Грошовий потік — це сукупність розподілених у часі обсягів вступу і вибуття грошових коштів у процесі господарської діяльності підприємства.

Паралельне дослідження суті усіх складових частин грошового і фінансового потоку дозволило нам з достатньою мірою обґрунтованості розглянути їх взаємозв'язок і взаємодію, а потім на цій основі визначити

вплив кожної з них (передусім — прибули і амортизації) на платоспроможність підприємства.

Розглядаючи взаємозв'язок прибутку як частини фінансових ресурсів і її форму перебування у вигляді грошових коштів, слід підкреслити, що на практиці існує так званий парадокс прибутку. Його суть проявляється в такому. Іноді складається ситуація, коли у підприємства немає грошей, але є прибуток, або, навпаки, є грошові кошти, але відсутній прибуток.

Іншою складовою частиною власних фінансових ресурсів є амортизаційний фонд. Його рух відбувається індивідуально по відношенню до руху грошових ресурсів, про що ми говорили вище.

Ці міркування дозволяють зробити висновок про абсолютно самостійний рух найважливішої частини фінансових ресурсів — власних доходів у вигляді прибутку і амортизаційного фонду. Водночас, рух інших видів фінансових ресурсів: притягнених, позикових і отриманих в порядку розподілу (бюджетні кошти, кредити, страхові відшкодування) відбувається тільки спільно з припливом або відтоком грошових коштів.

Враховуючи, що гроші є матеріальною основою фінансових ресурсів, на нашу думку є некоректним розглядати рух грошових коштів окремо від фінансових ресурсів. Саме потоки грошових коштів, отриманих у процесі використання різних форм розрахунків, формують виручку, складовими частинами якої є прибуток і амортизаційний фонд. Кредит, бюджетні асигнування та ін. одночасно формують як грошові, так і фінансові ресурси.

З цих дефініцій можна зробити такі висновки. По-перше, є будь-який рух фінансових ресурсів тісно пов'язаний з рухом грошових коштів і їх роздільний розгляд недоцільний. По-друге, аналіз літературних джерел показав, що, у більшості випадків, говорячи про грошові потоки, з одного боку, і про фінансових, з іншого — багато авторів мають на увазі, по суті, одно і те ж, помилково ототожнюючи їх. Рух фінансових ресурсів дійсний невіддільно від руху грошових коштів, але не ідентично йому. У зв'язку з цим виникає проблема виявлення пріоритету в цьому потоці ресурсів.

Для вирішення цієї проблеми необхідно, на наш погляд, передусім визначити базу, відносно якої розглядатимуться пріоритети. Вважаємо, що такою відправною точкою може служити платоспроможність підприємства. Наш вибір обумовлений важливістю цієї кате-

горії. На думку А.Д. Шеремета, Р.С. Сайфуліна [10], і ми його розділяємо, платоспроможність є зовнішнім проявом фінансової стійкості і ліквідності підприємства, які, у свою чергу, найбільшою мірою визначають фінансовий стан підприємства. Тому, вивчивши дію руху грошових і фінансових ресурсів на платоспроможність підприємства, а також пріоритети в цій дії, ми, у результаті, зможемо визначити їх вплив на фінансовий стан підприємства в цілому.

Вище було показано, що формою руху грошових ресурсів виступає грошовий потік, а фінансових ресурсів — фінансовий потік. Характер їх впливу на платоспроможність підприємства доцільно розглядати по-справді: від більш детальних процесів (фінансових потоків) до поверхневих (грошовим потокам).

На цьому етапі дослідження ми вважаємо можливим використати найбільш поширене в сучасній економічній літературі визначення платоспроможності як здібності підприємства своєчасно і в повному обсязі погашати свої поточні зобов'язання. Загальна дія фінансового потоку на платоспроможність формується з впливу його складових.

Різний характер дії руху фінансових ресурсів на платоспроможність показує необхідність раціоналізації потоків фінансових ресурсів. Кваліфіковане управління фінансовими потоками та їх раціоналізація — шлях до формування оптимальної структури джерел фінансування діяльності підприємства, забезпечення фінансової стійкості, зовнішнім проявом якої і є платоспроможність.

Для кращого розуміння місця грошових потоків у системі платоспроможності підприємства нами удосконалена схема залежностей між ними (рис. 1).

Наведена схема характеризує ієрархію показників фінансового стану підприємства щодо платоспроможності. Рентабельність відображає ефективність господарської діяльності, але розмір прибутку не є першорядним фактором для забезпечення платоспроможності. Прибуток через збільшення власного оборотного капіталу може використовуватися для збільшення оборотних активів, тобто підвищувати ліквідність підприємства. Оборотність, на наш погляд, на платоспроможність впливає не прямо, а опосередковано, через ліквідність активів, забезпечуючи швидкість їх трансформації в гроші в процесі кругообігу коштів, і через грошові потоки.

Таким чином, у процесі дослідження платоспроможності підприємств, на наш погляд, пріоритет слід віддати аналізу грошових, а не фінансових потоків, хоча і зовсім відривати один від одного не можна.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК

Платоспроможність, будучи характеристикою грошового потоку і наслідком якісного (неякісного) управління ним, чинить також зворотну дію на нього. Платоспроможність демонетизує і дезинтегрує грошовий потік і, як наслідок, знижує величину чистого грошового потоку. Позитивний чистий грошовий потік є передумовою платоспроможності підприємства, а негативний — неплатоспроможності.

Ці твердження дозволили нам зробити висновок про наявність прямої залежності між якісною і кількісною характеристиками грошового потоку, тобто між платоспроможністю і величиною чистого грошового потоку.

Подальші дослідження необхідно спрямувати на пошук шляхів збільшення грошових потоків для забезпечення платоспроможності підприємств.

Література:

1. Баранов В.В. Финансовый менеджмент: Механизмы финансового управления предприятиями в традиционных и наукоемких отраслях: учеб. пособие. / В.В. Баранов. — М.: Дело, 2002. — 272 с.

2. Бланк І.А. Концептуальні основи фінансового менеджменту / І.А. Бланк. — К.: Ніка-Центр, Ельга, 2003. — 448 с.

3. Володин А.А. Управление финансами (Финансы предприятия): учебник / А.А. Володин. — М.: РШФРА-М. — 2004. — 504 с.

4. Гиляровская Л.Т. Финансово-инвестиционный анализ и аудит коммерческих организаций / Л.Т. Гиляровская, Д.А. Ендовицкий. — Воронеж: ВГУ, 1997. — 336 с.

5. Крейнина М.Н. Финансовый менеджмент. Учебное пособие / М.Н. Крейнина. — М.: Издательство "Дело и Сервис", 1998. — 304 с.

6. Ткаченко О.С. Неплатоспроможність, як ознака фінансової нестабільності сільськогосподарських підприємств / О.С. Ткаченко // Науковий вісник Херсонського державного університету, Серія "Економічні науки". — Випуск 15/2015. — Херсон. — 2015. — С. 126—128.

7. Філімоненков О.С. Фінанси підприємств: навч. посібник / О.С. Філімоненков — К.: Ельга, Ніка-Центр, 2002. — 360 с.

8. Хачатурян С.В. Сутність фінансових ресурсів та їх класифікація / С.В. Хачатурян // Фінанси України. — 2003. — № 4. — С. 77—81.

9. Чиркова М.Б. Системний облік і комплексний економічний аналіз операцій кредитування комерційних структур / М.Б. Чиркова. — Воронеж: Видавництво ІЧП Студія "ІАН", 1999. — 256 с.

10. Шеремет А.Д. Финансы предприятий / А.Д. Шеремет, Р.С. Сайфулин. — М.: ИНФРА-М, 1999. — 343 с.

11. Экономический анализ: учебник для вузов / под ред. А.Т. Гиляровской. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2003. — 615 с.

References:

1. Baranov, V.V. (2002), *Finansovyy menedzhment: Mehanizmy finansovogo upravleniya predpriyatijami v traditsionnykh i naukoemkikh otrasl'jakh* [Financial management: Mechanisms of financial management of enterprises in traditional and knowledge-intensive industries], Delo, Moscow, Russia.

2. Blank, I.A. (2003), *Kontseptual'ni ostovy finansovoho menedzhmentu* [Conceptual areas of financial management], Nika-Tsentr, El'ha, Kyiv, Ukraine.

3. Volodin, A.A. (2004), *Upravlenie finansami (Finansy predpriyatij)* [Financial Management (Business Finance)], RShFRA-M, Moscow, Russia.

4. Giljarovskaja, L.T. and Endovickij, D.A. (1997), *Finansovo-investicionnyj analiz i audit kommercheskih organizacij* [Financial and investment analysis and audit of commercial organizations], VGU, Voronezh, Russia.

5. Krejnina, M.N. (1998), *Finansovyy menedzhment* [Financial management], Delo i Servis, Moscow, Russia.

6. Tkachenko, O.S. (2015), "Insolvency as a sign of financial instability of agricultural enterprises", *Naukovy visnyk Kherson's'koho derzhavnoho universytetu, Seriiia "Ekonomichni nauky"*, vol. 15, pp. 126—128.

7. Filimonenkov, O.S. (2002), *Finansy pidpriemstv* [Business Finance], El'ha, Nika-Tsentr, Kyiv, Ukraine.

8. Khachaturian, S.V. (2003), "Essence of financial resources and their classification", *Finansy Ukrainy*, vol. 4, pp. 77—81.

9. Chyrkova, M.B. (1999), "System accounting and comprehensive economic analysis of lending operations of commercial structures", *ICHP Studija "IAN"*, Voronezh, Russia.

10. Sheremet, A.D. and Sajfulin, R.S. (1999), "Business Finance", *INFRA-M*, Moscow, Russia.

11. Giljarovskaja, L.T. (2003), "Economic analysis: a textbook for universities", *JuNITI-DANA*, Moscow, Russia.

Стаття надійшла до редакції 27.06.2019 р.

Г. В. Старченко,
к. т. н., доцент, докторант кафедри публічного управління та менеджменту організацій,
Чернігівський національний технологічний університет, м. Чернігів
ORCID ID: 0000-0003-2707-1055

DOI: 10.32702/2306-6806.2019.7.34

МОДЕЛЬ ПРОЕКТНО-ОРІЄНТОВАНОГО УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЙНИМ РОЗВИТКОМ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

G. Starchenko,
PhD in of Technical Sciences, Associate Professor, Doctoral Student of Department of Public Administration and
Organizations' Management, Chernihiv National University of Technology

MODEL OF PROJECT-ORIENTED MANAGEMENT OF INNOVATIVE DEVELOPMENT OF THE NATIONAL ECONOMY

У статті виявлено вплив проектно-орієнтованого управління на інноваційний розвиток національної економіки. Зазначено, що головною ознакою конкурентоспроможності національної економіки стає її здатність до безперервного розвитку, оновлення та змін діяльності на основі засвоєння нововведень із використанням методології проектно-орієнтованого управління. Визначено, що важливе місце на інноваційному шляху розвитку національної економіки повинне займати проектно-орієнтоване управління, яке як нова організаційна культура і технологія дозволяє перейти від окремих проектів і програм через проектно-орієнтовані підприємства та організації до проектно-орієнтованої економіки. Визначений та описаний вплив інноваційної моделі розвитку на конкурентоспроможність та розвиток національної економіки. Також був розкритий економічний зміст дефініцій "проектно-орієнтоване управління" та "інноваційний розвиток національної економіки". Формалізована модель проектно-орієнтованого управління інноваційним розвитком національної економіки.

The article reveals the influence of project-oriented management on the innovative development of the national economy.

The orientation of the national economy to increase the innovation component will contribute to its sustainable development as a whole. Innovative development of the national economy should be based on the latest achievements in the field of engineering and technology, advanced organizational forms and fundamentally new methods of project activities in order to shorten the "science-production" cycle.

It was noted that the main feature of the competitiveness of the national economy is its ability to continuously develop, update and change activities based on the development of innovations using the methodology of project-oriented management. It was determined that a place on the innovative path of development of the national economy should be occupied by project-oriented management. Which as a new organizational culture and technology allows you to move from individual projects and programs through project-oriented enterprises and organizations to a project-oriented economy.

The concept of an innovative development model was defined. It is a process of continuous development, renewal and change of activity based on the assimilation of innovations using various kinds of potential. The influence of the innovation development model on competitiveness and development of the national economy was described. The innovation model of development is based on the process of continuous improvement, that is, the effective development and introduction of innovations.

The economic meaning of the definitions of "project-oriented management" and "innovative development of the national economy" was also revealed, which implies coherence between the concepts of "project", "management", "project approach", "innovation" and "development".

Formalized model of project-oriented management of innovative development of the national economy. The model of project-oriented management of the innovative development of the national economy is characterized

by such basic parameters as the relationship between its elements, taking into account and the impact of information on innovation processes and the performance of the economic system, requirements for the elements of the innovation infrastructure, innovation development model.

It was noted that in a project-oriented economy, projects are a tool for achieving its development.

*Ключові слова: проект, інновація, розвиток, проектно-орієнтоване управління, інноваційний розвиток.
Key words: project, innovation, development, project-oriented management, innovative development.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Запорукою економічного зростання є формування інноваційної моделі розвитку національної економіки. Орієнтація національної економіки на збільшення інноваційної складової сприятиме стійкому її розвитку в цілому, тому розвиток науки та інноваційної діяльності є однією з основних напрямів державної політики. Інноваційний розвиток національної економіки має базуватися на новітніх досягненнях у галузі техніки і технології, передових організаційних формах та принципово нових методах проектно-орієнтованої діяльності з метою скорочення циклу "наука-виробництво" [4].

Важливе місце на інноваційному шляху розвитку національної економіки повинне займати проектно-орієнтоване управління, яке як нова організаційна культура і технологія дозволяє перейти від окремих проектів і програм через проектно-орієнтовані підприємства та організації до проектно-орієнтованої економіки. Універсальні можливості проектно-орієнтованої діяльності дозволяють визнати проектно-орієнтоване управління перспективним інструментом не лише вирішення актуальних економічних проблем, а й інструментом управління соціально-економічним розвитком національної економіки [7].

Успіх передових країн світу ґрунтується на інноваційній моделі сталого розвитку, яка реалізується на основі стратегічних планів, цільових програм та проектів. Активізація інноваційної складової економічного розвитку вимагає формування моделі інноваційного розвитку, це сприятиме підвищенню конкурентоспроможності національної економіки, збереженню і примноженню інтелектуального потенціалу нації.

Використання проектно-орієнтованого підходу в управлінні інноваційним розвитком є глобальною тенденцією розвитку світової співдружності.

За таких умов сучасні методи та технології управління проектами і програмами та їх застосування в управлінні інноваційним розвитком національної економіки набувають особливої актуальності.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питання в галузі теорії і практики управління проектами вивчалися та розвивалися в працях таких вітчизняних і зарубіжних вчених: Бушуєв С.Д., Новіков Д.А., Ільїна О.Н., Мазур І.І., Шапіро В.Д. та інші.

Проблеми інноваційного розвитку національної економіки було досліджено в працях таких науковців як: Жаліла Я.А., Редкін О.В., Толкачов Д.М., Сиволап Л.А. та інші.

Становище, яке спостерігається в інноваційній сфері України, засвідчує існування суттєвих системних перешкод формуванню інноваційної моделі розвитку України, які консервують розрив між розвитком виробництва, з одного боку, та динамікою процесів в науково-технічній сфері, з іншого стають на заваді концентрації централізованого та децентралізованого фінансування на завданнях інноваційного розвитку економіки.

Незважаючи на велику кількість публікацій із питань управління проектами, управління інноваційним розвитком, питання впливу проектно-орієнтованого управління на інноваційний розвиток національної економіки висвітлені недостатньо повно.

Наявність невирішених завдань щодо виявлення впливу проектно-орієнтованого управління на інноваційний розвиток національної економіки, який дозволить би вдосконалювати процеси та механізми інноваційного розвитку економічних систем, свідчить про необхідність дослідження цього питання.

МЕТА СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою дослідження є виявлення впливу проектно-орієнтованого управління на інноваційний розвиток національної економіки в умовах глобалізації.

Наголошуючи на необхідності дослідження впливу проектно-орієнтованого управління на інноваційний розвиток національної економіки, необхідно вирішити такі завдання:

- визначити та описати вплив інноваційної моделі розвитку на конкурентоспроможність та розвиток національної економіки;

- розкрити економічний зміст дефініцій "проектно-орієнтоване управління" та "інноваційний розвиток національної економіки";

- описати модель проектно-орієнтованого управління інноваційним розвитком національної економіки.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

На сучасному етапі розвитку суспільство переходить від економічної орієнтації до інновацій, від накопичення матеріальних благ як основи особистого добробуту — до нагромадження і володіння інформацією яка є основою соціального прогресу. Володіння інформацією та інтелектуальним потенціалом, визначає місце країни в сучасному економічному просторі [7].

У світі зберігається значний інтерес до розвитку національних економік на інноваційній основі як вагомий запоруки підвищення їхньої конкурентоспроможності. На державному та місцевому рівнях приймаються численні нормативно-правові акти й програми, спрямовані на інноваційний розвиток різних галузей та сфер діяльності, науковці активно розробляють як власне інновації, так і рекомендації щодо їх впровадження та ефективного використання, власники бізнесу запроваджують окремі технічні, технологічні та організаційні інновації [5].

Ефективний розвиток національної економіки головним чином залежить від масштабів впровадження інновацій у всіх галузях, а підвищення активності інноваційної діяльності підприємств є однією з головних передумов забезпечення стійкого розвитку та підвищення конкурентоспроможності національної економіки.

Світовий досвід демонструє, що важливими умовами досягнення більш високого рівня конкурентоспроможності країни є: сприяння створення і оволодіння новими знаннями у якості головної основи ефективного конкурентної боротьби; розвиток внутрішньої конкуренції, що сприяє інноваційній активності; створення конкурентних переваг шляхом використання інновацій, нових технологій, знань та інформації; здатність окремих підприємств та промисловості в цілому впроваджу-

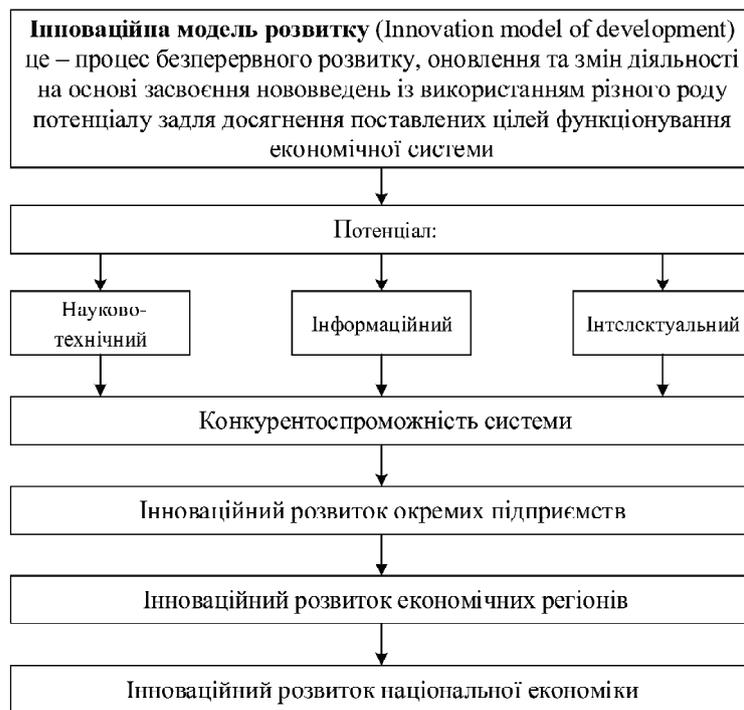

Рис. 1. Вплив інноваційної моделі розвитку на конкурентоспроможність та розвиток національної економіки

Джерело: розроблено автором.

вати нововведення, удосконалювати та модернізувати їх; розуміння, що утримати конкурентні переваги можна тільки шляхом безперервного впровадження нових та удосконалення вже існуючих інновацій, оскільки будь-яке досягнення є доступним для повторення конкурентами; створення сприятливого середовища з метою стимулювання розвитку передових галузей, появи нових галузей та нових підприємств [3].

Тобто головною ознакою конкурентоспроможності національної економіки стає її здатність до безперервного розвитку, оновлення та змін діяльності на основі засвоєння нововведень із використанням методології проектно-орієнтованого управління. Все це говорить про необхідність впровадження інноваційної моделі розвитку національної економіки.

Інноваційна модель розвитку (Innovation model of development) — це процес безперервного розвитку, оновлення та змін діяльності на основі засвоєння нововведень із використанням різного роду потенціалу, а саме: науково-технічного, інформаційного та інтелектуального, задля досягнення поставлених цілей функціонування економічної системи. Вплив інноваційної моделі розвитку на конкурентоспроможність та розвиток національної економіки показаний на рисунку 1.

Інноваційна модель розвитку спирається на процес постійного удосконалення, відкриття нового, тобто на ефективне засвоєння та впровадження нововведень, спрямованих як на оновлення технологій, техніки, організації виробництва та розроблення нової продукції, так і на проведення організаційних інновацій, спрямованих на ефективну зміну організаційної системи. Саме поєднання всіх складових дозволяє системі не тільки вижити в умовах загострення конкуренції, але й досягти необхідного рівня конкурентоспроможності та розвитку [3].

Для відповіді на питання: "Як впливає проектно-орієнтоване управління на інноваційний розвиток національної економіки?", — необхідно розуміти економічний зміст дефініцій "проектно-орієнтоване управління" та "інноваційний розвиток національної економіки", що передбачає узгодженість між поняттями "проект", "управління", "проектний підхід", "інновації" та "розвиток".

Проект — це тимчасове підприємство, спрямоване на створення унікального продукту, послуги або результату [1].

Управління — свідомо, цілеспрямована дія людей на суспільну систему в цілому або на окремі її ланки (сфери суспільного життя, галузі економіки, підприємства, колективи), що забезпечує їх оптимальне функціонування і розвиток на основі використання властивих суспільству об'єктивних закономірностей розвитку. Це соціальна функція, що виявляється у владно-організуючій діяльності, яка забезпечує узгодженість спільної праці та побуту людей для досягнення суспільно значущих цілей та завдань [6].

Тоді проектно-орієнтоване управління — це управління важливими видами діяльності в організації, які вимагають постійного керівництва в умовах суворих обмежень за витратами, термінами і якістю робіт з використанням методів проектного менеджменту. Це такий підхід до управління економічними системами, основним принципом побудови якого є концепція не функцій або процесів, а проекту [7].

З позиції проектно-орієнтованого управління інновація — це кінцевий результат проекту який використовується в практичній діяльності, що одержав втілення у вигляді нового або вдосконаленого продукту/процесу, який реалізується на ринку.

Розвиток — необоротна, направлена, закономірна зміна матеріальних і ідеальних об'єктів.

Інноваційний розвиток — процес структурного вдосконалення національної економіки, що досягається переважно за рахунок практичного використання нових знань для зростання обсягів суспільного виробництва, підвищення якості суспільного продукту, зміцнення національної конкурентоспроможності та прискорення соціального прогресу в суспільстві [7].

Модель проектно-орієнтованого управління інноваційним розвитком національної економіки може бути описана так:

$$MPOM_{NE} = \langle InI, IMD, S, St, E, C, I, IS, R, RF \rangle, \\ IMD = \langle MPM, MF, MIM \rangle,$$

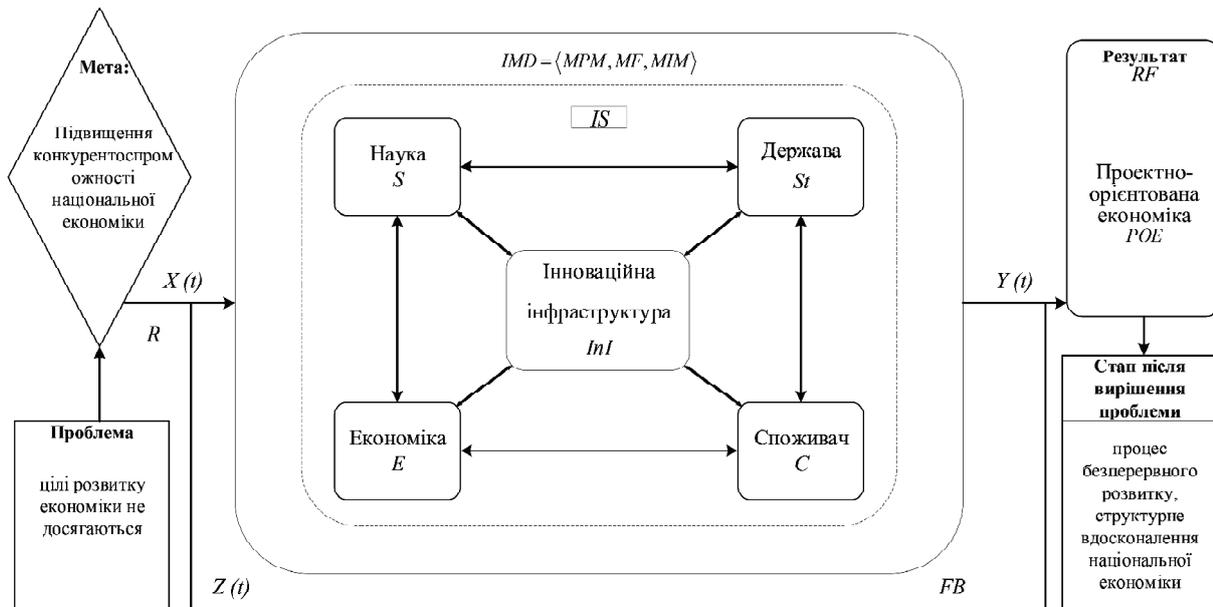

Рис. 2. Графічне представлення моделі проектно-орієнтованого управління інноваційним розвитком національної економіки

Де: $X(t)$ — вхідні параметри системи;
 $Y(t)$ — вихідні параметри системи;
 $Z(t)$ — параметри впливу;
 FB — зворотній зв'язок.
 Джерело: розроблено автором.

де — $MPOM_{NE}$ — модель проектно-орієнтованого управління інноваційним розвитком національної економіки;

InI — інноваційна інфраструктура;

IMD — інноваційна модель розвитку (innovative model of development);

MPM — механізми проектно-орієнтованого управління;

MF — механізми фінансування;

MIM — механізми інституційного управління;

S — наука;

St — держава;

E — економіка;

C — споживач;

I — інформаційні потоки;

IS — інформаційна система;

R — вимоги до економічної системи;

RF — результат функціонування економічної системи.

Графічно модель проектно-орієнтованого управління інноваційним розвитком національної економіки можна представити наступним чином (рис. 2).

Інноваційна інфраструктура — сукупність підприємств, організацій, установ, їх об'єднань, асоціацій будь-якої форми власності, що надають послуги із забезпечення інноваційної діяльності.

До інноваційної інфраструктури можна віднести такі основні складові й драйвери розвитку:

— Ефективні державні інститути, які забезпечують високу якість життя.

— Високоякісна освіта.

— Ефективна фундаментальна наука.

— Ефективний науково-технічний венчурний бізнес.

— Високоякісний людський капітал.

— Виробництво знань і високих технологій.

— Цифрова економіка, що базується на сучасних цифрових комп'ютерних технологіях.

— Інформаційне суспільство або суспільство знань.

— Інфраструктура реалізації й трансферу ідей, винаходів від фундаментальної науки до інноваційних виробництв і далі — до споживачів.

— Проектно-орієнтовані підприємства [8].

Проектно-орієнтована економіка — економіка із широким застосуванням проектно-орієнтованого управління у всіх її галузях, яке викликане такими глобальними тенденціями: різким підвищенням технічної та технологічної ускладненості продукції, скороченням життєвого циклу інноваційних розробок, збільшенням обсягів інноваційних знань, широкою інформатизацією економіки та суспільства. Тобто проектно-орієнтована економіка це система, в якій цілі її розвитку досягаються проектно-орієнтованими підприємствами переважно через реалізацію проектів та програм [2].

Модель проектно-орієнтованого управління інноваційним розвитком національної економіки характеризується такими основними параметрами, як взаємозв'язки між її елементами, з урахуванням та впливом інформації щодо інноваційних процесів та результатів функціонування економічної системи, вимог до елементів інноваційної інфраструктури, інноваційної моделі розвитку.

Оцінка ефективності проектно-орієнтованого управління інноваційним розвитком національної економіки можлива тільки на основі показників, що враховують інтереси й ступінь задоволеності всіх зацікавлених сторін й учасників процесу. Ефективне те, що сприяє реалізації стратегії у відношенні декількох або всіх зацікавлених сторін одночасно, причому з найменшими витратами всіх видів ресурсів і протягом досить тривалого часу. Будь-який показник, який застосовується у практиці управління, може виступати в ролі показника результативності або ефективності даної моделі. Наприклад, за оцінкою (виміру) найважливіших характеристик ефективності — індикаторів росту, а саме:

— показники діяльності (наприклад, обсяг ВВП т.д.), $x(t)$;

— швидкість росту, $V(t) = \Delta x(t) / \Delta t$;

— прискорення росту, $a(t) = \Delta V(t) / \Delta t$.

Інакше кажучи, важливий не показник діяльності як такий, а його стратегічна роль і поведіння в часі (швидкість і прискорення росту).

Ефективність функціонування проектно-орієнтованої економіки можна оцінити порівняв вихідні параметри з вхідними:

$$E_{POE} = \frac{\sum Y_i(t)}{\sum X_i(t)}$$

Необхідно зазначити, що в проектно-орієнтованій економіці проекти є інструментом досягнення її розвитку.

Ефект проектно-орієнтованого управління інноваційним розвитком національної економіки є за своєю суттю синергетичним, тобто ефектом посилення взаємодії й координації між елементами цієї системи. Об'єктивною основою виникнення синергетичного ефекту системи є реальна взаємодія її елементів. Звідси можна зробити два методичних висновки:

— ефект системи завжди більше, ніж алгебраїчна сума ефектів вхідних у неї елементів;

— ефективність системи обов'язково пов'язана з визначенням приросту величини загального ефекту системи порівняно із сумарною ефективністю функціонування окремих її елементів.

Наведена модель проектно-орієнтованого управління інноваційним розвитком національної економіки є динамічною системою, здатною до модифікації, яка має гнучкість і постійно може пристосовуватися до зміни вимог щодо економічної системи й інших факторів зовнішнього і внутрішнього середовища, які на неї впливають. Модель на стратегічному рівні управління повинна забезпечувати розвиток та вдосконалення економічної системи, переводити її до нового рівня інноваційного розвитку.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

Проектне управління та проектний підхід дозволяє істотно підвищити ефективність управління інноваційним розвитком національної економіки. Таке управління є одною з основних ланок системи управління інноваціями в економіці, але не замінює її. Сьогодні дуже багато видів інновацій в різних галузях економіки реалізуються на базі методології та інструментарію проектного підходу. Також необхідно відзначити, що проектно-орієнтоване управління інноваційним розвитком означає перехід від функціонального до стратегічного мислення виконавців.

Одним з головних завдань у підвищенні ролі інноваційного чинника є вдосконалення механізмів проектно-орієнтованого управління інноваціями та інноваційним розвитком. Для цього потрібно більш чітко, прив'язане до цілей управління, визначення типів інноваційних проектів, виявлення зв'язку між показниками інноваційного розвитку та показниками конкурентоспроможності, адаптація наявних методів проектного управління до специфіки інноваційного розвитку національної економіки.

Проектно-орієнтоване управління дозволяє більш точно визначити конкретні потреби економіки в інноваціях, прискорює процес створення і впровадження інновацій, і, нарешті, націлює інновації на вирішення головного завдання — підвищення конкурентоспроможності національної економіки.

Перспективою подальших досліджень буде розробка й дослідження механізмів проектно-орієнтованого управління інноваційним розвитком національної економіки [7].

Література:

1. A Guide to the Project Management Body of Knowledge (PMBOK® Guide). — Newtown Square, PA: Project Management Institute, 2017. — 762 p.
2. Starchenko G. Project-oriented enterprises as drivers of innovative development of the national economy // East European Scientific Journal (Warsaw, Poland). — 2019. #6(46).

3. Богма О.С., Болдуєва О.В. Роль інновацій у забезпеченні конкурентоспроможності національної економіки // Вісник Запорізького національного університету. — 2010. — № 3 (7). — С. 166—170.

4. Васильєва Л.М. Формування інноваційної моделі розвитку національної економіки // Вісник Дніпропетровського державного аграрно-економічного університету. — 2016. — 1 (39). — С. 121—124.

5. Мельниченко О.А. Інноваційний розвиток національної економіки: виклики для держави, бізнесу та населення // Державне будівництво: електрон. наук. фах. вид. — 2012. — № 2, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2012_2_18 (дата звернення до ресурсу 28 Червня 2019).

6. Поняття управління, державного управління, політичного керівництва. — URL: <http://studies.in.ua/ru/politicheskiy-menedzhment-shpargalki/2612-ponyattya-upravlnnya-derzhavnogo-upravlnnya-politichnogo-kervnictva.html> (дата звернення: 25.06.2019).

7. Старченко Г.В. Проектний підхід та його вплив на інноваційний розвиток національної економіки в умовах глобалізаційних викликів // Міжнародний науковий журнал "Інтернаука". Серія: "Економічні науки". — 2019. — № 5. — С. 90—99.

8. Старченко Г.В. Цифрова економіка та проектно-орієнтовані підприємства як драйвери розвитку інноваційної інфраструктури // Матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції "Проблеми формування та розвитку інноваційної інфраструктури" (Львів 23—25 травня 2019 р.). — 2019. — С. 205—207.

References:

1. Project Management Institute (2017), A Guide to the Project Management Body of Knowledge (PMBOK® Guide), Project Management Institute, Newtown Square, USA.
2. Starchenko, G. (2019), "Project-oriented enterprises as drivers of innovative development of the national economy", East European Scientific Journal, vol. 6, pp. 35—42.
3. Bogma, O.S. and Boldyeva, O.V. (2010), "The role of the innovations in maintenance of the competitiveness of the national economy", Visnyk Zaporizkogoho nacionalnogo universytetu, vol. 3, pp. 166—170.
4. Vasiljeva, L. M. (2016), "Formation of an innovative model of development of the national economy", Visnyk Dnipropetrovsjkogo derzhavnogo aghrarno-ekonomichnogo universytetu, vol. 1, pp. 121—124.
5. Melnychenko, O. A. (2012), "Innovative development of national economy: challenges for state, business and public", Derzhavne budivnyctvo, vol 2, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2012_2_18 (Accessed 28 Jun 2019).
6. Studies.in.ua (2019), "The concept of governance, government, political leadership", available at: <http://studies.in.ua/ru/politicheskiy-menedzhment-shpargalki/2612-ponyattya-upravlnnya-derzhavnogo-upravlnnya-politichnogo-kervnictva.html> (Accessed 25 Jun 2019).
7. Starchenko, G.V. (2019), "Project approach and its impact on the innovative development of the national economy in the conditions globalization calls", Mizhnarodnyj naukovyj zhurnal "Internauka". Serija: "Ekonomiczni nauky", vol. 5, pp. 90—99.
8. Starchenko, G.V. (2019), "Digital economy and project-oriented enterprises as drivers of innovation infrastructure development", V Mizhnarodna naukovopraktychna konferencija "Problemy formuvannja ta rozvytku innovacijnoji infrastruktury" innovacijnoji infrastruktury" [V International Scientific-Practical Conference "Problems of the formation and development of the innovative infrastructure"], Lviv Polytechnic National University, Lviv, Ukraine, pp. 205—207.

Стаття надійшла до редакції 07.07.2019 р.

В. В. Смачило,
к. е. н., доцент, професор кафедри економіки,
Харківський національний університет будівництва та архітектури
ORCID ID: 0000-0002-6153-1564

DOI: 10.32702/2306-6806.2019.739

АРХІТЕКТОНІКА ТРАНСФОРМАЦІЙ КАДРОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПІДПРИЄМСТВ ТРАНСПОРТУ

V. Smachylo,
PhD in Economics, Associate Professor,
Professor of Department of Economics, Kharkiv National University of Civil Engineering and Architecture

ARCHITECTONICS OF TRANSPORTATION OF PERSONAL CAPACITY OF TRANSPORT ENTERPRISES

Сформовано архітектоніку трансформацій кадрового потенціалу транспортних підприємств, яка враховує різномірні тренди (мегатренди, національні та регіональні, галузеві тренди), особливості (загальноекономічні, галузеві, регіональні, особистісні) та фактори (кількісні/якісні; внутрішні/зовнішні). Вказаний підхід ґрунтується на теорії поколінь та враховує еволюцію компетентностей, трансформацію професій. Запропоновано класифікацію факторів впливу на кадровий потенціал транспортних підприємств. Встановлено, що сучасні трансформації, викликані різномірними трендами певних факторів, специфічними рисами, спричиняють як зміну систем управління, так і характеристики носіїв кадрового потенціалу. Між цими змінами існує взаємообумовлений зв'язок. Проаналізовано кількісний базис кадрового потенціалу вітчизняних підприємств у розрізі теорії поколінь, що дозволило визначити тренд змін, та визначено оптимальний методичний інструментарій управління ним. Сформовано перелік перспективних професій та трансформацію компетентностей підприємств транспорту.

The architectonics of the transformations of the personnel potential of transport enterprises, which takes into account multi-level trends (megatrends, national and regional, industry trends), features (general economic, branch, regional, personal) and factors (quantitative / qualitative, internal / external) are formed. This approach is based on the theory of generations and takes into account the evolution of competencies, the transformation of professions. The author supports the hierarchy of structuring the factors of influence on the personnel potential of enterprises, therefore proposes to allocate external factors of influence of macroeconomic (megaglobal and national) and mesoeconomic (sectoral and regional) levels. Internal factors of influence on the personnel potential of the enterprise are also divided into two groups: personal and microeconomic level. It is established that modern transformations, caused by various levels of certain factors, specific features, cause both the change of control systems and the characteristics of the personnel of the personnel potential. Between these changes there is a mutually related connection. As megatrends, a change in the demographic situation, which will affect the growth of the number of people and the change of generations, geopolitical changes that will aggravate migratory processes and technological progress, will change the very essence of labor. The quantitative basis of the personnel potential of domestic enterprises in the context of the theory of generations has been analyzed, which allowed to determine the trend of changes, and the optimal methodical tools for managing it were determined. The indicated trends will form new demands on the competencies of the employees (qualitative component of the personnel potential) and will lead to the release of a significant number of employees, which in turn will require their employment, social security, retraining, adaptation. A list of promising occupations and the transformation of the competence of transport enterprises have been formed.

Ключові слова: кадровий потенціал підприємств транспорту, тренд, фактор, теорія поколінь, компетентність.

Key words: personnel potential of transport enterprises, trend, factor, theory of generations, competence.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Ефективне управління людиною в процесі праці за сучасних умов вимагає врахування різномірних трендів та факторів, адже процеси глобалізації

та інтернетизації виступають каталізатором усіх соціально-економічних процесів. Саме тому керівнику підприємства та фахівцю з кадрової роботи доцільно враховувати наявні тренди ринку праці,

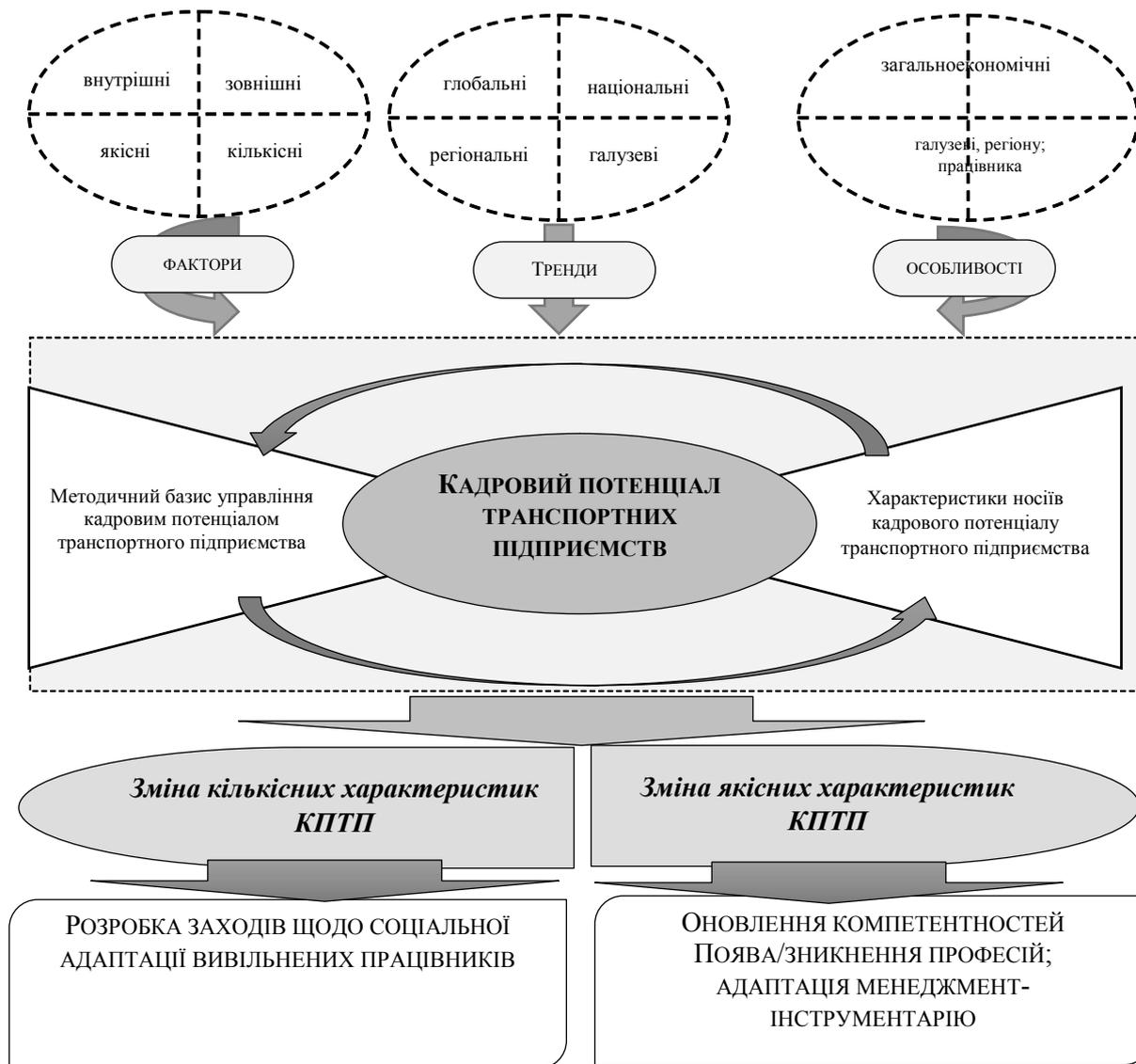

Рис. 1. Архітектура трансформацій кадрового потенціалу транспортних підприємств

Джерело: побудовано автором.

а інституціям ринку праці зважати на потреби та тенденції.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Сфера економіки є популярною галуззю наукових досліджень, що обумовлено її соціальною роллю та прикладним характером досліджень. Слід відмітити ґрунтовні напрацювання в сфері економіки праці саме транспортного комплексу таких науковців: Дикань В.Л., Калініченко Л.Л., Компанієць В.В., Криворучко О.М., Позднякова Л.О., Чупир О.М., Токмакова І.В. В їх дослідженнях особливу увагу приділено питанням управління людськими ресурсами на залізничному транспорті та наголошено на необхідності якісного перегляду традиційних систем управління на підприємствах транспорту внаслідок їх неефективності через зміну умов господарювання. Як бачимо, в представлених дослідженнях особливу увагу приділено саме залізничному транспорту, яке має суттєві специфічні риси. Водночас доцільно зупинитися на узагальненні результатів впливу різноєрархічних трендів на кадровий потенціал підприємств транспорту.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є формування архітектури трансформацій кадрового потенціалу транспортних підприємств.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Сучасні трансформації, викликані різномірними трендами певних факторів, специфічними рисами, спричиняють як зміну систем управління, так і характеристики носіїв кадрового потенціалу (рис. 1). Між цими змінами існує взаємообумовлений зв'язок.

Базуючись на рис. 1, дослідимо фактори та тренди, що впливають на управління кадровим потенціалом транспортних підприємств. Що ж стосується особливостей, то їх доцільно, на наш погляд, розділити на декілька складових: загальноекономічні, галузеві, регіону; працівника (досліджувалися автором у роботі [1]).

Загальноекономічна складова буде характерна для підприємств будь-якої галузі та регіону. В цьому випадку особливості кадрового потенціалу визначатиметься його організаційно-правовою формою, чисельністю працюючих, формою власності, стилем керівництва, тощо.

Галузеві будуть визначатися специфікою тієї чи іншої галузі [1]. Регіональні, відповідно, базуються на певних рисах регіональної соціально-економічної системи: клімат, звичаї, релігія, тощо. Особливості працівника можуть базуватися на багатьох ознаках, але, в межах цього дослідження, зупинимося на класифікації працівників у межах теорії поколінь, саме вона буде визначати поведінкові та ціннісні орієнтації носіїв кадрового потенціалу.

Таблиця 1. Типи та характеристики людських поколінь, що визначають їх поведження на ринку праці

Покоління	Роки	Характеристики	Особливості в сфері праці
Бєбі-бумери	1943-1963	оптимізм, зацікавленість в особистісному зростанні та винагороді, в той же час колективізм і командний дух, культ молодості; дотримуються правил, законів; поважають посади й статус	персональний розвиток; схильність до командної роботи; вирішення питань поза зоною відповідальності; стратегічне бачення
X	1963 – 1983 1966 і 1976 1963-1980	вміння розраховувати тільки на себе, альтернативне мислення, готовність вибирати і змінюватися; готовність до змін, можливість вибору, глобальна інформованість, технічна грамотність, прагнення вчитися	справляються з рутинною роботою краще, трудоголіки, поступове кар'єрне зростання; фундаментальний підхід у вирішенні поставлених завдань
Y	1983 – 2003 1981-2000 1980-1995	інфантильність, цифрові емігранти, гнучкість, вільний стиль в спілкуванні та управлінні, а також високу динамічність	системне мислення, відповідальність, негайне кар'єрне зростання, наявність вільного графіку; визнання і винагорода за свою працю; завдання- вектор руху- deadlines; свобода дій
Z	2003 – 2010 1995 – 2012 1995-2010	цифрові аборигени; інфантилізм, індивідуалізм, залежність від соціальних мереж, егоцентризм	вміння творчо вирішувати завдання, відсутність страху втратити роботу, цінність часу, високе он-лайн та цифрове сприйняття, робота з інформацією; слабка соціальна залученість нездатність до командної роботи; орієнтація на власні цілі

Джерело: побудовано автором на основі [13—16].

Логічно, що КППТ як мікросистема взаємодіє з макросистемою і підпадає під дію цілого ряду факторів, які можна класифікувати на внутрішні та зовнішні по відношенню до нього. Саме вплив чинників визначають кількісно-якісні характеристики кадрового потенціалу підприємства в будь-якій сфері діяльності.

Традиційним є поділ факторів, що визначають кадровий потенціал підприємств, на внутрішні (ендогенні) та зовнішні (екзогенні) [4—10]. Не заперечуючи такого поділу, але розширюючи його, в роботі [11] поділ факторів здійснюється із урахуванням теорії систем, додаючи до зовнішніх і внутрішніх факторів системні та індивідуальні. Відмічаємо неусталеність наповнення кожної групи факторів та можемо сказати, що існує спроба ієрархічного представлення зовнішніх факторів впливу. Так, у роботі [10] розрізняють макро- та мікрорівневі фактори зовнішнього середовища; в роботі [5] вирізняються галузеві фактори, на рівні підприємства та індивідуальні.

Автор підтримує ієрархічність структуризації факторів впливу на кадровий потенціал підприємств, тому пропонує виділяти зовнішні фактори впливу макроекономічного (мегаглобальні та національні) та мезоекономічного (галузеві та регіональні) рівнів. Перша група зовнішніх факторів формується у світі загалом та, через призму державно-національної специфіки, відображається на національному рівні. Друга група зовнішніх факторів формується під впливом макроекономічних чинників, але, із врахуванням галузевих та регіональних особливостей [2; 3]. Внутрішні фактори впливу на кадровий потенціал підприємства також розподілені на дві групи: особистісні та мікроекономічного рівня [2; 3]. Окрім групування факторів за критерієм відношення до КППТ (внутрішні/зовнішні), автор пропонує їх згрупувати за сутнісним критерієм, та виділяти якісні, які визначають якісні характеристики КППТ та їх зміни, та кількісні, що визначають кількісні характеристики КППТ та їх зміни.

У якості мегатрендів розглядається [12] зміна демографічної ситуації, що вплине на зростання чисельності

людей та зміну поколінь, геополітичні зміни, які посилять міграційні процеси та технологічний прогрес, що змінить саму сутність праці. Зупинимось на теорії поколінь як вагомому тренду зміни якісних характеристик кадрового потенціалу. Вона передбачає поділ всіх людей залежно від років народження, найчастіше, на покоління X, Y, Z та бєбі-бумерів, які мають специфічні поведінкові особливості, що визначають їх поведження й на ринку праці (табл. 1).

Широке представлення теорії поколінь включає 8 категорій людей, але на ринку праці до 2020 р. буде представлено переважно покоління X та Y, та менше — Z (через молодий вік) та бєбі-бумери (особи передпенсійного та пенсійного віку). В подальшому, в прогнозі до 2040 р. з ринку праці вже зникнуть предстанки покоління X та Y. Діти, що народжені після 2010—2012 рр. вже будуть представляти собою інше покоління — α , але як вони виглядатимуть на ринку праці в 2030—2040 рр. ще складно сказати. Отже, тому актуальним є вивчення саме поколінь X, Y, Z.

З таблиці 1 слід відмітити, що розподіл за роками поколінь відрізняється за авторами. Покоління Y (мілєніали) до 2030 року становитиме близько 75% світового ринку праці [12]. За даними того ж джерела [12], особливості роботи з поколінням Y були визначені як основні фактори, що ускладнюють залучення та утримання талантів (управління залученням). Відповідно, такі поведінкові особливості сприяють вимиванню кадрового потенціалу з підприємства, що нівелює зусилля керівництва щодо формування КППТ. Звертаючись до статистичних даних, відмітимо, що різницю у ставленні до роботи працівників різних поколінь відмічають 88% опитаних респондентів в Україні, але тільки 58% компаній відповідно адаптують підходи до управління персоналом [12].

Стосовно підприємств сфери транспорту, то за даними [17], в структурі ПАТ "Укрзалізниця" частка молоді віком від 18 до 35 років складала понад 31% у 2018 р., що вище, ніж в 2013 р. (25,1%) за умови загального скорочення чисельності працюючих.

Таблиця 2. Структура зайнятого та безробітного населення України в розрізі поколінь за 2018 р.

Покоління/роки						
Z	X			Y		Бєбі-бумери
15-24	25-29	30-34	35-39	40-49	50-59	60-70
Формальна зайнятість						
1068,5 тис. осіб	6793,7 тис. осіб			7856,4 тис. осіб		642,3 тис. осіб
6,5%	41,5%			48,0%		3,9%
Неформальна зайнятість						
344,6 тис. осіб	1411,8 тис. осіб			1586,6 тис. осіб		198,3 тис. осіб
9,73 %	39,87 %			44,80%		5,60%
Безробітне населення за методологією МОП						
233,7 тис. осіб	700,6 тис. осіб			643,3 тис. осіб		1,0 тис. осіб
14,8%	44,38%			40,75%		0,06%

Джерело: побудовано автором на основі [18; 19].

Рис. 2. Пріоритетність використання методів управління в розрізі теорії поколінь

Джерело: розроблено автором.

Аналіз зайнятого населення в економіці України на основі офіційних статистичних даних [18; 19], свідчить про переважання в структурі зайнятих покоління X та Y (табл. 2), при чому, відбувається старіння зайнятого населення (покоління Y більше, аніж X), що свідчить про зменшення кадрового резерву для економіки країни.

Окрім того, слід відмітити, що розподіл за поколіннями в межах неформальної зайнятості витримує пропорційність офіційної зайнятості. Найбільший відсоток належить поколінню Y, найменший — поколінню бєбі-бумерів, але покоління Z займає більший відсоток в неформальній зайнятості, аніж у формальній.

Щодо категорії безробітних за методологією МОП, то найбільша питома вага припадає на покоління X та Y, в той же час, за рахунок мінімізації безробітних покоління бєбібумерів (для яких настає пенсійний вік згідно українського законодавства), питома вага покоління Z значно вище, аніж у категоріях формальної та неформальної зайнятості.

Слід відмітити відсутність даних офіційної статистики в розрізі вікових груп та видів діяльності. Вважаємо, що Державній службі статистики доцільно розширити формування масиву даних у зв'язку з віковими групами. Це дозволить керівництву підприємств галузі скласти віковий профіль дійсних/потенційних працівників і враховувати особливості того чи іншого покоління, а також професійної орієнтації. Таким чином, можна буде дати відповідь на питання "Хто наш працівник?" базуючись на ціннісній орієнтації поколінь та схильності до певного виду роботи, трудових взаємовідносин, тощо. Також поділ за типами поколінь доцільно враховувати Державній службі зайнятості під час визначення схильності до певної професії, професійної роботи, навчання та перепідготовки кадрів, для потреб національної економіки, підготовки роботодавців до працівників певного типу трудових правовідносин та управління ним. Очевидно, що виникає питання щодо вибору оптимального інструментарію управління працівниками, які належать до різних цінностей поколінь, адже питання поділу лежить у площині цінностей, а не віку. Тому доцільно ввести ще один критерій класифікації методів управління кадровим потенціалом — залежно від категорії поколінь (X, Y, Z). Слід відмітити,

що методи, які доцільно застосовувати до того чи іншого покоління, базуючись на традиційній класифікації, корелюються таким чином за пріоритетністю в розрізі поколінь (рис. 2).

Вважаємо, що, виходячи із характеристик та особливостей поведінки на ринку праці, для покоління X велике значення в нашій країні мають адміністративні методи (розпорядження, накази, закони, тощо). На другому місці — економічні, адже працівники цього віку мають сім'ї та високий рівень відповідальності за свою старість. Організаційні методи у вигляді переконання або примусу застосовуються індивідуально. А методи соціально-психологічного характеру для цієї категорії менш популярні в силу їх більшої адміністративної підпорядкованості.

Для покоління Y адміністративні методи вже мають меншу силу впливу, адже працівників цієї категорії більше приваблюють вільні трудові взаємовідносини (гнучкі графіки роботи), а не жорстко регламентовані. А організаційні методи примусового характеру викликають невдоволеність, яка може не бути компенсована винагородою за працю. Мають високу зацікавленість у економічній винагороді та благоприємному соціально-психологічному кліматі. Іноді навіть більше, аніж у матеріальній мотивації.

Молоді працівники віддають перевагу психологічному комфорту, але мають труднощі із соціалізацією. Цінність матеріальної винагороди зменшується, не бояться залишитися без роботи та, відповідно, без стабільного доходу. Досить важко підпадають під примус, а переконання не спрацьовує внаслідок пріоритетності власних цілей в порівнянні з командними. Адміністративні методи складні у застосуванні до працівників цієї категорії, тому що формалізовані відносини, обмежені штучними декларативними документами входять у протиріччя із цінністю свободи.

Відповідно до цього можна вибудовувати процес управління кадровим потенціалом на підприємстві в розрізі поколінь.

Окрім трансформації самих якісних характеристик кадрового потенціалу, необхідно враховувати зміну в майбутніх компетентностях та професіях сфери транспорту. В цьому випадку спрацьовує такий мегатренд впливу як технологічний прогрес.

У Національній транспортній стратегії на період до 2030 р. враховано світові тренди, що притаманні транспортній сфері. Із врахуванням вказаних трендів у Стратегії [20] визначено 4 основних напрямів реформування транспорту, які будуть мати вплив на кадровий потенціал підприємств транспорту, їх кількісний та якісний аспекти. Розглянемо їх вплив на управління кадровим потенціалом підприємств транспорту, який буде відбуватися по замкнутому циклу — зміна управлінської системи та зміна характеристик працівників.

Передусім, вказані тренди будуть формувати нові вимоги до компетентностей працівників (якісної складової кадрового потенціалу) та вестимуть до вивільнення значної чисельності працюючих, що, в свою чергу, буде вимагати їх працевлаштування, соціального забезпечення, перенавчання, адаптації. Підвищення інклюзії транспортних послуг (надання їх особам з обмеженими можливостями) вимагає не лише модернізації та переоснащення транспортного парку, але й зміни професійних навичок працівників підприємств транспорту, як тих, хто обслуговує транспортний склад, так і тих, хто ним керує, а також обслуговує пасажирів.

Екологізація транспорту, поширення "зеленого" транспорту, що передбачено стратегією, також вимагає зміну рухомого складу, та вимагає трансформації знань та вмій як водіїв, так і обслуговуючого персоналу підприємств АТП.

Впровадження сучасних технологій обумовлює також появу та необхідність розвитку як нових навичок, так і нових професій, або зникнення старих. Так, впровадження та поширення e-ticket веде до скорочення чисельності кондукторів на пасажирському міському транспорті та повному зникненню професії. Інтернетизація та комп'ютеризація процесів змінюють вимоги до компетентностей логістів, диспетчерів та інших професій. У подальшому, автоматизація робіт середньої складності, повністю приведе до зникнення цілого ряду професій середньої ланки управління. Елементи шерінгової економіки, які наявні на ринку транспортних перевезень (послуги Uber, Bla-bla-car) виникли завдяки поширенню мобільних додатків, інтернетизації та впливають на обсяг замовлень традиційних автоперевізників, що, безумовно, з одного боку, впливає на чисельність зайнятих у цій сфері, з іншого — на безпеку пасажирів, які отримують транспортні послуги.

Глобалізація транспортних систем, інтеграція в європейську транспортну інфраструктуру та підвищення мобільності трудових ресурсів обумовлюють збільшення міжнародних перевезень всіма видами транспорту, в т.ч. й автомобільним. А це, в свою чергу, вимагає підвищення кваліфікації персоналу та зміни їх компетенцій — вміння спілкуватися іноземною мовою, знання міжнародного законодавства, знання правил перевезення в Європейських країнах тощо.

Удосконалення самих транспортних засобів — поява засобів електротранспорту, із сонячними батареями, створення автомобільних доріг із сонячними батареями, веде до зміни компетентностей, які повинні мати сучасний водій. Реальним є зникнення професії водія взагалі в найближчому майбутньому через його заміну комп'ютеризованим та роботизованим керуванням автомобілем, що забезпечить автоматизоване керування автотранспортним засобом. Окрім того, автоматизація процесів в транспорті забезпечить їх прискорення на 57% [12], що, знову ж таки, веде до вивільнення працівників. Можливість зникнення професії або заміни її роботизованою, комп'ютеризованою, автоматизованою, обумовлюється економічними чинниками — вартістю заміни та використання такого ресурсу праці. Тому найпростіші професії можуть бути збережені на невеликих підприємствах, які не готові глобалізуватися та автоматизуватися в повному обсязі.

У дослідженнях [21; 22] визначалася еволюція майбутніх компетентностей, що необхідно враховувати під час

освітніх програм працівників у сфері транспорту. Формування таких компетентностей веде до зміни освітніх програм навчальних закладів, що готують фахівців в сфері транспорту, трансформації її інфраструктури. Загальносвітовою є тенденція формування власних навчальних центрів при глобальних компаніях, навчання в яких є заporукою працевлаштування. Так, ПАТ "Укрзалізниця", переймаючи досвід соціальноорієнтованих компаній світу, реалізує проект внутрішнього ринку праці, діють дитячі залізничні та мережа центрів професійного розвитку персоналу, підтримуються тісні взаємозв'язки із навчальними закладами різних рівнів акредитації [23].

Існують напрацювання щодо прогнозу, які професії зникнуть, а які з'являться у майбутньому [24; 25]. Автором зроблено припущення в розрізі підприємств автомобільного транспорту за категоріями працівників щодо зміни чи зникнення професії на основі Державного класифікатора характеристик професій працівників (ДКХПП) [26], де визначено 100% трансформаційних професій та 52% їх зникнення. Базуючись на викладеному та спираючись на напрацювання Халіної В.Ю. [21], представимо еволюцію компетентностей та трансформацію кадрового потенціалу транспортних підприємств на рисунку 3.

Зауважимо, що швидкість зміни (поява чи зникнення професії на певному етапі) обумовлено й загальним рівнем економічного та технологічного розвитку сфери транспорту. Якщо для країн Японії, Китаю, поява нових професій вже розпочалася, то для України цей процес може початися лише після 2020 р. Аналогічна ситуація із компетентностями, які формуються в процесі навчання. Вітчизняна освіта сконцентрована на компетентностях, які є актуальні до 2020 рр. та не враховують перспективні компетентності. Бум у сфері ІТ у розвинених країнах вже йде на спад; очікується, що через 10 років потреба в ІТ фахівцях сьогоdnішнього типу буде відсутня. Тому, навчальним закладам доречно оновлювати освітні програми із врахуванням перспективних компетентностей.

ВИСНОВКИ

Сформовано архітектуру трансформації кадрового потенціалу транспортних підприємств, яка враховує різнорівневі тренди (мегатренди, національні та регіональні, галузеві тренди), особливості (загальноекономічні, галузеві, регіональні, особистісні) та фактори (кількісні/якісні; внутрішні/зовнішні). Вказаний підхід ґрунтується на теорії поколінь та враховує еволюцію компетентностей, трансформацію професій.

Література:

- Смачило В.В. Галузеві особливості в управлінні кадровим потенціалом транспортних підприємств // Вісник ЖДТУ. — 2019. — № 2 (88).
- Смачило В.В. Тренди та трансформації в системі формування кадрового потенціалу підприємств транспортної сфери // Проблеми адаптації соціально-економічних систем до екзогенних змін: монографія / За заг. ред. д-ра екон. наук, проф. А.Л. Калініченко. — Х.: ФОП Панов А.М., 2019. — С. 388—402.
- Смачило В.В., Шип К., Ветрова В. Формування прогнозової моделі чисельності зайнятих на підприємствах транспорту // Збірник наукових праць Державного університету інфраструктури та технологій: Серія "Економіка і управління". — Вип. 42 (2). — К.: ДУІТ, 2018. — 166 с. — С. 32—44
- Дашко І.М. Кадровий потенціал: сутність та фактори його розвитку. URL: http://www.economy.in.ua/pdf/1_2017/16.pdf (дата звернення: 26.08.2018).
- Гармідер А.Д. Фактори розвитку кадрового потенціалу торговельного підприємства. Сталій розвиток економіки. 2013. № 1 [18]. С. 92—96.
- Гольдфарб А.Г. Формування та збереження трудового потенціалу промислових підприємств: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.09.01. Харків, 2005. 23 с.

Професії	З'являться: розробник інтелектуальних систем керування динамічною диспетчеризацією; інженер-мехатронік автомобільної холодильної та обігрівальної техніки; інженер-мехатронік колісних транспортних засобів; технік-мехатронік автомобільної холодильної та обігрівальної техніки; мехатронік з ремонтування кузовів колісних транспортних засобів; мехатронік з технічного обслуговування та ремонтування систем живлення; мехатронік з технічного обслуговування та ремонтування високовольтного обладнання колісних транспортних засобів; аналітик автотранспорту; аналітик експлуатаційних даних; проєктувальник інтермодальних транспортних вузлів; технік інтермодальних транспортних рішень; оператор безпілотного апарату; космотуризм; космічний гід; проєктувальник інтерфейсів безпілотної авіації; технолог рециклінгу літальних апаратів; професії пов'язані з космосом (інженер-космодорожник); фахівець з навігації в умовах Арктики; водій авіолітака		
	Зникнуть: кондуктор громадського транспорту; завідувач бюро квиткового; завідувач двору вантажного; завідувач каси; завідувач контейнерного майданчика; завідувач платформи сортувальної; агент з доставки замовлених квитків; агент з приймання замовлень на квитки; прийомоздавальник вантажу та багажу; начальник колони автомобільної; агент із замовлень населення на перевезення; диспетчер автомобільного транспорту; експедитор транспортний; ревізор автомобільного транспорту; оператор диспетчерської руху та навантажувально-розвантажувальних робіт на автомобільному транспорті; інструктор з індивідуального навчання водінню; касир багажний; касир квитковий; касир товарний (вантажний); контролер-касір; контролер пасажирського транспорту; контролер перонний (квитковий) на автостанції; черговий з видання довідок (бюро довідок)		
Компетентності	Самоорганізація; володіння базовими знаннями ІТ; іноземна мова; відповідальність та адаптивність; нові знання і методи; фінансова грамотність; володіння тайм-менеджментом; комплексне розв'язання проблем; критичне мислення; креативність; уміння керувати людьми; взаємодія з людьми; емоційний інтелект; уміння формувати власну думку та приймати рішення; орієнтація на клієнтів; уміння вести переговори; гнучкість розуму; неперервна освіта	Удосконалення особистості; формування загального бачення; системне мислення; бачення взаємозалежності, а не лінійні ланцюги причинно-наслідкових зв'язків; передбачати процеси, а не статичний стан; правильні рішення; соціальний інтелект; нестандартне і адаптивне мислення; міжкультурна компетентність; обчислювальне мислення; медіаграмотність у галузі інноваційних ЗМІ; трансдисциплінарність; проєктний спосіб мислення; когнітивне управління; віртуальна співпраця	Здатність приймати рішення, аналізувати можливі втрати і вигоди від майбутніх дій; генерування ідей, причому важлива не їх кількість, а, як не дивно, кількість, з яких штучний інтелект буде прорухувати можливі варіанти; вміння персоналізовано навчати інших; вміння розуміти довгострокові результати навчання і вплив на них отриманої нової інформації; оригінальність; творче мислення; адаптивність; винахідливість; крос-функціональність та міждисциплінарність
	Тренди	Покоління X та Y; комп'ютеризація, автоматизація процесів; використання штучного інтелекту; альтернативні джерела енергії; урбанізація; глобалізація	Покоління Y та Z; LLL; розвиток електромобілів; зростання ролі жінки в економічних та політичних процесах; глобальна економіка; зростання населення планети; розумні міста; зростання будівництва
	2010-2020 рр.	2020-2030 рр.	2030-2040 рр.

Рис. 3. Еволюція компетентностей та трансформація кадрового потенціалу транспортних підприємств

Джерело: розроблено автором на основі [21; 22].

7. Иванова Т.В. Систематизация факторов детерминирующих уровень развития кадрового потенциала сельскохозяйственных предприятий. Вестник Чувашского университета. 2010. № 2. С. 344—351. URL: <http://www.elibrary.ru> (дата звернення: 26.08.2018).

8. Смолюк В.А. Управление развитием трудового потенциала предприятия: автореф. дис. канд. экон. наук: 08.00.04. Харків, 2008. 20 с.

9. Новойтенко І.В. Ефективність використання трудового потенціалу підприємств хлібопекарської промисловості України: автореф. дис. ...канд. экон. наук: 08.00.04. Київ, 2008. 23 с.

10. Сінатор С.М. Фактори, які впливають на формування кадрового потенціалу підприємства. URL: <http://intkonf.org/sinator-sm-faktori-yaki-vplivayut-na-formuvannya-kadrovogo-potentsialu-pidpriemstva/> (дата звернення: 26.08.2018).

11. Смачило В.В., Корпан М.В. Аналіз детермінантів впливу на кадровий потенціал підприємства. Молодий вчений. 2017. № 4.4 (44.4). С. 103—107.

12. Нові тренди у сфері управління персоналом: як побудувати організацію майбутнього. URL: <https://www.eu.com> (дата звернення 14.01.2019).

13. Садова С. Особливості та психологія покоління X, Y, Z. Psychological Dimensions of Culture, Economics, Management: Science Journal, X, 2017 p. Lviv Polytechnic National University Institutional Repository. С. 56—59. URL: <http://ena.lp.edu.ua> (дата звернення 14.01.2019).

14. Колмакова А.О., Совершенна І.О. Чого варто очікувати і як управляти представниками покоління Z? Глобальні проблеми економіки та фінансів: збірник тез наукових робіт ІХ Міжнародної науково-практичної конференції, Київ-Прага-Відень, 31 травня 2017 року. Фінансово-економічна наукова рада, 2017. С. 20—23.

15. Жарківська І. Теорія поколінь і управління персоналом організації. Інноваційні процеси економічного та соціально-культурного розвитку: вітчизняний та зарубіжний досвід: зб. тез доп. ІХ Міжнар. наук.-практ. конф. молодих учених і студентів / Редкол.: А. І. Вергун, Ю.В. Мельник, О. Легкий. Тернопіль: ТНЕУ, 2016. С. 118—120.

16. Єрмоленко А.Б. Розвиток національного освітнього простору в контексті надбань теорії поколінь. Вісник національного університету оборони. 2014. № 3 (40). С. 82—87.

17. Таран Д. Молоде покоління Z у штаті Укрзалізниця та як з ним комунікувати. URL: <https://info.uz.ua/blog/molode-pokolinnya-z-u-shtati-ukrзалізниця-ta-yak-z-nimi-komunikuvati> (дата звернення 14.01.2019).

18. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/tr.htm (дата звернення 14.06.2019).

19. Офіційний сайт Державної служби зайнятості. URL: <https://www.dcz.gov.ua/storinka/analitika-ta-statystyka> (дата звернення 14.06.2019).

20. Національна транспортна стратегія на період до 2030 року. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro>

shvalennya-nacionalnoyi-transportnoyi-strategiyi-ukrayini-na-period-do-2030-roku (дата звернення 14.01.2019).

21. Халіна В.Ю. Еволюція компетентностей: знання та вміння майбутнього. Розвиток освітньої системи: європейський вектор: матеріали II Міжнародної науково-методичної конференції. Харків: ФОРМ Панов А.М., 2019. С. 25—27.

22. Дорожня карта розвитку кадрового потенціалу підприємств будівельної галузі. Наукове видання. Дайджест / Редактори: д-р екон. наук, професор Калініченко Л.А., д-р екон. наук, доцент Чупир О.М., канд. екон. наук, доцент Смачіло В.В. ХНУБА, 2019 р. 75 с.

23. Офіційний сайт ПАТ "Укрзалізниця". URL: https://www.uz.gov.ua/work_on_the_railway/education_and_training/person/ (дата звернення: 26.08.2018).

24. Исчезнут 57 профессий, а появятся новые 186: Атлас Новых Профессий. URL: https://okno.world/57-professij-skoro-ischeznut-a-poyavyatsya-novyh-186/?fbclid=IwAR3w9hafj1vAigLahjtjyPzu0z_u1Bsj6Qcw8lXeTNDVJmpUK4bWQYJlhbE (дата звернення: 26.08.2018).

25. Капченко Л.М., Савченко Н.В., Літвінчук Л.Й., Грамма О.В. Професії майбутнього для України: наук.-практ. розробка. Київ: ІПК ДСЗУ, 2017. 47 с.

26. Державний класифікатор характеристик професій працівників. Випуск 69. Автомобільний транспорт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/ru/v0136650-06> (дата звернення: 26.08.2018).

References:

1. Smachylo, V.V. (2019), "Sectoral features in the management of personnel potential of transport enterprises", *Visnyk ZhDTU*, vol. 2 (88).

2. Smachylo, V.V. (2019), "Trends and transformations in the system of formation of personnel potential of transport companies", *Problemy adaptatsii sotsial'no-ekonomichnykh system do ekzohennykh zmin* [Problems of adaptation of socio-economic systems to exogenous changes], FOP Panov A.M., Kharkiv, Ukraine, pp. 388—402.

3. Smachylo, V.V. Shyp, K. and Vietrova, V. (2018), "Formation of the forecast model of the number of employed in transport enterprises", *Zbirnyk naukovykh prats' Derzhavnoho universytetu infrastruktury ta tekhnolohij: Seriia "Ekonomika i upravlinnia"*, vol. 42 (2), pp. 32—44.

4. Dashko, I.M. (2017), "Personnel potential: the essence and factors of its development", available at: http://www.economy.in.ua/pdf/1_2017/16.pdf (Accessed 25 June 2019).

5. Harmider, L.D. (2013), "Factors for the development of the personnel potential of a trading enterprise", *Stalyj rozvytok ekonomiky*, vol. 1 (18), pp. 92—96.

6. Hol'dfarb, A.H. (2005), "Formation and preservation of labor potential of industrial enterprises", Ph.D. Thesis, Demography, Labor Economics and Social Policy, Kharkiv, Ukraine.

7. Ivanova, T.V. (2010), "Systematization of factors determining the level of development of the personnel potential of agricultural enterprises", *Vestnik Chuvashskogo universiteta*, vol. 2, pp. 344—351.

8. Smoliuk, V.L. (2008), "Management of development of labor potential of the enterprise", Ph.D. Thesis, Economics and enterprise management, Kharkiv, Ukraine.

9. Novojtenko, I.V. (2008), "Efficiency of employment potential of enterprises of the baking industry of Ukraine", Ph.D. Thesis, Economics and enterprise management, Kyiv, Ukraine.

10. Sinator, S.M. (2010), "Factors that influence the formation of the personnel potential of the enterprise", available at: <http://intkonf.org/sinator-sm-faktori-yakivplivayut-na-formuvannya-kadrovogo-potentsialu-pidpriemstva/> (Accessed 25 June 2019).

11. Smachylo, V.V. and Korpan, M.V. (2017), "The analysis of determinants of influence on the personnel potential of the enterprise", *Young scientist*, vol. 4.4 (44.4), pp. 103—107.

12. Ernst & Young Global Limited (2019), "New Trends in Personnel Management: How to Build an Organization for the Future", available at: <https://www.ey.com> (Accessed 25 June 2019).

13. Sadova, S. (2017), "Features and psychology generation X, Y, Z", *Psychological Dimensions of Culture, Economics, Management: Science Journal*, vol. X, pp. 56—59.

14. Kolmakova, L.O. and Sovershenna, I.O. (2017), "What to expect and how to manage the Z generation?", *Hlobal'ni problemy ekonomiky ta finansiv: zbirnyk tez naukovykh robit IX Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii*, [Global problems of economy and finance: a collection of abstracts of scientific works of the IX International scientific and practical conference], Kyiv-Prague-Vienna, 31 May, pp. 20—23.

15. Zharkiv's'ka, I. (2016), "The theory of generations and management of the personnel of the organization", *Innovatsijni protsesy ekonomichnoho ta sotsial'no-kul'turnoho rozvytku: vitchyznanyj ta zarubizhnyj dosvid: zb. tez dop. IX Mizhnar. nauk.-prakt. konf. molodykh uchennykh i studentiv* [Innovative processes of economic and socio-cultural development: domestic and foreign experience: Sb. thesis add IX International sci. pract. conf. Young Scientists and Students] Ternopil, pp. 118—120.

16. Yermolenko, A.B. (2014), "Development of the national educational space in the context of the achievements of the theory of generations", *Visnyk natsional'noho universytetu oborony*, vol. 3 (40), pp. 82—87.

17. Taran, D. (2019), "The young generation Z in the state of Ukrzaliznytsia and how to communicate with him", [Online], available at: <https://info.uz.ua/blogi/molodepokolinnya-z-u-shtati-ukrzaliznitsi-ta-yak-z-nimi-komunikuvati> (Accessed 25 June 2019).

18. Official site of the State Statistics Service of Ukraine (2019), available at: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/tr.htm (Accessed 14 Jun 2019).

19. Official site of the State Employment Service (2019), available at: <https://www.dcz.gov.ua/storinka/analitika-ta-statystyka> (Accessed 14 Jun 2019).

20. The official site of the cabinet of ministers of Ukraine (2018), "National transport strategy for the period up to 2030", available at: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/proshvalennya-nacionalnoyi-transportnoyi-strategiyi-ukrayini-na-period-do-2030-roku> (Accessed 25 June 2019).

21. Khalina, V.Yu. (2019), "Evolution of competences: knowledge and skills of the future", *Rozvytok osvith'oi systemy: ievropejs'kyj vektor: materialy II Mizhnarodnoi naukovo-metodychnoi konferentsii* [Development of the educational system: European vector: materials of the II International scientific and methodical conference], 20—21 bereznia, Kharkiv, pp. 25—27.

22. Digest (2019), *Dorozhnia karta rozvytku kadrovoho potentsialu pidpriemstv budiveln'oi haluzi* [Road map of development of personnel potential of construction industry enterprises], KhNUBA, Kharkiv, Ukraine

23. Official site of PJSC "Ukrzaliznytsya" available at: https://www.uz.gov.ua/work_on_the_railway/education_and_training/person/ (Accessed 14 Jun 2019).

24. okno.world (2019), "57 professions will disappear, and new 186: Atlas of New Professions will appear", available at: https://okno.world/57-professij-skoro-ischeznut-a-poyavyatsya-novyh-186/?fbclid=IwAR3w9hafj1vAigLahjtjyPzu0z_u1Bsj6Qcw8lXeTNDVJmpUK4bWQYJlhbE (Accessed 14 Jun 2019).

25. Kapchenko, L.M. Savchenko, N.V. Litvinchuk, L.J. and Hramma, O.V. (2017), *Profesii majbutn'oho dlia Ukrainy* [Professions of the future for Ukraine], IPK DСЗУ, Kyiv, Ukraine.

26. Ministry of Transportation and Communication of Ukraine (2012), "State Classifier of Characteristics of Professions of Employees. Issue 69. Road transport", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/ru/v0136650-06> (Accessed 25 June 2019).

Стаття надійшла до редакції 07.07.2019 р.

А. О. Пелехатий,

к. е. н., докторант, Львівський національний університет імені Івана Франка

ORCID ID: 0000-0002-3022-852X

DOI: 10.32702/2306-6806.2019.7.46

БЮДЖЕТНА ПОЛІТИКА РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІЙ: ТЕОРЕТИЧНА КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ

A. Pelekhatyy,

PhD in Economics, Candidate on Doctor Degree, Ivan Franko National University of Lviv

BUDGETARY POLICY OF TERRITORIAL DEVELOPMENT: THEORETICAL CONCEPTUALIZATION

У статті досліджено теоретичні засади поняття "бюджетна політика". Проведено аналіз еволюції підходів до бюджетної політики та виділено концепції, які характеризувалися суттєвим впливом на формування сучасних підходів до розуміння поняття (Меркантилізм (XVI—XVIII ст.), Класична політекономія (XVIII ст.), Німецька школа (кн. XIX — поч. XX ст.), Кейнсіанська концепція (20—50 рр. XX ст.), Неокейнсіанство (2 пол. XX ст.), Кембриджська або неокласична економічна школа (50—70 рр. XX ст.), Неолиберальна концепція (50—80 рр. XX — поч. XXI ст.), Інституційна концепція (XX ст.), Сучасні теорії (кн. XX — поч. XXI ст.)). Визначено сутність поняття "бюджетна політика розвитку територій", під яким слід розуміти комплексну цілеспрямовану послідовну діяльність органів державної влади та/або органів місцевого самоврядування у сфері бюджетних відносин, спрямовану на вирішення тактичних та стратегічних завдань і забезпечення комплексного розвитку території відповідно до інтересів країни, а також досягнення ефективних системних взаємозв'язків між її територіями.

The article analyzes theoretical principles of the concept of "fiscal policy". The main components of interpretation of the concept of "budget" are determined on the basis of an integrated approach, namely: legal category, legislative act, financial fund, forecast of income and issuance, regulator of financial relations, physical availability of funds in accounts, budget relations, that are formalized in management acts. The analysis of evolution of approaches to budget policy was made and there were distinguished the main concepts that had significant influence on formation of modern approaches to the understanding of the concept (Mercantilism (XVI-XVIII centuries) (T. Maine, A. Moncreteyen, G. Scaruffy), Classical political economy (XVIII century) (A. Smith, D. Ricardo, J. Sey, D. Mill, E. Seligme), German school (end of XIX — early XX centuries) (M. Weber, A. Wagner, J. G. von Schmoller); Keynesian conception (20—50 years of the twentieth century) (J. M. Keynes); Neo-Keynesianism (2nd half of the 20th century) (A. Affallon, J. Wiesman, E. Domar, R. Lindholm, F. Neumark, F. Peru, A. Hansen, C. Harris, R. Harrod, J. Hicks); Cambridge or Neoclassical Economics School (50—70 years of the twentieth century) (W. Jevons, F. Edgeworth, A. Marshall, A. Pigou); Neo-liberal conception (50—80 years of the XXth — early XXI centuries) (L. Erhard, M. von Mises, V. Oyken, I. Fisher, M. Friedman F. von Hayek); the Institutional Concept (Twentieth Century) (T. Veblen, J. Clark, J. Commons, W. Mitchell) and neo-institutionalism (end of the twentieth century) (G. Becker, J. Buchanan, J. Galbraith, R. Coase, D. North); Modern theories (end XX — early XXI century.) (R. Lucas, E. Prescott, T. Sargent). The essence of the concept of "fiscal policy for development of territories" is defined, which should be understood as a comprehensive purposeful and consistent activity of public authorities and / or local self-government bodies in the field of budget relations aimed at solving tactical and strategic tasks and ensuring complex development of the territory in accordance with the interests of the country, as well as achievement of effective system of interconnections between its territories.

*Ключові слова: бюджет, бюджетна політика, територія, розвиток, державні фінанси, економічна теорія.
Key words: budget, budget policy, territory, development, public finances, economic theory.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Визначення теоретичного базису та економічної природи бюджетної політики розвитку територій, виділення її сутнісних характеристик вимагає акценту на питанні еволюції її як наукової категорії та трактування самого поняття вченими у різні періоди. Таке дослідження забезпечить обґрунтування концептуальних та теоретичних засад впливу бюджетної політики на процеси розвитку територій в різних історичних та економічних умовах.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженням питання теоретичного підґрунтя бюджетної політики займалося багато вчених у різні часи становлення економічної науки, а саме: Т. Мен, А. Монкретєн, Г. Скаруффі, А. Сміт, Д. Рікардо, Ж. Сей, Д. Мілль, Е. Селігмеб М. Вебер, А. Вагнер, Дж.Г. фон Шмоллер, Дж. М. Кейнс, А. Афталъон, Дж. Вайсман, Е. Домар, Р. Ліндхольм, Ф. Неймарк, Ф. Перу, А. Хансен, С. Харріс, Р. Харрод, Дж. Хікс, У. Джевонс, Ф. Еджуорт, А. Маршал, А. Пігу, Л. Ерхард, М. фон Мізес, В. Ойкен, І. Фішер, М. Фрідмен Ф. фон Хайек, Т. Веблен, Дж. Кларк, Дж. Коммонс, У. Мітчел, Г. Беккер,

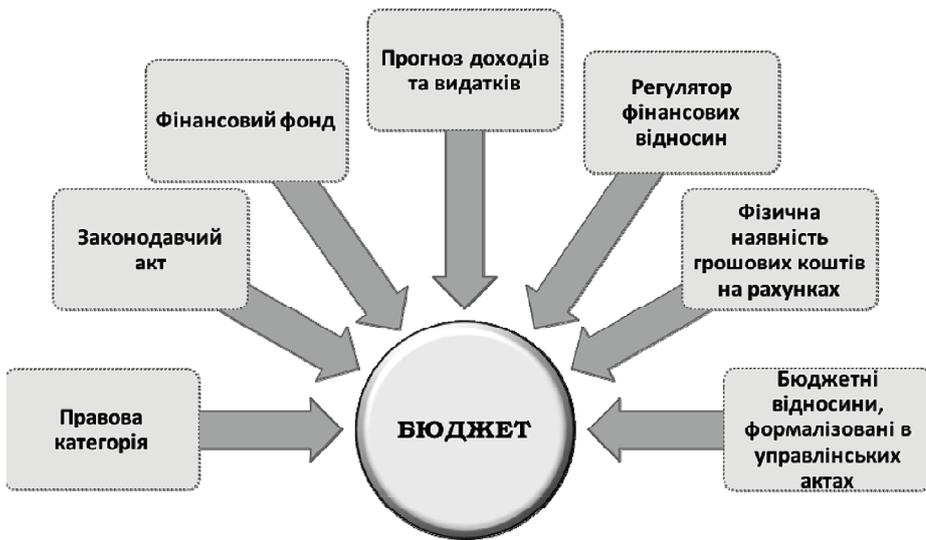

Рис. 1. Комплексний підхід до визначення поняття "бюджет"

Джерело: розробка автора.

Дж. Б'юкенен, Дж. Гелбрейт, Р. Коуз, Д. Норт, Р. Лукас, Е. Прескотт, Т. Сарджент.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є дослідження теоретичних засад бюджетної політики та визначення сутності поняття "бюджетна політика розвитку території".

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Фундаментальною основою, на якій і відбувається формування бюджетної політики, є бюджет. Економісти зауважують складність та багатоглибкість цього поняття та акцентують на можливості його розгляду з різних позицій, використовуючи комплексний підхід до його трактування (рис. 1).

Як економічне явище в історії людства він з'явився порівняно нещодавно — в епоху капіталізму, і визнається науковцями різних періодів найефективнішим та найдієвішим інструментом впливу держави на її соціально-економічний розвиток. Деяко пізніше з'являється і термін "самоврядний бюджет" — у XVIII ст. у Великобританії — і використовувався для позначення самоврядування на місцевому рівні: "коли під самоврядною організацією розуміється держава, бюджет самоврядування покликаний виконувати загальнодержавні завдання, делеговані на місцеві рівні (збори податків тощо); коли мається на увазі власне самоврядування у містах Англії без втручання парламенту, ... бюджет покликаний виконувати завдання місцевого рівня — утримання доріг, лікарень, місцевих церков" [1]. У результаті виникла потреба формування взаємозв'язків між бюджетами різних рівнів та необхідність визначення бюджетної політики на рівні держави та окремих самоврядних одиниць.

Проведення аналізу еволюції підходів до бюджетної політики дозволяє виділити концепції, які характеризувалися суттєвим впливом на формування сучасних підходів до розуміння поняття.

1. Меркантилізм (XVI—XVIII ст.) (Т. Мен, А. Монкретьєн, Г. Скаруффі).

Основним постулатом цієї економічної школи є доцільність активної державної участі у господарських процесах та формування економічного середовища. Меркантилісти зауважували необхідність державної підтримки вітчизняного виробника, активізацію створення та функціонування мануфактур та торговельних компаній, а також регулювання митних операцій. Окремо слід наголосити на ідеї використання видатків бюджету як інструменту стимулювання економічного розвитку території, зокрема через спрямування видатків

бюджетів на оновлення та створення інфраструктури, що забезпечить зростання доходів бюджетів у довгостроковій перспективі [2].

Таким чином, представники школи меркантилізму вперше визнали необхідність участі державної влади в розвитку економіки, і це стало підґрунтям подальших економічних досліджень, зокрема в питанні визначення бюджетної політики.

2. Класична політекономія (XVIII ст.) (А. Сміт, Д. Рікардо, Ж. Сей, Д. Мілля, Е. Селігмей).

Представники школи сформували основи теорії державних фінансів і змінили концепцію використання бюджетних інструментів регулювання економічного розвитку. Сповідуючи ідею невтручання держави в розвиток економіки та взаємодію суб'єктів ринку, теорія А. Сміта про "невидиму руку"

стала фундаментом формування сучасної концепції добробуту. Роль держави повинна, згідно з теорією, обмежуватися функцією "нічного сторожа", яка полягала в охороні власності, правосуддя, миру, проте без набуття керівної ролі у суспільному розвитку та виробництві [3]. Таким чином, вплив держави на соціально-економічний розвиток переходив у рамки ведення координативної політики.

Розвинув ідею А. Сміта в напрямі формування засад бюджетної політики англійський вчений Дж. Мілля, який обґрунтував залежність між податковими доходами бюджету та видатками та зауважив доцільність виконання на центральному рівні певних функцій, які б відповідали спільним інтересам суспільства [2].

3. Німецька школа (кн. XIX — поч. XX ст.) (М. Вебер, А. Вагнер, Дж. Г. фон Шмоллер).

А. Вагнер, будучи представником школи державного соціалізму, сформував концепцію фіскальної економіки та визначив основну ідею всього наукового напрямку: "економічні функції держави та її втручання в економіку визначаються місцем та часом" [4]. Тобто економічна діяльність держави обумовлюється фіскальною економікою, яка характеризує здатність держави забезпечувати країну доходами та здійснювати видатки. Зокрема в контексті цієї теорії вчений акцентує на існуванні взаємозалежності рівня економічного розвитку та розміру державного сектора в економіках індустріального типу, наголосуючи, що промисловий розвиток характеризується зростанням питомої ваги державних витрат у ВВП країни.

4. Кейнсіанська концепція (20—50 рр. XX ст.) (Дж.М. Кейнс).

Концепція побудована на ідеї використання державних фінансів в якості інструмента регулювання соціально-економічного розвитку в умовах ринку. Основним завданням уряду в рамках ведення економічної політики виступає сукупний попит, а основним інструментом ведення цієї політики — бюджет.

Ключові положення кейнсіанської концепції зводяться до таких аспектів:

- 1) відмова від ідеї збалансованого бюджету як ключового аспекту бюджетної політики на державному рівні;
- 2) теорія впливу дефіциту бюджету на динаміку процесу виробництва;
- 3) визначення грошово-кредитної політики як важеля формування бюджетної політики на державному рівні.

Практична реалізація ідей Дж. Кейнса в економічно розвинених країнах характеризувалася утвердженням державного регулювання економіки та соціальної сфе-

ри, яке проводиться через функціонування податкової системи, законодавчої діяльності, видаткової політики, функціонування державного підприємництва тощо, як доктрини забезпечення соціально-економічного розвитку країни та її території. Як результат реалізації постулатів концепції, у 1937 р. питома вага видатків державного бюджету у ВВП розвинутих країн удвічі перевищила показник 1913 р. і складала в середньому 22,8%, у 1980 р. вона складала 43 %, в окремих країнах — до 50% [5].

5. Неокейнсіанство (2 пол. XX ст.) (А. Афтальон, Дж. Вайсман, Е. Домар, Р. Ліндхольм, Ф. Неймарк, Ф. Перу, А. Хансен, С. Харріс, Р. Харрод, Дж. Хікс).

У результаті наслідків економічної кризи для розвинених країн та невідповідності теорії Дж. Кейнса вимогам сучасності, його послідовниками було проаналізовано сильні та слабкі сторони "чистого кейнсіанства". Відповідно відбулося заперечення окремих постулатів кейнсіанства і запропоновано:

— "антициклічну теорію" (її суть полягала у використанні бюджету в якості інструмента забезпечення балансування економіки, зокрема через зміни бюджетної політики);

— теорію "циклічного балансування" (стала фундаментом ідеї "довгострокового програмування бюджету" у відповідності до економічного циклу);

— теорію "компенсуючого" бюджету (бюджет має забезпечувати компенсування дефіциту попиту суб'єктам ринку за допомогою розширення державних інвестицій);

— концепцію "вбудованого бюджетного стабілізатора" (бюджет характеризується сукупністю стабілізаторів, які забезпечують вплив на економічний цикл);

— теорію пасивного та активного дефіциту державного бюджету, концепцію акселератора (зростання доходів може спричинити зростання інвестицій).

Таким чином, основною ідеєю неокейнсіанства стало забезпечення динамічної рівноваги економіки через ведення бюджетної політики та необхідність врахування циклічних коливань в економічному розвитку держави.

6. Кембриджська або неокласична економічна школа (50—70 рр. XX ст.) (У. Девонс, Ф. Еджуорт, А. Маршал, А. Пігу).

Представники неокласичної економічної школи фундаментом своїх ідей визначали лібералізацію економіки та обґрунтовували ідею саморегулювання ринкової системи з доцільністю обмеження державного втручання у процеси розвитку системи.

Основними положеннями неокласиків у питанні формування бюджетної політики стали:

1) акцент на ролі держави у забезпеченні економічного зростання у довгостроковому періоді; відповідно до цього завдання на державу покладаються функції структурної перебудови господарства в напрямі його оптимізації та ефективності, стимулювання інноваційного розвитку в економіці та активізація науково-технічного прогресу;

2) чітке розмежування функцій держави та суб'єктів приватного сектору, в рамках якого державі відводиться завдання розробки фінансової політики, а на приватні структури покладається її реалізація;

3) визначення бюджетних видатків як інструмента забезпечення ефективного співвідношення факторів виробництва, зокрема передбачається скорочення обсягів видатків та зміна їхньої структури в одних сферах та їх збільшення в сфері освіти, науки та інновацій.

Результатом втілення наукових положень неокласиків під час формування бюджетної політики ринкових держав стали значні перерозподільчі процеси в економіці та спрямування видатків з державного бюджету на сфери соціального спрямування. Відтак повсюдна лібералізація економіки супроводжувалася деформацією бюджетної політики, набуттям нею інфляційного

характеру в силу надмірного зростання державних витрат і появи бюджетних дефіцитів [6].

7. Неоліберальна концепція (50—80 рр. XX — поч. XXI ст.) (А. Ерхард, М. фон Мізес, В. Ойкен, І. Фішер, М. Фрідмен, Ф. фон Хайек).

Як напрям економічної теорії, зокрема в питанні формування бюджетної політики розвитку держави та території, неолібералізм характеризується спадкоємністю до попередніх економічних концепцій — ідей класичної політичної економії А. Сміта та Д. Рікардо, теорії німецької історичної школи М. Вебера та Ф. Ліста, а також наукової думки представників соціальної школи К. Діля, Р. Штамлера та Р. Штольцмана.

Прихильники та розробники концепції визнавали розладнаність механізму саморегулювання економічної системи та потребу обмеженого втручання держави в розвиток економіки за допомогою важелів та інструментів державних фінансів та зокрема бюджетної політики. З урахуванням недоліків попередніх теорій формування бюджетної політики розвитку території неоліберальна концепція побудована на обґрунтуванні необхідності використання бюджетних ресурсів для акумулювання та забезпечення економічного розвитку держави, проте з обмеженим втручанням державних органів у ці процеси для збереження основ ринкового господарства. Зокрема американські вчені Дж.-Б. Кларк, Р. Масгрейв та Е. Хансен аргументують визначальну роль державного бюджету як засобу вирішення проблем економічного характеру та забезпечення економічної стабільності. Окрім того, вони акцентують на ролі бюджету як інструменту економічного прогнозування і планування. І. Фішер та М. Фрідман як представники теорії монетаризму будують свої дослідження на засадах ефективного ведення державою грошово-кредитної політики. Натомість Р. Масгрейв визначає основні функції бюджету в питанні задоволення суспільних благ, тобто у сфері освіти, охорони здоров'я, правопорядку та національної безпеки, охорони навколишнього природного середовища. Його наукові напрацювання ґрунтуються на таких завданнях публічних фінансів: забезпечення надання суспільних благ, ефективний перерозподіл доходів та майна, забезпечення економічної стабільності та високого рівня зайнятості населення.

8. Інституційна концепція (XX ст.) (Т. Веблен, Дж. Кларк, Дж. Коммонс, У. Мітчел) та неінституціоналізм (кн. XX ст.) (Г. Беккер, Дж. Б'юкенен, Дж. Гелбрейт, Р. Коуз, Д. Норт).

Науковці, які сформували та розвинули цей напрям економічної теорії, виходять з позиції забезпечення "соціального контролю" над економікою, таким чином підтримуючи участь держави у регулюванні економічного розвитку. Серед основних напрямів бюджетного фінансування вони визначають освіту, науку та інноваційні проекти та такі, які характеризуються високим рівнем ризику.

Об'єктом інституціоналізму визначено інститути, які, як зазначає Д. Норт, можна визначити як "правила гри" в суспільстві, або, висловлюючись більш формально, створені людиною обмежувальні рамки, які організують взаємовідносини між людьми (політичні, економічні та соціальні). Вони включають неформальні обмеження (санкції, табу, звичаї, традиції і норми поведінки) і формальні правила (конституції, закони, права власності), а також механізми, що забезпечують їх виконання" [7]. В цьому визначенні акцент здійснено на те, що інститути формують обмежувальні рамки економічної поведінки людини.

На питання формування бюджетної політики розвитку територій в межах теорій інституціоналізму та неінституціоналізму звернув увагу французький вчений Ф. Перру, акцентувавши на завданні держави не в напрямку макроекономічного стимулювання, а в забезпеченні формування "полосів росту" і розширення радіусів впливу останніх. Представники нового інститу-

ціоналізму виступають за мінімізацію втручання держави у процесі економічного розвитку через ризик можливих несприятливих політичних змін. Так, американський економіст-розробник "теорії суспільного вибору" Дж.М. Б'юкенен відносини між громадянином та державою визначав в контексті твердження "послуга за послугу" та обґрунтовував роль та відповідальність громадян в процесі обрання представників влади за сформовану фінансову та бюджетну політику: "у бюджетній політиці держави вибір цілей та механізмів реалізації залежить від настроїв виборців та поведінки депутатів, яка не завжди логічна" [8]. Обґрунтування цього твердження полягало в тому, що кожний новий уряд в державі зіштовхується з проблемою реалізації передвиборчих обіцянок та їх співставлення з необхідними для реалізації реформами. В цьому контексті визначальним виступає формування бюджетної політики на основі принципу економічної доцільності, а не політичної обумовленості. Таким чином, вчений акцентує на доцільності дослідження проблеми формування бюджетної політики на співставленні двох концепцій — економічної теорії та державного управління, обґрунтовуючи необхідність не обрання політики, а пошуку оптимального рівня державного регулювання.

9. Сучасні теорії (кн. XX — поч. XXI ст.) (Р. Лукас, Е. Прескотт, Т. Сарджент).

Більшість сучасних теорій розвитку економіки сформовані на засадах неоконсерватизму. В рамках течії виникли і розвинулися такі школи:

1) американський монетаризм (Д. Бруннер, Д. Мейзельман, А. Шварц), внесок якого в економічну теорію полягає в дослідженні механізму взаємовпливів грошового обігу на товарний, визначенні основних монетарних інструментів, а також впливу грошово-кредитної політики на розвиток економіки; сьогодні саме монетарні концепції лежать в основі грошово-кредитної політики як основного важеля державного регулювання економік окремих країн;

2) теорія раціональних очікувань (Ф. Кюдланд, Р. Лукас, Е. Прескотт, Т. Сарджент, Н. Уоллес) — "теоретичний засновок, згідно з яким формування очікувань майбутнього економічної системи відбувається не лише на основі екстраполяції тенденцій розвитку в минулому, а й на основі аналізу майбутніх можливостей" [9]; науковці, які розробили та розвинули теорію, не передбачили державного втручання в економіку через, по-перше, недоцільність такого втручання (державне втручання нівелюється поведінкою суб'єктів економіки), по-друге, можливість отримання протилежних очікуваним результатів, по-третє, проблему ігнорування під час формування бюджетної політики на державному рівні мікроекономічного рівня, де і приймаються рішення стосовно поведінки в конкретній визначеній ситуації;

3) концепція економіки пропозиції (А. Лаффер, М. Фелдстайн), згідно з якою основними елементами економічної політики держави є: орієнтованість на виробництво та пропозицію, направленість на вивільнення частини прибутків для інвестування через зниження податкового навантаження на юридичних осіб; активізація заощадження населення через зниження податкового навантаження на фізичних осіб; приватизація та дерегулювання економіки, зниження рівня соціальної орієнтованості бюджетів.

ВИСНОВКИ

Таким чином, на основі проведеного аналізу різних підходів до трактування поняття "бюджетна політика", визначення акцентів та обґрунтування недоліків різних аргументацій, врахування розвитку цього поняття в контексті історичних, економічних та політико-соціальних змін визначено, що бюджетна політика розвитку території — це комплексна цілеспрямована послідовна діяльність органів державної влади та/або органів місцевого самоврядування у сфері бюджетних відносин, спря-

мована на вирішення тактичних та стратегічних завдань і забезпечення комплексного розвитку території відповідно до інтересів країни, а також досягнення ефективних системних взаємозв'язків між її територіями.

Література:

1. Корягін М. В. Історія та сучасний стан фінансового забезпечення місцевих громад в Україні. Економіка та держава, 2011, № 12. С. 54—55.
2. Бланкарт Ш. Державні фінанси в умовах демократії: вступ до фінансової науки / За наук. ред. та передм. В.М. Федосова; пер. з нім. С.І. Терещенко, О.О. Терещенка. К.: Либідь, 2000. 653 с.
3. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит. М.: 1962. С. 258—259.
4. Вагнер А. Русские бумажные деньги. Исследование народноэкономическое и финансовое: с приложением проекта восстановления металлического обращения. Киев: Унив. типография. 1871.
5. Циганов С.А., Табакова Т.В. Еволюція концептуальних підходів щодо ролі видатків бюджету в розвитку економіки. Фінанси України. 2013. № 12. С. 89—99.
6. Возняк Г.В. Бюджетна політика розвитку регіонів України: сучасна парадигма та орієнтири подальших реформ. НАН України. Львів: ДУ "Інститут регіональних досліджень імені М.І.Долішнього НАН України", 2016. 520 с.
7. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики. М.: Начала, 1997. ГЛ. 4.
8. Buchanan J.M. Public Finance in Democratic Process / James M. Buchanan. Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 1967.
9. Довбенко М.В. Сучасна економічна теорія (економічна нобелологія). К.: Академія, 2005. 336 с.

References:

1. Koryagin, M. V. (2011), "History and modern state of financial provision of local communities in Ukraine", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 12, pp. 54—55.
2. Blankart, Sh. and Fedosova, V. M. (2000), *Derzhavni finansy v umovax demokratiyi: vstup do finansovoyi nauky* [State finances in a democracy: entry into financial science], Lybid, Kyiv, Ukraine.
3. Smit, A. (1962), *Issledovanie o prirode i prychynax bogatstva narodov* [Study on the nature and causes of the wealth of nations], Moscow, Russia, pp. 258—259.
4. Vagner, A. (1871), *Russkie bumazhnye dengi. Issledovanie narodnoekonomicheskoe i finansovoe: s prilozheniem proekta vosstanovleniya metallichesкого obrashheniya* [Russian paper money. The study of national economic and financial: with the application of the project to restore the metal circulation], Univ. tipografiya, Kyiv, Ukraine.
5. Cyganov, S. A. and Tabakova, T. V. (2013), "Evolution of conceptual approaches to the role of budget expenditures in economic development", *Finansy Ukrayiny*, vol. 12, pp. 89—99.
6. Voznyak, G. V. (2016), *Byudzhethna polityka rozvytku regioniv Ukrayiny: suchasna paradygma ta oriyentyry podalshyx reform* [Budget policy for the development of the regions of Ukraine: a modern paradigm and guidelines for further reforms], DU "Instytut regional'ny'x doslidzhen' imeni M.I. Dolishn'ogo NAN Ukrayiny", Lviv, Ukraine.
7. Nort, D. (1997), *Instytuty, instytucionalnye izmenenyya i funkcionirovanye jekonomiky* [Institutions, institutional changes and the functioning of the economy], Nachala, Moscow, Russia.
8. Buchanan, J. M. (1997), *Public Finance in Democratic Process*, The University of North Carolina Press, Chapel Hill, USA.
9. Dovbenko, M. V. (2005), *Suchasna ekonomichna teoriya (ekonomichna nobelelogiya)* [Contemporary economic theory (economic nobelleology)], Akademiya, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 09.07.2019 р.

О. Г. Пономаренко,
к. е. н., доцент кафедри бухгалтерського обліку,
Полтавська державна аграрна академія, м. Полтава
ORCID ID: 0000-0003-1813-2223

DOI: 10.32702/2306-6806.2019.7.50

ДИСКУСІЙНІ АСПЕКТИ ОБЛІКУ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ ЗА КРЕДИТАМИ БАНКІВ

O. Ponomarenko,
PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Accounting, Poltava State Agrarian Academy, Poltava
ORCID ID: 0000-0003-1813-2223

DISCUSSION ASPECTS OF LIABILITY ACCOUNTS BY CREDIT BANKS

Сучасні жорсткі умови банківського кредитування зумовили втрату кредитами їх виробничого призначення. Зобов'язання за кредитами розглядаються у предметній області обліку позикового капіталу. У статті було систематизовано провідні фундаментальні ідеї, навколо яких у фаховій літературі ведеться наукова дискусія з проблематики обліку банківського кредитування. Доведено, що для удосконалення облікового забезпечення процесів отримання і погашення кредитів слід працювати у напрямках: узгодження економіко-правових аспектів оцінки зобов'язань за кредитами для адекватного формування показників облікової оцінки на дату балансу; систематизації документальних форм з обліку залучення і повернення кредитних ресурсів; співвідношення в обліку категорій "кредит" та "фінансова допомога на поворотній основі"; варіативного підходу до обліку фінансових витрат на відсотки; облікового відображення на дату операцій та звітні дати валютних кредитів.

The current tough conditions of bank lending in Ukraine have led to a loss of loans for their production purpose. Commitments for loans are considered in the subject area of accounting for debt capital.

The article systematized the leading fundamental ideas, around which in the professional literature a scientific discussion on the issues of accounting for bank lending is being conducted. It is proved that in order to improve the accounting process of obtaining and repaying loans, it is necessary to work in the following directions: harmonization of economic and legal aspects of the assessment of loan commitments for the adequate formation of the accounting estimates for the balance sheet date; systematization of documentary forms for accounting of attraction and return of credit resources; the ratio in the accounting categories "credit" and "financial assistance on a turn-based basis"; a variant approach to accounting for financial expenses on interest; accounting records at the transaction date and reporting dates of foreign currency loans.

It was found out that the basis of the accounting assessment of loan commitments is simultaneously in the legal and economic sphere. On this basis, formulated approaches to rational accounting valuation of both short-term and long-term loans (at nominal value as specified in the loan agreement).

The synthetic accounting of the principal amounts of the loan is complicated by the fact that there are no separate accounts for loans from non-banking institutions, therefore, it is proposed to change the names of accounts, as well as to justify the option of accounting overdraft presentation.

A scientific discussion on how to account for interest on using a loan is possible in the directions: displaying interest together and separately with the principal amount of the loan; the deduction of interest expenses on the financial result or, if there is a necessary set of conditions, their capitalization.

In order to increase the analytical value of credentials for loans for managing the accounting of interest for using a loan, it should be kept separate from the principal amount of the loan. Also, the conditions for the capitalization of financial expenses without the write-off of their amounts to the financial result of the activity are generalized.

*Ключові слова: облік, зобов'язання, кредит, позичальник, відсотки за користування кредитом, овердрафт.
Key words: accounting, obligations, credit, borrower, interest for using a loan, overdraft.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Сучасні умови банківського кредитування, зокрема розміри відсоткових ставок та платежів за обслуговування кредиту, вимоги до предметів застави, зумовили втрату

кредитами їх виробничого призначення, що гальмує розвиток українського товарного виробництва.

Зобов'язання за кредитами розглядаються у предметній області позикового капіталу, що у повному обсязі є платним.

Питання обліку та аудиту фінансування позикового капіталу, зокрема, банківського кредитування, актуалізуються користувачами фінансової звітності підприємств аграрного сектора економіки України. Приоритетною групою суб'єктів, що мають економічний інтерес у з'ясуванні рівня "фінансової незалежності" аграріїв, є існуючі і потенційні інвестори.

Саме на підставі достовірної облікової та звітної інформації ними приймаються адекватні управлінські рішення оперативного та стратегічного характеру, розробляється стратегія фінансової взаємодії з підприємствами — об'єктами вкладень.

У актуальних за фактором часу професійних публікаціях з питань фінансування та вкладання капіталу фокус уваги авторів зосереджується на аспектах економічного змісту і юридичної природи банківського кредитування.

Облікові аспекти розглядаються переважно з позиції банків, оскільки кредитування чи не основний вид їх діяльності. Тому питання облікового забезпечення зобов'язань за кредитами банків саме у позичальників потребують подальшого ґрунтованого опрацювання.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Систематизація провідних фундаментальних ідей, навколо яких у фаховій літературі ведеться наукова дискусія з проблематики банківського кредитування виявила такі базові напрями:

- категоріальний аналіз у розмаїтті форми кредитних відносин (у тому числі історична ретроспектива трактування дефініцій). Характерною ознакою переважної більшості формувань сутності кредиту є дослідження категорії через призму економічних відносин, що виникають між учасниками кредитної угоди з урахуванням принципів кредитування;

- антагонізм теорій кредиту: натуралістичної (представники: А. Сміт, Д. Рікардо, А. Тюрбо, Дж. Міль, К. Маркс, Ж. Сей, А. Маршалл, Л. Федорович) та капіталотворчої (представники Дж. Ло, М. Туган-Барановський, І. Шумпетер) [8];

- обґрунтування вичерпного переліку принципів кредитування та його функцій;

- виокремлення критеріїв і ознак для побудови прагматичної класифікації кредитів;

- розуміння сутності кредиту на мікро- та макрорівні;

- дослідження правової природи зобов'язання за кредитами з належною вартісною оцінкою;

- удосконалення нормативної бази з питань кредитних відносин.

Особливостями кредиту, що відрізняють його від інших економічних категорій є:

- позичальник, отримавши кредит, лише реалізує право тимчасового користування наданими коштами чи цінностями;

- суб'єкти кредитних відносин здатні одночасно по чергово виступати в ролі кредитора і позичальника;

- позичальник, щоб отримувати позику, зобов'язаний пред'явити кредиторіві економічні та юридичні гарантії повернення боргу;

- характерною рисою кредиту є сплата процента за користування кредитними ресурсами [7; 8].

Вирішення проблем побудови релевантного облікового забезпечення взаємовідносин позичальників та банківських установ з питань надання й обслуговування кредитів започатковано у працях: О. Коблянської (облік виконання графіку кредитних платежів; особливості оподаткування кредитних операцій за нормами Податкового кодексу України) [5]; Г.М. Вишівської, І.А. Грабчук, О.О. Григоревської (облікове відображення сум фінансових допомог у складі позикових коштів) [1]; О.О. Фатенюк-Ткачук, Ю.С. Музики (систематизація переліку та варіацій використання рахунків обліку типових операцій з кредитами) [9]; О.О. Зеленіної (визнання балансової вартості кредиту у системі видів оцінки) [4]; Ю.Ю. Чебан, І. Губіної (формування повного переліку витрат, пов'язаних із залученням кредитних ресурсів; нормативне забезпечення обліку витрат на кредитні відсотки) [10; 3] та інших авторів.

Однак подальшого опрацювання потребують питання: — узгодження економіко-правових аспектів оцінки зобов'язань за кредитами для адекватного формування показників облікової оцінки на дату балансу;

- систематизація документальних форм з обліку залучення і повернення кредитних ресурсів;

- співвідношення в обліку категорій "кредит" та "фінансова допомога на поворотній основі";

- варіативний підхід до обліку фінансових витрат на відсотки;

- облікове відображення на дату операцій та звітні дати валютних кредитів.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є узагальнення результатів завершених наукових досліджень та обґрунтування рекомендацій щодо вдосконалення облікового відображення довгострокових і короткострокових позикових коштів банків у аграрних підприємствах.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Фундаментальні одиниці методології обліку кредитних операцій — визнання і оцінка відповідного об'єкта обліку. Безсумнівно, що у цьому випадку йдеться про визнання зобов'язань за кредитами у складі залучених джерел фінансування аграрних підприємств. У свою чергу, "фундамент" бухгалтерської оцінки таких зобов'язань знаходиться одночасно у юридичній та економічній сфері [4, с. 319].

Зобов'язання за короткостроковими кредитами є більш простими, як з точки зору визнання, так і оцінки. Більш складною є оцінка довгострокових зобов'язань за кредитами, які відображаються за теперішньою вартістю, що скоригована, переважно у бік зменшення на суми впливу інфляції, можливості отримання економічної вигоди від використання грошових коштів, ризику неповернення та інші чинники.

У цій ситуації превалюючою є юридична оцінка, оскільки під час надання коштів банк вже враховує знецінення грошей і компенсує втрату їх вартості нарачуванням відсотків. Тому у обліковій практиці позичальників оцінка довгострокових кредитів за теперішньою вартістю шляхом дисконтування є часто недоречною та процедурно складною [4, с. 320].

Більш доцільним є оцінювання довгострокових кредитів за номінальною вартістю, яка зазвичай відображає суму грошових коштів, що належить до сплати, визначеною кредитним договором. Застосування саме такого порядку оцінки підкріплене тим, що на сьогоднішній день конкретного механізму відображення теперішньої вартості довгострокових кредитів у відповідних інструкціях не передбачено [4, с. 319].

Отже, у здійсненні оцінки зобов'язань за довгостроковими кредитами обґрунтованим є використання категорії "номінальна вартість", що підтверджено і практикою діяльності банківських установ.

Документальне забезпечення кредитних взаємовідносин між банківською установою і позичальником, передусім, є надто обмеженим і предствлене реєстрами, що підтверджують надходження кредитних коштів на рахунок (виписка банку) та платіжними документами з погашення "тіла" кредиту й відсотків за користування ним. Однак процес кредитування додатково супроводжується рядом документальних форм юридичного змісту. Хоча вони не є підставою для складання бухгалтерських записів, але забезпечують правову повноцінність та виконання істотних умов кредитування.

Можна узагальнити документування розрахунків з банками за кредитами в наступному вигляді (рис. 1).

Отже, укрупнені групи документальних форм за досліджуваним об'єктом обліку — це документи перед отриманням кредиту (характеристика стану позичальника та його кредитної історії й предмета застави), позиковий кредитний договір та виписка про зарахування коштів разом з графіком платежів та документарні форми погашення платежів у розрізі складових кредитного договору (тіло, відсотки, пені та інші санкції).

Синтетичний облік основних сум кредиту ускладнюється фактом відсутності окремих рахунків для позик

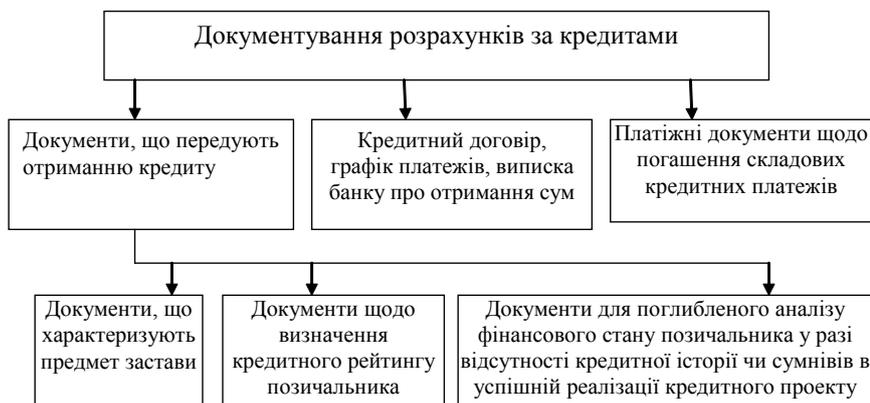

Рис. 1. Документування розрахунків за кредитами банків у аграрних підприємствах

Джерело: розроблено автором.

від небанківських установ. Зважаючи на природу цих позик, за нормами цивільного права та податкового законодавства, такі запозичення також мають право називатися кредитами (фінансовими кредитами).

Однак Інструкція № 291 від 30.11.1999 р. "Інструкція про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій" і План рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій не передбачають для них такої кількості бухгалтерських рахунків, як для банківських кредитів.

Окремі рахунки для інших (небанківських) кредитів передбачено лише у складі довгострокових зобов'язань — це субрахунки 505 "Інші довгострокові позики в національній валюті" і 506 "Інші довгострокові позики в іноземній валюті". Що ж до рахунків поточних зобов'язань, то в їхньому складі аналогічні субрахунки відсутні. Субрахунки рахунка 60 "Короткострокові позики" взагалі дозволяють обліковувати лише короткострокові банківські кредити, а також відстрочені і прострочені позики у розрізі валют (субрахунки 603-606).

Обґрунтованою є пропозиція наукової спільноти щодо видалення слова "банки" з назв основних рахунків обліку короткострокових і довгострокових кредитів [4, с. 32]. Це дозволить однозначно зафіксувати інформацію про отримання кредитів як від банків, так і від небанківських установ.

Наступним аспектом удосконалення синтетичного обліку кредитних операцій є уніфікація підходів до відображення овердрафту.

Довгострокове кредитування в умовах нестабільності економічних процесів економіки України супроводжується надвисокими відсотками, що робить його використання практично недоступним. Тому актуалізуються інші форми кредитного обслуговування банківськими установами позичальників. Серед них домінує овердрафт.

Овердрафт — короткостроковий кредит, що надається банком понад залишок коштів клієнта на поточному рахунку в межах заздалегідь обумовленої суми шляхом дебетування його рахунку [2; 11].

Сутність таких кредитних відносин полягає у автоматичному виділенні кредитних коштів у разі надходження запиту на платіж, для здійснення якого не достатньо коштів на розрахунковому рахунку. Після здійснення цього прояву кредитних відносин у міру надходження грошей на рахунок клієнта, банк списує з нього суму кредиту і відсотка за користування овердрафтом. Слід зауважити, що використати переваги овердрафтного кредитування можуть тільки найнадійніші клієнти банку з солідними грошовими оборотами на рахунок. За рахунок овердрафту можуть здійснюватися поточні витрати і виплати клієнта.

Щодо облікового відображення овердрафту — можливі два варіанти [11].

Варіант 1. Відображати заборгованість за овердрафтом як негативне сальдо на рахунку 311 "Поточний рахунок в національній валюті". Негативне сальдо завжди

виникатиме після проведення платежів на суми понад залишок грошових коштів на поточному рахунку. Цей варіант допустимий і згідно з чинними роз'яснювальними документами Міністерства фінансів України (Лист № 1-04200-30-5/7021).

Варіант 2. Застосовувати субрахунок 601 "Короткострокові кредити банків в національній валюті". Згідно з Інструкцією № 291 за кредитом субрахунку 601 відображається сума отриманого кредиту (овердрафту), за дебетом — сума погашення. Нарахування відсотків по овердрафту відображається стандартною кореспонденцією рахунків: Дт 951 Кт 684 "Розрахунки за нарахованими відсотками". Погашення відсотків — Дт 684 Кт 311.

Враховуючи економічний зміст та правову природу процесів кредитування, вважаємо другий варіант більш раціональним для фіксування фактів виникнення і погашення овердрафту.

Особливої уваги заслуговує відображення на рахунках бухгалтерського обліку відсотків за кредитом. Крім того, за наявності позик у іноземній валюті, слід враховувати належність відсотків за користування кредитом до монетарних статей балансу, що провокують розрахунок курсових різниць у відповідності до вимог П(С)БО 21 "Вплив змін валютних курсів". У цих розрахунках слід уважно вивчати і інтерпретувати умови договорів щодо конкретних строків нарахування і погашення відсотків, бо заборгованість за відсотками виникне в момент, коли відповідно до кредитного договору підприємство зобов'язане саме нарахувати відсотки за кредитом.

Аналогічно у складі витрат сума відсотків за кредитом повинна бути відображена в той період, коли за кредитним договором підприємство зобов'язане їх нарахувати. Аргументація: відповідно до п. 5 П(С)БО 16 "Витрати" витрати відображаються в бухгалтерському обліку одночасно із зменшенням активів або із збільшенням зобов'язань. У цьому випадку відбувається збільшення зобов'язань. Причому випадку відбувається збільшення на ту дату, коли підприємство повинне нарахувати відсотки за умовою кредитного договору.

За відсутності у кредитному договорі розмежування дат нарахування і сплати відсотків (часто здійснюється у один день) потреба у розрахунку курсових різниць не матиме місця.

Сума витрат на сплату відсотків за кредитом визнається фінансовими витратами. Фінансові витрати обліковуються на рахунку 95 "Фінансові витрати". За дебетом рахунка 95 "Фінансові витрати" відображається сума визнаних витрат, за кредитом — списання на рахунок 79 "Фінансові результати".

На субрахунок 951 "Відсотки за кредит" ведеться облік витрат, що пов'язані з нарахуванням і виплатою відсотків за користування кредитами банків.

На субрахунок 952 "Інші фінансові витрати" ведеться облік витрат, що пов'язані із залученням позичкового капіталу, зокрема витрат, що пов'язані з випуском, утриманням і обігом власних цінних паперів; нарахуванням відсотків за договорами кредитування (крім банківських кредитів), фінансового лізингу тощо.

Аналітичний облік фінансових витрат ведеться в розрізі видів витрат для забезпечення можливості управління ними.

Наукова дискусія можлива тут у напрямках:

— відображення відсотків разом та окремо з основною сумою кредиту;

— віднесення витрат на відсотки на фінансовий результат або, за наявності необхідного комплексу умов, їх капіталізація.

Щодо першого напрямку розвитку наукової дискусії про способи відображення відсотків слід зазначити, що розкриття в обліку інформації про відсотки разом з основною сумою кредиту, з одного боку, формально спрощує записи через не використання субрахунку зобов'язань з нарахованих відсотків 684 "Розрахунки за на-

рахованими відсотками". Однак такі записи знижують аналітичну цінність даних обліку та можуть зашкодити фахівцям з фінансового менеджменту здійснити обґрунтовану оцінку реальної вартості кредиту й прийняти рішення про ефективність подальшого залучення капіталу на цих умовах. Тому для підвищення аналітичної цінності облікових даних про кредити для потреб управління, облік відсотків за користування кредитом слід вести відокремлено від основних сум кредиту.

З введенням у дію П(С)БО 31 "Фінансові витрати" змінилися підходи до відображення фінансових витрат через їх можливість капіталізації без визнання складовою фінансового результату діяльності.

Умовами здійснення капіталізації фінансових витрат є визначення:

- витрат на створення кваліфікаційного активу;
- норми капіталізації;
- термінів, протягом яких здійснюється капіталізація.

До витрат на створення кваліфікаційного активу належать прямі матеріальні витрати, прямі витрати на оплату праці та інші витрати, які включаються до собівартості такого активу відповідно до положень (стандартів) бухгалтерського обліку [3; 9]. Сума фінансових витрат на створення кваліфікаційного активу, яка включається до розрахунку, залежить від того, пов'язані чи не пов'язані безпосередньо запозичення підприємства зі створенням кваліфікаційного активу.

Норма капіталізації фінансових витрат — частка від ділення середньозваженої величини фінансових витрат і суми всіх непогашених запозичень (крім тих, що безпосередньо пов'язані з кваліфікаційним активом або мають цільове призначення) підприємства протягом звітного періоду (п. 3 П(С)БО 31). У існуючих нормативних роз'ясненнях положень капіталізації (Методичні рекомендації 1300 "Методичні рекомендації з бухгалтерського обліку фінансових витрат") деталізують процедуру визначення норми капіталізації — що у випадку наявності однієї позики, пов'язаної зі створенням кваліфікаційного активу, дорівнює відсотковій ставці по цій позиці. У випадку, коли позик для створення кваліфікаційних активів більше, ніж одна, обчислюється середньозважена величина фінансових витрат.

Отже, у собівартість кваліфікаційного активу за дотримання комплексу визначених умов фінансові витрати на відсотки за користування кредитом включатимуться за дебетом рахунків:

- для необоротних активів — рахунок 15 "Капітальні інвестиції" (з використанням відповідних субрахунків);
- для оборотних активів — рахунок 23 "Виробництво" (з використанням відповідних субрахунків).

Якщо ж кваліфікаційного активу не створено, відсотки за користування кредитом традиційно будуть відноситися на фінансовий результат діяльності записом Дт 791 Кт 951.

Погашення частини кредиту у валюті необхідно оцінювати у обліку за офіційним курсом НБУ, що діяв на момент погашення.

За наявності різниці між офіційним курсом НБУ, що діяв на момент отримання кредиту, та курсом НБУ, що діяв на момент погашення частини кредиту, виникне курсова різниця.

Суму такої курсової різниці необхідно показати або у складі витрат підприємства (за дебетом субрахунка 974 "Втрати від неопераційних курсових різниць" — якщо різниця негативна при зростанні курсу валют), або у складі доходів (за кредитом субрахунка 744 "Доходи від неопераційної курсової різниці" — якщо різниця позитивна при зниженні курсу НБУ валюти позики).

Якщо для обліку витрат підприємством застосовується 8 клас рахунків, то для обліку курсових різниць застосовуватиметься рахунок 84 "Інші операційні витрати".

Для суб'єктів господарювання на загальній системі оподаткування з метою достовірного відображення в податковому обліку операцій з кредитами слід визначитися щодо наслідків існування "тіла кредиту", відсотків за користування кредитом та супутніх до одержання кредиту витрат. Додаткові інтелектуальні зусилля бухгалтера будуть потрібні якщо кредит валютний — виникає мо-

мент обґрунтування і відображення розрахунку курсових різниць та різниць курсів.

Відповідно до п. п. 136.1.20 п. 136.1 ст. 136 Податкового кодексу України основна сума отриманих кредитів, позик не включаються до складу доходу для визначення об'єкта оподаткування податком на прибуток. Також згідно з п. п. 139.1.4 п. 139.1 ст. 139 ПКУ не включаються до складу витрат витрати на погашення основної суми отриманих позик, кредитів. Отже, "тіло" кредиту не спричиняє податкових наслідків.

Щодо відсотків за користування кредитом, то на підставі п. п. 138.10.5 п. 138.10 ст. 138 Податкового кодексу України позичальник має право включити її до складу витрат для цілей оподаткування.

Відповідно до вказаного підпункту до складу витрат входять фінансові витрати, до яких належать витрати на нарахування відсотків (за користування кредитами та позиками, за випущеними облигаціями та фінансовою орендою) та інші витрати підприємства в межах норм, встановлених ПКУ, пов'язані із запозиченнями (крім фінансових витрат, які включені до собівартості кваліфікаційних активів відповідно до положень (стандартів) бухгалтерського обліку).

Але існують певні обмеження щодо включення відсотків по кредитах до складу витрат звітного періоду, що стосуються суб'єктів фінансово залежних від нерезидентів.

Згідно з п. 140.2 Податкового кодексу України для платника податку, у якого сума боргових зобов'язань, що виникли за операціями з пов'язаними особами-нерезидентами, перевищує суму власного капіталу більш ніж у 3,5 рази (для фінансових установ та компаній, що займаються виключно лізинговою діяльністю, — більш ніж у 10 разів), фінансовий результат до оподаткування збільшується на суму перевищення нарахованих у бухгалтерському обліку відсотків за кредитами, позиками та іншими борговими зобов'язаннями, що виникли за операціями з пов'язаними особами — нерезидентами, над 50 відсотками суми фінансового результату до оподаткування, фінансових витрат та суми амортизаційних відрахувань за даними фінансової звітності звітного податкового періоду, в якому здійснюється нарахування таких процентів.

Як відомо, сума невиплаченого кредиту, отриманого в іноземній валюті, вважатиметься монетарною статтею балансу. Це, спричиняє потребу розрахувати курсові різниці на дату погашення частки кредиту та на дату складання балансу.

Для цілей визначення суми оподаткованого прибутку дохід від перерахунку курсових різниць за такими борговими зобов'язаннями повинен враховуватися, адже це встановлено пп. 153.1.3 п. 153.1 ст. 153 Податкового кодексу України.

ВИСНОВКИ

1. Питання облікового відображення операцій з кредитами банків є актуальними, бо на підставі достовірної облікової та звітної інформації потенційними інвесторами та топ-менеджментом приймаються адекватні управлінські рішення оперативного та стратегічного характеру, розробляється стратегія фінансової взаємодії з підприємствами — об'єктами вкладень.

2. Узагальнено напрями розвитку наукової дискусії з проблематики банківського кредитування: категоріальний аналіз у розмаїтті форм кредитних відносин; антагонізм теорій кредиту; обґрунтування вичерпного переліку принципів кредитування та його функцій; вивчення критеріїв і ознак для побудови прагматичної класифікації кредитів; дослідження правової природи зобов'язання за кредитами з належною вартісною оцінкою; удосконалення нормативної бази з питань кредитних відносин; обґрунтування переліку рахунків та принципів побудови їх кореспонденції у процесі взаємодії позикодавців та позичальників.

3. Базис бухгалтерської оцінки зобов'язань за кредитами знаходиться одночасно у юридичній та економічній сфері. Облікова оцінка зобов'язань за короткостроковими кредитами є очевидною — вони оцінюються згідно П(С)БО 11 "Зобов'язання" у складі поточних

зобов'язань за вартістю погашення. У обліковій практиці позичальників оцінка довгострокових кредитів за теперішньою вартістю шляхом дисконтування є часто недоречною та процедурно складною. У цій ситуації переважною є юридична оцінка, оскільки при наданні коштів банк вже враховує знецінення грошей і компенсує втрати їх вартості нарахуванням відсотків. Тому більш доцільним є оцінювання довгострокових кредитів за номінальною вартістю, визначеною кредитним договором.

4. Укрупнені групи документальних форм за досліджуваним об'єктом обліку — це документи перед отриманням кредиту (характеристика стану позичальника та його кредитної історії й предмета застави), позиковий кредитний договір та виписка про зарахування коштів разом з графіком платежів та документарні форми погашення платежів у розрізі складових кредитного договору (тіло, відсотки, пені та інші санкції).

5. Синтетичний облік основних сум кредиту ускладнюється фактом відсутності окремих рахунків для позик від небанківських установ. Обґрунтованою є пропозиція наукової спільноти щодо видалення слова "банки" з назв основних рахунків обліку короткострокових й довгострокових кредитів, що дозволить однозначно зафіксувати інформацію про отримання кредитів як від банків, так і від небанківських установ.

6. Овердрафт слід відображати у обліку як короткостроковий кредит на субрахунок 601 з нарахуванням відсотків за користування ним на субрахунок 951. Такий варіант облікових записів є більш раціональним у порівнянні зі способом відображення при овердрафті негативного сальдо на рахунок 311 "Поточний рахунок в національній валюті".

7. Наукова дискусія щодо обліку відсотків за користування кредитом можлива у напрямках: відображення відсотків разом та окремо з основною сумою кредиту; віднесення витрат на відсотки на фінансовий результат або, за наявності необхідного комплексу умов, їх капіталізація.

8. Для підвищення аналітичної цінності облікових даних про кредити для потреб управління, облік відсотків за користування кредитом слід вести відокремлено від основних сум кредиту.

9. Узагальненими умовами здійснення капіталізації фінансових витрат без списання їх сум на фінансовий результат є визначення: витрат на створення кваліфікаційного активу; норми капіталізації; термінів, протягом яких здійснюється капіталізація.

10. Для бізнес-структур на загальній системі оподаткування з метою достовірного відображення в податковому обліку операцій з кредитами слід визначитися щодо наслідків існування "тіла кредиту", відсотків за користування кредитом та супутніх до одержання кредиту витрат. Додаткові інтелектуальні зусилля бухгалтера будуть потрібні якщо кредит валютний — виникає момент обґрунтування і відображення розрахунку курсових різниць та різниць курсів. Визначено, що основна сума кредиту не спричиняє податкових наслідків. Відсотки за користування кредитом позичальник має право включити її до складу витрат для цілей оподаткування. Однак існують певні обмеження щодо включення відсотків по кредитах до складу витрат звітного періоду, що стосуються суб'єктів фінансово залежних від нерезидентів, які також були деталізовано.

Література:

1. Вигівська І.М., Грабчук І.А., Григоревська О.О. Фінансова допомога: порядок відображення в бухгалтерському і податковому обліку. Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу. Сер.: Бухгалтерський облік, контроль і аналіз. 2016. Вип. 1. С. 20—31.

2. Гнедков А. В. Овердрафтне кредитування банками підприємств та облік таких операцій у банку. Ефективна економіка. 2015. № 12. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=4629> (дата звернення 10.07.2019).

3. Губіна І. Фінансово-кредитний облік: від простого до складного. Бухгалтерія: збірник систематизованого законодавства. 2005. № 8. С. 169—190.

4. Зеленіна О.О. Проблемні питання оцінки та визнання балансової вартості кредиту як елементу позикового капіталу підприємства. Вісник ЖДТУ. 2017. № 3 (53). С. 129—132.

5. Коблянська О.І. Бухгалтерський і податковий облік фінансових кредитів. Вісний Університету банківської справи національного банку України. 2013. № 2 (17). С. 246—251.

6. Міронова О.І. Інвестиційна нерухомість і фінансові витрати: спів ставність окремих норм П(С)БО 31 "Фінансові витрати" та П(С)БО 32 "Інвестиційна нерухомість". Вісник ЖДТУ. 2010. № 1 (51). С. 51—54.

7. Орлов І.В. Зобов'язання та його життєвий цикл. Економіка і управління у промисловості: матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф., 28—29 жовт. 2010 р. Дніпропетровськ: Дніпропетровськ, 2010. С. 295—296.

8. Приймак Н.В. Сутнісні характеристики кредиту як основного фінансового інструменту кредитування. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2018. Вип. 18, Частина 3. С. 6—10.

9. Фатенок-Ткачук А.О., Музика Ю.С. Особливості фінансового обліку розрахунків за банківськими кредитами. Економіка і суспільство. 2016. № 6. С. 391—395.

10. Чебан Ю.Ю. Облік зобов'язань перед банком: законодавчо-нормативні аспекти і напрями удосконалення. Вісник Миколаївського національного університету ім. В. О. Сухомлинського. 2015. № 4. С. 1060—1065.

11. Шарий Т. Обліковуємо овердрафт. Вісник: право знати все про податки і збори: офіційне видання податкової адміністрації України. 2017. № 21. С. 16—19.

References:

1. Vyhiv's'ka, I. M. Hrabchuk, I. L. Hryhorevs'ka, O. O. (2016), "Financial assistance: the order of reflection in the accounting and tax accounting", *Problemy teorii ta metodologii bukhgalters'koho obliku, kontroliu i analizu*. Ser.: *Bukhgtalters'kyj oblik, kontrol' i analiz*, vol. 1, pp. 20—31.

2. Hniedkov, A. V. (2015), "Overdraft lending to banks by enterprises and accounting for such operations at a bank", *Efektivna ekonomika*, [Online], № 12, available at: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=4629> (Accessed 10 July 2019).

3. Hubina, I. (2005), "Financial and credit accounting: from simple to complex", *Bukhgalteriiia: zbirnyk systematyzovanoho zakonodavstva*, vol. 8, pp. 169—190.

4. Zelenina, O. O. (2017), "Problematic issues of valuation and recognition of the book value of the loan as an element of the company's loan capital", *Visnyk ZhDTU*, vol. 3 (53), pp. 129—132.

5. Koblians'ka, O. I. (2013), "Accounting and tax accounting of financial loans". *Visnyk Universytetu bankiv's'koi spravy natsional'noho banku Ukrainy*, vol. 2 (17), pp. 246—251.

6. Mironova, O. I. (2010), "Investment Property and Financial Expenses: The ratio of certain provisions of the P(C)BO 31 "Financial Expenses" and P(C)BO 32 "Investment Property"". *Visnyk ZhDTU*, vol. 1 (51), pp. 51—54.

7. Orlov, I. V. (2010), "Commitment and life cycle", *Ekonomika i upravlinnia u promyslovosti: materialy vseukrains'koi nauk.-prakt. konf. [Economics and management in industry: materials of the All-Ukrainian scientific-practical conference]*, Dnipropetrovs'k, Ukraine, pp. 295—296.

8. Pryjmak, N. V. (2018), "Essential characteristics of the loan as the main financial instrument of lending". *Naukovyj visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu*, vol. 18, no. 3, pp. 6—10.

9. Fatenok-Tkachuk, A. O. and Muzyka, Yu. S. (2016), "Features of the financial accounting of settlements for bank loans", *Ekonomika i suspil'stvo*, vol. 6, pp. 391—395.

10. Cheban, Yu. Yu. (2015), "Accounting obligations to the bank: legislative and regulatory aspects and directions of improvement", *Visnyk Mykolaivs'koho natsional'noho universytetu im. V. O. Sukhomlyns'koho*, № 4, pp. 1060—1065.

11. Sharyj, T. (2017), "We counted overdraft", *Visnyk: pravo znaty vse pro podatky i zbyry: ofitsijne vydannia podatkovoi administratsii Ukrainy*, vol. 21, pp. 16—19.

Стаття надійшла до редакції 11.07.2019 р.

І. А. Опенько,
к. е. н., доцент кафедри геодезії та картографії,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
ORCID ID: 0000-0003-2810-0778

DOI: 10.32702/2306-6806.2019.7.55

КОРЕЛЯЦІЙНИЙ АНАЛІЗ ВПЛИВУ ІСНУЮЧОЇ СИСТЕМИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ НА ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬ ЛІСОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ В УКРАЇНІ

I. Openko,
PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Geodesy and Cartography,
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

CORRELATION ANALYSIS THE EFFECTS OF CURRENT PUBLIC ADMINISTRATION SYSTEM
ON FOREST LAND USE IN UKRAINE

У статті проаналізовано вплив існуючої системи державного управління на використання земель лісогосподарського призначення в Україні. За даними Worldwide Governance Indicators та Transparency International's Global Corruption Index нами доведено неефективність існуючої системи державного управління, яка негативно впливає на використання земель лісогосподарського призначення — зумовлює низький рівень лісистості в межах України. Згідно з наведеними розрахунками простежується сильний кореляційний зв'язок ($R = 0,62$) між показником "Контроль за корупцією" та офіційною (загальною) площею рубок лісу згідно з даними Державної статистики України. Обґрунтовано, що децентралізація влади, передача повноважень щодо використання природних ресурсів є необхідною передумовою для продуктивного використання земель лісогосподарського призначення та розвитку лісового господарства в Україні в цілому.

The article analyzes the impact of the existing system of state administration on the use of land for forestry purposes in Ukraine. As of 2019, 888 united territorial communities (hereinafter UTC) were formed in Ukraine with a total area of 216.4 thousand square meters. km (38,7% of the total area of Ukraine). Within these UTC 9,1 million people live (26,0% of the total population of Ukraine). At the same time, these UTC acquire new powers in the implementation of local self-government, receive new powers and additional resources for their direct implementation in accordance with the rules of the Budget Code, in particular in the spheres of education, health care, social protection, housing and communal services.

However, such UTC are completely removed from the disposal of land plots of state ownership outside of settlements (forestry lands) and are deprived of any influence on decisions on their

ownership and use. At the same time, the limitation of land-legal jurisdiction of local self-government bodies outside the settlements significantly complicates the development of UTC, thus reducing the material component of territorial communities. Moreover, such phenomena are not in line with one of the basic principles of a democratic society, which is recognized in the world — the principle of the ubiquity of local self-government.

According to Worldwide Governance Indicators and Transparency International's Global Corruption, we have proved the ineffectiveness of the existing system of public administration, which has a negative impact on the use of forestry land — which results in a low level of forest cover within Ukraine. According to the above calculations, a strong correlation ($R = 0.62$) between Corruption Control and the official (total) felling area is observed according to the data of the State Statistics of Ukraine.

The mathematical relationships are also established between the forestry index and the WGI criteria, namely, "Control over corruption" ($R = 0,654$), Rule of Law ($R = 0,650$), Government Effectiveness ($R = 0,586$), Voice and citizens' accountability" ($R = 0,820$).

Taking into account that the WGI criteria applied by us are low in their values and characterize the low level of efficiency of executive power, including in the field of nature management, high level of corruption, etc., the results of correlation analysis show the influence of these factors on woodlands in our state, which is lower than the optimal level, and low ecological productivity of using forest land in Ukraine

It is substantiated that decentralization of power, transfer of powers on the use of natural resources is a prerequisite for the productive use of forestry lands and the development of forestry in Ukraine as a whole.

Ключові слова: землі лісогосподарського призначення, лісистість, використання земель, децентралізація, корупція, вирубка лісів.

Key words: forest land, forestry, land use, decentralization, corruption, deforestation.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Зважаючи на існуючі зміни, дерегуляції функцій управління земельними ресурсами, спричинені легітимними реформами в нашій країні, зокрема, створенням територіальних громад, значна кількість спеціалістів, науковців, фахівців у галузі права окреслили низку проблем щодо раціонального використання та охорони земель лісогосподарського призначення в умовах децентралізації влади та земельної реформи, а саме:

станом на 2019 рік в Україні було сформовано 888 об'єднаних територіальних громадах (далі ОТГ) загальною площею — 216,4 тис. кв. км (38,7 % від загальної площі України). В межах цих ОТГ проживають 9,1 млн осіб (26,0 % від загальної чисельності населення України). Водночас ці ОТГ набувають нових повноважень у здійсненні місцевого самоврядування, отримують нові повноваження та додаткові ресурси для їх безпосереднього виконання згідно норм Бюджетного кодексу, зокрема у сферах освіти, охорони здоров'я, соціального захисту, житлово-комунального господарства.

Однак такі ОТГ повністю усунені від розпорядження земельними ділянками державної власності за межами населених пунктів (земель лісогосподарського призначення) та позбавлені будь-якого впливу на рішення щодо надання їх у власність та користування [1; 2]. Водночас обмеження земельно-правової юрисдикції органів місцевого самоврядування за межами населених пунктів суттєво ускладнює розвиток ОТГ, зменшуючи тим самим матеріальну складову територіальних громад. До

того ж, такі явища, не узгоджуються з одним із основних принципів демократичного суспільства, який визнаний у світі — принципом повсюдності місцевого самоврядування [2].

Виходячи із змісту поняття (складу) земель лісогосподарського призначення, простежується чіткий взаємозв'язок між децентралізацією, земельними та лісовими відносинами через об'єкт реформування (рис. 1):

— необхідність в інвентаризації земель, у тому числі земель лісогосподарського призначення, з метою формування матеріальної та фінансової основи новостворених ОТГ [4];

— дерегуляція правових норм щодо переведення самозаліснених приватних земель у державну/комунальну власність для ведення лісового господарства [5];

— "самозаліснені земельні ділянки сільськогосподарського призначення або навіть під майбутнє заліснення (в основному це земельні паї) потребують зміни цільового призначення і на таких землях можуть бути створені приватні ліси" [4];

— відсутність механізму, який би надавав можливість громадянам створювати ліси на приватних землях с/г призначення [5] — стаття 56 Земельний кодекс України [6] дійсно передбачає приватну власність на землі лісогосподарського призначення (п. 1, ст. 56), можливість громадян і юридичних осіб в установленому порядку набувати у власність земельні ділянки деградованих і малопродуктивних угідь для заліснення (п. 3, ст. 56). Однак це положення можна вважати деклара-

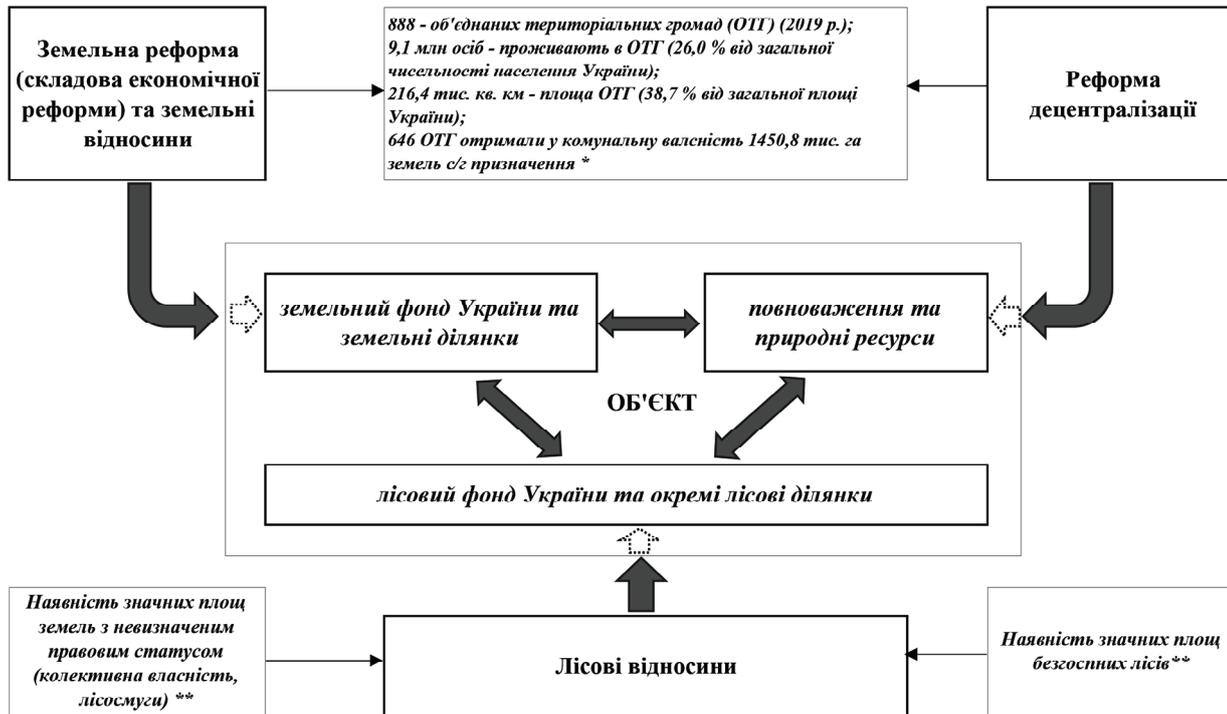

Рис. 1. Вплив земельної реформи та децентралізації на землі лісогосподарського призначення через об'єкт реформ*

Примітка: * за даними [1];
** за даними [3].

тивним, через високу матеріалоємність (затратність) та бюрократичність реалізації існуючої норми закону;
— відсутність у Державному земельному кадастрі відомостей про всі земельні ділянки лісогосподарського призначення, що негативно впливає на розвиток лісового кадастру та здійснення оперативного контролю за використанням лісових земель [4].

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Експертом програми FLEG II — О. Сторчоусом підготовлено проект "Удосконалення юридичної відповідальності за порушення лісового законодавства та протидія обігу незаконно добутих лісових ресурсів: рекомендації щодо внесення змін у законодавство", в якому окреслено недоліки і невідповідності законодавства та подано рекомендації щодо удосконалення законодавчих актів [7].

У звіті програми FLEG II [7] авторами було розглянуто напрями удосконалення інституту правової відповідальності за порушення законодавства у сфері лісового господарства. Обґрунтовано, що існуюча нормативна база не відповідає сучасним вимогам ефективної охорони лісів від неправомірних дій. Разом з тим значна кількість недоліків чинного законодавства зумовлює появу численних проявів безкарних (негативних) дій, які завдають значні збитки (економічні, екологічні та соціальні) лісовому господарству.

Правові аспекти функціонування комунальних підприємств та права ОТГ у сфері лісового господарства висвітлено колективом авторів (А.Е. Оборська, А.С. Жила, І.М. Матейко, Т.Б. Жила) у науковій праці [8], в рамках проекту LEG II ("Правозастосування й управління в лісовому секторі країн східного регіону дії європейського інструменту сусідства та партнерства"). Відповідно до цих досліджень в Україні — 12,95 % лісів від загальної структури лісового фонду (державної форми власності) перебувають у користуванні комунальних лісогосподарських підприємств, з них: у Сумській області (34,2 % — від загальної частки комунальних лісів по Україні, який становить 12,95 %); Чернігівській області — 32,6 %; Вінницькій області —

29,8 %; Житомирській області — 27,2 %; Хмельницькій області — 25,9 %; Львівській області — 21,0 %; Тернопільській області — 13,5 %; Івано-Франківській області — 13,4 %; Черкаській області — 6,5 %.

Натомість у своїй науковій монографії О.В. Сакаль зауважує "...в управлінському механізмі регулювання взаємодії суспільства і природного середовища провідну роль повинні відігравати місцеві органи влади, оскільки на саме місцевому рівні зосереджуються екологічні, духовні й економічні інтереси населення, усталені традиції природокористування. Негативні наслідки неефективних управлінських рішень щодо встановлення і визначення правового режиму використання земель, зокрема, лісогосподарського призначення, недосконалість організаційно-економічного механізму забезпечення раціонального використання та охорони лісових земель особливо відчутні на місцевому рівні" [9, с. 121].

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є аналіз впливу існуючої системи державного управління на використання земель лісогосподарського призначення в Україні.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Політика децентралізації є частиною активних ініціатив з підтримки розвитку сільських територій. У своєму базовому понятті "децентралізація" — це передача частини повноважень центрального уряду регіональним або місцевим органам влади. Централізація відповідає потребі національної єдності, тоді як децентралізація відповідає вимогам різноманітності. Обидві форми управління співіснують у різних політичних системах. Починаючи із 1980-х років, існує консенсус, що занадто велика централізація або абсолютна місцева автономія є негативним явищем, яке потребує запровадження ефективнішої системи співпраці між національними, регіональними і місцевими рівнями прийняття рішень [10].

З 2014 року Україна досягла значних успіхів у регіональному розвитку, територіальній реформі та децен-

Таблиця 1. Показники WGI в межах України за 2001—2017 рр.

Рік	Рейтинг України за визначеними критеріями згідно WGI (% серед всіх країн світу)					
	Контроль за корупцією	Верховенство права	Якість державного регулювання	Ефективність уряду	Політична стабільність і відсутність насильства/тероризму	Право голосу та підзвітність громадян
2017	22,12	25,00	40,38	35,10	6,67	47,29
2016	20,67	24,52	36,06	31,73	6,67	47,29
2015	14,90	22,12	29,81	34,62	5,24	43,84
2014	14,90	23,08	29,33	39,90	5,71	43,35
2013	11,37	23,94	30,33	31,28	20,85	37,56
2012	12,80	26,29	29,86	32,23	41,71	40,38
2011	15,64	23,94	29,86	21,33	43,60	44,60
2010	16,19	25,12	33,97	24,40	45,50	45,02
2009	15,79	27,01	32,06	21,53	34,12	50,24
2008	19,90	27,40	33,01	27,18	45,67	50,48
2007	21,36	27,27	36,41	29,13	48,79	49,52
2006	24,88	24,88	31,86	36,59	43,96	47,60
2005	25,85	27,27	32,35	32,35	37,38	39,42
2004	16,59	26,32	39,41	32,51	29,61	28,37
2003	16,16	25,25	30,10	32,14	34,67	30,85
2002	11,62	24,75	30,10	30,10	33,86	33,33
2001	8,00	14,36	29,23	26,15	32,28	30,85

Джерело: сформовано автором за [12—14].

тралізації. Кабінет Міністрів розпочав багаторівневу реформу управління, що включає широкий процес децентралізації. За короткий проміжок часу були вжиті успішні кроки до досягнення муніципальних об'єднань, більшої фіскальної, адміністративної та політичної децентралізації. Цей процес доповнюється Державною стратегією регіонального розвитку на 2015—2020 роки [11].

Децентралізація дає можливість жителям села, міста або регіону врегулювати свої адміністративні справи, реагувати на існуючі проблеми громади через своїх обраних представників виконавчої влади. Крім того, надмірне і неефективне використання природних ресурсів є ще однією причиною для децентралізації, а саме, передачу влади та створення проміжних структур, які будуть функціонувати відповідно до принципу субсидіарності. На відміну від величезних проектів, які характеризують інтегрований розвиток сільської місцевості, децентралізований розвиток сільських територій повинен базуватися на малих проектах, наближених до сільського населення, і на різних рівнях підзвітності. Це

дає змогу визначити більш реалістичні пропозиції з більшою ймовірністю підтримки [10].

Таким чином, на наші переконання, доцільно було б дозволити органам місцевого самоврядування виконувати всі функції щодо раціонального використання природних ресурсів у тому числі і землями лісогосподарського призначення. За таких умов передача повноважень розглядається, як найкраща основа для планування країни та управління природними ресурсами, яка враховуватиме місцеві інтереси та національні зобов'язання [10].

Очевидно, що структура та система державних органів управління, безпосередньо впливає на ефективність використання природних ресурсів, у тому числі земель лісогосподарського призначення. Для оцінки ефективності системи загальнодержавного управління, нами був здійснений відповідний аналіз впливу якості державного управління на використання земель лісогосподарського призначення.

Для цього, були визначені відповідні критерії, згідно Індикаторів Світового Управління (WGI —

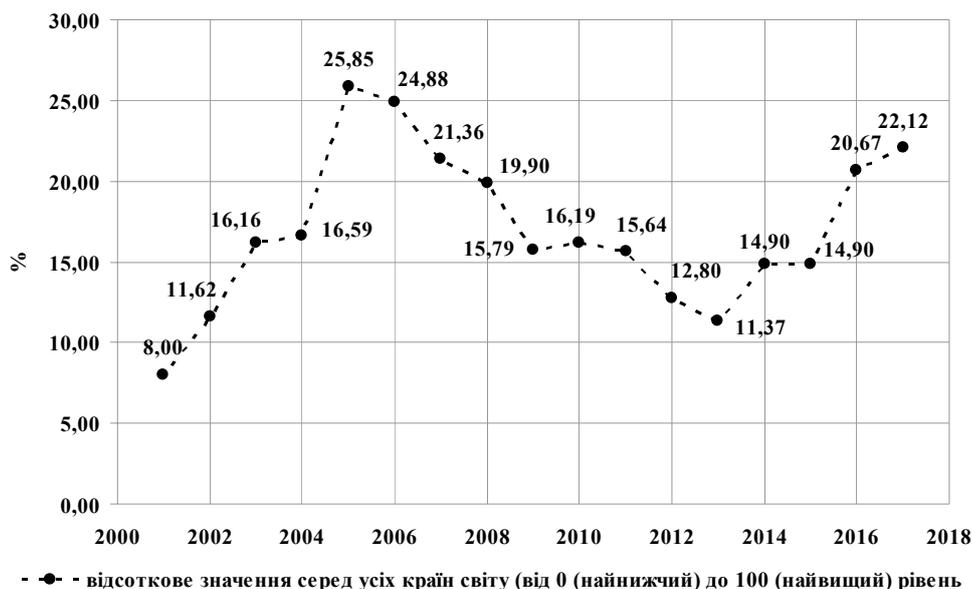

Рис. 2. Динаміка рейтингу України за показником "контроль за корупцією" згідно WGI та Transparency International's Global Corruption

Джерело: створено автором за даними WGI та Transparency International's Global Corruption [13, 14].

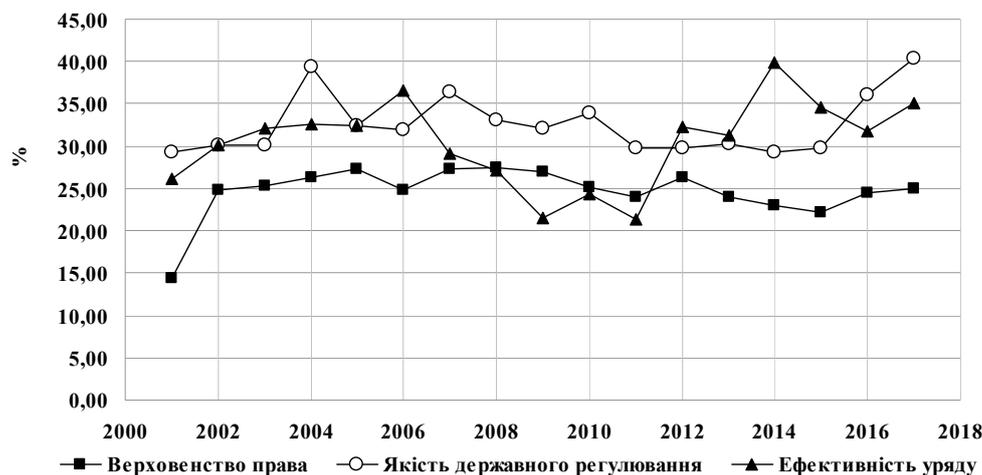

Рис. 3. Динаміка рейтингу України за відповідними показниками згідно WGI та Transparency International's Global Corruption

Джерело: створено автором за даними WGI та Transparency International's Global Corruption [13, 14].

Worldwide Governance Indicators), які розраховані на основі запропонованої методології Д. Кауфмана, А. Края і М. Мاستурцці [12] в межах території України [13] (табл. 1).

— "контроль за корупцією" — описує, якою мірою державна влада використовується для задоволення приватних потреб, включаючи як дрібні, так і великі форми корупції, а також "узурпація" державних органів — приватними бізнес-структурами (Transparency International's Global Corruption) (відсоткове значення серед усіх країн (від 0 (найнижчий) до 100 (найвищий) рівень) (рис. 2) [14];

— "верховенство права" — критерій який демонструє дотримання норм чинного законодавства правоохоронними органами, судовою системою, у разі заключення господарських договорів (контрактів), рівень охорони права власності, а також ймовірність злочинів і насильства (відсоткове значення серед усіх країн (від 0 (найнижчий) до 100 (найвищий) рівень) (рис. 3);

— "якість державного регулювання" — відображає здатність уряду формулювати та реалізовувати раціональну політику, яка дозволяє стимулювати розвиток приватного сектора (відсоткове значення серед усіх країн (від 0 (найнижчий) до 100 (найвищий) рівень) (рис. 3);

— "ефективність уряду" — цей показник демонструє якість державних послуг, якість державної служби та ступінь її незалежності від політичного тиску, якість розробки та реалізації політичних рішень, а також ступінь довіри та прихильності до уряду та його політики (відсоткове значення серед усіх країн (від 0 (найнижчий) до 100 (найвищий) рівень) (рис. 3).

У період з 2006 по 2016 рік Україна знизилася з 37-го до 32-го місця за "ефективністю уряду", а з 25-го по 20-е за показником "контроль за корупцією" згідно Світового управління (WGI) [13].

— "політична стабільність і відсутність насильства/тероризму" -терористичні заходи впливають на політичну нестабільність та / або політично мотивованого насильства, включаючи тероризм (відсоткове значення серед усіх країн (від 0 (найнижчий) до 100 (найвищий) рівень).

— "право голосу та підзвітність громадян" — рейтинг який відображає уявлення про те, наскільки громадяни країни впливають на виборчий процес державних органів, а також свободу вираження поглядів, створення громадських об'єднань і вільних засобів масової інформації (відсоткове значення серед усіх країн (від 0 (найнижчий) до 100 (найвищий) рівень).

Варто відмітити що дані показники в межах території України є досить низькими у порівнянні з розви-

неними країнами світу. Це свідчить про низький рівень менеджменту в системі державного управління, високий рівень корупції, низька ефективність урядових рішень, недотримання норм чинного законодавства у різних сферах життєдіяльності населення.

У подальшому за допомогою кореляційного аналізу нами було визначено ступінь впливу окреслених критеріїв WGI на землі лісгосподарського призначення, за такими детермінуючими показниками, як:

— офіційна площа рубок лісу в Україні;

За нашими розрахунками простежується сильний кореляційний зв'язок ($R = 0,62$) між показником "Контроль за корупцією" та офіційною (загальною) площею рубок лісу згідно даних Державної статистики України (табл. 2).

— показник лісистості в Україні.

Україна, згідно з нашими розрахунками, за показником лісистості серед країн-членів ЄС посідає лише 24 місце серед країн-членів ЄС (28 — країн членів). Нижчим цей показник виявився у Данії (15,32 %), Великої

Таблиця 2. Результати кореляційного аналізу між показником "Контроль за корупцією" та офіційною (загальною) площею рубок лісу в Україні

Рік	Офіційна (загальна) площа рубок лісу, тис. га	«Контроль за корупцією»
2017	419,1	22,12
2016	386,4	20,67
2015	399,3	14,90
2014	382,6	14,90
2013	415,4	11,37
2012	417,0	12,80
2011	421,8	15,64
2010	402,2	16,19
2009	357,9	15,79
2008	425,3	19,90
2007	476,2	21,36
2006	468,2	24,88
2005	464,7	25,85
2004	Н/Д	16,59
2003	Н/Д	16,16
2002	Н/Д	11,62
2001	Н/Д	8,00
Розрахунок коефіцієнтів кореляції (R)		
	Колонка 1	Колонка 2
Колонка 1	1,00	-
Колонка 2	0,62	1,00

Джерело: розраховано автором за даними [12, 13, 14, 15].

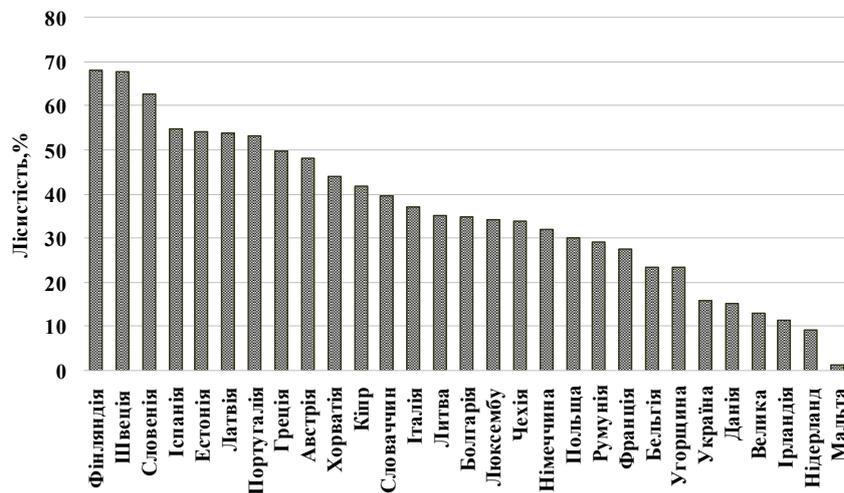

Рис. 4. Діаграма лісистості країн-членів ЄС та України, %

Джерело: створено автором за даними [16—18].

Британії (13,05 %), Ірландії (11,40 %), Нідерландах (9,05%), Мальті (1,11 %) (рис. 4) [20 — 25].

Тоді як найвища лісистість території визначена в таких країнах-членах ЄС, як Фінляндія (68,02 %), Швеція (67,74 %), Словенія (62,69 %), Іспанія (54,60 %), Естонія (54,16 %), Латвія (53,69 %), Португалія (53,22%).

Математичні зв'язки також встановлені між показником лісистості та критеріями WGI, а саме "Контроль за корупцією" ($R = 0,654$), "Верховенство права" ($R = 0,650$), "Ефективність уряду" ($R = 0,586$), "Право голосу та підзвітність громадян" ($R = 0,820$) (табл. 3).

Зважаючи на те що застосовані нами критерії WGI за своїми значеннями є низькими і характеризують низький рівень ефективності виконавчої влади в тому числі в сфері природокористування, високий рівень корупції та інше, отримані результати кореляційного аналізу свідчать про вплив цих факторів на лісистість у нашій державі, яка є нижчою від оптимального рівня, та низьку екологічну продуктивність використання земель лісогосподарського призначення в Україні

Забезпечення сприятливого середовища, для впровадження реформи із децентралізації, передбачає прийняття більш дієвих заходів щодо формування ефективних органів влади та боротьби з корупцією, обидва фактори продовжують бути хронічними проблемами в Україні. Особливе занепокоєння викликає той факт, що

72% українців вважають, що громадяни не можуть вплинути на запобігання або припинення корупції, а в районах муніципальна влада не має змоги для боротьби з корупцією, вважаючи, що антикорупційні зусилля залежать від центральної влади. Проте, добре продуманий і реалізований процес децентралізації має потенціал для підвищення прозорості та підзвітності органів виконавчої влади та посилення демократичного управління, особливо на місцевому рівні. Це, у свою чергу, може допомогти покращити ефективність уряду та побороти корупцію, як негативне явище [11].

ВИСНОВКИ

В результаті проведеного аналізу на основі даних Worldwide Governance Indicators та Transparency International's Global Corruption нами доведена неефективність існуючої системи державного управління, яка негативно впливає на використання земель лісогосподарського призначення — зумовлює низький рівень лісистості в Україні. Саме тому децентралізація влади, передача повноважень щодо використання природних ресурсів є необхідною передумовою для продуктивного використання земель лісогосподарського призначення та розвитку лісового господарства в Україні в цілому.

Таблиця 3. Результати кореляційного аналізу між показником лісистості та критеріями WGI в межах України

	«Контроль за корупцією»	«Верховенство права»	«Якість державного регулювання»	«Ефективність уряду»	«Політична стабільність і відсутність насильства/тероризму»	«Право голосу та підзвітність громадян»	Лісистість
	1	2	3	4	5	6	7
<i>Розрахунок коефіцієнтів кореляції (R)</i>							
Колонка 1	1,00	-	-	-	-	-	-
Колонка 2	0,54	1,00	-	-	-	-	-
Колонка 3	0,84	0,32	1,00	-	-	-	-
Колонка 4	0,32	0,28	0,24	1,00	-	-	-
Колонка 5	-0,57	-0,05	-0,49	-0,76	1,00	-	-
Колонка 6	0,91	0,56	0,59	0,32	-0,53	1,00	-
Колонка 7	0,654	0,650	0,384	0,586	-0,568	0,820	1,000

Джерело: розраховано автором за даними [12, 13, 14, 18, 19, 26 — 28].

Література:

1. Децентралізація. Про об'єднання громад. Інфографіка [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://decentralization.gov.ua/gromadas/gallery>
2. Пояснювальна записка до проекту Закону України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розширення повноважень органів місцевого самоврядування з управління земельними ресурсами та посилення державного контролю за використанням і охороною земель" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=62648&pf35401=435406>
3. Кубах С. "Як децентралізація та земельна реформа можуть вплинути на майбутнє лісів і лісових насаджень". Презентація доповіді [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://www.lisportal.org.ua/wp-content/uploads/2018/01/Presentation_Detsentr_08_01_18.pptx
4. Український лісовий портал. Все про ліси та лісове господарство України. Доповідь "Як децентралізація та земельна реформа можуть вплинути на майбутнє лісів і лісових насаджень" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.lisportal.pp.ua/project-post/90064/>
5. Сторчоус О. Лісове та суміжне законодавство: пропозиції змін. 2017 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://dklg.kmu.gov.ua/forest/document/178796;jsessionid=425E08AB051299304639A487E5637C48.appl/03.Storchous.pdf>
6. Земельний кодекс України. Відомості Верховної Ради України. Редакція від 07.02.2019, підстава — 2666-VIII [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>
7. Сторчоус О. Удосконалення юридичної відповідальності за порушення лісового законодавства та протидія обігу незаконно добутих лісових ресурсів: рекомендації щодо внесення змін у законодавство. Київ. 2016. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.enpi-fleg.org/site/assets/files/2118/report_storchous_improving_legal_liability_recommendations_to_legislation.pdf
8. Оборська А.Е., Жила А.С., Матейко І.М., Жила Т.Б. Комунальні лісгосподарські підприємства і місцеві громади. Інформаційний довідник. К. "ЦП Компринт". 2017. 110 с.
9. Сакаль О.В. Ефективне управління землями лісгосподарського призначення. Державна установа "Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України". К, 2012. 176 с.
10. Jean Bonnal. A History of Decentralization. FAO. Access mode: http://www.ciesin.org/decentralization/English/General/history_fao.html#Note1
11. OECD. Maintaining the Momentum of Decentralisation in Ukraine, OECD Multi-level Governance Studies, OECD Publishing, Paris, 2018 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://read.oecd-ilibrary.org/urban-rural-and-regional-development/maintaining-the-momentum-of-decentralisation-in-ukraine_9789264301436-en#page69
12. Daniel Kaufmann, Aart Kraay and Massimo Mastruzzi (2010). "The Worldwide Governance Indicators: A Summary of Methodology, Data and Analytical Issues". World Bank Policy Research Working Paper No. 5430. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1682130
13. The Worldwide Governance Indicators (WGI). The World Bank Group. 2019. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://info.worldbank.org/governance/wgi/#home>
14. Transparency International's Global Corruption. The Global Corruption Barometer 2013 is the biggest ever survey tracking world-wide public opinion on corruption [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.transparency.org/gcb2013/repor>
15. Державна служба статистики України. Основні показники ведення лісгосподарської діяльності (1990—2017) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2014/sg/lis/lis_u/lgd2016_u.htm
16. Eurostat. Forests, forestry and logging. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Forests_forestry_and_logging#Forests_and_other_wooded_land
17. Eurostat. Forestry. Data. Database [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/forestry/data/database>
18. Публічний звіт Державного агентства лісових ресурсів України за 2018 рік [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://drive.google.com/file/d/194P-skQpV9f1lBOdYBGSKix_u1yHlfhQ/view?usp=sharing
19. Довідник з лісового фонду України за матеріалами державного обліку лісів 2010 року. Державне агентство лісових ресурсів України. Українське державне проектно лісовпорядне виробниче об'єднання, м. Ірпінь, 2012. 130 с.
20. Шевченко О.В., Опенько І.А. Теоретичні передумови раціонального сільськогосподарського землекористування. Збалансоване природокористування. 2017. № 3. С. 126 — 130.
21. Шевченко О.В., Опенько І.А., Цвях О.М. Економічні передумови чергування культур як спосіб запобігання деградації агроландшафту. Землеустрій, кадастр і моніторинг земель. 2017. № 2. С. 58 — 65.
22. Tsvyakh O., Openko I. Main directions of urban land optimization in Kiev agglomeration. Baltic Surveying International Scientific Journal. 2017. Vol. 6_1. P. 60—65.
23. Цвях О.М., Опенько І.А. Промислові території, як просторовий базис оптимізації використання земель в місті Києві. Землеустрій, кадастр і моніторинг земель. 2017. № 1. С. 83—91.
24. Опенько І.А., Шевченко О.В., Цвях О.М. Аналіз наукових-методичних підходів до грошової оцінки земельних ділянок із поєднаннями лісовими насадженнями. Збалансоване природокористування. 2016. № 4. С. 137—142 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://natureus.org.ua/index.php/ua/component/phocadownload/category/5-zbalansovane-prirodokoristuvannya-2016-rik?download=17:zbalansovane-prirodokoristuvannya-4-2016>
25. Опенько І.А., Євсюков Т.О. Удосконалення обліку кількості та якості земель під поєднаннями лісовими насадженнями в кадастрово-реєстраційній системі. Збалансоване природокористування. 2014. № 3. С. 106—112.
26. Опенько І.А., Євсюков Т.О. Землі під поєднаннями лісовими насадженнями: сучасний стан, проблеми, шляхи вирішення. Збалансоване природокористування. 2014. № 1. С.125—131 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.natureus.org.ua/index.php/ua/component/phocadownload/category/3-zbalansovane-prirodokoristuvannya-2014-rik?download=6:zbalansovane-prirodokoristuvannya-1-2014r>
27. Опенько І.А. Порівняльний аналіз оприлюднення земельно-кадастрових відомостей у зарубіжних країнах та Україні. Землеустрій, кадастр і моніторинг земель. 2013. № 3. С. 80—87.
28. Ievsiukov T., Openko I. An Inventory Database, Evaluation and Monitoring of Especially Valuable Lands at Regional Level in Ukraine. Elsevier, Procedia — Social and Behavioral Sciences, "GEOMED 2013" The 3rd International Geography Symposium June 10—13, 2013 Kemer, Antalya — Turkey. Access mode: <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877042814016619>

References:

1. The official site of Detsentralizatsiya (2019), "About community associations. Infographics", available at: <https://decentralization.gov.ua/gromadas/gallery> (Accessed 11 Jul 2019).
2. The Verkhovna Rada of Ukraine (2017), "The explanatory note to the draft Law of Ukraine "On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine regarding the empowerment of local government land management and strengthening state control over land use and protection", available at: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=62648&pf35401=435406> (Accessed 11 Jul 2019).
3. Kubakh, S. (2018), "How decentralization and land reform can affect the future of forests and forest plantations. Presentation of the report", available at: https://www.lisportal.org.ua/wp-content/uploads/2018/01/Presentation_Detsentr_08_01_18.pptx (Accessed 11 Jul 2019).
4. The official site of Ukrainian Forest Portal. All about forests and forestry of Ukraine (2018), "How decentralization and land reform can affect the future of forests and forest plantations", available at: <https://www.lisportal.pp.ua/project-post/90064/> (Accessed 11 Jul 2019).
5. Storchous, O. (2017), "Forest and related legislation: changes proposed", available at: <http://dklg.kmu.gov.ua/forest/document/178796;jsessionid=425E08AB05129930-4639A487E5637C48.app1;/03.Storchous.pdf> (Accessed 11 Jul 2019).
6. The Verkhovna Rada of Ukraine (2019), "Land Code of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14> (Accessed 11 Jul 2019).
7. Storchous, O. (2016), "Improvement of legal liability for violation of forest legislation and counteraction to the traffic of illegally harvested forest resources: recommendations for amendments to legislation", available at: http://www.enpi-fleg.org/site/assets/files/2118/report_storchous_improving_legal_liability_recommendations_to_legislation.pdf (Accessed 11 Jul 2019).
8. Obors'ka, A. E. Zhyla, A. S. Matejko, I. M. and Zhyla, T. B. (2017), Komunal'ni lisohospodars'ki pidpryemstva i mistevi hromady [Public forest enterprises and local communities], TsP Kompynt, Kyiv, Ukraine.
9. Sakal', O. V. (2012), Efektyvne upravlinnia zemliamy lisohospodars'koho pryznachennia [Effective management of forestry lands]. Derzhavna ustanova "Instytut ekonomiky pryrodokorystuvannia ta staloho rozvytku Natsional'noi akademii nauk Ukrainy", Kyiv, Ukraine.
10. Bonnal, J. (2019), "A History of Decentralization", FAO, available at: http://www.ciesin.org/decentralization/English/General/history_fao.html#Note1 (Accessed 11 Jul 2019).
11. OECD (2018), "Maintaining the Momentum of Decentralisation in Ukraine, OECD Multi-level Governance Studies", OECD Publishing, Paris, available at: https://read.oecd-ilibrary.org/urban-rural-and-regional-development/maintaining-the-momentum-of-decentralisation-in-ukraine_9789264301436-en#page69 (Accessed 11 Jul 2019).
12. Kaufmann, D. Kraay, A. and Mastruzzi, M. (2010), "The Worldwide Governance Indicators: A Summary of Methodology, Data and Analytical Issues", World Bank Policy Research Working Paper, vol. 5430, available at: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1682130 (Accessed 11 Jul 2019).
13. The World Bank Group (2019), "The Worldwide Governance Indicators (WGI)", available at: <http://info.worldbank.org/governance/wgi/#home> (Accessed 11 Jul 2019).
14. Transparency International's Global Corruption (2013), "The Global Corruption Barometer 2013 is the biggest ever survey tracking world-wide public opinion on corruption", available at: <https://www.transparency.org/gcb2013/repor> (Accessed 11 Jul 2019).
15. State Statistics Service of Ukraine (2016), "Main indicators of forest management (1990—2017)", available at: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2014/sg/lis/lis_u/lgd2016_u.htm (Accessed 11 Jul 2019).
16. The official site of Eurostat (2019), "Forests, forestry and logging", available at: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Forests,_forestry_and_logging#Forests_and_other_wooded_land (Accessed 11 Jul 2019).
17. The official site of Eurostat (2019), "Forestry. Data. Database", available at: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/forestry/data/database> (Accessed 11 Jul 2019).
18. State Agency of Forest Resources of Ukraine (2019), "Public report of the State Agency of Forest Resources of Ukraine for 2018", available at: https://drive.google.com/file/d/194P-skQpV9fI1BOdYBGSKix_u1yHlfhQ/view?usp=sharing (Accessed 11 Jul 2019).
19. State Forest Resources Agency of Ukraine (2012), Dovidnyk z lisovoho fondu Ukrainy za materialamy derzhavnoho obliku lisiv 2010 [Directory of Forest Fund of Ukraine on the basis of the state records of forests in 2010], Ukrain's'ke derzhavne proektne lisovoporядne vyrobnyche ob'iednannia, Irpin', Ukraine.
20. Shevchenko, O. V. and Openko, I. A. (2017), "Theoretical prerequisites for rational agricultural land use", Zbalansovane pryrodokorystuvannia, vol. 3, pp. 126—130.
21. Shevchenko, O. V. Openko, I. A. and Tsyvakh O. M. (2017), "Economic preconditions for alternating crops as a way to prevent degradation of the agro-landscape", Zemleustrij, kadastr i monitorynh zemel', vol. 2, pp. 58—65.
22. Tsyvakh, O. and Openko, I. (2017), "Main directions of urban land optimization in Kiev agglomeration", Baltic Surveying International Scientific Journal, vol. 6 (1), pp. 60—63.
23. Tsyvakh, O. M. and Openko, I. A. (2017), "Industrial territories as a spatial basis for optimizing the use of land in the city of Kiev", Zemleustrij, kadastr i monitorynh zemel', vol. 1, pp. 83—91.
24. Openko, I. A., Shevchenko, O. V. and Tsyvakh, O. M. (2016), "Analysis of scientific and methodical approaches to the monetary valuation of land with field-protective forest plantations", Zbalansovane pryrodokorystuvannia, vol. 4, pp. 137—142, available at: <http://natureus.org.ua/index.php/ua/component/phocadownload/category/5-zbalansovane-prirodokorystuvannia-2016-rik?download=17:zbalansovane-prirodokorystuvannia-4-2016> (Accessed 11 Jul 2019).
25. Openko, I. A. and Ievsiukov, T. O. (2014), "Improving accounting quantity and quality of land for shelter forest plantations in the cadastral registration system", Zbalansovane pryrodokorystuvannia, vol. 3, pp. 106—112.
26. Openko, I. A. and Ievsiukov, T. O. (2014), "Lands under field-protective forest plantations: current state, problems, solutions", Zbalansovane pryrodokorystuvannia, vol. 1, pp. 125—131, available at: <http://www.natureus.org.ua/index.php/ua/component/phocadownload/category/3-zbalansovane-prirodokorystuvannia-2014-rik?download=6:zbalansovane-prirodokorystuvannia-1-2014r> (Accessed 11 Jul 2019).
27. Openko, I. A. (2013), "A comparative analysis of the publication of land cadastral data in foreign countries and Ukraine", Zemleustrij, kadastr i monitorynh zemel', vol. 3, pp. 80—87.
28. Ievsiukov, T. and Openko, I. (2013), "An Inventory Database, Evaluation and Monitoring of Especially Valuable Lands at Regional Level in Ukraine", Elsevier, Procedia — Social and Behavioral Sciences, "GEOMED 2013" The 3rd International Geography Symposium June 10—13, Kemer, Antalya, Turkey, available at: <http://www.science-direct.com/science/article/pii/S1877042814016619> (Accessed 11 Jul 2019).

Стаття надійшла до редакції 11.07.2019 р.

С. В. Шульга,
к. е. н., доцент, доцент кафедри аудиту та підприємництва,
Національна академія статистики, обліку та аудиту, м. Київ
ORCID ID: 0000-0002-2396-2507

DOI: 10.32702/2306-6806.2019.7.63

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ КЛАСИФІКАЦІЇ АУДИТОРСЬКИХ ПОСЛУГ В УМОВАХ ЗАКОНОДАВЧИХ НОВАЦІЙ

S. Shulha,
PhD in Economics, Associate professor, Associate professor of the Department
of Audit and Entrepreneurship at National Academy of Statistics, Accounting and Audit

THEORETICAL ASPECTS OF CLASSIFICATION OF AUDIT SERVICES ARE IN THE CONDITIONS OF LEGISLATIVE INNOVATIONS

У статті акцентовано увагу на необхідності врахування впливу законодавчих змін у сфері аудиторської діяльності на визначення видів аудиторських послуг, які можуть надаватися суб'єктами аудиторської діяльності. Досліджено зміни у класифікації видів аудиторських послуг на законодавчому рівні, їх взаємозв'язок з видами аудиторських послуг, що визначено Міжнародними стандартами аудиту. Здійснено узагальнення позицій авторів у частині розробки класифікації аудиторських послуг, встановлено їх переваги та недоліки. За результатами проведеного теоретичного аналізу здійснено обґрунтування класифікаційних ознак і проведено розмежування видів аудиторських послуг. Використання запропонованої класифікації є важливим з позицій розробки шляхів подальшого удосконалення організаційно-методичного забезпечення надання різних видів аудиторських послуг, оцінки аудиторського ризику та розвитку ринку аудиту в цілому.

Improvement and change of the legal adjusting of accounting and compilation of the financial reporting, forming of new requirements, to opening of nonfinancial state information activity of enterprise, strengthening of requirements and establishment of limitations of grant of audit services. The changes of legislative base of process of grant of audit services should provide removal of mess and insufficient authentication of base concepts, and also establishment of basic notion in content descriptions of audit services.

The purpose of the article is deepening of theoretical principles of determination of essence and clarification of classification of audit services in the conditions of legislative changes.

Established list of types of audit services of certain at legislative level and in the International standards of audit witnessed partial correlation between the types of concomitant services and non-audit services. In the process of research the question of determination of essence and classification of public accountant services of the authors resulted in scientific articles is studied in the sphere of audit. Analysis of the noted scientific articles, identify gaps provided and contradictions in relation to establishment of economic maintenance and classification of audit services. The change of the legislative adjusting taking into account the requirements of European experience stipulated a requirement in development of system signs of classification of audit services with the detailed study of their kinds. With the purpose of forming of integral picture of difficult, multidimensional character of audit services as an economic category it is suggested to apply the improved classification of audit services.

The use of the offered classification of audit services, contributes to the systematization of available knowledge about economic maintenance of services which are given the subjects of audit activity, provides for elimination one-sidedness, insufficient plenitude and inconsistency of existent classifications. The clear differentiating of

types of audit services will assist development organizationally methodical principles of their grant, to the increase of professional jurisdiction of auditors considering a specific and multi-vector of realization of directions of audit activity.

Ключові слова: класифікація, аудиторські послуги, супутні послуги, неаудиторські послуги, обмеження, законодавче регулювання.

Key words: classification, audit services, related services, non-audit services, restrictions, legislative regulation.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Приведення законодавчого регулювання аудиторської діяльності у відповідність з європейськими стандартами та міжнародним досвідом, збільшення євроінтеграційних зв'язків, призводять до поступового розширення видів аудиторських послуг, які надаються суб'єктами аудиторської діяльності. Удосконалення та зміна правового регулювання ведення бухгалтерського обліку та складання фінансової звітності, формування нових вимог до розкриття нефінансової інформації про стан діяльності підприємства, посилення вимог та встановлення обмежень надання аудиторських послуг суб'єктами аудиторської діяльності, які мають право проводити обов'язковий аудит фінансової звітності підприємств, що становлять суспільний інтерес, зумовлюють розширення видів та обсягів наданих аудиторських послуг. Зміни законодавчого базису процесу надання аудиторських послуг, покликані забезпечити усунення плутанини та недостатньої ідентифікації базових понять, а також встановлення основних змістовних характеристик аудиторських послуг. Разом з тим, подальшого дослідження потребують питання класифікації аудиторських послуг в умовах законодавчих новацій, теоретично-наукове обґрунтування їх економічного змісту.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблемним питанням визначення сутності та формування класифікації аудиторських послуг, розробці організаційно-методичних положень здійснення аудиторської діяльності присвятили наукові праці такі вчені та дослідники: В.П. Бондар, Л.В. Гуцаленко, М.Д. Корінко, О.А. Петрик, Н.М. Проскуріна, Н.А. Салова, В.В. Рядська, Л.В. Чижевська та інші вітчизняні й зарубіжні науковці. Не применшуючи значення наукових напрацювань авторів, більш детального та глибокого дослідження вимагають теоретичні положення обґрунтування змісту та класифікації аудиторських послуг в умовах законодавчих змін.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є поглиблення теоретичних положень та удосконалення практичних рекомендацій з розробки класифікації аудиторських послуг в умовах законодавчих змін.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Одним із ключових документів, який визначає правові засади надання аудиторських послуг є Закон України "Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність" від 21 грудня 2017 року № 2258-VIII [9]. Відповідно до п. 1 закону під терміном "аудиторські послуги" слід розуміти аудит, огляд фінансової звітності, консолідованої фінансової звітності, виконання завдань з іншого надання впевненості та інші професійні послуги, що надаються відповідно до міжнародних стандартів аудиту" [9]. Відповідно до зазначеного нормативного документу суб'єкти аудиторської діяльності можуть надавати такі види аудиторських послуг (табл. 1).

Організаційно-методичні засади здійснення та перелік аудиторських послуг, що можуть надаватися суб'єктами аудиторської діяльності, представлені в Міжнародних стандартах аудиту. Міжнародні стандар-

ти аудиту (далі — МСА) викладені в контексті аудиту фінансової звітності. Відповідно в МСА врегульовані особливості надання таких аудиторських послуг:

- аудит та огляд історичної фінансової інформації;
- завдання з надання впевненості, інші ніж аудит та огляд історичної фінансової інформації;
- супутні послуги.

Уточнення переліку неаудиторських послуг на рівні Закону України "Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність" від 21 грудня 2017 року № 2258-VIII [9] й встановлення обмежень на одночасне надання підприємствам, що становлять суспільний інтерес, послуг з обов'язкового аудиту фінансової звітності та неаудиторських послуг, зумовлює необхідність встановлення їх взаємозв'язку з супутніми послугами, перелік та правила надання, яких врегульовані в Міжнародних стандартах супутніх послуг (далі — МСПП).

"У відповідності до МСА супутня послуга є завданням з виконання узгоджених процедур, оскільки в цьому разі аудитор перевіряє не фінансову звітність у цілому, а лише окремі її компоненти, і, відповідно, не надає впевненості користувачу в тому, що така фінансова звітність містить достовірну та справедливую інформацію про стан активів, зобов'язань, капіталу тощо" [3, с. 22].

Порядок надання суб'єктами аудиторської діяльності супутніх послуг врегульовано в МСПП 4400 "Завдання з виконання узгоджених процедур стосовно фінансової інформації", МСПП 4410 "Завдання з компіляції інформації". Відповідно до п. 3 МСПП 4400 "Завдання з виконання узгоджених процедур стосовно фінансової інформації" завдання з виконання узгоджених процедур може включати виконання аудитором певних процедур стосовно окремих статей фінансових даних (наприклад, дебіторської або кредиторської заборгованості, придбання у пов'язаних сторін і обсягів продажу та прибутку сегмента суб'єкта господарювання), фінансової звітності (як окремих форм, наприклад, балансу, так і повного пакета фінансової звітності)" [6, с. 472]. Однак у МСПП 4400 не деталізовано зміст погоджених процедур, що призводить до виникнення певної плутанини під час класифікації аудиторських послуг та їх віднесенні до супутніх послуг, неаудиторських послуг, завдань з надання впевненості.

На підставі аналізу змістовного наповнення МСПП 4400 "Завдання з виконання узгоджених процедур стосовно фінансової інформації" [6] можна зробити висновки, що перелік узгоджених процедур як одного із видів супутніх послуг також перетинається з переліком неаудиторських послуг наведених у п. п. 8 п. 4 ст. 6 (послуги, пов'язані із залученням фінансування, розподілом прибутку, розробкою інвестиційної стратегії, окрім послуг з надання впевненості щодо фінансової інформації, зокрема проведення процедур, необхідних для підготовки, обговорення та випуску листів-підтверджень у зв'язку з емісією цінних паперів юридичних осіб).

МСПП 4410 "Завдання з компіляції інформації" [6] врегулює порядок виконання завдання, в яких аудитор допомагає управлінському персоналу у підготовці та поданні історичної фінансової інформації відповідно до загальноприйнятих концептуальних основ фінансового звітування загального призначення. Компіляція інформації як вид супутніх послуг також певним чином корелює з видами неаудиторських послуг (зокрема з пп.

Таблиця 1. Види та характеристика аудиторських послуг, наведені в Законі України "Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність" від 21.12.2017 р. № 2258-VIII

Види аудиторських послуг	Характеристика та деталізація аудиторських послуг	Стаття та пункт закону
Аудит фінансової звітності	Аудиторська послуга з перевірки даних бухгалтерського обліку і показників фінансової звітності та/або консолідованої фінансової звітності юридичної особи або представництва іноземного суб'єкта господарювання, або іншого суб'єкта, який подає фінансову звітність та консолідовану фінансову звітність групи, з метою висловлення незалежної думки аудитора про її відповідність в усіх суттєвих аспектах вимогам національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку, міжнародних стандартів фінансової звітності або іншим вимогам	п. 1 ст. 1
Неаудиторські послуги	1. Складання податкової звітності, розрахунку обов'язкових зборів і платежів, представництва юридичних осіб у спорах із зазначених питань. 2. Консультування з питань управління, розробки і супроводження управлінських рішень. 3. Ведення бухгалтерського обліку і складання фінансової звітності. 4. Розробка та впровадження процедур внутрішнього контролю, управління ризиками, а також інформаційних технологій у фінансовій сфері. 5. Надання правової допомоги у формі: послуг юрисконсульта із забезпечення ведення господарської діяльності; ведення переговорів від імені юридичних осіб; представництва інтересів у суді. 6. Кадрове забезпечення юридичних осіб у сфері бухгалтерського обліку, оподаткування та фінансів, у тому числі послуги з надання персоналу, що приймає управлінські рішення та відповідає за складання фінансової звітності. 7. Послуги з оцінки. 8. Послуги, пов'язані із залученням фінансування, розподілом прибутку, розробкою інвестиційної стратегії, окрім послуг з надання впевненості щодо фінансової інформації, зокрема проведення процедур, необхідних для підготовки, обговорення та випуску листів-підтверджень у зв'язку з емісією цінних паперів юридичних осіб	п. 4 ст. 6

Джерело: [9].

1, 2, 3, 6 ст. 6 Закону України "Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність" від 21 грудня 2017 року № 2258-VIII).

Встановлений перелік видів аудиторських послуг визначених на законодавчому рівні та в МСА, засвідчує часткову кореляцію між видами супутніх послуг та неаудиторських послуг. Водночас до складу неаудиторських послуг належать такі види аудиторських послуг, які, на нашу думку, не можуть бути віднесені до супутніх послуг:

— розробка та впровадження процедур внутрішнього контролю, управління ризиками, а також інформаційних технологій у фінансовій сфері;

— надання правової допомоги у формі: послуг юрисконсульта із забезпечення ведення господарської діяльності; ведення переговорів від імені юридичних осіб; представництва інтересів у суді;

— послуги з оцінки.

Також звертаємо увагу, що в частині надання неаудиторських послуг на законодавчому рівні встановлено обмеження щодо одночасного надання підприємствам, що становлять суспільний інтерес, послуг з обов'язкового аудиту фінансової звітності та неаудиторських послуг. Зазначених обмежень щодо супутніх послуг нормами МСА не передбачено. Тому, дослідивши законодавчий базис регулювання правил надання аудиторських послуг, слід акцентувати увагу на необхідності подальшого нормативного удосконалення їх класифікації.

Питання визначення сутності та класифікації аудиторських послуг досліджені в наукових працях дослід-

ників в сфері аудиту. Аналіз зазначених наукових праць, дозволив виявити ряд недоліків та суперечностей щодо встановлення економічного змісту та класифікації аудиторських послуг. На думку Кожушко О.В., "аудиторські послуги — це діяльність аудиторських фірм та приватних аудиторів, яка здійснюється згідно з вимогами договору на його проведення за дорученням зацікавленої особи і передбачає застосування експертно-консультаційних дій, контрольно-ревізійну діагностику та прогнозування майбутнього стану підприємства в результаті проведення якої формується заключна думка щодо достовірності та правомірності інформації у фінансових звітах суб'єкта господарювання та видача аудиторського висновку" [5, с. 886].

Також автором наведено наступну узагальнюючу класифікацію аудиторських послуг:

— за змістом (послуги дії; послуги контролю; інформаційні послуги);

— за принципом сумісності (послуги не сумісні з проведенням у господарюючого суб'єкта обов'язкового аудиту; послуги сумісні з проведенням у господарюючого суб'єкта обов'язкового аудиту);

— за обов'язковістю проведення (обов'язковий аудит; ініціативний аудит) [5, с. 887].

Наведена Кожушко О.В. класифікація містить лише окремі ознаки класифікації аудиторських послуг, які слід прийняти до уваги при удосконаленні класифікації аудиторських послуг з урахуванням нової системи регулювання аудиторської діяльності.

Таблиця 2. Класифікація аудиторських послуг, представлена Касич А.О., Гноєва І.М.

№ з/п	Ознаки класифікації	Види аудиторських послуг
1	2	3
1	За законодавством	Завдання з надання впевненості. Супутні аудиторські послуги. Інші послуги, пов'язані з професійною діяльністю. Організаційне та методичне забезпечення аудиту
2	У залежності від історичних стадій розвитку	Підтверджуючий аудит. Системно-орієнтований аудит. Аудит, що базується на ризику
3	За об'єктами	Аудит фінансової звітності. Аудит на відповідність. Операційний аудит
4	За суб'єктами	Внутрішній аудит. Зовнішній аудит
5	За змістом	Послуги дії. Послуги контролю. Інформаційні послуги
6	У залежності від тривалості співпраці "замовник – аудитор"	Первинні послуги. Повторні послуги
7	За ініціативою здійснення	Обов'язкові послуги. Добровільні послуги

Джерело: [4, с. 96].

Майже тотожну класифікацію супутніх аудиторських послуг запропонувала Подолянчук О.А. [8, с. 44], розмежовуючи аудиторські послуги за критерієм змісту та сумісності з проведенням обов'язкового аудиту у суб'єкта господарювання.

На необхідності класифікації аудиторських послуг за ознакою сумісності наголошує Гаргола Ю.Г. [2, с. 46]. Автором за результатами критичного аналізу законодавчого регулювання видів послуг, що можуть надаватися суб'єктами аудиторської діяльності, здійснено розподіл аудиторських послуг на групи сумісні та несумісні з проведенням різних типів аудиторських перевірок (обов'язкового аудиту, ініціативного аудиту, інших послуг). Водночас запропонована класифікація Гарголою Ю.Г. потребує доопрацювання в частині обмежень, які встановлені наразі на законодавчому рівні.

Касич А.О., Гноєва І.М. [4, с. 96] на основі аналізу запропонованих різними авторами класифікацій аудиторських послуг запропонували свою (табл. 2).

Запропонована авторами класифікація аудиторських послуг наведена безсистемно у вигляді загального переліку видових груп послуг, які можуть надаватися суб'єктами аудиторської діяльності без належної характеристики їх змісту. Зазначені недоліки викликають дискусії з приводу доцільності її застосування.

Окремими авторами (Каменська Т.О., Лубенченко О.Е. [3, с. 22], Назарова К. [7, с. 282—283; Немченко В.В., Редько О.Ю. [1, с. 201—203]), класифікація аудиторських послуг розроблені на базі діючого до 2017 року законодавства та рішення АПУ від 22.12.2011 р. № 244/14. Так, науковці поділяють аудиторські послуги на наступні види: практичне виконання аудиторських перевірок (послуги в сфері аудиту); організаційне і методичне забезпечення аудиту; інші аудиторські послуги. Зазначена класифікація на сьогодні втратила свою актуальність у зв'язку зі скасуванням рішення АПУ від 22.12.2011 р. № 244/14 та приведенням чинного законодавства у відповідність до міжнародних вимог регулювання здійснення професійної діяльності в сфері аудиту.

Аудиторська палата України (далі — АПУ) як орган професійного самоврядування аудиторської діяльності надала роз'яснення у формі інформаційного листа щодо видів послуг, які можуть надаватися суб'єктами аудиторської діяльності.

"Виходячи із практики, аудиторські фірми надають замовникам аудиторських послуг різноманітні послуги,

як такі, що передбачені професійними стандартами (Міжнародними стандартами контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг), так і послуги, які не охоплюються цими стандартами, але потрібні замовникам та можуть бути надані, враховуючи кваліфікацію та досвід працівників суб'єктів аудиторської діяльності.

Серед таких послуг, зокрема, послуги із складання бухгалтерських та фінансових звітів; облік операцій; нарахування заробітної плати; консультації з питань організації бухгалтерського обліку; адміністративні послуги; послуги оцінки; послуги у сфері оподаткування — підготовка податкових декларацій, виконання обчислень і розрахунків податків, податкове планування та інші послуги податкового консультування, допомога у вирішенні податкових спорів; послуги внутрішнього аудиту; послуги інформаційних технологій та систем; юридичні послуги; послуги з підбору персоналу; розробка корпоративних стратегій та інші послуги у сфері корпоративних фінансів; проведенні тренінгів, навчальних курсів та програм тощо" [10].

АПУ також надає "перелік аудиторських послуг відповідно до Національного класифікатора України "Класифікація видів економічної діяльності ДК 009:2010" (далі — КВЕД), а саме:

— аудиторські послуги (код за КВЕД 69.20 "Діяльність у сфері бухгалтерського обліку й аудиту; консультування з питань оподаткування");

— послуги з бухгалтерського обліку, консультації з питань оподаткування (код за КВЕД 69.20 "Діяльність у сфері бухгалтерського обліку й аудиту; консультування з питань оподаткування");

— юридичні послуги (код за КВЕД 69.10 "Діяльність у сфері права");

— консультування з питань комерційної діяльності й керування (код за КВЕД 70.22 "Консультування з питань комерційної діяльності й керування");

— послуги з оцінювання нерухомого майна (код за КВЕД 68.31 "Агентства нерухомості") та діяльність з оцінювання, крім оцінювання нерухомого майна й об'єктів страхування (антикваріат, коштовності тощо) (код за КВЕД 74.90 "Інша професійна, наукова та технічна діяльність, н.в.і.у.");

— консультативні послуги із заповнення вакансій та пошуку персоналу (код за КВЕД 78.10 "Діяльність агентств працевлаштування");

— видавнича діяльність (код за КВЕД 58 "Видавнича діяльність");

Таблиця 3. Класифікація аудиторських послуг, що можуть надаватися суб'єктами аудиторської діяльності з урахуванням законодавчих новацій

№ з/п	Ознака класифікації	Вид аудиторських послуг
1	2	3
1	За нормативним регулюванням	1.1. Аудит та огляд історичної фінансової інформації 1.2. Завдання з надання впевненості, інші ніж аудит та огляд історичної фінансової інформації 1.3. Супутні послуги 1.4. Неаудиторські послуги
2	За економічним змістом	2.1. Відповідно до Національного класифікатора України «Класифікація видів економічної діяльності ДК 009:2010»
3	<i>За видами ризиків, що впливають на результати наданих послуг</i>	3.1. <i>Послуги з аудиту та огляду фінансової інформації, що потребують оцінки аудиторських ризиків</i> 3.2. <i>Інші аудиторські послуги, що потребують оцінки ідентифікованих ризиків</i>
4	<i>За наявністю законодавчих обмежень</i>	4.1. <i>Послуги, надання яких обмежується законодавством</i> 4.2. <i>Послуги, які надаються без обмежень за законодавством</i>
5	<i>За спорідненістю</i>	5.1. <i>Послуги з наявністю міжпредметних зв'язків</i> 5.2. <i>Відокремлені за економічним змістом послуги</i>
6	За видами споживачів послуг	6.1. Послуги, надані підприємствам, що становлять суспільний інтерес 6.2. Послуги, надані іншим суб'єктам господарювання 6.3. Послуги, надані установам ринку фінансових послуг
7	За сумісністю	7.1. Сумісні аудиторські послуги 7.2. Взаємовиключні аудиторські послуги

Примітка: виділені курсивом ознаки та види аудиторських послуг запропоновані автором.

— комп'ютерне програмування, консультування та пов'язана з ними діяльність (код за КВЕД 62 "Комп'ютерне програмування, консультування та пов'язана з ними діяльність");

— надання інших інформаційних послуг (код за КВЕД 63.99. "Надання інших інформаційних послуг, н.в.і.у.");

— консультаційні послуги з питань інвестування (код за КВЕД 66.19 "Інша допоміжна діяльність у сфері фінансових послуг, крім страхування та пенсійного забезпечення");

— надання в оренду й експлуатацію власного нерухомого майна (код за КВЕД 68.20 "Надання в оренду й експлуатацію власного нерухомого майна");

— адміністративна та допоміжна офісна діяльність (код за КВЕД 82.11 "Надання комбінованих офісних адміністративних послуг", 82.30 "Організування конгресів і торговельних виставок");

— інші види освіти (код за КВЕД 85.59 "Інші види освіти, н.в.і.у.") [10].

Перелік аудиторських послуг, які конкретизовані в інформаційному листі АПУ в цілому відповідає переліку неаудиторських послуг, які визначені на законодавчому рівні.

Резюмуючи вищевикладені підходи до класифікації аудиторських послуг, слід звернути увагу на недостатню повноту й неузгодженість представлених авторами ознак класифікацій та видів аудиторських послуг. Зміна законодавчого регулювання з урахуванням вимог європейського досвіду, обумовила потребу в розробці системних ознак класифікації аудиторських послуг з ґрунтовним вивченням їх видів.

З метою формування цілісного уявлення про складний, багатоаспектний характер аудиторських послуг як економічної категорії пропонуємо застосовувати наступну класифікацію аудиторських послуг (табл. 3).

Аудиторські послуги за нормативним регулюванням — це сукупність послуг, які можуть надавати суб'єкти аудиторської діяльності відповідно до Закону України "Про аудит фінансової звітності та аудиторську

діяльність" від 21 грудня 2017 року № 2258-VIII та МСА. Характеристика даних видів послуг представлена на початку статті.

Багатовекторність предметного спрямування професійної діяльності аудиторів зумовлює необхідність класифікації аудиторських послуг за економічним змістом. Використання зазначеної ознаки класифікації забезпечує чітке розуміння суб'єктами аудиторської діяльності переліку кодів КВЕД, у межах яких є правомірним здійснення аудиторської діяльності.

Виокремлення класифікаційної ознаки за видами ризику зумовлено розширенням сфер надання аудиторських послуг, а також необхідністю детального та ґрунтовного вивчення видів аудиторських ризиків, які виникають при наданні супутніх та неаудиторських послуг. Зокрема до складу послуг з аудиту фінансової звітності, що потребують оцінки аудиторських ризиків належатимуть аудиторські послуги з проведення аудиту та огляду історичної фінансової інформації. В цьому випадку слід здійснити оцінку таких ризиків, як властивий ризик, ризик контролю, ризик не виявлення. Якщо розглядати інші аудиторські послуги, що потребують оцінки ідентифікованих ризиків, то до їх складу слід включити супутні та неаудиторські послуги. Безпосередньо зазначені види послуг надаються в умовах впливу як аудиторських, так й інших ідентифікованих видів ризиків, які залежать від предмету завдання та результатів його виконання.

У разі укладення договору з надання послуг з обов'язкового аудиту, суб'єкти аудиторської діяльності повинні враховувати наявні законодавчі обмеження в частині одночасного надання такого виду аудиторських послуг та неаудиторських послуг. Водночас у разі надання послуг з ініціативного аудиту не аудиторські послуги можуть надаватися без урахування встановлених обмежень.

Законодавчі новації в частині визначення переліку та видів аудиторських послуг призвели до формування певної спорідненості (взаємозв'язку) між різними видами аудиторських послуг. Зокрема, якщо детально ви-

вчити перелік супутніх та неаудиторських послуг, можна чітко простежити наявність інтеграційних зв'язків між ними. Така ситуація пов'язана з тим, що перелік супутніх послуг перетинається (частково дублюється) з переліком неаудиторських послуг. До відокремлених за економічним змістом послуг слід віднести послуги з аудиту та огляду історичної фінансової інформації.

Класифікація аудиторських послуг за видами споживачів дозволяє систематизувати обсяги наданих аудиторських послуг підприємствам, що становлять суспільний інтерес; послуги, надані іншим суб'єктам господарювання; установам ринку фінансових послуг.

Питання сумісності надання аудиторських послуг полягає у правомірності надання тих чи інших послуг у випадку проведення різних типів аудиторських перевірок. Під сумісними аудиторськими послугами слід розуміти перелік аудиторських послуг, які можуть бути надані суб'єкту господарювання при проведенні обов'язкового або ініціативного аудиту. Наприклад, сумісними послугами у разі проведення обов'язкового аудиту можуть бути супутні послуги з питань фінансового аналізу, оцінки ефективності функціонування систем бухгалтерського обліку та контролю, надання консультацій з питань бухгалтерського обліку та господарської діяльності. Під час надання сумісних послуг також слід враховувати обмеження надання неаудиторських послуг під час проведення обов'язкового аудиту підприємствам, що становлять суспільний інтерес.

Взаємовиключними послугами можуть бути послуги, "які передбачають втручання до процесу складання облікової та звітної документації, ведення або відновлення бухгалтерського обліку, складання фінансових звітів, податкових декларацій" [2, с. 47].

Використання запропонованої класифікації аудиторських послуг, дозволяє систематизувати наявні знання про економічний зміст цього виду послуг, що надаються суб'єктами аудиторської діяльності, дозволяє усунути однобічність, недостатню повноту й неузгодженість існуючих класифікацій. Чітке розмежування видів аудиторських послуг сприятиме розвитку організаційно-методичних засад їх надання, підвищенню професійної компетенції аудиторів з урахуванням спеціфіки та багатобекторності реалізації напрямів здійснення аудиторської діяльності.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Широкий перелік аудиторських послуг, які надаються аудиторськими фірмами, зміни правового регулювання системи аудиту в країні, призвели до необхідності ґрунтовного вивчення та систематизації їх видів. Наявність дискусійних питань у частині виокремлення видів аудиторських послуг та їх співвідношення, розробки класифікаційних ознак дозволили запропонувати класифікацію аудиторських послуг, яка базується на поглибленому розумінні їх змістовної характеристики та врахуванні законодавчих новацій. В межах запропонованої класифікації аудиторських послуг було уточнено й запропоновано класифікаційні ознаки, що в подальшому дозволило уточнити окремі види послуг, що надаються в сфері аудиту. Перспективами подальших досліджень є вивчення видів та особливостей оцінки ризиків, які виникають у ході надання супутніх та неаудиторських послуг.

Література:

1. Аудит. (Основи державного, незалежного професійного та внутрішнього аудиту): підручник / За ред. проф. Немченко В.В., Редько О.Ю. — К.: Центр учбової літератури, 2012. — 540 с.
2. Гаргола Ю.В. Ринок аудиторських послуг та можливості його розвитку // Вісник ЖДТУ. — 2008. — № 2 (44). — С. 43—48.
3. Каменська Т.О., Лубенченко О.Е. Статистичний аналіз супутніх послуг аудиторських фірм України //

Науковий вісник Національної академії статистики, обліку та аудиту. — 2016. — № 1—2. — С.21—28.

4. Касич А.О., Гноєва І.М. Особливості розвитку аудиторських послуг в Україні та концептуальні підходи до їх класифікації // Вісник ЖДТУ. — 2010. — № 4 (54). — С. 94—98.

5. Кожушко О.В. Сутність та економічний зміст аудиторських послуг // Глобальні та національні проблеми економіки. — 2015. — Вип. 3. — С. 883—888.

6. Міжнародні стандарти контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг. Видання 2016—2017 рр. Частина II. К., Міжнародна федерація бухгалтерів, Аудиторська палата України. — 2018. — 532 с.

7. Назарова К. Аудиторсько-консалтингові послуги в інтегрованій системі внутрішнього та зовнішнього аудиту // Економічний аналіз. — 2013 рік. — Випуск 12. — Частина 2. — С. 282—285.

8. Подолянчук О.А. Аудит в зарубіжних країнах: монографія. — Вінниця: Вид-во ПП "Едельвейс і К". — 2011. — 97 с.

9. Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність: Закон України від 21 грудня 2017 р. № 2258-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2258-19#n261>

10. Щодо видів діяльності, які можуть здійснювати суб'єкти аудиторської діяльності: Інформаційний лист. Схвалено рішенням Ради АПУ від 21.02.2019 р. (протокол № 8). URL: <https://www.apu.com.ua/wp-content/uploads/2019/02/82.pdf>

References:

1. Nemchenko, V.V. and Redko, O. Yu. (2012), Audit. (Osnovy derzhavnoho, nezalezhnogo profesijnoho ta vnutrishn'oho audytu) [Audit. (Bases of state, independent professional and internal audit)], Tsentr uchbovoi literatury, Kyiv, Ukraine.
2. Harhola, Yu.V. (2008), "The market of audit services and possibility of his development", Visnyk ZhDTU, vol. 2 (44), pp. 43—48.
3. Kamenska, T.O. and Lubenchenko, O.E. (2016), "The statistical analysis of concomitant services of auditing firms of Ukraine", Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii statystyky, obliku ta audytu, vol. 1—2, pp. 21—28.
4. Kasych, A.O. and Hnoieva, I.M. (2010), "Features of development of audit services in Ukraine and conceptual approach of classification", VisnykZhDTU, vol. 4 (54), pp. 94—98.
5. Kozhushko, O.V. (2015), "Essencean deconomic main tenance of audit services", Hlobalni ta natsionalni problem ekonomiky, vol. 3, pp. 883—888.
6. International Federation Of Accountants (2018), Mizhnarodni standarty kontroliu iakosti, audytu, ohliadu, inshoho nadannia vpevnenosti ta suputnykh posluh. Vydannia 2016—2017 rr. Chastyna II [International standards of control of quality, audit, review, other grant of confidence and concomitant services". Edition 2016—2017 Part II.], International Federation Of Accountants, Kyiv, Ukraine.
7. Nazarova, K. (2013), "Accountant-consulting services are in the integrated system of internal and external audit", Ekonomichniy analiz, vol. 12, part 2, pp. 282—285.
8. Podolianchuk, O.A. (2011), Audit v zarubizhnykh krainakh: monohrafiia [Audit in foreign countries: monograph], Edel'veys i K, Vinnytsia, Ukraine.
9. The Verkhovna Rada of Ukraine (2017), The Law of Ukraine "Audit of Financial Statements and Audit Activities", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2258-19#n261> (Accessed 10 July 2019).
10. Audit chamber of Ukraine (2019), "Informative sheet "In relation to the types of activity, that the subjects of public accountant activity can carry out", available at: <https://www.apu.com.ua/wp-content/uploads/2019/02/82.pdf> (Accessed 10 July 2019).

Стаття надійшла до редакції 11.07.2019 р.

В. А. Петренко,

*к. е. н., доцент, завідувач кафедри економіки, управління та адміністрування,
Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького
ORCID ID: 0000-0002-8792-3769*

DOI: 10.32702/2306-6806.2019.7.69

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОСВІТНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В СФЕРІ ВИЩОЇ ОСВІТИ

V. Petrenko,

PhD in Economics, Associate Professor, Head of the Department of Economics, Management and Administration of the Melitopol Bohdan Khmelnytsky State Pedagogical University

STATE REGULATION OF EDUCATIONAL ACTIVITY IN THE FIELD OF HIGHER EDUCATION

Актуалізовано значення державного регулювання економіки України, розвитку сфери вищої освіти, як передумови забезпечення зайнятості населення. Проаналізовано нормативне поле щодо умов ліцензування освітньої діяльності та процедур проведення ліцензування та акредитації закладів вищої освіти, спеціальностей, освітніх програм. Узагальнено важелі впливу на складові діяльності та об'єкти контролю суб'єктів господарювання, що впроваджують діяльність, яка підлягає ліцензуванню. Визначено послідовність етапів отримання ліцензії закладом освіти. Вказано на зв'язок процесів ліцензування та акредитації на прикладах сфери вищої освіти. Проаналізовано практичні механізми ліцензування та акредитації закладів освіти, спеціальностей вищої освіти та освітніх програм у динаміці змін умов ліцензування та реформування галузі освіти в цілому. Запроваджено періодизацію часу із сталими умовами ліцензування складових сфери вищої освіти.

The significance of the state regulation of the Ukrainian economy, the development of the sphere of higher education as a prerequisite for ensuring employment of the population has been updated. The normative field concerning the conditions of licensing of educational activity and procedures of licensing and accreditation of institutions of higher education, specialties, educational programs is analyzed. The levers of influence on the components of activity and objects of control of the subjects of economic activity introducing activity which is subject to licensing are generalized. The sequence of stages of obtaining a license by the educational institution is determined. It is indicated on the connection of the processes of licensing and accreditation on examples of the sphere of higher education. The practical mechanisms of licensing and accreditation of educational institutions, specialties of higher education and educational programs in the dynamics of changes in licensing conditions and reform of the education sector as a whole are analyzed. The periodization of time with the stable licensing conditions of the constituent parts of higher education is introduced.

Ключові слова: державне регулювання економіки, умови ліцензування закладів освіти, спеціальностей, освітніх програм, ліцензія, акредитація.

Key words: state regulation of economy, licensing conditions of educational institutions, specialties, educational programs, license, accreditation.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Розвиток економіки країни, окремих галузей та суб'єктів господарювання визначено ціллю реформ, що тривають в Україні. Загальне спрямування на розвиток набуває формалізованих вимірів, які і стають безпосередньою метою реформ і слугують одночасно індикаторами досягнення результату через систему показників. Такими результатами широко вважаються загальна зайнятість працездатного населення, яка вимірюється рівнями зайнятості та безробіття. Рівень життя населення, який опосередковано визначається через розмір валового внутрішнього продукту, як правило на одного

мешканця чи одиницю території. До наступних вимірів економічного розвитку відносять купівельну спроможність, яка контролюється через розміри середньої заробітної плати, вартість споживчого кошика, вартості енергоносіїв та цілу систему макро- та мікроекономічних цілей та показників, що їх визначають.

Забезпечення зайнятості населення відбувається за рахунок створення нових робочих місць, пенсійних механізмів та через підготовку, відповідно потребам і перспективам розвитку країни, кваліфікованих кадрів, що вимагає розвитку системи освіти. Саме тому важливим завданням є дослідження стану розвитку системи освіти, визначення механізмів державного впливу на її розвиток.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, В ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗВ'ЯЗАННЯ ДАНОЇ ПРОБЛЕМИ І НА ЯКІ СПИРАЄТЬСЯ АВТОР, ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАЇШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ, КОТРИМ ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ ОЗНАЧЕНА СТАТТЯ

Розвиток системи освіти — це багатокомпонентний процес, який обумовлено історичними змінами розвитку країни в цілому, галузі освіти зокрема. В історичному минулому питання регулювання розвитку галузі освіти, механізми державного впливу, процедури ліцензування досліджувалися багатьма вченими. Зокрема актуальними факторами впливу на вектор розвитку галузі освіти за висновками Третяка Г.С. є залежність від політичної спрямованості [10, с. 6] керівників профільних галузі виконавчих органів влади.

Ліцензування в Україні визначено однією з функцій державного управління, тобто одним із найбільш загальних засобів впливу держави на учасників сфери вищої освіти [11]. Проте за слушними висновками Зубчик О.А. зміст такого впливу та його наслідків для об'єктів, у відношенні яких він здійснюється, належним чином не розкривається [6]. Белова Л.О., Потій О.В. особливу увагу приділяють онтологічним моделям предметної сфери механізмів ліцензування освітньої діяльності та акредитації освітньої програми [7].

На невідповідність процесів ліцензування принципам державного регулювання вказує Дерев'янко Б.В. [8]. Ліцензування виступає як засіб впливу держави на діяльність навчальних закладів аж до скорочення їх кількості. За основу дослідження обрано нормативну документацію щодо процесу ліцензування. Висновки будуються через пропозиції усунення окремих умов ліцензування і "наголошено на необхідності обов'язкового залишення інших ліцензійних умов" [8, с. 176].

Зверева Ю.Г. актуалізує необхідність дослідження саме "проблем адміністративної процедури у сфері ліцензування" [9, с. 118], проте зміст аналізу зведено до визначення понять "ліцензування" та "адміністративні процедури" за джерелами адміністративного права без дослідження практичних аспектів реалізації норм.

Таким чином, визначено, що питання державного регулювання розвитку закладів освіти досліджено головним чином на рівні теорії тлумачення окремих категорій, законодавчих норм і потребують тісного аналізу практичних аспектів застосування умов ліцензування закладів освіти, спеціальностей, освітніх програм у сучасному вимірі з урахуванням динаміки розвитку нормативного поля, формулювання нових цілей і завдань, що постають перед системою освіти.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є дослідження умов ліцензування системи освіти як на рівні теорії, так і показати практичні складові застосування постійно змінних нормативів щодо ліцензування та акредитації, що діють у галузі освіти, зокрема вищої.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Для створення умов, стимулювання розвитку всіх суб'єктів економічних відносин, дотримання балансу інтересів держава впроваджує законодавчу, виконавчу, судову діяльність, що в комплексі дій отримало назву державного регулювання економіки. Зміст державного регулювання економіки досягається системою організаційних, економічних, фінансових та управлінських засобів та інструментів. Одним з таких інструментів, що активно використовується для контролю діяльності закладів освіти є ліцензування та акредитація спеціальностей, рівнів, освітніх програм. Причому принцип пріоритетності захисту прав, законних інтересів, життя і здоров'я людини, навколишнього природного середовища, захисту обмежених ресурсів держави та забезпечення безпеки держави, передбачає, що ліцензування виду господарської діяльності застосовується лише до такого виду, провадження якого становить загрозу порушення прав, законних інтересів громадян, життю чи здоров'ю

людини, навколишньому природному середовищу та/або безпеці держави, і лише у разі недостатності інших засобів державного регулювання [1].

Аналіз законодавчого поля щодо нормування процесів ліцензування сфери вищої освіти в Україні показав, що діє два Закони України, які визначають зміст, загальні правила ліцензування освітньої діяльності. Це Закони України "Про ліцензування видів господарської діяльності" [1] та "Про вищу освіту" [2].

Закон "Про ліцензування видів господарської діяльності" [1] регулює суспільні відносини у сфері ліцензування видів господарської діяльності, визначає виключний перелік видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню, встановлює уніфікований порядок їх ліцензування, нагляд і контроль у сфері ліцензування, відповідальність за порушення законодавства у сфері ліцензування видів господарської діяльності. Аналіз принципів державної політики у сфері ліцензування показав, що вимоги ліцензійних умов мають бути однозначними, прозорими та виключати можливість їх суб'єктивного застосування органами ліцензування чи ліцензіатами (стаття 3) [1]. Особливості ліцензування освітньої діяльності визначаються спеціальними законами у сфері освіти, проте механізм їх дії і важелі впливу та контролю з боку органу ліцензування є типовими для всіх видів діяльності, що підлягають ліцензуванню і утворюють систему впливу на суб'єкта господарювання (рис. 1).

Відповідно до статті 24 Закону України "Про вищу освіту" освітня діяльність у сфері вищої освіти провадиться закладами вищої освіти, науковими установами (для підготовки фахівців ступеня доктора філософії) на підставі ліцензій, які видаються центральним органом виконавчої влади у сфері освіти і науки — Міністерством освіти і науки України у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України [2].

Визначено, що передаті отриманню ліцензії проведення ліцензійної експертизи Національним агентством із забезпечення якості вищої освіти. За результатами експертизи заклад освіти отримує експертний висновок, що надається до міністерства, яке ухвалює рішення про видачу ліцензії. Рішенням може бути відмова у наданні ліцензії з відповідними аргументами (див. рис. 2). Необхідно зазначити, що ліцензії видаються за кожною спеціальністю окремо.

Державну політику у сфері вищої освіти реалізує центральний орган виконавчої влади у сфері освіти і науки [2] — Міністерство освіти і науки України (МОНУ). Освітня діяльність закладів вищої освіти, що провадиться з метою забезпечення здобуття вищої, післядипломної освіти і задоволення інших освітніх потреб здобувачів вищої освіти та інших осіб реалізується на основі ліцензії, яку видає МОНУ. Ліцензуванням називається процедура визнання спроможності юридичної особи провадити освітню діяльність за певною спеціальністю на певному рівні вищої освіти відповідно до стандартів освітньої діяльності — до встановлених вимог.

Періодичну перевірку відповідності вимог надання освіти до фактичних можливостей навчального закладу називають акредитацією. Встановлено, що акредитації може підлягати як навчальний заклад так і спеціальність або освітня програма. Акредитація вищих навчальних закладів — це офіційне визнання їх права здійснювати свою діяльність на рівні державних вимог і стандартів освіти. За результатами акредитації вищому навчальному закладу надається право присвоювати випускникам кваліфікацію певного рівня і видавати диплом установленого державою зразка.

Таким чином, визначено, що необхідною умовою присвоєння кваліфікації та видачі диплома є проходження навчальним закладом, спеціальністю програмою процедури ліцензування, як передумови набору здобувачів та наступної акредитації, яка фактично є експертною дотримання закладом освіти ліцензійних умов протягом підготовки здобувачів. Причому між цими заходами проходить час, що максимально дорівнює часовому відрізьку виконання всіх складових підготовки здобувача освіти.

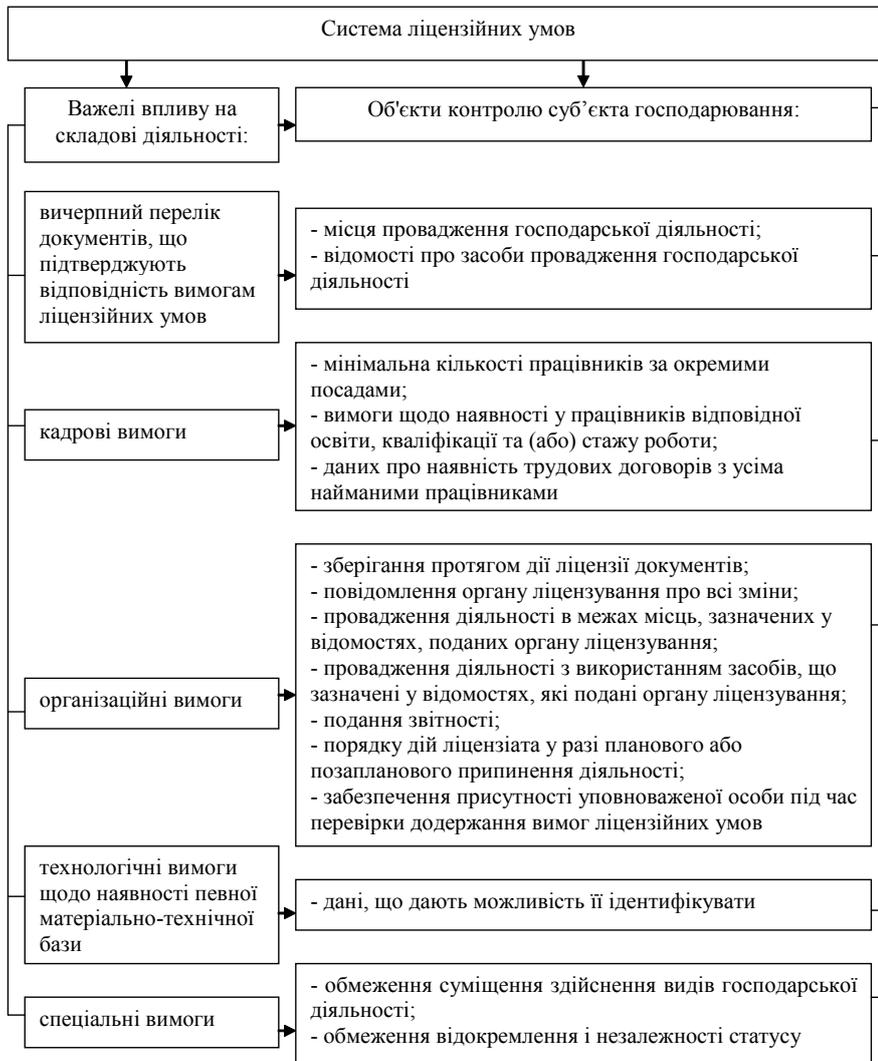

Рис. 1. Вимоги ліцензійних умов до суб'єкта господарювання

Джерело: складено автором.

Підготовка здобувачів освіти відбувається безперервно та паралельно з реформою системи освіти. Зміст реформи періодично спонукає до зміни у вимогах до складових забезпечення освітньої діяльності, окремі з яких за своїм змістом істотно впливають на можливість отримання ліцензії або проходження акредитації.

За сукупним впливом на умови ліцензування та акредитації виділено три періоди реформування системи освіти: перший до 2017 року, другий період з 2017 по 2018 роки, третій — з 2018 року. Отримана вперше ліцензія на провадження освітньої діяльності за певною спеціальністю в першому періоді вимагатиме від закладу освіти проходження акредитації в другому періоді або в третьому. Ліцензія, отримана на провадження освітньої діяльності протягом другого періоду, вимагатиме акредитації, очевидно, в третьому періоді. І ліцензія третього періоду потребуватиме акредитації вже після 2018 року.

Кожному з трьох визначених періодів характерні нові вимоги проходження ліцензування, а відповідно і акредитації. Причому, якщо аналізувати умови ліцензування, що почали діяти з 2017 та 2018 років [3], то вони, без прогнозу майбутніх змін, не містять процедурних труднощів. Ліцензіат подає необхідний перелік документів із самоаналізу у встановленому порядку, проходить перевірку відповідності змісту поданих документів і отримує ліцензію при виконанні вимог. І зовсім інший характер впливу отримала процедура акредитації, оскільки заклади освіти опинилися в стані,

коли почали миттєво діяти нові умови, що докорінним чином змінили вимоги, передусім щодо кадрового складу науково-педагогічних працівників, що забезпечують спеціальності, освітні програми.

Аналіз показав, що практично утворилася ситуація, за якою ліцензію заклад освіти отримувач за одним набором вимог, а проходить акредитацію, як передумову надання дипломів здобувачам освіти, — за іншими. Такий стан можна цілком класифікувати як такий, що суперечить логіці розвитку освіти в Україні, не послідовній політиці держави у сфері вищої освіти. Адже відсутнє сприяння сталому розвитку суспільства шляхом підготовки конкурентоспроможного людського капіталу та створення умов для освіти протягом життя; державній підтримці підготовки фахівців з вищою освітою для пріоритетних галузей економічної діяльності, напрямів фундаментальних і прикладних наукових досліджень, науково-педагогічної, мистецької та педагогічної діяльності; державній підтримці освітньої, наукової, науково-технічної, мистецької та інноваційної діяльності університетів, академій, інститутів, коледжів [2]. Подібного висновку доходить і Кашперський О., який одну з головних проблем у сфері ліцензування визначає небажанням суб'єктів ліцензування виконувати в повному обсязі передбачені законодавством положення. Органи виконавчої влади, здійснюючи ліцензійне провадження, перекручують ліцензійні умови, встановлюють власні вимоги або ж не виконують умов, визначених законом [5, с. 116].

На неможливість забезпечення рівності при отриманні ліцензії суб'єктами господарювання незалежно від організаційно-правової форми чи форми власності наголошував В. Бахрушин. Щодо університетів застосовується інструмент ліцензування для обмеження конкуренції. Дотримання норм очевидно стає неможливим, якщо орган ліцензу-

Рис. 2. Схема послідовності дії процедури видачі ліцензії на провадження освітньої діяльності

Джерело: складено автором.

вання, одночасно, виконує функції засновника більшої частини суб'єктів ліцензування [4].

Аналіз вимог щодо ліцензування освітньої діяльності та акредитації 2017 р. та 2018 р. [3], показав значне посилення вимог як до груп викладачів, що були задіяні (акредитація) або планують залучатися (ліцензування) в забезпеченні навчального процесу. Зокрема розширено та набув уточнення перелік видів і результатів професійної діяльності особи за спеціальністю, який застосовується до визнання кваліфікації, відповідної спеціальності. З'явилися часові обмеження щодо прийняття окремих критеріїв, зокрема публікацій у виданнях, що індексуються у міжнародних базах даних тощо.

Набули розвитку кількісні обмеження щодо кадрового складу, який прив'язано новими ліцензійними умовами до кількості здобувачів освіти за спеціальністю, освітньою програмою. Узагальнивши ці зміни, зроблено висновки про спонукання регулюючого органу сфери освіти збалансувати кількісне співвідношення науково-педагогічного складу, що працює за спеціальністю та здобувачів освіти за цією ж спеціальністю. Причому навчальним закладам потрібно або збільшувати чисельність викладацького складу із відповідністю зазначеним критеріям або зменшувати кількість здобувачів освіти. Швидко змінити жоден компонент кількісно або якісно практично не можливо. В межах одного населеного пункту залучити до роботи в навчальних закладах на основні місця роботи одночасно співробітників немає звідки. Іти шляхом скорочення студентського контингенту через відмову від прийому до навчального закладу — поставити під загрозу існування закладу освіти в цілому як через скорочення контрактного набору, що виступає джерелом фінансування закладу освіти, так і через низьку загальну кількість студентського контингенту в закладі освіти.

Окремо необхідно виділити обмеження стосовно врахування науково-педагогічного працівника до забезпечення кадрових вимог за різними спеціальностями. Такі зміни вмістилися у появі нових інституціональних одиниць та вимог до них. Ними є "групи забезпечення" освітніх програм в межах спеціальності, "проектні групи", "керівник проектної групи" тощо.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

Узагальнивши умови ліцензування та акредитації освітньої діяльності в динаміці їх змін необхідно відзначити загальне посилення вимог до складових забезпечення такої діяльності. Найбільш впливові зміни стосувалися комплексу вимог до кадрового складу навчальних закладів. Враховуючи плінність подій державного регулювання та контролю — ліцензування та акредитації реформи в окремих випадках унеможливають планомірність розвитку закладу освіти і присвоєння кваліфікації здобувачам. Такий стан суперечить Законом, що регламентують умови державного регулювання видів господарської діяльності, зокрема ліцензування закладів вищої освіти.

Аналіз практичних механізмів розвитку умов ліцензування в контексті реформування галузі освіти показав, що не тривалий час не впроваджувало діяльність Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти, тому потребує подальшого дослідження розвитку умов ліцензування при сформованості і дієвості всіх регулюючих та контролюючих інституцій в Україні.

Література:

1. Закон України Про ліцензування видів господарської діяльності: за станом на 01.07.2019 [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-19>
2. Закон України Про освіту: за станом на 20.12.2018 [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
3. Ліцензійні умови впровадження освітньої діяльності: станом на 10 травня 2018 року [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1187-2015-п>

4. Бахрушин В. Ліцензування освітньої діяльності — куди рухаємось? [Електронний ресурс] / Освітня політика. — Режим доступу: <http://education-ua.org/ua/articles/465-litsenzuvannya-osvitnoji-diyalnosti-kudirukhaemosya>

5. Кашперський О. Поняття та юридичний зміст ліцензування в Україні / О. Кашперський / Вісник Академії управління МВС. — 2009. — № 3. — С. 114—123.

6. Зубчик О.А. Ліцензування як форма контролю та інструмент державного управління в сфері вищої освіти / О.А. Зубчик // Менеджер. — 2016. — № 1. — С. 71—79.

7. Белова Л.О. Онтологічні виміри якості вищої освіти в контексті механізмів ліцензування освітньої діяльності та акредитації освітніх програм / Л.О. Белова, О.В. Потій // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. — 2015. — № 1. — С. 30—36.

8. Деревянко Б.В. Ліцензування як засіб регулюючого впливу держави на діяльність навчальних закладів / Б.В. Деревянко // Форум права. — 2011. — № 4. — С. 167—178.

9. Зверєва Ю.Г. Актуальні питання щодо вирішення проблем адміністративної процедури у сфері ліцензування суб'єктів господарювання / Ю.Г. Зверєва // Журнал східноєвропейського права. — 2014. — № 2. — С. 118—122.

10. Третяк Г.С. Державне регулювання економіки та економічна політика [Текст]: навч. посіб. / Г.С. Третяк, К.М. Бліщук. — Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2011. — 128 с.

11. Чечель О. Принципи та механізми державного регулювання економіки [Електронний ресурс] / О. Чечель // Науковий вісник. — 2014. — Вип. 13. — Режим доступу: http://www.lvivacademy.com/vidavnitstvo_1/visnik13/fail/Chechel.pdf

References:

1. The Verkhovna Rada of Ukraine (2015), The Law of Ukraine "On licensing of types of economic activity", available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-19> (Accessed 01 July 2019).
2. The Verkhovna Rada of Ukraine (2017), The Law of Ukraine "About education", available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (Accessed 20 December 2018).
3. Cabinet of Ministers of Ukraine (2015), "Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "Licensing conditions for the implementation of educational activities"", available at: <http://zakon.rada.gov.ua> (Accessed 10 May 2018).
4. Osvitnia polityka (2015), Bakhrushyn V. "Licensing educational activities — where do we move?", available at: <http://education-ua.org/ua/articles/465-litsenzuvannya-osvitnoji-diyalnosti-kudirukhaemosya>, (Accessed 15 July 2019).
5. Kashpers'kyj, O. (2009), "The concept and legal content of licensing in Ukraine", Visnyk Akademii upravlinnia MVS, vol. 3, pp. 114—123.
6. Zubchik, O. A. (2016), "Licensing as a form of control and a tool for public administration in the field of higher education", Menedzher, vol. 1, pp. 71—79.
7. Bielova, L. O. and Potij, O. V. (2015), "Ontological dimensions of the quality of higher education in the context of licensing educational activities and accreditation of educational programs", Visnyk Natsional'noi akademii derzhavnoho upravlinnia pry Prezydentovi Ukrainy, vol. 1, pp. 30—36.
8. Derevianko, B. V. (2011), "Licensing as a means of regulating government influence on the activity of educational institutions", Forum prava, vol. 4, pp. 167—178.
9. Zvierieva, Yu. H. (2014), "Topical issues concerning solving administrative procedure problems in the field of licensing of business entities", Zhurnal skhidnoevropejs'koho prava, vol. 2, pp. 118—122.
10. Tretiak, H. S. (2011), Derzhavne rehuliuвання ekonomiky ta ekonomichna polityka: navch. posib. [State regulation of the economy and economic policy: a manual], LRIDU NADU, L'viv, Ukraine.
11. Chechel, O. (2014), "Principles and mechanisms of state regulation of the economy", Naukovyj visnyk, no. 13, available at: http://www.lvivacademy.com/vidavnitstvo_1/visnik13/fail/Chechel.pdf (Accessed 15 July 2019).

Стаття надійшла до редакції 15.07.2019 р.

УДК 336.2

А. П. Софієнко,
аспірант кафедри фінансів, Економічний факультет,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
ORCID ID: 0000-0003-0359-1363

DOI: 10.32702/2306-6806.2019.7.73

ОСОБЛИВОСТІ МЕХАНІЗМУ УПРАВЛІННЯ ТА ОБСЛУГОВУВАННЯ ЗОВНІШНЬОГО ДЕРЖАВНОГО БОРГУ УКРАЇНИ

A. Sofienko,
postgraduate student, Department of Finance, Economic Faculty of Taras Shevchenko National University of Kyiv

FEATURES OF THE MANAGEMENT AND MAINTENANCE MECHANISM
EXTERNAL PUBLIC DEBT OF UKRAINE

На основі вивчення теоретичних досліджень у сфері державного боргу та управління зовнішніми державними запозиченнями, а також на основі аналізу періоду з 2008 по 2018 роки, описано виявлені проблеми управління зовнішнім державним боргом. У статті підкреслюється процес формування та використання зовнішніх державних запозичень під тиском певних ризиків та факторів (зовнішніх та внутрішніх). Запропоновано до використання відповідний механізм управління та обслуговування зовнішнього державного боргу для вирішення цих проблем. Крім того, було описано структуру такого механізму, яка включає: політику, стратегію, мету, завдання, об'єкти, суб'єкти та сукупність методів управління та обслуговування зовнішнього державного боргу. Окремо, в дослідженні надано детальну інформацію про складові запропонованого механізму для України, а також запропоновано шляхи їх вдосконалення з урахуванням національних економічних та соціальних систем у посткризовому розвитку.

Based on the study of theoretical studies in the field of public debt and management of external public borrowings, as well as on the analysis of the period from 2008 to 2018, the article describes the problems of managing external public debt, including the sharp increase in external public debt, especially in 2014—2016 years; the critical predominance of external borrowings in the structure of the country's public debt, which has a negative impact on the country's economic security; not effective use of external government borrowing; low efficiency and effectiveness of external state borrowing on solving socio-economic problems of the state and stimulating the development of the national economic system.

In the study, based on the retrospective analysis of the state debt and external state borrowing of Ukraine, as well as the localization of the management of the attraction and servicing of international loans by the country in the period of two successive economic crises and post-crisis development, a mechanism for managing and servicing external public debt has been formed.

Within the framework of the developed mechanism, using foreign practice of management of general and external state borrowings, the relevant components of it are disclosed and characterized as: strategy, purpose, tasks, objects, subjects, complex of management methods. Separately, the study provided detailed information on the components of the proposed mechanism for Ukraine. At the same time, it should be noted that the developed mechanism is adapted precisely to the conditions of the transformational development of national economic and social systems.

The paper emphasizes the definition and characterization of prerequisites, risks and factors of influence (external, internal), which is the basis of the developed mechanism for managing and servicing the national external public debt of Ukraine.

In further research it is necessary to focus on the detailed characterization of the proposed components of the mechanism of management and servicing of the national external public debt taking into account the current conditions of the Ukrainian economy.

Ключові слова: зовнішній державний борг, зовнішні запозичення, механізм управління та обслуговування, проблеми управління, фізики, ВВП.

Key words: external state debt, external borrowing, management and service mechanism, management problems, risks, GDP.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Сучасна економічна політика країн світу нерозривно пов'язана з державними запозиченнями, а отже, і формуванням, обслуговуванням та управлінням дер-

жавним боргом. Водночас, враховуючи важливість управління всіма складовими державних запозичень, на особливу увагу заслуговують запозичення на зовнішніх ринках позикових капіталів. Від ефективності та резуль-

Таблиця 1. Динаміка ВВП та загального, зовнішнього, внутрішнього державного боргу України за 2008–2018 роки

Показник	2008 рік	2009 рік	2010 рік	2011 рік	2012 рік	2013 рік	2014 рік	2015 рік	2016 рік	2017 рік	2018 рік
ВВП, млрд грн	948	913	1082	1316	1408	1454	1566	1979	2383	2982	3558
Загальний державний борг (прямий та гарантований), млрд грн	130	316	432	473	515	584	1100	1572	1929	2141	2168
Зовнішній державний борг, млрд грн	86	211	276	299	309	300	611	1042	1240	1374	1397
Внутрішній державний борг, млрд грн	44	105	155	173	206	284	488	529	689	766	771

Джерело: [16; 17].

тативності управління зовнішнім державним боргом залежить економічний та соціальний розвиток країни, її стійкість у період економічних криз (світових, міжнародних, національних), посткризова швидкість відновлення національної економічної системи, рівень втрат бізнесу та домашніх господарств країни від кризових проявів у економіці.

Відзначаємо важливість дослідження проблематики управління зовнішнім державним боргом в Україні в сучасних умовах зростання боргового навантаження на країну та проблем з його обслуговуванням. Підтримуємо точку зору Г.О. Сизранцева, який відмітив, що управління державним боргом взагалі та зовнішніми державними запозиченнями зокрема сьогодні зміщується з площини середніх за розміром фінансових проблем до ключових соціально-політичних проблем і безпосередньо торкається національної та економічної безпеки України [1, с. 56].

За таких умов ключового характеру набуває дослідження проблематики формування, обслуговування та управління зовнішнім державним боргом країни з акцентом на розробку та впровадження відповідних механізмів менеджменту міжнародних запозичень України.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідження наукових напрацювань щодо висвітлення та вирішення проблематики управління зовнішнім державним боргом дозволяє виділити ряд ключових напрямків їх проведення:

- характеристика проблем та шляхів їх вирішення щодо управління державним боргом з виділенням зовнішнього державного боргу як окремої складової державних запозичень. До робіт у цьому науковому напрямі відносимо праці: О.І. Барановського [2], Р.Дж. Барро та Х. Сала-и-Мартина [3], О.Й. Вівчара [4], Г.О. Дорошенко [5], Дж. Стігліца [6] та інших науковців;

- висвітлення проблематики управління зовнішніми державними запозиченнями та розробка напрямів їх локалізації і усунення на основі закордонного досвіду. До наукових розвідок у цьому контексті відносимо роботи: Т.Г. Бондарука [7], Н.М. Печенюк [8], Н.Б. Ярошевич та А.В. Мазур [9] та інших вчених;

- розкриття проблем управління та обслуговування зовнішнього державного боргу України. Відзначаємо наукові роботи: Н.В. Вишневської та М.В. Кучерук [10], О.В. Поліщука та В.В. Цимбал [11], О. Скрипки [12] та інших дослідників.

Оцінка наукових напрацювань з проблематики управління та обслуговування зовнішнього державного боргу дозволяє відмітити ґрунтовність проведених досліджень, а також необхідність їх поглиблення у контексті деталізації проблем такого управління та розробки відповідного механізму її вирішення.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є розробка механізму управління та обслуговування зовнішнього державного боргу України на основі аналізу статистичних даних, локалізації

проблем такого управління і використання закордонного досвіду їх вирішення.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

У сучасних умовах розвитку світової та міжнародної економічних систем державний борг та зовнішній державний борг є звичайним економічним явищем у країнах світу. Як економічно розвинуті держави, так і країни, що розвивають власні економічні системи, до яких відносимо і Україну, активно використовують запозичення на зовнішніх та внутрішніх ринках позичкового капіталу з метою фінансування різнонаправлених державних потреб і виконання відповідних функцій державними владними інститутами.

Можемо відмітити високі значення розміру державного боргу у економічно розвинутих країнах світу. Так, згідно з даними компанії McKinsey у 2016 році такі країни: США, Японія, Іспанія, Франція, Данія, Канада, Китай мали сумарний борг держави, який перевищував 250% ВВП цих країн [13]. Водночас у 2017 році державний борг США досягнув майже 20 трлн дол. США та склав 107,1 % ВВП країни і 31,8 % світового державного боргу [14]. Відзначаємо високі значення державного боргу станом на 2018 рік у таких країнах Євросоюзу, як Франція — 98,4 % ВВП, Італія — 132,2 % ВВП, Іспанія — 97,1 % ВВП, Португалія — 121,5 % ВВП [15].

Україна також активно збільшувала державні запозичення, особливо у період з 2014 року (табл. 1).

Відзначаємо, що на фоні зростання валового внутрішнього продукту країни за 2008 — 2018 роки на 2610650 млн грн або на 375,36 %, загальний державний борг збільшився на 2037937 млн грн або на 1659,36 %. Водночас, якщо за 2008—2013 роки загальний державний борг України збільшився на 453424 млн грн або на 446,95 %, то за 2013—2016 роки (всього за три роки) він зріс на 1345645 млн грн або 330,37 %. Наведена ситуація свідчить про проблеми з управління державними запозиченнями в період економічної кризи 2013—2015 років та подальшого посткризового розвитку економіки країни.

Аналіз динаміки зовнішнього державного боргу України показав, що за 2008—2018 роки він збільшився на 1311195 млн грн або на 1624,23 %, забезпечивши 64,34% загального зростання державного боргу країни за період дослідження. Водночас, як внутрішній державний борг України за 2008—2018 роки зріс на 726742 млн грн або 1727,02 %, забезпечивши 35,66 % загального зростання державного боргу країни за період дослідження. На особливу увагу заслуговує зростання внутрішнього та зовнішнього державного боргу у період з 2008 до 2013 років, та з 2013 до 2018 років, якщо у перший проміжок часу внутрішній державний борг зростає швидше ніж зовнішній (636,02 % проти 348,77 %), то у другий часовий проміжок проведення аналізу ситуація змінилась і тепер зовнішній державний борг зростає швидшими темпами ніж внутрішній (465,70 % проти 271,54 %). Наведена ситуація свідчить, що в умовах економічної кризи 2013—2015 року Україна звернулась до зовнішніх запозичень, активно нарощуючи державний

Таблиця 2. Динаміка частки загального, зовнішнього, внутрішнього державного боргу у ВВП України за 2008—2018 роки

Показник	2008 рік	2009 рік	2010 рік	2011 рік	2012 рік	2013 рік	2014 рік	2015 рік	2016 рік	2017 рік	2018 рік
Загальний державний борг (прямий та гарантований), %	13,8	24,9	30,0	27,5	33,7	37,0	63,7	70,3	76,0	71,8	60,9
Зовнішній державний борг, %	9,1	23,2	25,6	22,7	21,9	20,6	39,0	52,7	52,0	46,1	39,2
Внутрішній державний борг, %	4,7	11,5	14,4	13,2	14,7	19,5	31,2	26,7	28,9	25,7	21,7

Джерело: розраховано на основі [16; 17].

Таблиця 3. Динаміка частки державного боргу у ВВП України, ЄС та окремих країн-членів ЄС за 2008 — 2018 роки

Показник	2008 рік	2009 рік	2010 рік	2011 рік	2012 рік	2013 рік	2014 рік	2015 рік	2016 рік	2017 рік	2018 рік
Україна, %	13,8	24,9	30,0	27,5	33,7	37,0	63,7	70,3	76,0	71,8	60,9
ЄС – 28, %	60,7	72,8	78,4	81,1	83,8	85,7	86,7	84,9	83,5	81,7	80,0
ЄС – 19, %	68,6	78,4	83,9	86,1	89,5	91,4	92,0	90,3	89,2	87,1	85,1
Швеція, %	37,5	41	38,3	37,5	37,8	40,4	45,2	43,9	41,6	40,8	38,8
Німеччина, %	65,1	72,6	81	78,7	79,9	77,5	74,9	71,2	68,3	64,5	60,9
Чехія, %	28,3	33,6	37,4	39,8	44,5	44,9	42,2	40,0	36,8	34,7	32,7
Хорватія, %	39,0	48,3	57,3	63,9	69,5	80,4	84,0	83,7	80,5	77,8	74,6
Італія, %	102,4	112,5	115,4	116,5	123,4	129	131,8	132,1	132,6	131,4	132,2
Португалія, %	71,7	83,6	96,2	111,4	126,2	129	130,6	129	130,4	124,8	121,5
Греція, %	109,4	126,7	146,2	172,1	159,6	177,4	179,7	177,4	179,0	176,2	181,1

Джерело: [15—17].

борг також за рахунок девальвації національної валюти. Відзначаємо, що політика державних запозичень призвела до зростання частки загального, зовнішнього та внутрішнього державного боргу у ВВП України у період 2013—2016 років, з поступовим зменшенням такого співвідношення починаючи з 2017 року (табл. 2).

Аналіз динаміки частки загального державного боргу у ВВП України за період дослідження показав її зростання на 47,4 %. Водночас, якщо у 2008—2013 роках наведена динаміка мала різнонаправлені тенденції не перевищуючи граничного обсягу державного боргу, який вказаний у Бюджетному кодексі країни, тобто не більше 60% фактичного річного валового внутрішнього продукту держави [18], то у 2014 — 2016 роках спостерігалось різке збільшення частки загального державного боргу у ВВП України до 76 % у 2016 році, що значно перевищувало прийняті нормативи у Бюджетному кодексі країни. Відзначаємо, що весь період дослідження частка зовнішнього державного боргу у ВВП України була значно більше частки внутрішнього державного боргу, що свідчить про акцент у державних запозиченнях на зовнішні ринки позикового капіталу та необхідність підвищення ефективності управління таким видом боргових зобов'язань країни.

Враховуючи євроінтеграційні зусилля України важливим є порівняти частку державного боргу у ВВП України та Європейського Союзу і окремих країн-членів ЄС (табл. 3).

Оцінюючи динаміку частки державного боргу у ВВП України, ЄС та окремих країн-членів ЄС за період дослідження можемо відмітити, що у 2008—2013 роках Україна за часткою державного боргу у валовому внутрішньому продукті країни була на рівні країн-членів Євросоюзу, що мають одне з найменших боргових навантажень (Швеція, Чехія та ін.) та мала значно менше боргове навантаження ніж у середньому по ЄС-28 та ЄС-19. Натомість зростання державного боргу, у першу чергу за рахунок зовнішніх запозичень у 2014—2016 роках призвело до її наближення до країн — членів Європейського Союзу, які мають значно більше боргове навантаження (Хорватія, Німеччина та ін.) та досягнення середніх значень державних боргів по ЄС-28 та ЄС-19.

Відзначаємо, що Україна, починаючи з 2014 року не відповідає нормам Маастрихтського договору, що регламентує розмір державного боргу країн-членів ЄС, тобто не більше 60% річного валового внутрішнього продукту держави [19].

Наведений аналіз свідчить про значні проблеми України щодо управління власним державним боргом, зокрема зовнішнім державним боргом, особливо в умовах економічної кризи та посткризового розвитку національної економіки 2013 — 2016 років. Країна потребує розробки та впровадження ефективного і результативного механізму управління та обслуговування зовнішнього державного боргу, який буде направлений на усунення проблем та спиратися на закордонний досвід такого управління.

Враховуючи проведений аналіз та напрацювання Г.О. Дорошенко [5, с. 40—43], Г.О. Сизранцева [1, с. 58—60] можливо виділити ключові проблеми управління та обслуговування зовнішнього державного боргу в Україні. До таких проблем відносимо: різке зростання зовнішнього державного боргу, особливо у 2014—2016 роках, як за абсолютними розмірами, так і по відношенню до ВВП країни; критичне переважання зовнішніх запозичень у структурі державного боргу країни, що несе у собі додаткові ризики та має негативний вплив на економічну безпеку країни; неефективне використання зовнішніх державних запозичень (підтримка стабільності грошово-кредитної системи, наповнення державного бюджету, купівля енергоносіїв (газ, нафта)); низька ефективність та результативність зовнішніх запозичень щодо вирішення соціально-економічних проблем держави і стимулювання розвитку національної економічної системи.

Наведене вимагає формування та використання в Україні механізму управління і обслуговування зовнішнього державного боргу країни (рис. 1).

Формування механізму управління та обслуговування зовнішніми державними запозиченнями спирається на відповідні передумови, до яких слід віднести: переважання моделі формування державних фінансів на основі "дефіциту" фінансових ресурсів у країнах світу; значні потреби у грошових коштах для фінансування

виконання державними інститутами власних функцій в умовах посткризового розвитку соціально-економічної системи України; необхідність збільшення державних інвестицій у розвиток економіки та соціальної сфери в країні; особливості здійснення грошово-кредитної політики держави та формування міжнародних валютних резервів НБУ.

Механізм управління та обслуговування зовнішнього державного боргу України повинен спиратись на відповідну національну політику. Дослідивши наукове дослідження [9] можемо виділити три напрями її формування в країні: акцент на зовнішні запозичення; акцент на внутрішні запозичення; комплексна політика з формуванням відповідного паритету зовнішніх та внутрішніх запозичень в залежності від кон'юнктури ринків позикових капіталів (національний, міжнародні) і стратегічних цілей розвитку країни. Дослідження динаміки частки загального, зовнішнього, внутрішнього державного боргу у ВВП України за 2008—2018 роки (табл. 2) показало наявність у країні весь період дослідження політики з акцентом на зовнішні запозичення, у той час як ключовою повинна бути комплексна політика управління та обслуговування зовнішнього державного боргу.

Стосовно стратегій управління та обслуговування зовнішнього державного боргу, можемо виділити три їх види:

1. Фіскально орієнтована стратегія, де ключовим елементом є зменшення вартості обслуговування зовнішніх запозичень. У межах такої стратегії державні інститути досить мало уваги звертають на управління структурою зовнішніх запозичень за кредиторами та строками запозичень, а також мають проблеми з оцінкою ризиків таких запозичень, у першу чергу для національної економіки, соціальної сфери та безпеки. Можемо назвати таку стратегію економією державних витрат у разі залучення та обслуговування зовнішніх запозичень.

2. Нейтральна стратегія, де ключовим елементом є обслуговування за строками зовнішніх запозичень з акцентом на реструктуризацію заборгованості. В межах цієї стратегії державні інститути майже не звертають уваги на вартість запозичень, структуру та строки отримання кредитів. Можемо назвати таку стратегію стратегією виживання.

3. Антициклічна стратегія, де ключовим елементом є забезпечення зменшення негативного впливу кризових проявів у світовій та національних економіках на функціонування держави, муніципальних органів влади, бізнес-одиноць та домашніх господарств країни, а також максимально швидке посткризове відновлення національної економічної та соціальної сфери. В межах цієї стратегії головним є досягнення стратегічних цілей розвитку держави при значній увазі управлінню зовнішніми запозиченнями за кредиторами, строками та вартістю. Можемо назвати таку стратегію стратегією антициклічного розвитку [1, с. 57—59].

Ретроспективний аналіз управління та обслуговування зовнішнього державного боргу в Україні і оцінка розробок О.Л. Шелест [20] та В.Л. Терещенко [21] дозволяє стверджувати, що в країні використовують нейтральну стратегію менеджменту зовнішніх державних

Рис. 1. Механізм управління та обслуговування зовнішнього державного боргу України

Джерело: розроблено автором.

запозичень. Натомість, враховуючи посткризове відновлення економіки України та необхідність підвищення ефективності і результативності державних запозичень на зовнішніх ринках, вважаємо доречним для країни використання антициклічної стратегії.

Стосовно мети управління та обслуговування зовнішнього державного боргу в Україні, то враховуючи проведений вище аналіз, можемо зазначити, що її можна сформулювати так: "Вирішення тактичних завдань грошово-кредитної політики держави та наповнення державного бюджету і міжнародних валютних резервів НБУ". Відзначаємо недоречність наведеної мети у сучасних умовах трансформації національної економічної системи, що потребує її формулювання заново на основі дослідження досвіду економічно розвинутих країн (табл. 4).

Враховуючи наведене у таблиці 4, вважаємо, що метою управління та обслуговування зовнішнього державного боргу в Україні у сучасних умовах її посткризового розвитку повинно бути: "Підвищення швидкості відновлення національних економічної та соціальних систем на основі зовнішніх державних запозичень при досягненні мінімізації їх вартості та оптимізації управління ризиками".

Для виконання наведеної мети необхідно змінити перелік завдань управління та обслуговування зовнішнього державного боргу, до яких слід віднести: формування необхідного розміру фінансових ресурсів для виконання функцій держави та реалізації довгострокових стратегічних проектів розвитку національної економіки і соціальної сфери; забезпечення оптимальної структури зовнішніх державних запозичень за строками, вартістю, ризиками, кредиторами; підвищення рівня національної економічної безпеки; забезпечення підвищення ефективності використання позикових коштів державними інститутами.

До об'єктів управління та обслуговування зовнішнього державного боргу необхідно віднести кредитні ресурси, що залучені владними структурами на міжна-

Таблиця 4. Мета управління та обслуговування зовнішнього державного боргу у економічно розвинутих країнах

Назва країни	Мета управління та обслуговування зовнішнього державного боргу
Франція	Мінімізація вартості державного боргу, у тому числі зовнішнього, для бізнес-одиниць та домашніх господарств в межах забезпечення відповідних параметрів національної безпеки
Німеччина	Зменшення витрат на обслуговування державного боргу (зовнішніх запозичень) при оптимізації умов залучення кредитних ресурсів
Великобританія	Оптимізація державних запозичень (зовнішнього державного боргу) з мінімізацією довгострокових платежів на основі управління ризиками таких запозичень
Данія, США	Мінімізація вартості зовнішніх державних запозичень у довгостроковому періоді
Швеція	Мінімізація вартості зовнішніх державних запозичень у довгостроковому періоді на основі управління ризиками
Японія	Залучення зовнішніх державних запозичень з врахуванням зменшення фіскального тягаря на платників податків та залучення кредитних коштів для формування грошово-кредитної політики держави
Нова Зеландія	Максимізація економічного доходу держави на основі зовнішніх державних запозичень

Джерело: [22, с. 38, 40].

родних ринках позикових капіталів або у міжнародних кредитних організацій. Щодо суб'єктів менеджменту зовнішніми державними запозиченнями, то тут можемо виділити три практичні підходи до їх виділення: урядові інститути; підрозділи Національного банку; відповідне агентство, що сформовано на державному рівні [23, с. 18—22]. Відмічаємо, що в Україні головними суб'єктами управління зовнішнього державного боргу є Міністерство фінансів України та Кабінет Міністрів України.

Характеризуючи комплекс методів управління та обслуговування зовнішнього державного боргу в Україні відзначаємо, що на сьогодні він включає: рефінансування (обслуговування старих боргів за рахунок нових запозичень); консолідацію (зміна умов обслуговування кредиту з метою пролонгації строків його погашення); конверсію (зміна умов обслуговування державних позик та їх доходності для кредиторів); реструктуризацію (зміна умов отриманого кредиту щодо строків, вартості, умов погашення, списання частини боргу та ін.). Відзначаємо, що за роки незалежності країни також використовувались такі методи управління державними зовнішніми запозиченнями: новація (заміна одних державних зовнішніх боргових зобов'язань на інші) та дострокове погашення. Вважаємо доречним, з метою підвищення ефективності та результативності управління державними зовнішніми запозиченнями в Україні, акцентувати увагу на рефінансуванні і доповнити комплекс наведених методів такими: викуп державного боргу на вторинному ринку з дисконтом та обмін боргу на національні активи, переважно акції державних підприємств.

У межах управління зовнішнім державним боргом необхідно враховувати відповідні ризики, що досить чітко видно з закордонної практики управління такими кредитами, де більшість країн визначали власну мету менеджменту зовнішніми запозиченнями з врахуванням управління відповідними ризиками (табл. 4). Підтримуємо точку зору О. Скрипки, який виділив такі ризики управління зовнішнім запозиченнями країни: відсотковий, валютний, ліквідності, кредитний, операційний, рефінансування [12, с. 111—115].

Ключовий вплив на управління та обслуговування зовнішнього державного боргу країни мають відповідні зовнішні та внутрішні фактори. Для України можемо виділити такі зовнішні фактори: кон'юнктуру міжнарод-

них ринків позикового капіталу; кредитний рейтинг країни; імідж країни; бажання закордонних кредиторів вкладати у ризикові боргові зобов'язання найменш економічно розвинутих країн. До внутрішніх факторів впливу відносимо: стан національної економіки; рівень міжнародних валютних резервів НБУ; дефіцит (профіцит) зовнішньоторговельного балансу; рівень сукупного та зовнішнього державного боргу.

Таким чином, можемо відмітити, що запропонований механізм управління та обслуговування зовнішнього державного боргу України дозволить підвищити якість, ефективність і результативність менеджменту зовнішніх запозичень державою та стане одним з ключових елементів посткризового відновлення національних економічної і соціальної систем.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

У проведеному дослідженні, на основі ретроспективного аналізу державного боргу та зовнішніх державних запозичень України, а також локалізації проблематики управління залучення та обслуговування міжнародних кредитів країною у період двох послідовних економічних криз і посткризового розвитку, сформовано механізм управління та обслуговування зовнішнього державного боргу. В межах розробленого механізму, використовуючи закордонну практику менеджменту загальних та зовнішніх державних запозичень, розкриті та охарактеризовані відповідні його складові як-от: стратегія, мета, завдання, об'єкти, суб'єкти, комплекс методів управління.

У роботі наголошено особливу увагу на визначенні та характеристиці передумов, ризиків і факторів впливу (зовнішні, внутрішні), що є базисом розробленого механізму управління та обслуговування зовнішнього державного боргу України. Водночас необхідно відзначити, що сформований механізм адаптовано саме до умов трансформаційного розвитку національних економічної та соціальних систем.

У подальших дослідження необхідно зробити акцент на деталізації характеристик запропонованих складових механізму управління та обслуговування зовнішнього державного боргу з врахуванням сучасних умов розвитку економіки України.

Література:

- Сизранцев Г.О. Управління державним боргом України: проблеми та напрями оптимізації, "БІЗНЕСІНФОРМ", 2013, 12, с. 56—60.
- Барановський О.І. Фінансова безпека в Україні (методологія оцінки, механізм забезпечення), 2004, КНТУ, Київ.
- Барро Р.Дж., Сала-и-Мартин Х. Экономический рост, 2013, Бином, Лаборатория знаний, Москва.
- Вівчар О.И. Особливості управління державним боргом та методи його удосконалення, "Вісник Національного університету "Львівська політехніка", Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку", 2011, 720, с. 371—375.
- Дорошенко Г.О., Пріоритетні напрями удосконалення політики управління державним боргом, "Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія: Економічна", 2016, 90, с. 35—43.
- Стігліц Дж. Глобалізація та її тягар, 2003, КМ Академія, Київ.
- Бондарук Т.Г. Зарубіжний досвід використання механізму управління і обслуговування державного зов-

нішнього боргу та можливості його застосування в Україні, "Збірник наукових праць Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України", 2003, с. 187—193.

8. Печенюк Н.М. Напрями оптимізації управління зовнішнім державним боргом України шляхом використання зарубіжного досвіду, "Актуальні проблеми економіки", 2012, 6, с. 270—274.

9. Ярошевич Н.Б., Мазур А.В. Управління державним боргом: зарубіжний досвід та українська реальність, "Науковий вісник НЛТУ України", 2007, 17, с. 266—271.

10. Вишнеvsька Н.В., Кучерук М.В. Проблеми обслуговування та управління зовнішнім державним боргом України, "Наукові записки [Національного університету Острозька академія], Серія: Економіка", 2013, 21, с. 126—129.

11. Поліщук О.В., Цимбал В.В. Сучасний стан та методи удосконалення управління зовнішнім боргом України, "Науковий вісник Інституту міжнародних відносин НАУ. Серія: економіка, право, політологія, туризм", 2013, 1, с. 67—73.

12. Скрипка О. Система управління зовнішнім державним боргом, "Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право", 2017, 1, с. 105—115.

13. Mc Kinsey & Company, The countries with most debt, <https://www.mckinsey.com/business-functions/strategy-and-corporate-finance/our-insights/visualizing-global-debt>

14. Visual Capitalist, Total Global Debt <https://www.visualcapitalist.com/63-trillion-world-debt-one-visualization/>

15. European commission, General government gross debt — annual data, <https://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&plugin=1&language=en&pcode=teina225>

16. Державна служба статистики України, Валовий внутрішній продукт, <http://www.ukrstat.gov.ua>

17. Міністерство фінансів України, Державний борг України, <https://www.minfin.gov.ua>

18. Верховна Рада України, Бюджетний кодекс України, <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>

19. European Communities, Treaty on European Union, https://europa.eu/european-union/sites/europa.eu/files/docs/body/treaty_on_european_union_en.pdf

20. Шелест О.Л. Державний борг України: механізм управління та обслуговування, "Економіка і суспільство", 2017, 8, с. 710—715.

21. Терещенко В.Л. Проблема управління державним боргом України, "Глобальні та національні проблеми економіки. Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського", 2016, 10, с. 866 — 872.

22. Софієнко А. Міжнародний досвід управління зовнішнім державним боргом: уроки для України, "Вісник АПСВТ", 2017, 4, с. 36 — 46.

23. Лютий І., Рожко О. Сучасні тенденції та використання державного кредиту у розвинутих зарубіжних країнах, "Світ фінансів. Державні фінанси", 2006, 4 (9), с. 17—24.

References:

1. Syzrantsev, H.O. (2013), "Management of the State Debt of Ukraine: Problems and Directions of Optimization", *BIZNESINFORM*, vol. 12, pp. 56—60.

2. Baranovs'kyj, O.I. (2004), *Finansova bezpeka v Ukraini (metodolohiia otsinky, mekhanizm zabezpechennia) [Financial security in Ukraine (assessment methodology, mechanism of provision)]*, KNTU, Kyiv, Ukraine.

3. Barro, R.Dzh. and Sala-i-Martin, H. (2013), *Jekonomiceskij rost [Economic growth]*, Binom, Laboratorija znanij, Moscow, Russia.

4. Vivchar, O.J. (2011), "Features of public debt management and methods of its improvement", *Visnyk Natsional'noho universytetu "L'vivs'ka politehnika"*, Menedzh-

ment ta pidpriemnytstvo v Ukraini: etapy stanovlennia i problemy rozvytku, vol. 720, pp. 371—375.

5. Doroshenko, H.O. (2016), "Priority directions for improvement of public debt management policy", *Visnyk Kharkivs'koho natsional'noho universytetu imeni V. N. Karazina. Seriia: Ekonomichna*, vol. 90, pp. 35—43.

6. Stihlits, Dzh. (2003), *Hlobalizatsiia ta ii tiahar [Globalization and its burden]*, KM Akademiia, Kyiv, Ukraine.

7. Bondaruk, T.H. (2003), "Foreign experience in using the mechanism of management and servicing of public external debt and its application in Ukraine", *Zbirnyk naukovykh prats' Instytutu svitovoi ekonomiky i mizhnarodnykh vidnosyn NAN Ukrainy*, pp. 187—193.

8. Pecheniuk, N.M. (2012), "Areas of optimization of management of Ukraine's external debt through the use of foreign experience", *Aktual'ni problemy ekonomiky*, vol. 6, pp. 270—274.

9. Yaroshevych, N.B. and Mazur, A.V. (2007), "Public Debt Management: Foreign Experience and Ukrainian Reality", *Naukovyj visnyk NLTU Ukrainy*, vol. 17, pp. 266—271.

10. Vyshnevs'ka, N.V. and Kucheruk, M.V. (2013), "Problems of servicing and managing the external public debt of Ukraine", *Naukovi zapysky [Natsional'noho universytetu Ostroz'ka akademiia]*, Seriia: Ekonomika, vol. 21, pp. 126—129.

11. Polischuk, O.V. and Tsymbal, V.V. (2013), "The current state and methods of improving the management of Ukraine's external debt", *Naukovyj visnyk Instytutu mizhnarodnykh vidnosyn NAU. Seriia: ekonomika, pravo, politolohiia, turyzm*, vol. 1, pp. 67—73.

12. Skrypka, O. (2017), "State Debt Management System", *Zovnishnia torhivlia: ekonomika, finansy, pravo*, vol. 1, pp. 105—115.

13. Mc Kinsey & Company (2018), "The countries with most debt", available at: <https://www.mckinsey.com/business-functions/strategy-and-corporate-finance/our-insights/visualizing-global-debt> (Accessed 25 June 2019).

14. Visual Capitalist (2017), "Total Global Debt", available at: <https://www.visualcapitalist.com/63-trillion-world-debt-one-visualization/> (Accessed 25 June 2019).

15. European commission (2019), "General government gross debt - annual data", available at: <https://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&plugin=1&language=en&pcode=teina225> (Accessed 25 June 2019).

16. State Statistics Service of Ukraine (2019), "Gross domestic product", available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (Accessed 25 June 2019).

17. Ministry of Finance of Ukraine (2019), "State debt of Ukraine", available at: <https://www.minfin.gov.ua> (Accessed 25 June 2019).

18. Verkhovna Rada of Ukraine (2010), "The Budget Code of Ukraine", available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2456-17> (Accessed 25 June 2019).

19. European Communities (1992), "Treaty on European Union", available at: https://europa.eu/european-union/sites/europa.eu/files/docs/body/treaty_on_european_union_en.pdf (Accessed 25 June 2019).

20. Shelest, O.L. (2017), "State debt of Ukraine: management and service mechanism", *Ekonomika i suspil'stvo*, vol. 8, pp. 710—715.

21. Tereschenko, V.L. (2016), "The problem of managing the state debt of Ukraine", *Hlobal'ni ta natsional'ni problemy ekonomiky. Mykolaiivs'kyj natsional'nyj universytet imeni V.O. Sukhomlyns'koho*, vol. 10, pp. 866—872.

22. Sofienko, A. (2017), "International experience in managing external public debt: lessons for Ukraine", *Visnyk APSVT*, vol. 4, pp. 36—46.

23. Liutyj, I. and Rozhko, O. (2006), "Modern tendencies and use of the state credit in the developed foreign countries", *Svit finansiv. Derzhavni finansy*, vol. 4 (9), pp. 17—24.

Стаття надійшла до редакції 29.06.2019 р.

В. В. Шевченко,
Головний спеціаліст Рахункової палати України, м. Київ
ORCID ID: 0000-0002-5181-8537

DOI: 10.32702/2306-6806.2019.7.79

ФУНКЦІОНАЛЬНО-ВАРТІСНИЙ АНАЛІЗ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИЩОГО ДЕРЖАВНОГО ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ

V. Shevchenko,
Chief Desk Officer of the Accounting Chamber of Ukraine, Kyiv

FUNCTIONAL-COST ANALYSIS OF THE EFFECTIVENESS OF SUPREME STATE FINANCIAL
CONTROL AT THE REGIONAL LEVEL

Предметом дослідження є теоретичні, методологічні основи і практичні аспекти аналізу діяльності вищого державного фінансового контролю на регіональному рівні. Об'єктом дослідження є процеси раціоналізації функцій вищого державного фінансового контролю на регіональному рівні. У процесі підготовки статті використано сучасні методи проведення наукових досліджень: метод ієрархій, функціонально-вартісний підхід, аналіз і синтез, формалізація. Основним науковим результатом статті є обґрунтування методичного підходу до функціонально-вартісного аналізу ефективності вищого державного фінансового контролю на регіональному рівні. Методику функціонально-вартісного підходу адаптовано до раціоналізації функцій децентралізованих органів вищого фінансового контролю, за таким алгоритмом: їхня основна функція представляється функціями нижчого рівня як допоміжними елементами; зв'язок між елементною та функціональною структурами об'єкта визначається на основі рангів функцій за ієрархічними рівнями функціональної моделі за допомогою методу розстановки пріоритетів на основі матриці суміжності, яка дозволяє розрахувати абсолютну і відносну значущість функцій різних рівнів і рангів. Витрати на їх реалізацію визначено шляхом розподілення загальної суми витрат на реалізацію основної функції пропорційно їхній відносній значущості, порівнюючи з трудовитратами. В основу раціоналізації функцій територіальних управлінь Рахункової палати України покладено вирівнювання економічно обґрунтованого розподілу витрат на їх реалізацію на 1 людину-день роботи контролюючого суб'єкта, що є принципово новим.

The focus of state financial control on ensuring the effective use of public financial resources and the need for a clear delineation of functions between individual entity of supreme audit institutions puts on the order of the day the search for adequate tools to rationalize their activities, among which the functional approach should be highlighted. The subject of research is the theoretical, methodological foundations and practical aspects of the analysis of the activities of the supreme state financial control at the regional level. The object of the research is the processes of rationalization of the functions of supreme state financial control at the regional level. In the process of preparing the article, modern research methods were used: the method of hierarchy, functional-cost approach, analysis and synthesis, and formalization. The main scientific result of the article is the rationale for the methodological approach to the functional-cost analysis of the efficiency of supreme state financial control at the regional level. The functional-cost approach is adapted to the rationalization of the functions of decentralized of the supreme state audit institution according to the following algorithm: their main function is represented by the functions of the lower level as auxiliary elements; the relationship between the elemental and functional structures of the object is determined on the basis of the ranks of functions by the hierarchical levels of the functional model using the prioritization method based on the adjacency matrix, which allows to calculate the absolute and relative significance of functions of different levels and ranks. The costs of their implementation are determined by allocating the total amount of the costs of implementing the main function in proportion to

their relative significance in comparison with the labor input. The rationalization of the functions of the regional offices of the Accounting Chamber of Ukraine is based on the equalization of the economically justified allocation of expenses for their implementation per 1 work-day of the entity, and is fundamentally new.

Ключові слова: функціонально-вартісний аналіз, ефективність, вищий державний фінансовий контроль, регіональний рівень.

Keywords: functional-cost analysis, efficiency, supreme state financial control, regional level.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Фінансовий контроль як сукупність засобів державного регулювання забезпечує проведення ефективної державної фінансової політики і, як наслідок, національну безпеку держави й дотримання інтересів громади [1, с. 154]. Під фінансовим контролем розуміється спостереження, чи визначення або виявлення фактичного стану фінансових показників діяльності в порівнянні з заданими. Необхідною умовою ефективності фінансового контролю є система бухгалтерського обліку, що забезпечує вірогідність і повноту відображення вартісних показників діяльності суб'єктів господарювання [2]. Специфіка будь-якого контролю як елемента управління — його вторинність [3, с. 686]: контролювати можна тільки те, що вже є незалежно від контролю. Фінансовий контроль за своєю суттю не є інструментом безпосередньої організації фінансової діяльності. У загальному розумінні він зводиться до спостереження фактичного стану показників фінансової діяльності суб'єктів фінансових правовідносин порівнюючи з заданими нормативними актами показниками [4].

Орієнтація державного фінансового контролю на забезпечення ефективного використання державних фінансових ресурсів і потреби чіткого розмежування функцій між окремими контрольними суб'єктами ставить на порядок денний пошук адекватного інструментарію раціоналізації їхньої діяльності, серед якого необхідно виділити функціональний підхід.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, В ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗВ'ЯЗАННЯ ДАНОЇ ПРОБЛЕМИ І НА ЯКІ СПИРАЄТЬСЯ АВТОР, ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ, КОТРИМ ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ ОЗНАЧЕНА СТАТТЯ

Функціональний підхід полягає в тому, що об'єкт розглядається з позиції тієї корисності (функціональності), яку він має або повинен мати (з позиції призначення об'єкту і його споживчих властивостей, можливості задовольняти потреби покупця). Відповідно до теорії Т. Сааті все дослідження об'єкту ведеться відносно його функцій і функцій його елементів, що розглядаються в плані їхньої значущості (важливості), форм

Таблиця 1. Структуризація функції територіального управління Рахункової палати України "проведення контролю за виконанням Державного бюджету України" за ієрархічними рівнями

1.1 – Планування та методичне забезпечення контрольно-аналітичних заходів	1.2 – Проведення самостійних контрольно-аналітичних заходів	1.3 – Проведення контрольно-аналітичних заходів за завданнями департаментів	1.4 – Контроль Рішень РП
1.1.1 – Вибір та обґрунтування теми заходу, дата розгляду її на засіданні РП, дані щодо мети і предмету аудиту, трудовитрати	1.2.1 – Оприлюднення інформації в ЗМІ про результати контрольно-аналітичних заходів	1.3.1 – Підготовка узагальненої інформації з висновками та пропозиціями	1.4.1 – Підготовка висновку про зняття з контролю, у разі вжиття всіх необхідних заходів реагування
1.1.1.1 – Проведення моніторингу стану фінансування регіонів	1.2.2 – Розгляд та затвердження Звіту на засіданні	1.3.2 – Складання актів, довідок	1.4.2 – Моніторинг виконання Рішень РП
1.1.1.1.1 – Ретельна оцінка зібраних матеріалів, виявлення ризиків.	1.2.3 – Підготовка узагальненої інформації та проекту звіту із висновками та пропозиціями	1.3.2.1. – Верифікація	1.4.3 – Підготовка інформації про результати контрольно-аналітичних заходів та направлення її для інформування та вжиття необхідних заходів Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України, обласним державним (районним) адміністраціям, органам місцевого самоврядування та перевіренним об'єктам
1.1.1.1.2 – Аналіз нормативно-правових актів із питань бюджетної політики.	1.2.3.1 – Складання актів, довідок	1.3.2.1. – Збір та опрацювання доказів;	
1.1.1.1.3 – Аналіз і дослідження порушень і відхилень у бюджетному процесі.	1.2.3.1.1 – Верифікація	1.3.2.1.2. – Огляд документів;	
1.1.1.1.4 – Аналіз наявних актуальних проблем соціально-економічного розвитку територій, значущих, як для регіону, так і для країни загалом, у тому числі додержання прав громадян, визначених Конституцією України.	1.2.3.1.1.1 – Збір та опрацювання доказів.	1.3.2.1.3. – Аналіз методів організації та результатів роботи об'єкта перевірки;	
1.1.1.1.5 – Підготовка та направлення відповідних запитів	1.2.3.1.1.2 – Огляд документів.	1.3.2.1.4. – Аналіз конкретних фактів та ситуацій	
	1.2.3.1.1.3 – Аналіз методів організації та результатів роботи об'єкта перевірки.	1.3.3 – Підготовка та затвердження робочого плану та доручень на виконання заходу державного фінансового контролю (аудиту)	
	1.2.3.1.1.4 – Аналіз конкретних фактів та ситуацій.		
	1.2.3.1.1.5 – Аналіз усіх наявних даних		
	1.2.4. – Підготовка, розгляд та затвердження проекту програми та доручень на право проведення перевірки		

Джерело: складено автором.

прояву, формування і величини витрат на їх прояв (здійснення) для якнайповнішого задоволення заданих вимог, забезпечення ефективних шляхів їхньої реалізації [5]. Функціонально-вартісний аналіз у сучасних умовах В. Щербаков, О. Приходько використовують для управління фінансовими ресурсами підприємницьких структур [6, с. 99]. Проте його застосування для розв'язання проблем державного фінансового контролю є обмеженим. Серед наявних праць також слід виділити роботу В. Покинтеліці, у якій адаптовано методику функціонально-вартісного аналізу до процесів адміністрування податків, охарактеризовано їхній опис в інтегрованій автоматизованій інформаційній системі податкових органів, класифіковано функції управління податкового контролю юридичних осіб [7].

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є адаптація методичних засад функціонально-вартісного підходу до оцінки ефективності вищого державного фінансового контролю на регіональному рівні.

**ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ
ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ
ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ**

Основну функцію територіального управління Рахункової палати України — проведення контролю за виконанням Державного бюджету України на регіональному рівні можна представити функціями нижчого рівня (табл. 1). Предметна структура об'єкта за своєю суттю є ієрархічною основою, що визначає взаємозв'язки, роль та місце кожної складової в забезпеченні виконання завдань об'єкту загалом. Водночас елементна структура відображає рівні елементів, де елементи нижчого ряду входять до сусіднього — більш високого.

Після вивчення предметної структури об'єкта і зв'язування призначення кожного елементу встановимо зв'язок між предметною (елементною) і функціональною структурами об'єкта. Визначимо рівень і ранг функцій, тобто її положення на ієрархічному рівні функціональної моделі. Кожному рангу функції присвоїмо назву.

Головна функція (А) — I, I рівень основні функції (В) — 1.1; 1.2; 1.3, 1.4, II рівень допоміжні функції 1-го рангу (С1) — 1.1.1; 1.2.1; 1.2.2; 1.2.3; 1.2.4; 1.3.1; 1.3.2; 1.3.3, 1.4.1; 1.4.2; 1.4.3, III рівень допоміжні функції 2-го рангу (С2) — 1.1.1.1; 1.2.3.1, 1.3.2.1, IV рівень допоміжні функції 3-го рангу (С3) — 1.1.1.1.1; 1.1.1.1.2; 1.1.1.1.3; 1.1.1.1.4; 1.1.1.1.5; 1.2.3.1.1; 1.3.2.1.1; 1.3.2.1.2; 1.3.2.1.3; 1.3.2.1.4 та V рівень допоміжні функції 4-го рангу (С4) — 1.2.3.1.1.1; 1.2.3.1.1.2; 1.2.3.1.1.3; 1.2.3.1.1.4; 1.2.3.1.1.5.

Присвоїмо відповідні числові значення рангам функцій за десятибальною шкалою. Зважаючи на те, що значущість функції залежить від її ієрархічного місцезнаходження, тому вагу в балах рангу функції вибираємо з з таких співвідношень (табл. 2).

Кількісна оцінка зв'язків у функціональній моделі проводиться за допомогою визначення важливості (значущості) функцій. Важливість функції являє собою вплив цієї функції на значення та характеристики об'єкта. З допомогою методу розстановки пріоритетів виз-

Таблиця 2. Відповідність рівнів функції вагам рангів у балах

Рівень функції	Вага рангу в балах
В	10
С ¹	5
С ²	2,5
С ³	1,25
С ⁴	0,625

Джерело: складено автором на основі розрахунків.

начимо значущість функцій. Даний метод оцінювання ведеться послідовно за рівнями функціональної моделі, починаючи з першого. Для кожної групи функцій одного рівня, що реалізують одну функцію вищого рівня, побудуємо матрицю суміжності, у результаті чого визначимо ранги переваги варіантів за критеріями. Заповнення матриці почнемо з розстановки пріоритетів, водночас врахуємо, що дана матриця симетрична щодо головної діагоналі. Для критеріїв за рядками підсумуємо бали, а потім знайдемо суму значень стовпця. Для отримання балів відносної важливості критеріїв суму кожного рядка поділимо на загальну суму. Чим більший бал, тим більша важливість критерію.

Щоби здійснити розстановку пріоритетів введемо такі умовні позначення:

- < (гірше) — і-та функція менш важлива, за j-ту функцію;
- > (краще) — і-та функція більш важлива, за j-ту функцію;
- = (дорівнює) — і-та та j-та функції мають однакову важливість.

Визначимо абсолютну значущість (AVi) кожної i-тої функції за такою формулою:

$$AVi = \sum_{j=1}^n (Aij \cdot Fi) \tag{1}$$

де Fi — сума балів за кожним рядком (для кожної функції).

Сума кількісних співвідношень за рядком матриці суміжності дасть значення параметра цього рядка.

Відносну значущість (Rli) кожної i-тої функції за відношенням до найближчої вищестоящої визначимо за такою формулою:

$$Rli = \frac{AVi}{\sum_{i=1}^n AVi} \tag{2}$$

Складемо матрицю суміжності Aij для I рівня основних функцій. Знакам відносин основних функцій присвоїмо числові значення в балах, а саме: ">" — 20 балів; "=" — 10 балів; "<" — 5 балів (табл. 3).

Складемо матриці суміжності Aij для II рівня допоміжних функцій 1-го рангу. Знакам відносин основних функцій присвоїмо числові значення в балах, а саме: ">" — 10 балів; "=" — 5 балів; "<" — 2,5 балів (табл. 4).

Складемо матриці суміжності Aij для III рівня допоміжних функцій 2-го рангу (табл. 5). Знакам відносин основних функцій присвоїмо числові значення в балах, а саме: ">" — 5 балів; "=" — 2,5 балів; "<" — 1,25 балів.

Таблиця 3. Матриця суміжності Aij для першого рівня основних функцій

i		j				Fi	AVi	Rli
		B1.1	B1.2	B1.3	B1.4			
1	B1.1	10	<5	>20	<5	40	1975	0,22
2	B1.2	>20	10	>20	>20	70	3100	0,35
3	B1.3	>20	<5	>20	10	55	2500	0,28
4	B1.4	<5	<5	10	<5	25	1225	0,14
Разом							8800	1

Джерело: складено автором на основі розрахунків.

Таблиця 4. Матриця суміжності A_{ij} для другого рівня допоміжних функцій 1-го рангу

i		j				F_i	AV_i	RI_i
		$C^{1.2.1}$	$C^{1.2.2}$	$C^{1.2.3}$	$C^{1.2.4}$			
1	$C^{1.2.1}$	5	<2,5	<2,5	>10	20	381,25	0,19
2	$C^{1.2.2}$	>10	5	<2,5	>10	27,5	550,00	0,28
3	$C^{1.2.3}$	>10	>10	5	>10	35	775,00	0,39
4	$C^{1.2.4}$	<2,5	<2,5	<2,5	5	12,5	268,75	0,14
Разом							1975	1
i		j			F_i	AV_i	RI_i	
		$C^{1.3.1}$	$C^{1.3.2}$	$C^{1.3.3}$				
1	$C^{1.3.1}$	5	<2,5	>10	17,5	250	0,31	
2	$C^{1.3.2}$	>10	5	>10	25	400	0,50	
3	$C^{1.3.3}$	<2,5	<2,5	5	10	156,25	0,19	
Разом							806,25	1
i		j			F_i	AV_i	RI_i	
		$C^{1.4.1}$	$C^{1.4.2}$	$C^{1.4.3}$				
1	$C^{1.4.1}$	5	<2,5	>10	17,5	250	0,31	
2	$C^{1.4.2}$	>10	5	>10	25	400	0,50	
3	$C^{1.4.3}$	<2,5	<2,5	5	10	156,25	0,19	
Разом							806,25	1

Джерело: складено автором на основі розрахунків.

Таблиця 5. Матриця суміжності A_{ij} для третього рівня допоміжних функцій 2-го рангу

i		j	F_i	AV_i	RI_i
		$C^{2.1.1.1}$			
1	$C^{2.1.1.1}$	2,5	2,5	6,25	1,00
Разом				6,25	1
i		j	F_i	AV_i	RI_i
		$C^{2.2.3.1}$			
1	$C^{2.2.3.1}$	2,5	2,5	6,25	1,00
Разом				6,25	1
i		j	F_i	AV_i	RI_i
		$C^{2.3.2.1}$			
1	$C^{2.3.2.1}$	2,5	2,5	6,25	1,00
Разом				6,25	1

Джерело: складено автором на основі розрахунків.

Складемо матриці суміжності A_{ij} для IV рівня допоміжних функцій 3-го рангу (табл. 6). Знакам відносин основних функцій присвоїмо числові значення в балах, а саме: ">" — 2,5 балів; "=" — 1,25 балів; "<" — 0,625 балів.

Таблиця 6. Матриця суміжності A_{ij} для четвертого рівня допоміжних функцій 3-го рангу

i		j					F_i	AV_i	RI_i
		$C^{3.1.1.1.1}$	$C^{3.1.1.1.2}$	$C^{3.1.1.1.3}$	$C^{3.1.1.1.4}$	$C^{3.1.1.1.5}$			
1	$C^{3.1.1.1.1}$	1,25	>2,5	>2,5	<0,625	>2,5	9,38	60,94	0,25
2	$C^{3.1.1.1.2}$	<0,625	1,25	>2,5	<0,625	>2,5	7,5	45,70	0,19
3	$C^{3.1.1.1.3}$	<0,625	<0,625	1,25	<0,625	>2,5	5,63	33,98	0,14
4	$C^{3.1.1.1.4}$	>2,5	>2,5	>2,5	1,25	>2,5	11,25	79,69	0,32
5	$C^{3.1.1.1.5}$	<0,625	<0,625	<0,625	<0,625	1,25	3,75	25,78	0,10
Разом								246,1	1
i		j	F_i	AV_i	RI_i				
		$C^{3.2.3.1.1}$							
1	$C^{3.2.3.1.1}$	1,25	1,25	1,56	1,00				
Разом				1,56	1				
i		j				F_i	AV_i	RI_i	
		$C^{3.3.2.1.1}$	$C^{3.3.2.1.2}$	$C^{3.3.2.1.3}$	$C^{3.3.2.1.4}$				
1	$C^{3.3.2.1.1}$	0,625	>1,25	>1,25	>1,25	4,38	12,11	0,39	
2	$C^{3.3.2.1.2}$	<0,3125	0,625	>1,25	>1,25	3,44	8,59	0,28	
3	$C^{3.3.2.1.3}$	<0,3125	<0,3125	0,625	>1,25	2,5	5,96	0,19	
4	$C^{3.3.2.1.4}$	<0,3125	<0,3125	<0,3125	0,625	1,56	4,20	0,14	
Разом							30,86	1	

Джерело: складено автором на основі розрахунків.

Таблиця 7. Матриця суміжності A_{ij} для п'ятого рівня допоміжних функцій 4-го рангу

i		j					F_i	AV_i	RI_i
		C^4	C^4	C^4	C^4	C^4			
1	C^4	1,25	>1,25	>1,25	>1,25	>1,25	5,63	19,92	0,32
2	C^4	<0,3125	0,625	>1,25	>1,25	>1,25	4,69	15,23	0,25
3	C^4	<0,3125	<0,3125	0,625	>1,25	>1,25	3,75	11,43	0,19
4	C^4	<0,3125	<0,3125	<0,3125	0,625	>1,25	2,81	8,50	0,14
5	C^4	<0,3125	<0,3125	<0,3125	<0,3125	0,625	1,88	6,45	0,10
Разом								61,52	1

Джерело: складено автором на основі розрахунків.

Складемо матрицю суміжності A_{ij} для V рівня допоміжних функцій 4-го рангу. Знакам відносин основних функцій присвоїмо числові значення в балах, а саме: ">" — 1,25 балів; "=" — 0,625 балів; "<" — 0,3125 балів (табл. 7).

Після складання елементної структури об'єкта, вивчивши зміст і призначення кожного елемента, сформуємо функції кожного елемента, за всією елементною структурою. Об'єкту значущість цієї функції розглянемо щодо об'єкта загалом.

На підставі отриманих результатів побудуємо функціональну структуру об'єкта (рис. 1). Побудувавши елементну та функціональну моделі, визначимо витрати на ці функції. Припустимо, що загальна сума витрат на проведення контролю за виконанням державного бюджету становить 2359,0 тис. грн, розрахуємо витрати за кожним носієм функцій.

Таблиця 8. Розподіл витрат на реалізацію I рівня основних функцій

Показник	B1.1	B1.2	B1.3	B1.4
Відносна важливість функції (RBI _i)	0,22	0,35	0,28	0,14
Всього витрат (S _{ji}), тис. грн, у т.ч.	2359,00			
за окремими функціями (SI _i), тис. грн	524,22	833,99	667,19	333,60

Джерело: складено автором на основі розрахунків.

У зв'язку з тим, що один і той же носій бере участь у реалізації декількох функцій, то витрати на нього між цими функціями розподілимо пропорційно значущості кожної функції в реалізації єдиної для розглянутих функцій, функції більш високого рівня, за допомогою такої формули:

$$SI_i = \sum_{j=1}^m \left(S_{ji} \cdot \frac{RBI_i}{\sum_{i=1}^{nBI} RBI_i} \right) \quad (3),$$

де S_{ji} — витрати на j-тий носій, що реалізує i-ту функцію. Відносна важливість j-тої функції i-того рівня відносно до об'єкта загалом (RBI_i) визначається помноженням відносних значень відповідних функцій за відношенням до найближчих вищестоящих.

Розподіл витрат пропорційно значущості кожної функції I рівня основних функцій наведений у таблиці 8.

Розподіл витрат пропорційно значущості кожної функції II рівня допоміжних функцій 1-го рангу наведений у таблиці 9.

Розподіл витрат пропорційно значущості кожної функції III рівня допоміжних функцій 2-го рангу наведений у таблиці 10.

Розподіл витрат пропорційно значущості кожної функції IV рівня допоміжних функцій 3-го рангу наведений у таблиці 11.

Розподіл витрат пропорційно значущості кожної функції V рівня допоміжних функцій 4-го рангу наведений у таблиці 12.

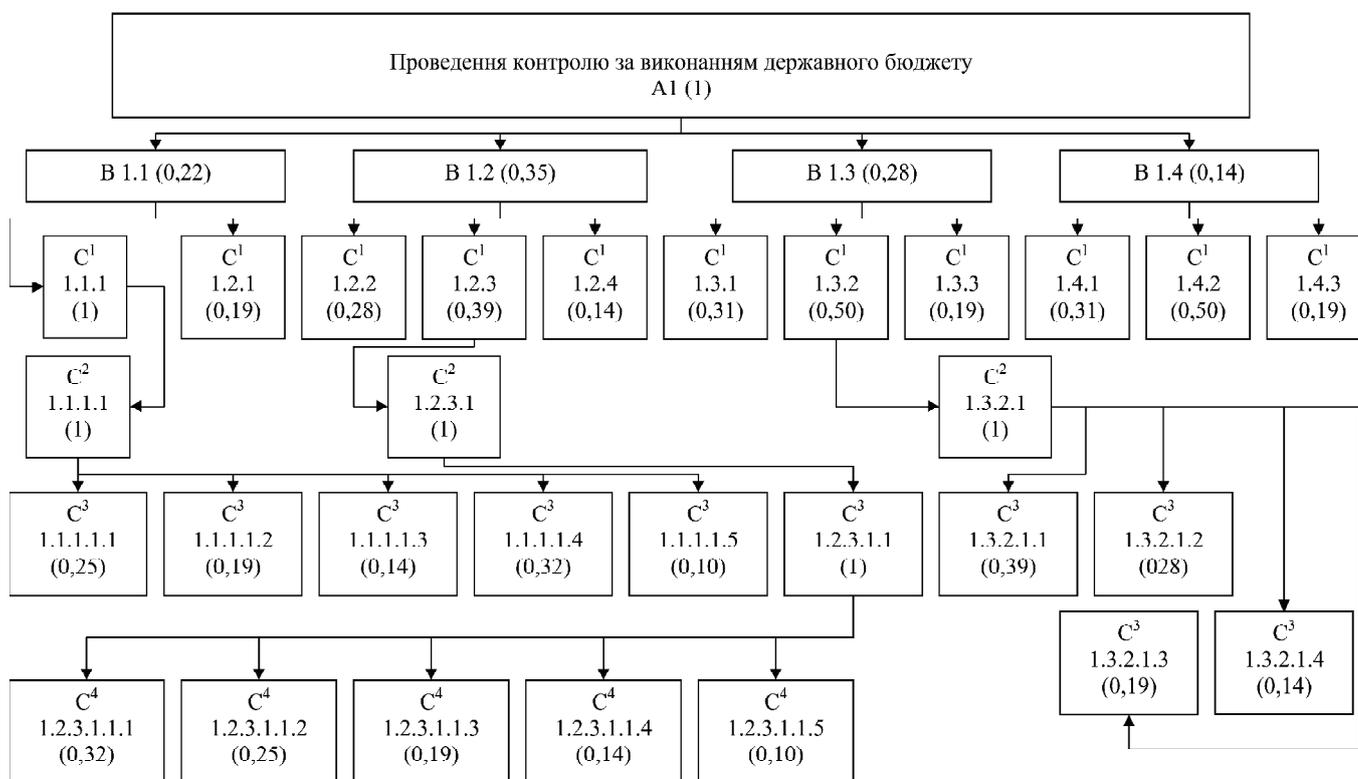

Рис. 1. Функціональна структура об'єкта — органу вищого державного фінансового контролю на регіональному рівні

Джерело: складено автором на основі розрахунків.

Таблиця 9. Розподіл витрат на допоміжні функції II рівня 1-го рангу

Показник	C ¹ 1.1.1	C ¹ 1.2.1	C ¹ 1.2.2	C ¹ 1.2.3	C ¹ 1.2.4	C ¹ 1.3.1	C ¹ 1.3.2	C ¹ 1.3.3	C ¹ 1.4.1	C ¹ 1.4.2	C ¹ 1.4.3
RBI _i	0,22	0,07	0,10	0,14	0,05	0,09	0,14	0,05	0,04	0,07	0,03
SI _i , тис. грн	524,2	162,2	231,7	324,3	115,8	214,5	333,6	119,1	95,3	166,8	71,5
S _{ji} , тис. грн	524,2	834,0				667,2			333,6		

Джерело: складено автором на основі розрахунків.

Таблиця 10. Розподіл витрат на допоміжні функції III рівня 2-го рангу

Показник	C ² 1.1.1.1	C ² 1.2.3.1	C ² 1.3.2.1
RBI _i	0,22		0,12
SI _i , тис. грн	524,22		324,33
S _{ji} , тис. грн	524,22		324,33
			333,60

Джерело: складено автором на основі розрахунків.

Таблиця 11. Розподіл витрат на допоміжні функції IV рівня 3-го рангу

Показник	C ³ 1.1.1.1	C ³ 1.1.1.2	C ³ 1.1.1.3	C ³ 1.1.1.4	C ³ 1.1.1.5	C ³ 1.2.3.1.1	C ³ 1.3.2.1.1	C ³ 1.3.2.1.2	C ³ 1.3.2.1.3	C ³ 1.3.2.1.4
RBI _i	0,06	0,04	0,03	0,07	0,02	0,14	0,05	0,04	0,03	0,02
SI _i , тис. грн	142,97	95,31	71,48	166,80	47,66	324,33	119,14	95,31	71,49	47,66
S _{is} , тис. грн	524,22					324,33	333,60			

Джерело: складено автором на основі розрахунків.

Таблиця 12. Розподіл витрат на допоміжні функції V рівня 4-го рангу

Показник	C ⁴ 1.2.3.1.1.1	C ⁴ 1.2.3.1.1.2	C ⁴ 1.2.3.1.1.3	C ⁴ 1.2.3.1.1.4	C ⁴ 1.2.3.1.1.5
RBI _i	0,04	0,034	0,026	0,02	0,01
SI _i , тис. грн	99,79	84,82	64,87	49,90	24,95
S _{is} , тис. грн	324,33				

Джерело: складено автором на основі розрахунків.

Для визначення економічної ефективності реалізації окремих функцій територіального управління Рахункової палати України порівняємо економічно обгрунтований розподіл витрат на їх реалізацію, що ґрунтується на пропорційності значущості кожної функції в реалізації єдиної функції більш високого рівня. Загальна сума витрат часу на проведення контролю за виконанням державного бюджету становила 2498 людино-днів, витрати за кожним носієм функцій наведено у таблиці 13. За допомогою функціонально-вартісної діаграми виявимо функції, що підлягають оптимізації на основі порівняльної оцінки виражених у відносних одиницях значущих функцій та їхньої вартості.

Відповідно, оптимізації, насамперед, повинні піддаватися функції, важливість яких значно менша, ніж питомо вага витрат на їхній прояв у загальних витратах на об'єкт. Це стосується під функції 1.2 "Проведення самостійних контрольно-аналітичних заходів". Раціоналізацію функцій виконаємо, з огляду на вирівнювання витрат на 1 люд.-день. Раціональним є перерозподілення витрат часу з реалізації функції 1.2 на користь інших функцій. Економічний зміст раціоналізації полягає в зміщенні акцентів у бік збільшення часу на планування та методичне забезпечення контрольно-аналітичних заходів, що дозволить ретельніше готуватися до проведення самостійних контрольно-аналітичних заходів.

Таблиця 13. Загальний вигляд матриці елементної структури проведення контролю за виконанням Державного бюджету України територіальним управлінням Рахункової палати України

Елементи об'єкта за рівнями моделі					Витрати		Фонд робочого часу		Витрати на 1 люд./день, грн
1	2	3	4	5	тис. грн	%	люд./дні	%	
1.1					524,22	22,2	488	19,5	1074,22
	1.1.1	1.1.1.1			524,22	22,2	488	19,5	1074,22
			1.1.1.1.1		142,97	6,1	133	5,3	1074,96
			1.1.1.1.2		95,31	4,0	89	3,6	1070,90
			1.1.1.1.3		71,48	3,0	67	2,7	1066,87
			1.1.1.1.4		166,80	7,1	155	6,2	1076,13
			1.1.1.1.5		47,66	2,0	44	1,8	1083,18
1.2.					833,99	35,4	1073	43,0	777,25
	1.2.1				162,17	6,9	209	8,4	775,93
	1.2.2				231,66	9,8	298	11,9	777,38
	1.2.3	1.2.3.1	1.2.3.1.1		324,33	13,7	417	16,7	777,77
				1.2.3.1.1.1	99,79	4,2	129	5,2	773,57
				1.2.3.1.1.2	84,82	3,6	109	4,4	778,17
				1.2.3.1.1.3	64,87	2,7	83	3,3	781,57
				1.2.3.1.1.4	49,90	2,1	64	2,6	779,69
				1.2.3.1.1.5	24,95	1,1	32	1,3	779,69
	1.2.4				115,83	4,9	149	6,0	777,38
1.3					667,19	28,3	626	25,1	1065,80
	1.3.1				214,45	9,1	201	8,0	1066,92
	1.3.2	1.3.2.1			333,60	14,1	313	12,5	1065,81
			1.3.2.1.1		119,14	5,1	112	4,5	1063,75
			1.3.2.1.2		95,31	4,0	89	3,6	1070,90
			1.3.2.1.3		71,49	3,0	67	2,7	1067,01
			1.3.2.1.4		47,66	2,0	45	1,8	1059,11
	1.3.3				119,14	5,1	112	4,5	1063,75
1.4					333,60	14,1	311	12,4	1072,67
	1.4.1				95,31	4,0	89	3,6	1070,90
	1.4.2				166,80	7,1	155	6,2	1076,13
	1.4.3				71,49	3,0	67	2,7	1067,01
Разом					2359,00	100,0	2498	100,0	944,36

Джерело: складено автором на основі розрахунків

Важливим є збільшення часу на проведення контрольно-аналітичних заходів за завданнями департаментів, а також на контроль виконання рішень РП. Це дозволить підсилити дієвість наступного контролю за реалізацією на практиці висновків і рекомендацій аудиту. Економічний зміст раціоналізації полягає в зміщенні акцентів у бік збільшення часу на планування та методичне забезпечення контрольно-аналітичних заходів.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Основним науковим результатом статті є обґрунтування методичного підходу до функціонально-вартісного аналізу ефективності вищого державного фінансового контролю на регіональному рівні. Методику функціонально-вартісного підходу адаптовано до раціоналізації функцій децентралізованих органів вищого фінансового контролю, за таким алгоритмом: їхня основна функція представляється функціями нижчого рівня як допоміжними елементами; зв'язок між елементною та функціональною структурами об'єкта визначається на основі рангів функцій за ієрархічними рівнями функціональної моделі за допомогою методу розстановки пріоритетів на основі матриці суміжності, яка дозволяє розрахувати абсолютну і відносну значущість функцій різних рівнів і рангів. Витрати на їх реалізацію, визначені шляхом розподілення загальної суми витрат на реалізацію основної функції пропорційно їхньої відносної значущості, порівнюючи з трудовитратами. В основу раціоналізації функцій територіальних управлінь Рахункової палати покладено вирівнювання економічно обґрунтованого розподілу витрат на їх реалізацію на 1 людину-день роботи контролюючого суб'єкта, що є принципово новим.

Перспективами подальших досліджень є адаптація методики функціонально-вартісного аналізу для оцінки комунікативних зв'язків Рахункової палати України.

Література:

1. Трофімова Л.В. Про визначення окремих понять, пов'язаних з фінансовою діяльністю держави. Часопис Київського університету права. 2010. № 2. С. 151—156.
2. Weirich T.R., Churyk N.T., Pearson T.C. Accounting and Auditing Research and Databases: Practitioner's Desk Reference. New Jersey: Published by John Wiley & Sons, Inc., Hoboken, 2012. 257 p.
3. Мескон М.Х., Альберт М., Хедоури Ф. Основы менеджмента: Пер. с англ. М: Дело, 1992. 702 с.
4. Жураковський де Сас Т.Б. Проблема детермінації державного фінансового контролю в сучасних умовах. Державне управління: теорія та практика. 2009. № 2(10). URL: http://www.academy.gov.ua/ej/ej10/doc_pdf/Zhurakovskyy.pdf
5. Саати Т. Принятие решений. Метод анализа иерархий. Пер. с английского Р.Г. Вачнадзе. Москва: Радио и связь, 1993. 278 с.
6. Щербак В.А., Приходько Е.А. Основы финансового функционально-стоимостного анализа. Новосибирск: Изд-во НГТУ, 2003. 164 с.
7. Покинтелиця В.М. Функціонально-вартісний аналіз процесів адміністрування податків. Економічні інновації. 2010. Вип. 41. С. 195—205.

References:

1. Trofimova, L.V. (2010), "About definition of separate concepts connected with financial activity of the state", Chasopys Kyivs'koho universytetu prava, vol. 2, pp. 151—156.
2. Weirich, T. R. Churyk, N. T. and Pearson, T. C. (2012), Accounting and Auditing Research and Databases: Practitioner's Desk Reference, John Wiley & Sons, Inc., Hoboken, New Jersey, US.

3. Mescon, M. H. Albert, M. and Khedouri, F. (1992), Osnovy menedzhmenta [Management], Delo, Moscow, Russia.

4. Zhurakovskiy de Sas, T.B. (2009), "A problem of determination of state financial control in modern conditions", Derzhavne upravlinnia: teoriia ta praktyka, [Online], vol. 2, no. 10, available at: http://www.academy.gov.ua/ej/ej10/doc_pdf/Zhurakovskyy.pdf (Accessed 10 May 2019).

5. Saaty, T. (1993), Prinjatje reshenij. Metod analiza ierarhij [Decision making. Method of analysis of hierarchies], Radio and Communications, Moscow, Russia.

6. Shherbakov, V.A. and Prihod'ko, E.A. (2003), Osnovy finansovogo funkcional'no-stoimostnogo analiza [Fundamentals of financial functional-cost analysis], NSTU, Novosibirsk, Russia.

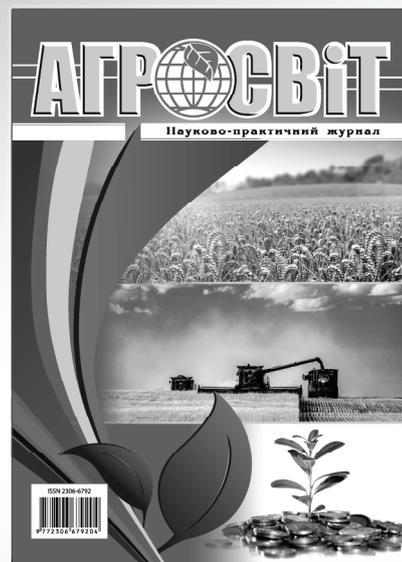
7. Pokintelicja, V.M. (2010), "Functional-cost analysis of tax administration processes", Ekonomichni innovatsii, vol. 41, pp.195—205.

Стаття надійшла до редакції 04.07.2019 р.

АГРОСВІТ

www.agrosvit.info

Передплатний індекс: 23847

Виходить 24 рази на рік

**Видання включено до переліку
наукових фахових видань України
з ЕКОНОМІКИ**

І. П. Сидоров,
здобувач, Дніпровський державний аграрно-економічний університет
ORCID ID: 0000-0002-2530-5834

DOI: 10.32702/2306-6806.2019.7.86

ЧИННИКИ АКТИВІЗАЦІЇ ІНВЕСТИЦІЙНОГО РОЗВИТКУ МОЛОКОПЕРЕРОБНИХ ПІДПРИЄМСТВ

I. Sidorov,
applicant, Dnipro state agrarian and economic university

FACTORS OF ACTIVATION OF INVESTMENT DEVELOPMENT OF DAIRY PROCESSING ENTERPRISES

У статті визначено, що зниження обсягів національного виробництва обумовлено звуженням інвестиційної діяльності, яка не забезпечує навіть простого відтворення капіталу, а отже, економіка в останні роки функціонує за рахунок непродуктивного використання амортизаційного фонду. Інвестиції необхідні для забезпечення ефективного функціонування молокопереробних підприємств, їхнього стабільного стану й у зв'язку з цим вони використовуються для досягнення таких цілей: подальшого розширення і розвитку виробництва; відновлення основних виробничих фондів; підвищення технічного рівня праці і виробництва; здійснення природоохоронних заходів і придбання цінних паперів, вкладення коштів в активи інших підприємств. Важливим для ефективного використання інвестицій є їх структура, тобто склад за видами, напрямами використання і за їхньою питоמוю вагою в загальному розмірі інвестицій. Доведено, що ефективне здійснення інвестиційної діяльності на підприємстві обумовлює необхідність оптимізації системи управління інвестиціями і формування відповідної структури управління.

The article states that the decrease in the volume of national production is due to the narrowing of investment activity, which does not provide even a simple reproduction of capital, and therefore, the economy in recent year's functions due to the unproductive use of the depreciation fund. Many scientists determine category investments differently. Some of them consider this category of financial and economic point of view as long-term investment resources for profit in the future. Others, in economic terms, investment defined as the production process in order to create production capacity and labor, understanding investment investing in real assets to produce goods and services for profit at a reasonable amount of risk.

Investments are necessary to ensure the efficient functioning of dairy processing enterprises, their stable condition and in this regard they are used for the following purposes: further expansion and development of production; restoration of basic productive assets; increase of the technical level of labor and production; the implementation of environmental measures and the acquisition of securities, investing in assets of other enterprises. Important for the effective use of investments is their structure, that is, the composition of the types, directions of use and their specific weight in the total investment.

It has been established that investments, as an economic category, fulfill a number of important functions, among which: ensuring competitiveness of products and improving their quality; structural restructuring of production; creation of the necessary raw material base for efficient functioning of enterprises; solution of social

problems. Investigation of the investment activity of the dairy enterprise includes assessment of the investment situation, investment climate and investment attractiveness. The investment situation is defined investment activity of the enterprise and efficiency of investment processes. Investment climate assessment carried out by analyzing the results of prediction socio-economic situation and environmental situation in the country and the region. Investment attractiveness driven by favorable investment situation and investment climate, the benefits that will provide investors additional income on investment and reduce risk. Proved that the effective implementation of the investment in the enterprise necessitates optimization system of investment and development of an appropriate management structure.

Ключові слова: активізація розвитку, інвестиції, інвестиційний процес, капітальні вкладення, класифікація інвестицій, підприємство, економічний розвиток.

Key words: activation of development, investment, investment process, capital investments, investment classification, enterprise, economic development.

ВСТУП

В економічній літературі науковцями багато уваги приділяється питанню інвестицій загалом і методичному забезпеченню оцінки ефективності інвестиційних проектів. Дослідженням проблеми інвестиційної привабливості в сучасних умовах аграрного сектору економіки України присвятили наукові праці багато вітчизняних науковців: І. Вініченко, П. Гайдуцький, С. Гуткевич, Б. Данилишин, О. Дацій, М. Денисенко, М. Кісіль, М. Корецький, Г. Лайко, П. Макаренко, М. Малік, О. Скидан, П. Саблук, В.Г. Федоренко, Д.М. Черваньов. Однак ми вважаємо, недостатньо дослідженими є методи оцінювання пріоритетності та вибору інвестиційних проектів, що найбільш адаптовані до сучасних економічних вимог. Однією з проблем інвестиційної політики є визначення пріоритетних напрямів активізації інвестиційної діяльності молокопереробних підприємств.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Категорія інвестиції визначається багатьма ученими (як закордонними, так і вітчизняними) неоднаково [1—3; 6; 8]. Одні з них розглядають цю категорію з фінансової й економічної точок зору як довгострокове вкладення ресурсів з метою одержання прибутку в майбутньому. Інші, в економічному значенні, інвестування визначають як організацію виробничого процесу з метою створення виробничих потужностей і найму робочої сили, розуміючи під інвестиціями вкладення коштів у реальні активи для виробництва товарів і послуг з метою отримання прибутку за обґрунтованого розміру ризику.

У широкому змісті, під інвестиціями розуміються кошти, майнові й інтелектуальні цінності держави, юридичних і фізичних осіб, що направляються на створення нових підприємств, реконструкцію і технічне переозброєння діючих, придбання нерухомості, акцій, облігацій, інших цінних паперів з метою одержання прибутку [1]. У загальновідомій класифікації інвестиції поділяються на:

— портфельні (фінансові), тобто вкладення в акції, облігації, інші цінні папери, активи інших підприємств;

— реальні, тобто вкладення в створення нових, реконструкцію і переозброєння діючих підприємств. Ці інвестиції називають ще капіталотворючими, що включають: інвестування в основний капітал, витрати на капітальний ремонт, придбання земельних ділянок, інвестиції в нематеріальні активи (патенти, ліцензії, про-

грамні продукти, інновації й ін.), і інвестиції в поповнення запасів матеріальних оборотних коштів.

Відмінною рисою фінансових інвестицій у порівнянні з реальним інвестуванням є те, що вони не призначені для обов'язкового створення нових виробничих потужностей, а припускають передачу прав на гроші і придбання прав на майбутній дохід. Вони можуть називатись портфельними, тому що ризик їхнього вкладення, як правило, знижується за допомогою диверсифікованості інвестиційного портфеля.

Як економічна категорія інвестиції виконують ряд найважливіших функцій, серед яких: забезпечення конкурентоспроможності продукції і підвищення її якості; структурна перебудова виробництва; створення необхідної сировинної бази для ефективного функціонування підприємств; рішення соціальних проблем. Інвестиції необхідні для забезпечення ефективного функціонування підприємств, їхнього стабільного стану й у зв'язку з цим вони використовуються для досягнення наступних цілей: подальшого розширення і розвитку виробництва; відновлення основних виробничих фондів; підвищення технічного рівня праці і виробництва; здійснення природоохоронних заходів і придбання цінних паперів, вкладення коштів в активи інших підприємств.

Для підвищення ефективності використання інвестицій в економічній літературі розроблена їх науково обґрунтована класифікація. Інвестиції класифікують з позиції форми, економічного змісту кожної з груп. На нашу думку, найбільш повною і комплексною є класифікація інвестицій, наведено в роботах І.А.Бланка [1]. Він використовує наступні ознаки класифікації інвестицій: об'єкт вкладення (реальні і фінансові); характер участі в інвестуванні (прямі і непрямі); період інвестування (довгострокові і короткострокові); форма власності (спільні, іноземні, державні і приватні); регіональна ознака (інвестиції за кордоном і усередині країни).

Ця класифікація дає реальне уявлення, на які цілі підприємство може направляти інвестиції, і характеризує його інвестиційний портфель. Це важливо, тому що саме оптимізація цього портфеля є однією із серйозних проблем на підприємстві. Важливим для ефективного використання інвестицій є їх структура, тобто склад по видах, напрямках використання і по їхній питомій вазі в загальному розмірі інвестицій. Класифікація інвестицій на підприємстві подана на рисунку 1.

У процесі інвестування, що являє собою динамічний процес, відбувається зміна форм капіталу, а саме: пере-

Рис. 1. Класифікація інвестицій на підприємстві

творення початкових ресурсів в інвестиційні витрати і перетворення вкладених коштів у приріст капітальної вартості в формі доходу або соціального ефекту. Сучасна теорія інвестицій заснована на роботах Гаррі Марковица, який на основі запропонованої математичної моделі формування оптимального портфеля цінних паперів і методів побудови таких портфелів, формалізував поняття прибутковості й ризику, запропонував моделі для інвестиційних задач і методи їх аналізу та рішення.

Практична можливість застосування портфельної оптимізації розроблена В. Шарпом, який запропонував однофакторну модель ривка капіталів [8]. Вона побудована на основі принципу, який заключається в тому, що співвідношення між очікуваною прибутковістю й ризиком повинно бути таким, щоб жоден індивідуальний інвестор не міг одержувати необмеженого доходу від угоди. Теорія інвестицій припускає розробку та впровадження відповідної технології управління інвестиційними процесами, яка повинна забезпечувати єдність інтересів системи інвестування, включаючи: дослідження інвестиційного клімату на підприємстві; оцінку інвестиційної привабливості галузі, до якої відноситься підприємство; обґрунтування стратегії інвестування й інвестиційної діяльності підприємства; оцінку ступеня впливу інвестицій на фінансові результати діяльності підприємства.

Дослідження методологічних принципів інвестиційної діяльності підприємства з урахуванням змін економічних відносин показує, що сутність категорій капітальні вкладення й інвестиції не однакова. Це пов'язано зі змінами в сутності інвестиційних процесів, і тому деякі економісти [3; 5] стверджують, що поняття інвестиції є більш широким, ніж капітальні вкладення, тому що вони не збігаються кількісно і розрізняються якісно. Капітальні вкладення розглядаються як одна з можливих форм інвестицій.

Як свідчать роботи економістів [4; 7], капітальні вкладення виступають тільки в якості одного з елементів капіталотворюючих інвестицій, а інвестиції — у вигляді двох складових: реальної й фінансової. Інвестиційна діяльність може розвиватися ефективно за умови збалансованої взаємодії цих складових. Це обумовлює необхідність регулювання інвестиційної сфери з боку держави, що повинно сприяти реальному інвестуванню і

впливати на співвідношення інвестиційного попиту та пропозиції.

Дослідження процесу інвестиційної діяльності підприємства містить оцінку інвестиційної ситуації, інвестиційного клімату й інвестиційної привабливості. Інвестиційна ситуація визначається інвестиційною активністю підприємства й ефективністю інвестиційних процесів. Оцінка інвестиційного клімату здійснюється за допомогою аналізу результатів прогнозування соціально-економічної ситуації й екологічної ситуації в країні, регіоні. Інвестиційна привабливість обумовлюється сприятливою інвестиційною ситуацією й інвестиційним кліматом, наявністю переваг, які забезпечать інвестору додатковий дохід на вкладені кошти і зменшать ступінь ризику.

Інвестиційна ситуація підприємства визначається загальнодержавними та регіональними факторами, серед яких: інфляція; податкова, амортизаційна, валютна і митна політика; банківські процентні ставки, галузева структура регіону, зовнішньоекономічні зв'язки, географічне положення підприємства, рівень доходів, інвестиційна привабливість підприємства. У трансформаційній економіці якісно змінився соціально-економічний механізм інвестування. Економічний зміст категорії інвестиції наповнюється новими сучасними формами залучення й руху ресурсів, а також відносинами між учасниками інвестиційного процесу.

Оцінка ефективності інвестиційної діяльності підприємства повинна враховувати стратегічні цілі розвитку, шляхи їхнього досягнення, забезпечувати можливість вибору найбільш ефективного варіанту з числа альтернативних інвестиційних проектів. Це відповідає положенням теорії ефективності, що забезпечує порівняльну оцінку відносно результату діяльності до витрат, що обумовлюють його досягнення.

Економічні обґрунтування інвестиційної діяльності підприємства дозволяють забезпечувати його поступальний розвиток, додаючи їй гнучкий, адаптивний характер, що необхідний в умовах невизначеності, і переборюючи негативні тенденції перехідного періоду в економіці. Важливим є проведення рейтингової оцінки інвестиційної привабливості підприємства на основі ознак, які відображають найбільш важливі для інвестора сторони діяльності оцінюваного підприємства. Одним з методів оцінки інвестиційної привабливості є експертний метод, заснований на використанні думок фахівців

підприємств. Основними ознаками, використовуваними для оцінки інвестиційної привабливості підприємства є: експортний потенціал підприємства; науково-технічний потенціал підприємства; стабільність ринку продукції, яка випускається; фінансова стійкість підприємства; тривалість виробничого циклу; необхідний обсяг інвестицій.

Ефективне здійснення інвестиційної діяльності на підприємстві обумовлює необхідність оптимізації системи управління інвестиціями і формування відповідної структури управління. Водночас необхідно розробляти конкретні задачі для кожного підрозділу з чітко сформульованими параметрами. Ефективність інвестицій визначається дієвістю системи управління інвестиційною діяльністю, яка повинна бути побудована на економічній основі та включати такі підсистеми: фінансово-кредитну, оподаткування, платежів за виробничі та природні ресурси, цінову, економічних стимулів та санкцій. У зв'язку з тим, що фінансування та кредитування впливає практично на всі етапи інвестиційного процесу, провідна роль належить фінансово-кредитній підсистемі. На процес інвестування впливає держава шляхом зміни відсоткової ставки за кредит. Це може підвищувати або знижувати попит на інвестиції залежно від конкретних умов розвитку економіки.

Важливе місце серед систем управління інвестиційною діяльністю належить підсистемі оподаткування. Податкова система для учасників інвестиційної діяльності будуватиметься на основі відповідно Закону України. Важливим елементом системи управління інвестиційною діяльністю є система платежів за виробничі, природні та інші ресурси, яка повинна мати стимулюючий характер. Цінова підсистема передбачає розробку цін, їх видів, структури, величини, динаміки змін, а також процесі ціноутворення як спосіб, правила встановлення, формування нових цін та змінювання існуючих. Організація інвестиційного процесу на підприємстві ґрунтується на інвестиційній політиці, яка передбачає цільові настанови в галузі інвестицій і механізм його реалізації.

Інвестиційна діяльність підприємства здійснюється з урахуванням його мети і цілей інвестора та має забезпечувати відповідність між рівнем прибутковості і ризиком вкладення капіталу. Крім того, необхідно забезпечити ліквідність і здійснити мінімізацію фактора ризику на основі формування диверсифікованого портфеля інвестицій. З огляду на нестабільність економіки і той факт, що підвищується ризикованість інвестицій, існують серйозні труднощі в розробці довгострокових інвестиційних програм, необхідно проводити ретельний аналіз і розробляти перспективні плани вкладення коштів. Врахувати в процесі планування всі тенденції і зміни економічної ситуації неможливо, тому доцільно враховувати альтернативні варіанти розвитку інвестиційної діяльності й можливість їх адаптивної зміни на основі розробки організаційно-економічного механізму прийняття інвестиційних рішень в умовах ризику і невизначеності. Розвиток інвестиційної діяльності стримує відсутність достатньо обґрунтованої нормативної та законодавчої бази.

Вагоме значення для підприємства має оцінка збуту продукції, яка користується довгостроковим попитом на ринку. Це вимагає серйозних маркетингових досліджень, проведення яких дозволяє підприємству укласти конкретні договори на постачання з визначенням термінів, обсягів і цін. Водночас необхідний детальний аналіз виробничого процесу по випуску такої продукції, яка включає аналіз виробничої програми, розрахунок її трудомісткості, розробку графіка потреби в ресурсах. Випуск продукції, що має довгостроковий попит на ринку, обумовлює посилення ролі новітніх технологій, в тому числі й інформаційних, технічного відновлення основних виробничих фондів і якісне поліпшення його використання. Це, у свою чергу, вимагає оздоровлення

амортизаційної політики, без якої в сучасних умовах неможливо відновити рівень виробництва і вийти з економічної кризи, бо загальновідомо, що амортизаційні відрахування є внутрішнім інвестиційним джерелом підприємства.

ВИСНОВОК

Економічну базу для виходу економіки країни з кризи може забезпечити реалізація інвестиційних проектів з розвитку реального виробництва. Однак, як свідчать результати досліджень, більшість молокопереробних підприємств не розробляють стратегію власного розвитку з урахуванням вимог сучасної економіки. Це негативно позначається на прийнятті рішень потенційними інвесторами в зв'язку з великим ризиком втрати коштів через незахищеність прав власності, незадовільні системи управління, непрозорість фінансового стану підприємств.

Література:

1. Бланк И.А. Инвестиционный менеджмент. — К.: Эльга-Ника центр. 2001. — 448 с.
2. Вініченко І.І. Інвестиційна діяльність аграрних підприємств: монографія / І.І. Вініченко. — Донецьк: Юго-Восток, 2010. — 444 с.
3. Гайдучький А.П. Підвищення інвестиційної привабливості інфраструктури аграрного сектора / А.П. Гайдучький // Економіка АПК. — 2004. — № 10. — С. 99 — 106.
4. Гуткевич С.О. Деякі методи розрахунків ефективності інвестицій / С.О. Гуткевич // Актуальні проблеми економіки. — 2011. — № 11—12. — С. 27—30.
5. Дацій О.І. Розвиток інноваційної діяльності в агропромисловому виробництві України: монографія / О.І. Дацій. — Київ: ННЦ "Інститут аграрної економіки", 2004. — 426 с.
6. Кісіль М.І. Ефективність інвестицій сільськогосподарських виробничих кооперативів: монографія / М.І. Кісіль, О.В. Ролінський. — К.: ННЦ ІАЕ, 2006. — 227 с.
7. Массе П. Критерии и методы оптимального определения капитальных вложений. — М.: Статистика. — 1971. — 506 с.
8. Шарп У., Александер Г., Бэйли Дж. Инвестиции / Пер. с англ. — М.: ИНФРА-М, 1997. — 1024 с.

References:

1. Blank, I.A. (2001), *Investicionnyj menedzhment* [Investment management], Jel'ga-Nika centr, Kyiv, Ukraine.
2. Vinichenko, I.I. (2010), *Investytsijna diial'nist' ahrarnykh pidpryemstv* [Investment activity of agrarian enterprises], Yuho-Vostok, Donetsk, Ukraine.
3. Hajduts'kyj, A. P. (2004), "Increasing the investment attractiveness of the infrastructure of the agrarian sector", *Ekonomika APK*, vol. 10, pp. 99—106.
4. Hutkevych, S. O. (2011), "Some methods of calculating the efficiency of investments", *Aktual'ni problemy ekonomiky*, vol. 11-12, pp. 27—30.
5. Datsij, O.I. (2004), *Rozvytok innovatsijnoi diial'nosti v ahropromyslovomu vyrobnytstvi Ukrainy* [Rozvytok innovatsijnoi diial'nosti v ahropromyslovomu vyrobnytstvi Ukrainy], NNTs "Instytut ahrarnoi ekonomiky", Kyiv, Ukraine.
6. Kysil', M.I. and Rolins'kyj, O. V. (2006), *Efektynnist' investytsij sil's'kohospodars'kykh vyrobnychkykh kooperatyviv* [Efficiency of investments of agricultural production cooperatives], NNTs IAE, Kyiv, Ukraine.
7. Masse, P. (1971), *Kriterii i metody optimal'nogo opredelenija kapital'nyh vlozhenij* [The criteria and methods for determining the optimal capital investments], *Statistika*, Moscow, Russia.
8. Sharp, U. Aleksander, G. and Bjejlj, Dzh. (1997), *Investicii* [Investments], INFRA-M, Moscow, Russia.

Стаття надійшла до редакції 09.07.2019 р.

Б. Б. Остаток,
здобувач кафедри економіки та управління виробничим і комерційним бізнесом,
Український державний університет залізничного транспорту
ORCID ID: 0000-0001-7237-7040

DOI: 10.32702/2306-6806.2019.7.90

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНО-КАДРОВА СКЛАДОВА УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ ЗАЛІЗНИЧНОГО ТРАНСПОРТУ

В. Ostapyyuk,
applicant of the Department of Economics and Management of Production
and Commercial Business, Ukrainian State University of Railway Transport

INTELLECTUAL AND HUMAN RESOURCES COMPONENT OF THE ECONOMIC SECURITY
MANAGEMENT OF RAILWAY TRANSPORT

У статті обґрунтовано доцільність досягнення високого рівня інтелектуально-кадрової безпеки залізничного транспорту як однієї з основних складових системи управління його економічною безпекою. Досліджено теоретичні основи забезпечення інтелектуально-кадрової безпеки в залізничній галузі, зокрема розглянуто сутність наукової категорії "інтелектуально-кадрова безпека" і її основних складових. Запропоновано у разі формування системи управління інтелектуально-кадровою безпекою залізничного транспорту розглядати це поняття як з позиції соціального захисту працівників підприємств від різного роду загроз, які перешкоджають формуванню сприятливого матеріального та соціально-психологічного клімату для їх роботи, так і з точки зору захисту підприємства від нанесення випадкової або навмисної шкоди працівниками. Вивчено наукові підходи до забезпечення інтелектуально-кадрової безпеки залізничного транспорту. Виявлено і систематизовано заходи щодо підвищення рівня інтелектуально-кадрової безпеки у сфері залізничного транспорту, які згруповано за такими напрямками як економічні, технологічні, організаційні, соціально-психологічні, культурно-ціннісні, адміністративні та дисциплінарні. Особливу увагу приділено визначенню пріоритетних організаційних заходів забезпечення інтелектуально-кадрової безпеки вітчизняного залізничного транспорту.

The author substantiates the expediency of achieving a high level of intellectual and personnel safety of railway transport as one of the main components of the system of ensuring its economic security. The theoretical foundations of intellectual and personnel security in the railway industry are studied, in particular, the essence of the scientific category "intellectual and personnel security" and its main components are considered. Proposed in the formation of intellectual and human resources and security on rail transport to consider this concept from the perspective of social protection of employees of enterprises against different kinds of threats that hinder the formation of favorable physical and socio-psychological climate for their work, and from the point of view of protection of the enterprise from the risk of accidental or intentional harm by employees. In particular, it was determined that the latter may be due to the lack of competence and professionalism of employees, their unreliability and low level of devotion to the enterprise, as well as their participation in financial fraud and corruption schemes. Scientific approaches to ensuring intellectual and personnel safety of railway transport are studied. On the basis of research publications identified and systematized measures to improve the level of intellectual and human security in the field of railway transport, which are grouped in such areas as economic, technological, organizational, socio-psychological, cultural, value, administrative and disciplinary measures.

Among the priority tasks to ensure the intellectual and personnel safety of railway transport identified: improvement of personnel policy in terms of search and attraction of personnel and the formation of its social and professional adaptation; monitoring threats to intellectual and personnel development of railway transport and changes in personnel planning policy in this area, taking into account their possible impact; introduction of a transparent selection mechanism as employees formation of a social package for employees of the railway industry, which includes bonuses, allowances, free medical care, vouchers to institutions for recreation and recreation; improvement of the system of motivation of employees and determining surcharges for supporting the intellectual and personnel safety of railway transport; creation of a favorable socio-psychological climate in the team and ensuring the development of corporate culture; development and implementation of effective anti-corruption policy.

Ключові слова: залізничний транспорт, кризовий стан, економічна безпека, інтелектуально-кадрова безпека, теоретичні основи, підходи, систематизація заходів забезпечення інтелектуально-кадрової безпеки.

Key words: railway transport, crisis state, economic security, intellectual and personnel security, theoretical foundations, approaches, systematization of measures to ensure intellectual and personnel security.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Сьогодні в умовах трансформаційних процесів бізнес-середовища відбувається підвищення ризикованості функціонування суб'єктів господарювання і, відповідно, збільшення внутрішніх та зовнішніх загроз, які перешкоджають забезпеченню їх сталого розвитку. У зв'язку з цим особливої ваги набуває управління економічною безпекою підприємств з метою виявлення, локалізації і мінімізації негативних наслідків настання різного роду загроз і в подальшому попередження їх виникнення.

Незавершеність реформаційних процесів у залізничній галузі і поглиблення її кризового стану обумовлює потребу формування і реалізації більш виваженої політики управління економічною безпекою залізничного транспорту, зокрема його інтелектуально-кадровою безпекою. Оскільки наявність професійного високоінтелектуального колективу є ключовою умовою успішного завершення процесів реформування залізничної галузі, досягнення її фінансово-економічної стабільності і високого рівня конкурентоспроможності на ринку транспортно-логістичних послуг.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питання забезпечення економічної безпеки залізничного транспорту, зокрема її інтелектуально-кадрової складової, активно висвітлюється в публікаціях багатьох вчених, серед яких: В.Г. Алькема, І.В. Воловельська, А.А. Гречішкіна, В.Л. Дикань, Л.Л. Калініченко, О.С. Кириченко, М.В. Корінь, Ж.С. Костюк, С.П. Міщенко, В.О. Овчиннікова, І.Л. Назаренко, Н.Г. Панченко, Т.Г. Сухорукова, І.В. Токмакова та ін. [1—19]. Віддаючи належне науковій і практичній значущості публікацій перелічених вчених, слід відзначити, що в умовах реалізації структурних перетворень залізничної галузі і прискорення змін конкурентного середовища функціонування залізничного транспорту виникає потреба пере-

гляду теоретичних основ підвищення його інтелектуально-кадрової безпеки з урахуванням впливу означених тенденцій.

Тому метою наукової статті визначено удосконалення теоретичного базису забезпечення інтелектуально-кадрової безпеки залізничного транспорту в умовах реформаційних змін у галузі і трансформації бізнес-середовища розвитку суб'єктів транспортно-логістичного ринку.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Унаслідок погіршення загальноекономічної ситуації в країні, зростання кількості збиткових і збанкрутілих підприємств відбувається підвищення рівня безробіття і зниження добробуту українського населення, що призводить до загострення проблеми відтоку високоінтелектуальних кадрів закордон і зниження рівня мотивації персоналу до забезпечення високого рівня продуктивності праці. У таких умовах особливого загострення набуває проблема формування інтелектуально-кадрового потенціалу підприємств як основи забезпечення їх стійкого розвитку.

Наразі вітчизняна залізнична галузь також функціонує в умовах дестабілізуючого впливу інтелектуально-кадрових загроз її розвитку, які викликані недосконалістю процесів перебудови організаційної структури галузі, низьким рівнем компетентності та професіоналізму керівної ланки управління, високим рівнем закорумпованості системи управління і почастишанням випадків зловживання службовим положенням працівників, дефіцитом фахівців робітничих спеціальностей і загальним зниженням престижу залізничних професій. Зважаючи на це, вагомого значення набуває удосконалення теоретичних основ і формування системи заходів забезпечення інтелектуально-кадрової безпеки залізничного транспорту в умовах хаотичного протікання реформаційних процесів у галузі і загострення конку-

рентної боротьби на ринку транспортно-логістичних послуг.

Науковою спільнотою приділяється активна увага вивченню теоретико-методологічних основ забезпечення економічної безпеки підприємств різних сфер, у т.ч. залізничної галузі. Відтак у роботі [17] автором розглянуто типовий перелік функціональних складових економічної безпеки підприємств, до якого відносяться такі складові: фінансова, інтелектуальна та кадрова, техніко-технологічна, політико-правова, інформаційна, екологічна і силова. Зокрема інтелектуальна та кадрова складові економічної безпеки розглядаються з позиції збереження та розвитку інтелектуального потенціалу підприємства і ефективного управління персоналом.

Гречішкіна А.А. надає визначення безпосередньо кадрової безпеки підприємств залізничного транспорту як процесу попередження, запобігання і усунення ризиків та загроз, які виникають з боку персоналу з метою створення умов для стабільного функціонування і розвитку підприємства [2].

Досить цікавим є підхід Калініченко Л.А., яка пропонує під кадровою безпекою розуміти такий стан індивідуумів, колективу підприємства, його людського потенціалу та системи управління персоналом, при якому забезпечується ефективне використання економічного потенціалу та розвитку підприємства. Відповідно до цього, на думку автора, кадрова небезпека проявляється у вигляді кадрових ризиків та пов'язаних з ними загроз, що призводять до виникнення кризових явищ на підприємстві [6].

Іншими вченими кадрова безпека трактується з позиції процесу запобігання негативним впливам на економічну безпеку підприємства через ризики і погрози, пов'язані з персоналом, його інтелектуальним потенціалом і трудовими відносинами загалом. Зокрема до найбільш поширених загроз відносять як несумлінність, некомпетентність або випадковість, так і свідомі дії окремих осіб: крадіжки, саботаж, хабарництво, розголошення комерційної таємниці та інші недобросовісні дії працівників [1].

Розглядаючи поняття інтелектуально-кадрової безпеки підприємства вчені загалом дотримуються двох позицій стосовно визначення його змісту: як процесу моніторингу, мінімізації та запобігання негативного впливу на економічну безпеку підприємства, завдяки ефективному управлінню загрозами та небезпеками, пов'язаними з персоналом; як оптимального стану персоналу та підприємства, який захищений від зовнішніх та відповідно внутрішніх загроз з боку персоналу [19].

Зокрема Міщенко С.П. пропонує під інтелектуально-кадровою безпекою підприємств залізничного транспорту розуміти характеристику стану підприємства, при якому всі напрямки інтелектуально-кадрової роботи, сукупність принципів, методів, механізм управління персоналу направлені на виявлення, знешкодження, запобігання, відвернення та попередження загроз, небезпек і ризиків, що спрямовані на персонал та його інтелектуальний потенціал. Зокрема автором вказано, що вона націлена на встановлення таких трудових та соціокультурних відносин, які забезпечать ефективну, безбиткову діяльність підприємств залізничного транспорту [11].

Мойсеєнко І.П. та Марченко О.М. зазначають, що інтелектуально-кадрова безпека відображає забезпеченість підприємства управлінським та промислово-виробничим персоналом, рівень плинності кадрів на підприємстві, достатність їх освітньо-кваліфікаційного рівня, захищеність від переманювання працівників конкурентами [12].

Руда Т.В. доволі влучно зазначає, що інтелектуально-кадрова складова економічної безпеки підприємства містить у собі два тісно пов'язані між собою напрями забезпечення його ефективної діяльності. Зокрема кадрова складова включає всі аспекти, що стосуються ро-

боти з персоналом, підвищення ефективної, стійкої роботи, планування й управління персоналом. Інтелектуальна безпека стосується всіх аспектів, що визначають якість персоналу підприємства в сучасних умовах різкого зростання саме творчих та інноваційних якостей працівника [16].

Тобто поняття інтелектуально-кадрової безпеки доцільно розглядати як позиції соціального захисту працівників підприємств від різного роду загроз, які перешкоджають формуванню сприятливого матеріального та соціально-психологічного клімату для їх роботи, так і з точки зору захисту підприємства від нанесення випадкової або навмисної шкоди працівниками. Останнє може бути пов'язано з недостатнім рівнем компетентності та професіоналізму співробітників, їх ненадійністю і низьким рівнем відданості підприємству, а також їх участю в фінансових махінаціях та корупційних схемах.

Зважаючи на багатоаспектність поняття "інтелектуально-кадрова безпека" і вагомість досягнення її високого рівня в аналізованій сфері доцільно розглянути основні підходи до забезпечення інтелектуально-кадрової безпеки залізничного транспорту. Так, у роботі [18] автором запропоновано використання компетентнісного підходу до управління персоналом залізничного транспорту, що передбачає формування моделі компетенцій як єдиної системи координат оцінювання, яка дає можливість узгодити критерії підбору та оцінки персоналу зі стратегією підприємств, наймати і просувати тих працівників, чії потенційні компетентності максимальні відповідають його потребам, задавати пріоритетні напрями професійного розвитку та розробляти ефективні заходи для утримання цінного персоналу. Проведення оцінки працівників за моделлю компетенцій допомагає узгодити всі елементи системи управління персоналом, надає інформацію для розроблення комплексної системи навчання та розвитку персоналу організації, системи мотивації і стимулювання праці, дозволяє об'єктивно формувати систему винагороди і мінімізувати вплив кадрових ризиків на діяльність залізничного транспорту.

Панченко Н.Г. розриває антикризовий підхід до соціально відповідального управління персоналом залізничного транспорту, який включає не тільки формальну організацію роботи з персоналом, але й сукупність факторів соціально-психологічного, морального характеру, демократичний стиль управління, турботливе ставлення до потреб людини, врахування його індивідуальних особливостей та ін. Відтак автором серед антикризових інструментів управління персоналом виділено такі: модернізація технологій планування і найму персоналу; удосконалення підходів кадрової селекції, ротації та формування кадрового ядра; впровадження компетентнісного підходу до розвитку персоналу; удосконалення системи навчання; забезпечення залученості персоналу; формування корпоративної культури; розвиток інформаційно-комунікаційного забезпечення; впровадження виробничої демократії; формування стресостійкості; адаптація, подолання опору змінам [15].

Колектив авторів [8] визначає доцільність застосування стратегічного підходу до управління кадровим потенціалом, що передбачає, перш за все, якісні зміни у сфері роботи з персоналом. Вони полягають у тому, що в рамках традиційних напрямів кадрової роботи все більшого значення набувають стратегічні аспекти. Об'єднуючись із стратегічними технологіями такі традиційні функції, як планування потреби в персоналі, відбір, оцінка та навчання, набувають нової якості і єдиної цільової спрямованості на досягнення стратегічних цілей розвитку підприємства. До таких стратегічних напрямів управління кадровим потенціалом залізничного транспорту відносять: маркетинг персоналу; формування форм і методів підбору, оцінки й атестації

Таблиця 1. Систематизація заходів щодо забезпечення інтелектуально-кадрової безпеки залізничного транспорту

Група	Заходи
Економічні	<ul style="list-style-type: none"> - підвищення мотивації працівників галузі за рахунок збільшення заробітної плати, премії, інших виплат; - впровадження механізму, що забезпечує отримання працівниками винагороди залежно від результатів їх праці, у т.ч. інтелектуального характеру; - забезпечення відповідності заробітної плати кваліфікації працівників, їх внеску в підвищення прибутковості підприємства
Технологічні	<ul style="list-style-type: none"> - розробка чітких правил роботи із секретною інформацією та документами і доведення їх до відома всіх співробітників; - розробка і впровадження сучасних форм охорони власності (майна, інформації) підприємства, зокрема інтелектуальної власності; - впровадження системи управління якістю у сфері управління персоналом
Організаційні	<ul style="list-style-type: none"> - розподіл функцій керівних кадрів; - періодичне оновлення повноважень; - розподіл доручень між декількома співробітниками на конкурентній основі; - оптимізація підрозділів і філій галузі, стабілізація їх кадрового складу та формування базових норм організаційної поведінки; - впровадження ефективних механізмів інформування персоналу щодо стратегічних та тактичних задач розвитку залізничної галузі; - створення ефективної системи безперервного індивідуального навчання та професійного розвитку персоналу за рахунок організації власної бази інтелектуальної власності та знань і налагодження тісних партнерських відносин з профільними освітніми закладами; - удосконалення підходів до кадрової селекції, ротації та формування кадрового ядра; - підтримка раціоналізаторських здібностей працівників та стимулювання їх активної участі в розробці та впровадженні нових технологій; - розвиток адресних механізмів залучення працівників в інноваційну діяльність і реалізація спільних галузевих програм професійного удосконалення; - впровадження компетентнісного підходу до розвитку персоналу галузі; - удосконалення системи підвищення кваліфікації кадрів, розробка і реалізація програми, спрямованої на профорієнтацію, підготовку і залучення у галузь молодих фахівців, підвищення якості підготовки фахівців галузі; - вдосконалення системи атестації керівників і фахівців галузі, підвищення об'єктивності і точності результатів атестації; - покращення системи відбору кадрів та формування кадрового резерву; - розробка стратегії розвитку персоналу підприємств залізничного транспорту; - формування фонду інтелектуального розвитку працівників підприємств залізничного транспорту
Соціально-психологічні	<ul style="list-style-type: none"> - впровадження ефективних механізмів вирішення виробничих конфліктів; - персональна робота з кадрами й управління поведінкою персоналу; - вирішення індивідуальних проблем кожного співробітника з метою гуртування персоналу та відчуття колективізму; - формування нових принципів соціального інвестування, спрямованих на підвищення ефективності роботи і соціальної відповідальності за рахунок посилення значення корпоративної культури та етики; - розвиток систем соціальних гарантій працівникам і пенсіонерам галузі залізничного транспорту; - розробка системи адаптації прийнятого персоналу
Культурно-ціннісні	<ul style="list-style-type: none"> - розробка і практичне використання методики оцінки лояльності персоналу до залізничної галузі; - формування програми сприяння досягненню культурно-ціннісних орієнтирів розвитку галузі
Адміністративні	<ul style="list-style-type: none"> - перевірка персоналу на етапі прийому на роботу; - здійснення періодичного внутрішнього і зовнішнього аудиту діяльності персоналу та дотримання відповідних вимог у випадку звільнення персоналу
Дисциплінарні	<ul style="list-style-type: none"> - передбачення юридичних та дисциплінарних зобов'язань і відповідальності щодо роботи з окремою категорією інформації. У разі недотримання зазначених вимог застосовується стягнення, зауваження, висловлення догани, переміщення посадових осіб, звільнення тощо

Джерело: сформовано і удосконалено на основі [7—10; 15; 18].

персоналу; впровадження нових форм і методів навчання персоналу, планування ділової кар'єри, формування кадрового резерву; вдосконалення форм і методів регулювання трудових відносин; формування напрямів соціального розвитку підприємства; удосконалення системи мотивації з урахуванням необхідності забезпечення лояльності і залученості працівників; управління креативністю персоналу і розвитком талантів; формування системи управління кадровою безпекою тощо.

Овчиннікова В.О. влучно зазначає, що сучасний залізничний транспорт постійно знаходиться в процесі перетворення, в ході якого зростає швидкість та ефективність перевезень, а також розширюється спектр послуг для клієнтів. Все це вимагає постійного оновлення

знань (тобто впровадження інноваційних технологій і методів у всі сфери діяльності залізничного транспорту) з урахуванням дотримання умов безпеки його діяльності та розвитку. З огляду на це автором запропоновано інноваційно-безпековий підхід до формування стратегії управління знаннями як базису забезпечення розвитку інтелектуально-кадрового потенціалу залізничного транспорту. Останній ґрунтується на досягненні розвитку компетенцій персоналу, орієнтованих на реалізацію стратегічних завдань залізничної галузі, створенні інтегрованого інформаційного середовища для підвищення якості бізнес-процесів, реалізацію ефективної взаємодії залізничного транспорту з зацікавленими особами для підвищення іміджу, формуванні знанневої

підсистеми управління економічною безпекою на залізничному транспорті [14].

Особливого зацікавлення викликає культурно-ціннісний підхід до забезпечення інтелектуально-кадрової безпеки підприємств залізничного транспорту, який передбачає створення вищих мотивуючих переконань, які згуртують колектив підприємства шляхом гармонізації інтересів підприємства з інтересами працівників, колективів, що дозволить забезпечити якісний розвиток інтелектуального та кадрового потенціалу підприємства. Зокрема в аспекті забезпечення інтелектуально-кадрової безпеки підприємства взаємозв'язок між підприємством і працівниками повинен формуватися на принципах "домобудівництва", тобто керівництво підприємства повинно піклуватися про своїх працівників, задоволення їх інтересів, потреб, всі працюють у рівних умовах, праця є чесною. Колективи підприємства працюють на основі робочого самоуправління, взаємодопомоги. Господарські відносини орієнтуються на певний морально-трудоий порядок [11].

Загалом вчені дотримуються організаційно-функціонального підходу до забезпечення інтелектуально-кадрової безпеки підприємств, що ґрунтується на формуванні спеціалізованої служби або підрозділу, відповідального за процеси становлення і розвитку інтелектуально-кадрового потенціалу підприємства. Зокрема це може бути служба сприяння зайнятості на залізничному транспорті, центр управління корпоративними знаннями, підрозділ інтелектуально-кадрового розвитку залізничного транспорту тощо.

З метою нейтралізації негативного впливу загроз розвитку інтелектуально-кадрового потенціалу залізничного транспорту і досягнення високого рівня його інтелектуально-кадрової безпеки вченими запропоновано доволі широкий спектр заходів. Відтак, ґрунтуючись на наукових поглядах вчених [7—10; 15; 18], визначено і систематизовано пріоритетні заходи забезпечення інтелектуально-кадрової безпеки залізничного транспорту, які детально розкрито в таблиці 1.

Таким чином, підсумовуючи вищесказане, доцільно зазначити, що першочерговими завданнями щодо забезпечення інтелектуально-кадрової безпеки залізничного транспорту є: удосконалення кадрової політики в частині пошуку та залучення персоналу і формування системи його соціальної та професійної адаптації, що дозволить знизити рівень плинності в галузі і мінімізувати втрати на пошук, відбір і навчання нових працівників; моніторинг загроз інтелектуально-кадровому розвитку залізничного транспорту і внесення змін до політики кадрового планування у цій сфері з урахуванням їх можливого впливу; впровадження механізму прозорого відбору співробітників; формування соціального пакету для працівників залізничної галузі, який включає премії, надбавки, безкоштовне медичне обслуговування, путівки до закладів для оздоровлення та відпочинку; удосконалення системи мотивації працівників і визначення доплат за сприяння підтримці інтелектуально-кадрової безпеки залізничного транспорту; створення сприятливого соціально-психологічного клімату в колективі і забезпечення розвитку корпоративної культури; розробка і впровадження ефективної антикорупційної політики.

ВИСНОВКИ

Визначено, що інтелектуально-кадрова безпека є однією з ключових складових економічної безпеки залізничного транспорту і відіграє вагомий роль у забезпеченні його сталого розвитку. Розглянуто позиції науковців стосовно визначення сутності категорії "інтелектуально-кадрова безпека". Розкрито основні наукові підходи до забезпечення інтелектуально-кадрової безпеки залізничного транспорту в умовах протікання реформаційних процесів. Виявлено і систематизовано заходи щодо досягнення високого рівня інтелектуаль-

но-кадрової безпеки залізничної галузі. Подальшим напрямом наукового дослідження варто визначити формування стратегії забезпечення інтелектуально-кадрової безпеки залізничного транспорту.

Література:

1. Алькема В.Г., Кириченко О.С. Економічна безпека суб'єктів логістичної діяльності: навч. посіб. К.: ВНЗ "Університет економіки та права "КРОК", 2016. 350 с.
2. Гречішкіна А.А. Сутність поняття "кадрова безпека підприємств залізничного транспорту". Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія "Економічні науки". 2014. Вип. 5. Ч. 2. С. 144—146.
3. Дикань В.Л., Назаренко І.А. Комплексна методика визначення рівня економічної безпеки, оцінки ризиків та ймовірності банкрутства: монографія. Х.: УкрДАЗТ, 2011. 142 с.
4. Дикань В.Л., Воловельская И.В. Концептуальные подходы к обеспечению экономической безопасности предприятия. Вісник економіки транспорту і промисловості. 2018. № 64. С. 11—18.
5. Дикань В.Л., Воловельская И.В. Специфические особенности системы обеспечения экономической безопасности железнодорожного транспорта. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія "Економічні науки". 2016. Ч. 4. С. 63—66.
6. Калініченко А.А. Кадрова безпека, як провідна складова в забезпеченні економічної безпеки підприємства. Економічна безпека в умовах глобалізації світової економіки: колективна монографія у 2 т. Дніпропетровськ: "ФОП Дробязко С.І.", 2014. Т. 2. С. 101—109.
7. Корінь М.В. Стратегія розвитку кадрового потенціалу залізниць. Вісник Хмельницького національного університету. Серія "Економічні науки". 2014. № 4. Т. 1. С. 53—56.
8. Корінь М.В., Шевченко О.О., Шовкопляс О.О. Управління розвитком кадрового потенціалу в сучасних умовах. Вісник економіки транспорту і промисловості. 2017. № 60. С. 238—245.
9. Костюк Ж.С. Мотивація як засіб підвищення економічної безпеки підприємств залізничного транспорту. Глобальні та національні проблеми економіки: веб-сайт. 2015. Вип. 4. URL: <http://global-national.in.ua/archive/4-2015/92.pdf> (дата звернення: 10.06.2019).
10. Мехеда Н.Г., Гладун Я. Методи забезпечення кадрової безпеки на підприємстві. rusnauka.com: веб-сайт. 2014. URL: http://www.rusnauka.com/8_NMIV_2013/Economics/10_131590.doc.htm (дата звернення: 12.06.2019).
11. Міщенко С.П. Інтелектуально-кадрова складова економічної безпеки підприємств залізничного транспорту: напрямки забезпечення. Вісник економіки транспорту і промисловості. 2015. № 52. С. 45—52.
12. Мойсеєнко І.П., Марченко О.М. Управління фінансово-економічною безпекою підприємства: навч. посіб. Львів, 2011. 380 с.
13. Назаренко І.А., Сухорукова Т.Г., Кірія Н. Забезпечення економічної безпеки локомотивного депо в умовах реформування галузі. Вісник економіки транспорту і промисловості. 2015. Вип. 52. С. 114—120.
14. Овчиннікова В.О. Теоретико-методологічні аспекти стратегічного управління розвитком залізничного транспорту України: дис. д-р екон. наук: 08.00.03 // Український державний університет залізничного транспорту. Харків, 2018. 517 с.
15. Панченко Н.Г. Теоретико-методологічні основи формування системи соціальної відповідальності на залізничному транспорті: дис. д-р екон. наук: 08.00.03 // Український державний університет залізничного транспорту. Харків, 2019. 482 с.
16. Руда Т.В. Сутність та структуризація економічної безпеки. Митна безпека. 2012. № 1—2. С. 30—38.
17. Сисоліна Н.П. Економічна безпека підприємства: навч. посіб. Кіровоград: КНТУ, 2014. 226 с.

18. Токмакова І.В. Теоретико-методологічні основи забезпечення гармонійного розвитку залізничного транспорту: дис. д-р екон. наук: 08.00.03 // Український державний університет залізничного транспорту. Харків, 2015. 455 с.

19. Черкасова С.О., Сухов'єєва А.С. Методичні засади управління процесом забезпечення інтелектуально-кадрової складової економічної безпеки підприємств. Молодий вчений. 2018. № 1 (53). С. 1016—1021.

References:

1. Al'kema, V.H. and Kyrychenko, O.S. (2016), *Ekonomichna bezpeka sub'ektiv lohistychnoi diial'nosti* [Economic security of subjects of logistic activity], VNZ "Universytet ekonomiky ta prava "KROK", Kyiv, Ukraine.

2. Hrechishkina, A.A. (2014), "The essence of the concept "personnel security of railway transport enterprises", *Naukovyj visnyk Khersons'koho derzhavnoho universytetu. Seriiia "Ekonomichni nauky"*, vol. 5, no. 2, pp. 144—146.

3. Dykan', V.L. and Nazarenko, I.L. (2011), *Kompleksna metodyka vyznachennia rivnia ekonomichnoi bezpeky, otsinky ryzykiv ta jmovirnosti bankrutstva* [Complex methodology for determining the level of economic security, risk assessment and probability of bankruptcy], UkrDAZT, Kharkiv, Ukraine.

4. Dikan', V.L. and Volovel'skaja, I.V. (2018), "Conceptual approaches to the economic security of the enterprise", *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti*, vol. 64, pp. 11—18.

5. Dikan', V.L. and Volovel'skaja, I.V. (2016), "Specific features of the system of economic security of railway transport", *Naukovyj visnyk Khersons'koho derzhavnoho universytetu. Seriiia "Ekonomichni nauky"*, vol. 16, no. 4, pp. 63—66.

6. Kalinichenko, L.L. (2014), *Kadrova bezpeka, iak providna skladova v zabezpechenni ekonomichnoi bezpeky pidpriemstva. Ekonomichna bezpeka v umovakh hlobalizatsii svitovoi ekonomiky* [Personnel security as a leading component in ensuring the economic security of the enterprise. Economic security in a globalizing world economy], FOP Drobiazko S.I., Dnipropetrovs'k, Ukraine.

7. Korin', M.V. (2014), "Strategy of human resources development of the railways", *Visnyk Khmel'nyts'koho natsional'noho universytetu. Seriiia "Ekonomichni nauky"*, vol. 4, no. 1, pp. 53—56.

8. Korin', M.V. Shevchenko, O.O. and Shovkopliias, O.O. (2017), "Management of human resources development in modern conditions", *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti*, vol. 60, pp. 238—245.

9. Kostiuik, Zh.S. (2015), "Motivation as a means of increasing the economic security of railway transport enterprises", *Hlobal'ni ta natsional'ni problemy ekonomiky*, vol. 4, available at: <http://global-national.in.ua/archive/4-2015/92.pdf> (Accessed 10 June 2019).

10. Mekheda, N.H. and Hladun, Ya. (2014), "Methods of ensuring personnel security at the enterprise", available at: http://www.rusnauka.com/8_NMIV_2013/Economics/10_131590.doc.htm (Accessed 12 June 2019).

11. Mischenko, S. P. (2015), "Intellectual and personnel component of economic security of railway transport enterprises: directions of ensuring", *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti*, vol. 52, pp. 45—52.

12. Mojseienko, I.P. and Marchenko, O.M. (2011), *Upravlinnia finansovo-ekonomichnoiu bezpekoiu pidpriemstva* [Management of financial and economic security of the enterprise], Lviv, Ukraine.

13. Nazarenko, I. L. Sukhorukova, T. H. and Kiriiia, N. (2015), "Ensuring the economic security of the locomotive depot in the context of reforming the industry", *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti*, vol. 52, pp. 114—120.

14. Ovchynnikova, V.O. (2018), "Theoretical and methodological aspects of strategic management of railway

transport development in Ukraine", Ph.D. Thesis, Economics and management of national economy, Ukrainian State University of Railway Transport, Kharkiv, Ukraine.

15. Panchenko, N.H. (2019), "Theoretical and methodological basis for the formation of the system of social responsibility in railway transport", Ph.D. Thesis, Economics and management of national economy, Ukrainian State University of Railway Transport, Kharkiv, Ukraine.

16. Ruda, T.V. (2012), "The nature and structuring of economic security", *Mytna bezpeka*, vol. 1—2, pp. 30—38.

17. Sysolina, N. P. (2014), *Ekonomichna bezpeka pidpriemstva* [Economic security of the enterprise], Kirovograd National Technical University, Kirovograd, Ukraine.

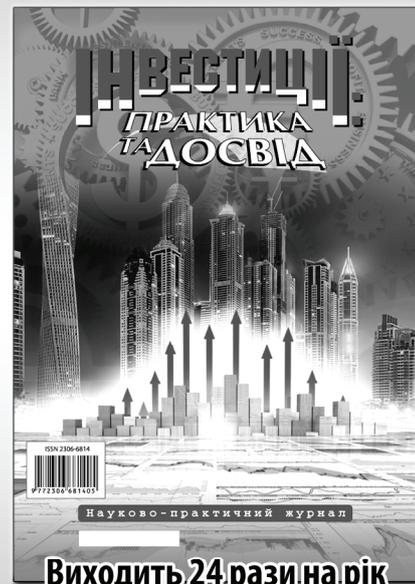
18. Tokmakova, I.V. (2015), "Theoretical and methodological basis for the harmonious development of railway transport", Ph.D. Thesis, Economics and management of national economy, Ukrainian State University of Railway Transport, Kharkiv, Ukraine.

19. Cherkasova, S.O. and Sukhovieieva, A.S. (2018), "Methodical bases of management of process of providing intellectual and personnel component of economic security of the enterprises", *Molodyj vchenyj*, vol. 1 (53), pp. 1016—1021.

Стаття надійшла до редакції 13.07.2019 р.

ІНВЕСТИЦІЇ. ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

www.investplan.com.ua

Передплатний індекс: 23892

**Видання включено до переліку
наукових фахових видань України
з ЕКОНОМІКИ
та ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ**

М. В. Гараєв,

здобувач кафедри менеджменту і адміністрування, Український державний університет залізничного транспорту

ORCID ID: 0000-0002-9578-7859

DOI: 10.32702/2306-6806.2019.7.96

ІНВЕСТИЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ПІДПРИЄМСТВ ЗАЛІЗНИЧНОГО ТРАНСПОРТУ: ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТОК

M. Garayev,

applicant of the Department of management and administration, Ukrainian State University of Railway Transport

INVESTMENT POTENTIAL OF THE ENTERPRISES OF A RAILWAY TRANSPORTATION:
THE FORMATION AND DEVELOPMENT

У статті досліджується актуальна проблема формування та розвитку інвестиційного потенціалу підприємств залізничної галузі як пріоритетного напрямку вирішення стратегічних завдань підвищення ефективності їх господарської діяльності. На основі узагальнення різних точок зору щодо тлумачення сутності поняття "інвестиційний потенціал підприємства" та шляхом врахування його специфічних ознак зроблено висновки щодо його складових і властивостей. Встановлено, що інвестиційний потенціал включає не тільки наявні та можливі інвестиційні ресурси у конкретні проекти, але і здібності суб'єкта господарської діяльності з освоєння інвестиційних ресурсів. Розкрито сучасний стан, специфіку та недоліки інвестиційної діяльності АТ "Укрзалізниця". З'ясовано перспективні заходи щодо розвитку інвестиційного потенціалу підприємств залізничного транспорту в межах таких напрямів, як покращення операційної діяльності, підвищення ефективності управління у фінансовій сфері та створення умов для залучення приватного капіталу. Визначено потенційні джерела залучення інвестиційних ресурсів у діяльність підприємств залізничного транспорту.

In the article the author analyzes the topical problem of formation and development of the investment potential of the rail industry as priority directions for the solution of strategic tasks of increasing the efficiency of their economic activities. The analysis of approaches to the interpretation of the concept of "investment potential of the enterprise". The study of the definitions of the concept of "investment potential" indicated that the main differences in its interpretations within the resource potential lie in the choice of components. The following components are identified as the most important for the assessment of investment potential: resource and raw materials; production; consumer; infrastructure; intellectual; institutional; innovative; labor; financial. It is found that the successful development of the investment potential of enterprises depends not only on the availability of resources, but also on factors such as investment behavior, investment activity, innovation activity. It is argued that the investment potential of railway transport enterprises is formed on the basis of the integration of its interdependent and interrelated components, which are represented by investment resources and abilities in the field of investment management. Revealed the contemporary state, specifics and disadvantages of investment activities of JSC "Ukrzaliznytsya". The perspective directions of development of investment potential of the enterprises of railway transport which include improvement of operational activity, increase of efficiency of management in the financial sphere, creation of conditions for attraction of the private capital are found out. Potential sources of attraction of investment resources in activity of the enterprises of railway transport among which means of the state and local budgets; the credits of banks and other financial institutions are established; syndicated or consortium loans, project and mezzanine financing; bond loans: issue of securities in the form of corporate bonds, Eurobonds, infrastructure bonds for specific projects, promissory notes; equity; leasing; public-private partnership.

Ключові слова: інвестиційна діяльність, інвестиційний потенціал, формування, розвиток, підприємства залізничного транспорту.

Key words: investment activity, investment potential, formation, development, railway transport enterprises.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Нині для розвитку залізничних перевезень в Україні необхідно суттєво оновити локомотиви і вагони, а та-

кож розширити вузькі місця інфраструктури. Адже відбувається наростання дефіциту кількості вагонів для перевезення продукції промисловості і сільського господарства, ще гірша ситуація з тяговим рухомим складом — прогнозований дефіцит тягових потужностей

АТ "Укрзалізниця" до 2022 року досягне 35%. Без термінових заходів із заміни старих вагонів і локомотивів на нові — виробництво і експорт опиняться під загрозою спаду, а залізнична галузь країни може опинитися в стані колапсу вже в 2019—2020 роках, через що країна втрачатиме близько 4,8% ВВП у середньому на рік [1]. Вирішення означених проблем потребує чималих інвестицій. АТ "Укрзалізниця" оцінює необхідний обсяг інвестицій у рухомий склад та інфраструктуру у 6 млрд доларів на п'ять років, у тому числі потреба в інвестиціях на оновлення локомотивної тяги складає 73 млрд грн, зокрема 13 млрд грн на оновлення парку тепловозів і 60 млрд грн на закупівлю і модернізацію електровагонів [2]. Поряд з цим потребують термінової реалізації великомасштабні проекти розвитку залізничного транспорту, що включають електрифікацію, будівництво нових колій для впровадження швидкісного руху і розбудову логістичної інфраструктури, широке застосування комплексу цифрових технологій та інші. За таких умов активізація інвестиційної діяльності на підприємствах залізничного транспорту стає однією із ключових проблем сучасного етапу розвитку як залізничної галузі, так і економіки України. Зазначена обставина обумовлює необхідність вивчення сутності й структури інвестиційного потенціалу підприємств залізничного транспорту і пошуку нових шляхів забезпечення його розвитку.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Розгляду теоретико-методичних основ управління інвестиційними діяльностями на підприємствах залізничного транспорту присвячено наукові дослідження таких вітчизняних вчених: В.А. Дикань, І.В. Соломніков, І.В. Токмакова, О.О. Дараган, М.В. Корінь, М.В. Кондратюк, Г.В. Обруч [3—5] та інших. Однак, враховуючи вагомий здобуток вчених у сфері інвестиційного забезпечення розвитку залізничної галузі, слід визначити, що на сьогодні відсутні узгодженість поглядів у розумінні поняття "інвестиційний потенціал" і визначенні шляхів його розвитку на підприємствах залізничного транспорту, що і обумовлює подальше вивчення цього питання.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є визначення сутності інвестиційного потенціалу підприємств залізничного транспорту, а також обґрунтування перспективних шляхів забезпечення його розвитку.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Для забезпечення ефективного розширеного відтворення на підприємствах залізничного транспорту необхідно постійно здійснювати інвестиції у зміцнення та оновлення їх матеріально-технічної бази і в людський капітал. У зв'язку з цим слід нарощувати і раціонально використовувати інвестиційний потенціал.

Інвестиційний потенціал підприємств є своєрідним стрижнем інвестиційної політики. Він як економічна категорія виражає систему економічних відносин між господарюючими суб'єктами в процесі і з приводу залучення інвестицій та ефективного їх використання в умовах конкурентної ринкової економіки. Існує три аспекти, в рамках яких доцільно розглядати інвестиційний потенціал підприємства: здатність реалізовувати реальні інвестиційні проекти (капіталовкладення); спроможність залучити зовнішні інвестиційні ресурси, тобто бути привабливим для інвесторів; можливість здійснювати фінансове інвестування в якості додаткового джерела прибутку.

Стосовно розуміння інвестиційного потенціалу вчені звертають увагу на те, що він є частиною економічного потенціалу, а тому має спільні з ним риси, серед яких синергізм ресурсів і можливостей їх використання. Тому широкого розповсюдження отримав ресурсний підхід до визначення інвестиційного потенціалу підприємств. Зокрема Р.А. Кармов [6] вказує, що інвестиційний потенціал

— це, насамперед, сукупність власних ресурсів, призначених для накопичення, які дозволяють досягти очікуваного результату при їх використанні. Кучерук Г.Ю., Вовк О.М. [7] розглядають інвестиційний потенціал як організовану сукупність внутрішніх та зовнішніх економічних можливостей та ресурсів, які створюють умови для розвитку та забезпечують реалізацію стратегічних і тактичних цілей у сфері інвестиційної діяльності. На думку Туріянської М.М. [8], під інвестиційним потенціалом підприємства слід розуміти сукупність накопичених у результаті господарської діяльності власних ресурсів, які можуть бути використані для інвестицій без порушення поточної роботи. Згідно з позицією В.Ю. Катасонова [9], інвестиційний потенціал господарюючого суб'єкта — це максимально можлива сукупність всіх власних ресурсів (фінансових, матеріальних, науково-технічних, кадрових), накопичених в результаті попередньої господарської діяльності суб'єкта, які можна використовувати для забезпечення інвестиційної діяльності (у формі капітальних вкладень) без порушення поточної господарської діяльності даного суб'єкта.

Аналіз дефініції поняття "інвестиційний потенціал" вказує, що головні розбіжності його трактувань у рамках ресурсного потенціалу лежать у виборі складових. Найбільш значимими для оцінки інвестиційного потенціалу вчені визначають такі компоненти: ресурсно-сировинну; виробничу; споживчу; інфраструктурну; інтелектуальну; інституціональну; інноваційну; трудову; фінансову. Водночас необхідно враховувати, що успішний розвиток інвестиційного потенціалу підприємств залежить не тільки від наявності ресурсів, але і від таких факторів: інвестиційна поведінка (що впливає на вибір інвестиційних проектів, характер і ризик прийняття інвестиційних рішень); інвестиційна активність (яка дозволяє кількісно оцінити споживання інвестиційного потенціалу в основний і оборотний капітал у розрахунок на одного працівника і загальних витрат на виробництво); інноваційна активність (визначається через обсяг вкладень НДДКР, реалізацію інноваційної продукції, розмір капіталізованого НДДКР-активу, який збільшує балансову оцінку власного капіталу) та інші.

Грунтуючись на вищезазначеному, слід констатувати, що сутність інвестиційного потенціалу полягає в тому, що він відображає не тільки наявні та можливі інвестиційні ресурси у конкретні проекти, але і здібності суб'єкта господарської діяльності з освоєння інвестиційних ресурсів. Відсутність таких здібностей залишає накопичений інвестиційний капітал незатребуваним, а підприємство, що володіє їм не розвивається. І навпаки, підприємство, що володіє здібностями для вкладення інвестиційного капіталу реалізує власні можливості, тобто реалізує свій інвестиційний потенціал і залучає зовнішні по відношенню до нього інвестиційні ресурси, що сприяє його активному розвитку.

Отримані висновки важливі для АТ "Укрзалізниця", оскільки нині його інвестиційні потреби не задовольняються. Темпи зносу і знецінення активів АТ "Укрзалізниця" суттєво перевищують темпи капітальних інвестицій. Так, за 2015—2018 роки обсяг капітальних інвестицій склав 38,2 млрд грн, тоді як рівень зносу активів складає 52 млрд грн. Проте сьогодні інвестиційна діяльність компанії проводиться в основному за рахунок власного ресурсу, так у 2018 році АТ "Укрзалізниця" освоїла капітальних інвестицій та капітального ремонту основних засобів на суму 16,913 млрд гривень, що на 6 млрд гривень більше, ніж у 2017 році, з них за рахунок власних коштів фінансування складо 14,861 млрд грн, а залучені кошти — 2,01 млрд грн [10]. Фінансування за власні кошти виконується за рахунок амортизаційних відрахувань та чистого прибутку. Загалом власні інвестиційні ресурси спрямовані на забезпечення стабільності поточної діяльності АТ "Укрзалізниця", а їх гострий дефіцит стримує розвиток вітчизняного залізничного транспорту.

Щодо перспективних проектів розвитку транспортно-логістичної інфраструктури залізничного транс-

порту в Україні, то окремі з них компанія намагається реалізувати за рахунок банківських кредитних коштів. Це створює додаткові ризики в діяльності АТ "Укрзалізниця", що пов'язані як з невчасним отриманням інвестиційного ресурсу, так і з збільшенням боргових зобов'язань. Показовою в цьому контексті є ситуація, що відбулася в 2015 р., коли підприємства "Укрзалізниця" не змогли вчасно розрахуватися з боргами та оголосили технічний дефолт. Такі обставини негативно відобразились на інвестиційній привабливості підприємств залізничного транспорту. Зокрема кредитний рейтинг Укрзалізниця, який їй присвоїли найбільші міжнародні рейтингові агентства, як-от: Standard&Poof's та Fitch, знизився до групи істотного ризику "С", що суттєво обмежує можливість доступу до економічно привабливих джерел зовнішніх інвестицій. Як наслідок, зростає заборгованість товариства, у 2018 р. його кредитний портфель склав 37 млрд грн, причому найбільша частина кредитів АТ "Укрзалізниця" отримана в доларах США за відсотковою ставкою 10-12% [10]. Слід врахувати, що доходи компанії майже на 90% гривневі. Основними об'єктами для отримання наявних кредитів були придбання 10 швидкісних електропоїздів "Хюндай" (260 млн дол.), будівництво Бескидського тунелю (175 млн дол.), закупівля вантажних вагонів (125 млн дол.), рефінансування заборгованості (350 млн дол.) та капітальні інвестиції (196 млн дол.).

Загалом неефективність процесів управління інвестиційною діяльністю негативно відобразилася на інвестиційному потенціалі АТ "Укрзалізниця", бо не відбувається нарощення власного капіталу, що наряду з нераціональним залученням інвестиційних ресурсів із зовнішніх джерел не сприяло формуванню базису для інноваційного розвитку залізничної галузі.

Можна зробити висновок, що інвестиційний потенціал підприємств залізничного транспорту формується на основі інтеграції його взаємозалежних і взаємозв'язаних складових, які представлені інвестиційними ресурсами і здібностями в сфері управління інвестиційною діяльністю. Інвестиційний потенціал в цьому випадку трансформується з простої сукупності інвестиційних ресурсів в можливість вкладення цих ресурсів і залучення додаткових інвестиційних ресурсів у розширене відтворення господарської діяльності.

Для забезпечення розвитку інвестиційного потенціалу підприємств залізничного транспорту нині реалізуються певні кроки, серед яких слід відзначити створення у 2018 р. профільного Департаменту інвестицій, діяльність якого націлена на побудову єдиного підходу до формування якісної інвестиційної політики та подальшого моніторингу її реалізації, що сприятиме збільшенню ефективності інвестування в оновлення основних фондів та розширенню переліку механізмів залучення інвестицій.

Першочерговим завданням в інвестиційній сфері АТ "Укрзалізниця" є нарощення власного інвестиційного ресурсу. З цією метою компанією здійснено індексацію тарифів на залізничні перевезення, запроваджується індексація вартості плати за надання вагонів. Проте підвищення тарифів має певні ризики втрати клієнтів, а тому до цього питання слід підходити вкрай обережно і з врахуванням світового досвіду. Реформа тарифоутворення в АТ "Укрзалізниця" має бути спрямована на розділення тарифів на інфраструктурну складову (отримані кошти інвестуються в модернізацію інфраструктури) і перевезення. Необхідне впровадження сучасних методів тарифікації із застосуванням актуальних маркетингових інструментів, які можуть надати АТ "Укрзалізниця" бажаного позитивного ефекту у підвищенні власних доходних надходжень.

Для підвищення прибутковості в перевезеннях залізницям України потрібно реконструювати власні джерела доходних надходжень. Потребує покращення параметрів операційної діяльності. У 2018 році компанія отримала на 10% більше доходів, ніж роком раніше. Водночас рента-

бельність погіршується — ЕВІТДА знизилася на 21%, чистий дохід перебуває на межі нуля. За таких обставин АТ "Укрзалізниця" повинна зосередитися на основній діяльності, зокрема на покращенні якості транспортно-логістичного обслуговування, у тому числі за рахунок зниження часу простоїв вантажів, підвищення технічної надійності стану вагонів та локомотивів і т.ін. Поряд з цим, стратегія управління непрофільними активами компанії має включати заходи з їх продажу чи часткової приватизації.

У фінансовій сфері АТ "Укрзалізниця" вкрай необхідним заходом, який сприятиме формуванню власних інвестиційних ресурсів слід визначити забезпечення оптимальної валютної структури кредитного портфеля компанії. Для вирішення цього завдання необхідне нарощення валютних надходжень за рахунок розвитку транзитних перевезень. Збільшити обсяги транзитних перевезень можна за рахунок переорієнтації вантажопотоку між Туреччиною, балтійськими і скандинавськими країнами і Польщею. Другий пріоритетний напрям транзиту — це вантажоперевезення між країнами ЄС і Китаєм.

Потребує удосконалення механізм залучення інвестиційних ресурсів. Варто відзначити, що нині існує досить широкий перелік потенційних джерел залучення інвестиційних ресурсів у розвиток залізничного транспорту, що включає: кошти державних і місцевих бюджетів; кредити банків та інших фінансових установ; синдиковані або консорціональні кредити, проектне і мезонінне фінансування; облігаційні позики: емісія цінних паперів у вигляді корпоративних облігацій, єврооблігацій, інфраструктурних облігацій під конкретні проекти, вексельних позик; акціонування капіталу; лізинг; публічно-приватне партнерство.

У сучасних умовах функціонування залізничного транспорту традиційний спосіб фінансування інвестиційних проектів — кредити банків необхідно трансформувати в проектне фінансування, специфікою якого є генерація доходів різних компаній, банків-кредиторів, фірм-консультантів, покупців продукції, постачальників будматеріалів, основного і допоміжного обладнання. Перевага проектного фінансування полягає в тому, що можна чітко визначити ступінь участі партнерів у проекті, розділити ризики, пов'язані з ним, а також можливість отримання позикових коштів без відображення заборгованості у своєму балансі. У результаті дії такого механізму велика частина повернення позикових коштів здійснюється за рахунок грошового потоку, який виробляється самим проектом, що є перспективним для довгострокових проектів.

Залучення інвестиційних ресурсів можливе і за допомогою використання інструментів фондового ринку. Зокрема АТ "Укрзалізниця" практикується випуск облігацій. Розміщення облігаційних позик на фондовому ринку дозволяє залізниця залучати додаткові фінансові ресурси при більш низьких ставках відсотку, ніж ставка відсотку за банківський кредит або норма дивіденду за акціями. Недоліком є те, що ліквідність ринку облігацій Україні залишається досить низькою, поступаючись ліквідності ринку акцій, що знижує прийнятність облігацій як інструменту інвестування. Але завдяки високій надійності облігацій їх випуск для залізничної галузі може стати потужним джерелом залучення інвестицій.

Перспективним напрямом розвитку інвестиційного потенціалу АТ "Укрзалізниця" є залучення приватних інвестицій, провідних технологій та управлінського досвіду приватного сектору, що дозволить отримати доступ до інвестиційних ресурсів без зростання обсягів наявного боргового навантаження АТ "Укрзалізниця" та вирішувати завдання із досягнення стратегічних цілей розвитку товариства. Як пілотний проект державно-приватного партнерства на залізничному транспорті керівництво АТ "Укрзалізниця" розглядає можливість передачі вокзальних будівель приватним компаніям. Пропонуються три сценарії: концесія на певну кількість років, оренда чи спільна діяльність без утворення окремої юридичної особи.

Негативно впливає на можливість залучення приватних інвестицій і загалом на результативність інвестиційної діяльності затягування процесів реформування. Нині рух інвестиційних потоків усередині залізничної системи носить централізовано-перерозподільний характер і диктує специфічний механізм формування й розподілу інвестиційних ресурсів. Основними недоліками такої схеми є: недостатня фінансова прозорість фінансово-інвестиційної діяльності; обмежені можливості залучення приватних інвестицій; дискримінаційне відношення при розподілі інвестиційних ресурсів.

Вагомим кроком у напрямі розвитку інвестиційного потенціалу підприємств залізничного транспорту є вдосконалення нормативно-правової і організаційно-методичної бази інвестиційної діяльності в компанії, передусім чергу потребують термінової розробки, систематизації та актуалізації локальні нормативно-правові акти АТ "Укрзалізниця" в інвестиційній сфері.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Таким чином, в умовах критичного стану основних виробничих засобів залізничної галузі ключовим стратегічним завданням розвитку АТ "Укрзалізниця" є подолання гострого дефіциту інвестиційного ресурсу шляхом нарощення інвестиційного потенціалу. Як вказує проведений аналіз, під інвестиційним потенціалом підприємств залізничної галузі слід розглядати як наявні й перспективні інвестиційні ресурси, так і здібності в організації інвестиційної діяльності, що в сукупності дозволяють покращити поточну діяльність і досягти успіхів у перспективі. Перспективні напрями розвитку інвестиційного потенціалу підприємств залізничного транспорту реалізуються шляхом покращення операційної діяльності, підвищення ефективності управління у фінансовій сфері, створення умов для залучення приватного капіталу.

Література:

1. Дефіцит тяги. Що зупиняє український експорт. НВ Бізнес: веб-сайт. URL: <https://biz.nv.ua/ukr/publications/defitsit-tjahi-shcho-zupinjaje-ukrajinskij-eksport-2483988.html> (дата звертання: 24.05.2019).
2. "Укрзалізниця" оцінює необхідні інвестиції на оновлення локомотивного парку в 73 млрд грн Інтерфакс-Україна. Інформаційне агентство: веб-сайт. URL: <https://ua.interfax.com.ua/news/economic/597386.html> (дата звертання: 4.06.2019).
3. Дикань В.А., Соломніков І.В. Інжиніринго-маркетинговий центр інноваційних технологій як основа активізації інноваційно-інвестиційного потенціалу підприємств залізничного транспорту. Вісник економіки транспорту і промисловості. 2017. Вип. 57. С. 9—20.
4. Корінь М.В., Кондратюк М.В., Обруч Г.В. Інвестиційне забезпечення розвитку залізничного транспорту України. Вісник економіки транспорту і промисловості. 2018. № 62. С. 249—259.
5. Токмакова І.В., Дараган О.О. Сутність та підходи до формування інвестиційної стратегії на підприємствах залізничного транспорту. Вісник економіки транспорту і промисловості. 2013. № 43. С. 189—193.
6. Кармов Р.А. Инвестиционный потенциал и социально-экономические условия его реализации в трансформируемой экономике: автореф. дис. ... кандидата экон. наук: 08.00 01— Экономическая теория. Москва: Институт экономики РАН, 2007. 25 с.
7. Кучерук Т.Ю., Вовк О.М. Економічне обґрунтування комплексної оцінки інвестиційного потенціалу авіапідприємства. Економіка. Фінанси. Право. 2008. № 3. С. 11—15.
8. Туріянська М.М. Інвестиційні джерела: монографія. Донецьк: Юго-Восток ЛТД, 2004. 317 с.
9. Катасонов В.Ю. Инвестиционный потенциал экономики: механизмы формирования и использования. М.: Анкил, 2005. 328 с.

10. Інтегрований звіт АТ "Укрзалізниця" 2018 р. Укрзалізниця: офіційний веб-сайт. URL: <https://uz.gov.ua/about/investors/> (дата звертання: 7.06.2019).

References:

1. NV Business (2019), "Traction deficiency. What stops Ukrainian exports", available at: <https://biz.nv.ua/ukr/publications/defitsit-tjahi-shcho-zupinjaje-ukrajinskij-eksport-2483988.html> (Accessed 24 May 2019).
 2. Interfax-Ukraine. Information agency (2019), "Ukrzaliznytsya estimates the necessary investments for renovation of a locomotive park in the amount of 73 billion UAH", available at: <https://ua.interfax.com.ua/news/economic/597386.html> (Accessed 4 June 2019)
 3. Dykan', V. L. and Solomnikov, I. V. (2017), "Engineering and marketing center of innovative technologies as a basis for activation of innovation and investment potential of railway transport enterprises", *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti*, vol. 57, pp. 9—20.
 4. Korin', M. V. Kondratiuk, M. V. and Obruch, H. V. (2018), "Investment support for the development of railway transport in Ukraine", *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti*, vol. 62, pp. 249—259.
 5. Tokmakova, I. V. and Darahan, O. O. (2013), "The essence and approaches to the formation of the investment strategy at the enterprises of railway transport", *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti*, vol. 43, pp. 189—193.
 6. Karmov, R. A. (2007), "The investment potential of the economy: the mechanisms of formation and use", Ph.D. Thesis, Economic theory, Institute of Economics RAN, Moscow, Russia.
 7. Kucheruk, T. Yu. and Vovk, O. M. (2008), "Economic justification of comprehensive assessment of investment of airline potential", *Ekonomika. Finansy. Pravo*, 2008, vol. 3, pp. 11—15.
 8. Turians'ka, M. M. (2004), *Investytsijni dzherela: monohrafiia*, [Investment sources: monograph], Yuhovostok LTD, Donetsk, Ukraine.
 9. Katasonov, V. Ju. (2005), *Investicionnyj potencial jekonomiki: mehanizmy formirovanija i ispol'zovanija* [The investment potential of the economy: the mechanisms of formation and use], Ankil, Moscow, Russia.
 10. Official website of Ukrzaliznytsia (2019), "Integrated report of Ukrzaliznytsia JSC in 2018", available at: <https://uz.gov.ua/about/investors/> (Accessed 7 June 2019).
- Стаття надійшла до редакції 15.07.2019 р.*

www.dy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ
удосконалення та розвиток

Виходить 12 разів на рік

Видання включено до переліку наукових фахових видань України з ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

МИТНІ ЕФЕКТИ ЯК ІНДИКАТОРИ СТАНУ РЕАЛІЗАЦІЇ МИТНОЇ ПОЛІТИКИ ПОМІРНОГО ПРОТЕКЦІОНІЗМУ В УКРАЇНІ

P. Herasymiuk,
postgraduate student, Department of Finance, Kyiv
National Economic University named after Vadym Hetman

CUSTOMS EFFECTS AS INDICATORS OF MODERATE PROTECTIONISM CUSTOMS POLICY
REALIZATION IN UKRAINE

Мета дослідження. Метою статті є демонстрація необхідності ефективного комплексного планування та автоматизованого моніторингу митної політики помірною протекціонізму для досягнення позитивних внутрішніх і зовнішніх ефектів у розвитку окремої галузі промисловості з власною сировинною базою, на противагу простого експорту такої сировини.

Методологія. Застосувавши метод аналізу та синтезу, визначено універсальні цільові внутрішні та зовнішні ефекти митної політики помірною протекціонізму для окремої галузі економіки України. На основі методів порівняння та моделювання запропоновано порядок розрахунку загального митного ефекту як індикатор стану реалізації митної політики в окремій галузі.

Отримані результати. У статті встановлено дисбаланс у рівнях захисту українського та іноземних ринків призводить до послаблення позицій вітчизняних виробників. Аргументовано необхідність застосування захисної митної політики у формі помірною протекціонізму, що має на меті переорієнтацію простого експорту сировини на експорт готової продукції. Визначено основні показники стану реалізації митної політики. Запропоновано сукупність цільових митних ефектів митної політики окремої галузі та наведено їх планові співвідношення та порядок розрахунку.

Цінність дослідження. Визначено основні сфери національної економіки, що підлягають врахуванню під час розробки та розрахунку цільових митних ефектів митної політики окремої галузі економіки. Запропоновано здійснювати оцінювання та моніторинг стану реалізації митної політики комплексно за допомогою показників як фінансового, так і реального секторів економіки. Вперше запропоновано порядок розрахунку загального митного ефекту для забезпечення безперервного моніторингу стану реалізації митної політики України.

Research objective. The aim of the research is to demonstrate necessity of effective complex planning and automatic monitoring of a moderate protectionism customs policy to gain positive internal and external customs effects in developing of a particular branch of economy with its own raw base. Such type of customs policy has a purpose to change a simple export of raw material by an export of products that are result of raw material further processing in Ukraine. Author observes the possibility of using effects of customs policy in the process of planning and monitoring of such policy in Ukraine.

Methodology. Using method of synthesis and analysis multipurpose internal and external effects of a moderate protectionism customs policy for a particular branch of economy are offered. Method of calculating general customs effect in a moderate protectionism customs policy realization is proposed based on methods of comparing and modeling.

Findings. In the article, imbalance of levels of foreign and Ukrainian internal markets protection are found out. Author researches scientific background for defensive customs policy and possible restrictions for its implementation in Ukraine. The necessity of implementing of protective customs policy in form of moderate protectionism for improving raw materials further processing in Ukraine is pointed out. Main indicators of customs policy realization are mentioned. Complex of target effects of customs policy in particular economy sphere, methods of their identification and calculation are proposed.

Value Added. Main branches of national economy that are to be mentioned in developing of customs policy of a particular sphere and calculating of key customs effects are noticed. Financial indicators together with manufacturing indicators are proposed to use as a basis of evaluating and monitoring of customs policy realization. Author notices meaning of customs effects in form of indexes and limitations for their correlations. For the first time calculation procedure of general customs effect for providing constant monitoring of customs policy realization is proposed.

Ключові слова: митна політика, ефект митної політики, абсолютні та відносні митні ефекти, внутрішні та зовнішні митні ефекти, регулюючі та фіскальні митні ефекти, оцінювання, моніторинг.

Key words: customs policy, effect of customs policy, absolute and relative customs effects, internal and external customs effects, regulatory and fiscal customs effects, evaluation, monitoring system.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Інтеграція української економіки в світову, а також проєвропейський курс її розвитку передбачає лібералізацію митної політики України та спрощення переміщення товарів через її митний кордон. У таких умовах виникає необхідність застосування такого типу митної політики, що забезпечить як виконання міжнародних зобов'язань у частині лібералізації, так і захист національного товаровиробника від зростаючої конкуренції іноземних товарів. Система оцінювання наслідків реалізації митної політики, що використовується в державному управлінні, не забезпечує комплексного відображення її взаємозв'язку з розвитком внутрішнього виробництва товарів. Тому важливого значення набуває пошук оптимальної системи оцінювання та моніторингу стану реалізації митної політики України для забезпечення позитивних та нівелювання негативних митних ефектів.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідження проблем митної політики України присвячені наукові праці С. Барамзіна, Н. Блинова, Г. Бякіна, В. Ващенко, А. Войцешука, К. Владимірова, Б. Габричидзе, О. Гребельника, В. Демченко, П. Дзюбенко, А. Деркача, Є. Додіна, Ю. Дьоміна, О. Єгорова, О. Єршова, Ф. Жоріна, В. Заяц, М. Каленського, С. Ківалова, А. Козиріна, Б. Кормича, Ю. Кунева, В. Кухаренко, Н. Липовської, А. Мазур, А. Мячина, В. Науменко, П. Пашко, А. Пісьмаченко, Д. Приймаченко, А. Санталова, К. Сандровського, В. Сергієнко, І. Тимошенко, С. Терещенко, В. Ченцова, А. Шейко, Р. Шишка, І. Бережнюка, А. Крисоватого, А. Мазаракі та інших науковців і практиків митної справи. Невирішеним залишається питання пошуку оптимальної системи моніторингу та оцінювання митної політики України.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою дослідження є розробка теоретичних засад ідентифікації та застосування митних ефектів у ролі індикаторів під час реалізації митної політики помірного протекціонізму в Україні для забезпечення позитивних внутрішніх та зовнішніх митних ефектів.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Класичними формами митної політики є ліберальна (повна відкритість внутрішнього ринку для іноземних товарів) та протекціоністська (обмеженість доступу іноземних товарів до внутрішнього ринку). Досвід застосування протекціонізму в сфері митної політики експорту насіння соняшнику продемонстрував його ефективність у цілях становлення самостійного промислового комплексу, націленого на переорієнтацію експорту з сировини на готову продукцію. Одночасно, враховуючи сучасні тенденції інтеграції національних еко-

номік у світову, існує міжнародна система обмежень можливості застосування протекціонізму, а саме — зобов'язання держав щодо забезпечення відкритості кордонів та вільної торгівлі товарами.

Внаслідок повної відсутності митної стратегії розвитку окремих галузей сільського господарства, промисловості України або не визначення в розроблених стратегіях критеріїв оцінки та конкретних ефектів у цільовій та суміжних з нею галузях господарства, ефективність розвитку національної економіки України залишається низькою. Заходи в рамках митної політики, що вживаються для стабілізації кризових явищ у галузях, носять здебільшого точковий або хаотичний характер. Тому виникає необхідність розробки універсальної системи критеріїв оцінки реалізації митної політики України в окремій галузі економіки, що затверджуватимуться на етапі її формування та будуть виконувати функцію цільового показника та індикатора розвитку.

Вищевказане кореспондується з твердженнями Пашка П.В. та Бережнюка І.Г. щодо необхідності чіткого уявлення про напрями та майбутні показники економічного розвитку для досягнення динамічної рівноваги в умовах інтеграції національних економік [1, с. 106—107].

Погоджуємось з авторами щодо існування зворотного зв'язку між державою, світовим та національним ринками при реалізації митної політики, о в свою чергу сприяє коригуванню урядом такої політики [1, с. 109].

Наприклад, політика фритредерства у галузі торгівлі насінням соняшнику наприкінці 90-тих років ХХ ст. призвела до зміщення акценту з переробки на експорт сировини, що засвідчило державі факт того, що проста реалізація насіння соняшника є вигіднішою для суб'єктів господарювання (сигнал від ринку до держави). Шляхом застосування високих ставок вивізного мита, тобто митної політики протекціонізму, держава здійснила заходи щодо підвищення накладних витрат підприємств-експортерів сировини та зменшення конкурентоспроможності українського соняшнику на світовому ринку (сигнал від держави світовому та вітчизняному ринкам). Скорочення експорту соняшнику та його надлишок у країні сприяли розвитку обробної промисловості (сигнал національного ринку державі), а впродовж 10 років потому — Україна стала топ-експортером готової продукції, а саме продуктів переробки соняшника (сигнал світового ринку державі та національному ринку) та в подальшому знизила рівень захисних механізмів (сигнал держави світовому ринку).

Тобто держава встановлює правила гри (тарифні та нетарифні обмеження або пільги) для учасників національного ринку шляхом застосування митно-тарифної системи, тобто інструменту митної політики України, для захисту економіки. Враховуючи той факт, що обмеження свободи зовнішньоекономічної діяльності

може призвести і до негативних наслідків у формі контрзаходів від іноземних партнерів або повного занепаду галузі економіки, держава реагує на зворотню реакцію таких ринків з метою адекватного коригування міри захисту ринку.

Погоджуємось з Пашком П.В. та Бережнюком І.Г. щодо активного впливу інструментарію митної політики саме на такі взаємопов'язані процеси [1, с. 111]:

— прискорення або стримування іноземної конкуренції;

— стимулювання або перешкоджання іноземному інвестуванню;

— підвищення або зниження рівня захисту вітчизняного виробника.

Відтак ліберальна митна політика, як правило, передбачає прискорення іноземної конкуренції, стимулювання іноземного інвестування та зниження рівня захисту національного товаровиробника. Протекціонізм за своїми характеристиками є прямо протилежним. Варто зазначити, що дані типи митної політики в умовах глобалізації в класичному вигляді майже не зустрічаються. Вимоги наднаціональних об'єднань щодо спрощення міжнародної торгівлі одночасно з необхідністю захисту власного економічного суверенітету призвели до створення сучасної форми митної політики, а саме помірною протекціонізму.

Тобто кожна країна у разі здійснення кроків щодо захисту пріоритетних та стратегічних галузей економіки повинна мати резерв торговельно-політичних поступок для інших країн [1, с. 118]. Етапу реалізації захисної митної політики певної галузі має передувати проведення консультацій з іноземними партнерами щодо пошуку балансу між рівнем такого захисту та аналогічним з боку іншої країни. Головною ідеєю сучасного застосування митної політики в межах наддержавних об'єднань є забезпечення глобалізації виробничих процесів з одночасним збереженням збалансованого розвитку національних економік.

Вищезазначене корелює з результатами дослідження Бережнюка І.Г. щодо особливостей системи захисту національних інтересів зарубіжними країнами, а саме:

1. Чітке акцентування пріоритетів економіки.

2. Затвердження принципу взаємності у пільгах і поступках з іноземними партнерами.

3. Можливість адміністративного регулювання експорту.

4. Чітке формування процедур митного регулювання [2, с. 455].

Українська економіка на шляху інтеграції до європейської в загальних рисах отримала і взаємність у пільгах, і адміністративні можливості у виключних ситуаціях, і чітке формулювання процедур, що зафіксовано в положеннях Угоди про Асоціацію [3].

За результатами аналізу структури експорту та імпорту України встановлено, що пріоритетним напрямом розвитку економіки залишається відмова від простого експорту сировини на користь її подальшої обробці, та експорту готової продукції, що матиме більшу додану вартість. Нижче аналізуватимемо сукупність митних ефектів, що слід застосовувати у разі реалізації саме митної політики в частині забезпечення поглиблення рівня переробки в конкретній галузі національного господарства.

Водночас погоджуємось з Мещеряковим А.А. та Сопотян С.В. щодо відсутності прямого зв'язку між інтеграцією країни до світового господарства та покращення її економічної ситуації. [4] Дійсно, економічне зростання можливо виключно за умов наявності ефективної стратегії розвитку національного господарства та оперативного реагування на зміни як внутрішнього, так і зовнішнього середовища. Як зазначають автори, головними проблемами, що підлягають вирішенню є підвищення техніко-технологічного рівня економіки, а також забезпечення економіко-правового протекціонізму на-

ціональних виробників, що повністю відповідають завданням протекціоністської митної політики держави, що вважаємо найбільш актуальною для сучасного стану розвитку української економіки.

Захисна митна політика у формі помірною протекціонізму, що має на меті переорієнтацію простого експорту сировини на експорт готової продукції, передбачатиме:

1. Обмеження експорту сировини, що може бути перероблена в країні.

2. У разі відсутності виробничих потужностей для переробки, сприяння нарощуванню інвестицій для розвитку такої обробної промисловості.

3. Обмеження імпорту продуктів переробки для прискорення розвитку обробного комплексу галузі.

4. Сприяння експорту готової продукції.

Зазначені завдання відповідають виділенім Пашком П.В. національним економічним інтересам, що мають першочергове значення для України, а саме:

— Нарощування експортного потенціалу.

— Підтримка вітчизняних експортерів.

— Захист національного ринку [5, с. 8].

Необхідність переорієнтації митної політики саме на помірний захист вітчизняних виробників підтверджується і дослідженням Сабадаш В.В. та Казбан А.Ю. щодо рівня відкритості українського ринку. Дослідження науковців свідчить, що українська економіка є більш відкритою для іноземних підприємств (за тарифною складовою — 37 місце в світі, за нетарифною — 29 місце), ніж іноземні економіки для доступу українських експортерів (за тарифною складовою — 49 місце, за нетарифною — 44 місце) [6, с. 127].

Тобто дисбаланс у рівнях захисту українського та іноземних ринків призводить до послаблення позицій вітчизняних виробників як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках, а також до зростання імпоротної складової в товарообігу держави. Цей факт додатково підтверджує необхідність перегляду ліберальної митної політики на користь митної політики помірною протекціонізму.

Як зазначає Пашко П.В., держава захищає свого виробника за рахунок використання тарифних та нетарифних обмежень у рамках митної політики [5, с. 9]. Водночас погоджуємось з Софіщенко І.Я. та Руба М.О., що надмірне зниження таких обмежень може призвести до перенасичення українського ринку імпортними товарами та зменшення відповідного внутрішнього виробництва, а надмірне підвищення — до міжнародної ізоляції за рахунок використання контрзаходів іноземними партнерами [7, с. 168].

Водночас, зазначаємо на необхідності управління українським імпортом, як можливості регулювання конкуренції для вітчизняних виробників [8, с. 121]. Відсутність конкуренції є настільки ж негативною для розвитку українського виробника, як її надмірний рівень. Виробництво продукції без конкурентної боротьби призведе до простої орієнтації на зниження вартості продукції за рахунок зниження якості, що призведе до неможливості виходу такої продукції на світові ринки, а також поступове витіснення її на внутрішньому ринку іноземною продукцією вищої якості, більша вартість якої вже не сприйматиметься критично з огляду на незадовільну якість вітчизняної. Програш позицій товару на зовнішньому, так і на внутрішньому ринках призведе до повернення стану реалізації митної політики на висхідні позиції.

Митна політика повинна передбачати узгодження своїх завдань як з представниками національного господарства, так і з іноземними партнерами. Проведення взаємних консультацій на етапі планування митної політики конкретної галузі дозволить розробити гнучку політику, що дозволить уникнути як внутрішнього, так і міжнародного спротиву її реалізації.

Водночас вважаємо, що найменшого впливу на її формування повинні мати експортери сировини, що на державному рівні переорієнтовується з експорту на переробку. Позиція держави стосовно правок проекту митної політики галузі зі сторони іноземних партнерів також повинна передбачати непорушний мінімум національних вимог, тобто забезпечувати національний та державний економічний суверенітет [9, с. 219].

Повертаємось до проблеми відсутності єдиного бачення, конкретних методів та засобів досягнення, критеріїв втілення та результативності національної ідеї комплексного розвитку економіки.

Безумовно, як зазначають Пашко П.В. та Бережнюк І.Г., митна політика реалізує, довгострокові та поточні економічні цілі держави. З економічної точки зору митну політику можна розглядати як комплекс дій у зовнішній та внутрішній економічній політиці країни [1, с. 121, 125]. У вужчому розумінні, митні органи у разі реалізації митної політики забезпечують її регулюючі та фіскальні результати [2, с. 432]. Отже, сучасною потребою української економіки є стратегія і тактика розвитку митної політики як загалом, так і з деталізацією за всіма галузями, із зазначенням регулювальних та фіскальних цілей держави як у рамках національного господарства, так і в рамках світової економіки.

Тобто митна політика держави повинна реалізовуватися за всіма напрямками, що її формують, а саме за принципом комплексності [10, с. 28]. Тобто на етапі її формування необхідно визначити не лише зони безпосереднього впливу тарифного та нетарифного інструментарію митної служби, але й їх відображення на діяльності суміжних галузей.

Реалізація митної політики координується безпосередньо органами виконавчої влади, що має вираження у підготовці, прийнятті та реалізації ефективних та оперативних управлінських рішень [11, с. 38]. Одночасно зазначаємо, що управлінські рішення на рівні держави повинні постійно аргументуватись статистичними та аналітичними даними щодо діяльності національної економіки. Враховуючи той факт, що митна політика держави впливає на всі галузі національної економіки та є найбільш чутливою до змін у світовому господарстві, виникає об'єктивна необхідність у забезпеченні автоматизації відслідковування стану її реалізації.

Тобто ключовим для забезпечення ефективності митної політики є розробка її експертно-аналітичного забезпечення, методології її аналізу, механізму моніторингу та впровадження критеріїв ефективності її реалізації [12, с. 25]. Аналітичне та методологічне забезпечення є вторинним стосовно механізму моніторингу та критеріїв ефективності, тобто необхідно запропонувати універсальну систему критеріїв, що додатково забезпечуватимуть моніторинг реалізації митної політики.

Погоджуємось з Пашком П.В. щодо необхідності базування діяльності митної служби на постійному аналізі причин і результатів загроз, що виникають у процесі реалізації митної політики [5, с. 10].

Вважаємо, що оптимальними критеріями оцінювання стану реалізації митної політики можуть стати внутрішні та зовнішні митні ефекти, що в своїй сукупності забезпечать безперервний моніторинг такого стану.

Наступним етапом цього дослідження є виокремлення сукупності індикаторів — митних ефектів, що дозволять оперативно та об'єктивно оцінювати стан реалізації митної політики держави. Наголошуємо, що в цілях моніторингу стану реалізації митної політики слід використовувати саме митні ефекти — індикатори, тобто відносні показники. Такий вид митних ефектів є більш ефективним з точки зору легкості сприйняття та наочності відображення динаміки. Розрахунок цільових митних ефектів під час розробки митної політики є першочерговим етапом, що має бути проведеним для визна-

чення мети такої політики, тобто зазначатиметься в мотивувальній її частині.

Першочергово необхідно виокремити сфери впливу митної політики, що відобразатимуть її комплексний вплив на виробничі та зовнішньоекономічні процеси національного господарства. Проведений аналіз фахової літератури свідчить про акцентування уваги науковців до питань розвитку виробництва, динаміки інвестиційної діяльності та питань надходжень податків до державного бюджету в рамках реалізації митної політики (рис. 1). Вважаємо доцільним використовувати таку систему показників національної економіки для проведення подальшого дослідження на прикладі застосування митної політики помірною протекціонізму, необхідність якої напрацьовано вище.

Сучасний стан розвитку української економіки дозволяє віднести її до трансформаційного типу. Цей тип економік характеризується високою залежністю від митних надходжень бюджету, адже нерозвинутими комплексно залишаються всі галузі економіки. Дослідження Білецького А.А. свідчить про переорієнтацію митної політики з фіскального ухилу на регулювальний виключно після реалізації довгострокової стратегії розвитку національної економіки, спрямованого на розвиток власного виробничого комплексу [13, с. 9].

Низький рівень економічного розвитку України передбачає необхідність значної ролі фіскальних та протекціоністських мотивів у митній політиці, про що свідчить дослідження Новікової К.І. [14, с. 10]. І навпаки, після забезпечення високого рівня її розвитку, роль митного тарифу та інших обмежень спадатиме. Залежність державного бюджету від митних надходжень на етапі перебудови економіки передбачає обов'язкове врахування показників доходів бюджету від здійснення зовнішньоекономічної діяльності.

Білецький А.А. також зазначає, що національна економіка повинна спрямовуватися на забезпечення експортного потенціалу, що залежить від інвестиційного імпорту [13, с. 9]. Це твердження дозволяє перейти від фіскальних показників до виробничих та інвестиційних.

Під інвестиційними показниками митної політики розуміємо індикатори рівня імпорту високотехнологічного обладнання для розбудови обробної промисловості та залучення інвестицій для їх розвитку.

Можливість аналізу інвестиційної діяльності у співвідношенні з впливом митної політики підтверджується результатами дослідження Озерчук О.В. щодо опосередкованого впливу ставок податків (митного тарифу), податкових пільг (митних пільг і спрощень) на інвестиційну діяльність [15, с. 23]. Водночас, Булюк О.В. зазначає, що митний тариф повинен прямо корелювати з можливістю залучення іноземних інвестицій та стимулювання внутрішніх [16, с. 11]. Таке твердження засвідчує прямий зв'язок між митними ефектами — індикаторами доходів бюджету та індикаторами інвестиційної діяльності.

Тобто завданням митних ефектів — індикаторів інвестиційного напрямку митної політики є відображення стану розвитку переробної галузі, рівня оновлення виробничих фондів виробництв, результатів діяльності сфер економіки, відповідальних за розробку та виробництво основних засобів для цільової галузі митної політики.

Аналіз комплексного розвитку обробної галузі для сировини, рівень експорту якої планується скоротити на користь експорту продуктів її переробки, повинен враховувати як імпорт високотехнологічного обладнання, так і його виробництво в країні, взаємозв'язок чого продемонструємо нижче.

Як зазначає Булюк О.В., виробничо-інвестиційне співробітництво дозволяє модифікувати виробництво та зробити його більш ефективним [16, с. 15]. Губенко В.І.

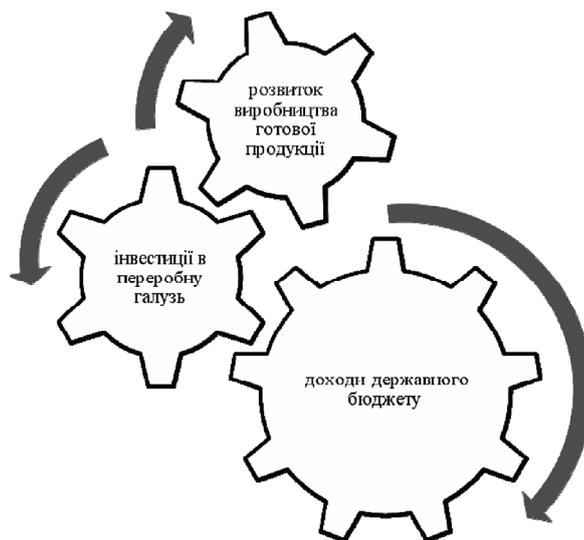

Рис. 1. Показники стану реалізації митної політики

Джерело: складено автором.

під час дослідження питань регулювання зовнішньоекономічної діяльності агропромислового комплексу доходить висновку, що конкурентоспроможність цієї галузі слід розглядати як прибутковість експорту, найменші сукупні витрати та здатність до зростання [17, с. 15]. Враховуючи результати дослідження ринку експорту насіння соняшнику та продуктів його переробки, стверджуємо, що прибутковість з позиції держави є вищою від експорту готової продукції, а схильність суб'єктів господарювання до експорту сировини пояснюється не стільки з точки зору отримання більшого прибутку, скільки з позиції зміщення моменту його отримання. Тобто ціннішим для суб'єктів господарювання є меншим прибуток сьогодні, ніж більший після розвитку обробного комплексу.

Таким чином, роль митної політики додатково полягає у забезпеченні таких умов зовнішньоекономічної діяльності, що змістять схильність суб'єктів на інвестування в переробну галузь економіки та отримання більшого прибутку в майбутньому, що безпосередньо впливатиме і на прискорення темпів зростання ВВП.

Враховуючи вищевикладене, митні ефекти щодо забезпечення доходів бюджету, інвестицій в промисловість та розширення виробництва мають аналізуватися в своєму поєднанні. Пропонуємо таку сукупність універсальних митних ефектів, що підлягають аналізу під час реалізації митної політики переорієнтації експорту сировини на експорт готової продукції як індикатори такої реалізації (табл. 1).

Систему митних ефектів подано у взаємозв'язку зовнішнього ефекту та відповідного внутрішнього. Митні ефекти пропонуємо розглядати саме як показники динаміки, що забезпечать можливість їх зіставлення та уніфікацію значення для подальшого розрахунку

загального митного ефекту стану реалізації митної політики в окремій галузі.

Розглянемо детальніше попарно митні ефекти в частині їх сутності та цільового значення в рамках митної політики помірною протекціонізму галузі економіки, що потребує переорієнтації з простого експорту сировини на переробку та подальший експорт готової продукції.

Митний ефект зовнішньоекономічної діяльності в частині обсягів експорту та імпорту сировини відобразить рівень сприйняття суб'єктами господарської діяльності політики держави щодо збільшення частки переробки такої сировини та частку її переробки.

Враховуючи той факт, що ці показники є цільовими при розробці та реалізації митної політики, їх співвідношення відіграватиме роль відправної точки для розрахунку всіх інших вказаних митних ефектів. Тобто, після встановлення такого співвідношення, будуть розраховані потреби в виробничих потужностях для забезпечення переробки запланованого обсягу сировини, потреби в інвестиціях для забезпечення відповідного рівня розвитку виробничих потужностей, а також рівня доходів державного бюджету від експорту та імпорту власне сировини та готової продукції.

Таким чином, можна представити ці митні ефекти у вигляді такої системи (рис. 2).

Обсяги та динаміка експорту сировини повинні бути низхідними, адже за рахунок підвищення рівня переробки досягатиметься розвиток обробної промисловості.

Обсяги імпорту сировини спочатку варто знизити з метою залучення всього обсягу сировини, що раніше експортувалася, для виробництва готової продукції, а потім — нарощувати враховуючи виробничі потужності обробної галузі. Таку мінімізацію додатково пояснюємо необхідністю недопущення занепаду галузі вироб-

Таблиця 1. Сукупність цільових митних ефектів митної політики окремої галузі

<i>Зовнішні</i>	<i>Внутрішні</i>
Імпорт сировини	Експорт сировини
Імпорт обладнання для обробної промисловості	Виробництво обладнання для обробної промисловості
Зовнішні інвестицій в сировинну та обробну промисловість	Внутрішні інвестицій в сировинну та обробну промисловість
Надходження податків від імпорту сировини та готової продукції	Надходження податків від експорту сировини та готової продукції
Імпорт готової продукції	Експорт готової продукції

Джерело: складено автором.

Рис. 2. Співвідношення обсягів імпорту та експорту сировини в реалізації митної політики помірною протекціонізму

Джерело: складено автором.

Рис. 3. Співвідношення обсягів імпорту та виробництва обладнання для переробки сировини в реалізації митної політики помірною протекціонізму

Джерело: складено автором.

ництва власне сировини, адже у разі створення обмежень експорту виробленої в країні сировини та дешевої іноземної сировини, суб'єкти господарювання переорієнтуються саме на купівлю сировини з-за кордону, що призведе до залежності обробної промисловості в подальшому.

Якщо розглядати співвідношення динаміки імпорту та експорту сировини з метою розрахунку їх загального митного ефекту, варто відмітити, що цільовим показником буде переважання зовнішнього митного ефекту над внутрішнім, тобто (форм. 1):

$$E_{имс} > E_{екс} \text{ та } E_{имс} - E_{екс} \rightarrow \max \quad (1),$$

де $E_{имс}$ — індикатор динаміки імпорту сировини;

$E_{екс}$ — індикатор динаміки експорту сировини.

Ефект митної політики щодо імпорту та внутрішнього виробництва обладнання для переробної галузі відображає стан задоволення потреби промисловості у такому обладнанні та відповідність рівня розвитку такої галузі запланованому.

Внаслідок появи надлишку сировини, виробленої в країні, на першому етапі реалізації митної політики виникатиме потреба в обладнанні, що національна економіка не зможе забезпечити або через брак технологій, або через обмеженість виробничих потужностей. Таку потребу можливо забезпечити за рахунок імпорту високотехнологічного обладнання. Зростання потреби в такому обладнанні призведе до розвитку промисловості в частині його виробництва, на що також націлена зазначена митна політика. В результаті реалізації митної політики дотягатиметься таке співвідношення (рис. 3).

Тобто, імпорт професійного обладнання для переробки в ході реалізації митної політики буде замінено виробництвом такого обладнання національною економікою. Якщо аналізувати наслідки розвитку суміжної

галузі, а саме виробництва обладнання, то слід зауважити на досягненні і ряду інших внутрішніх ефектів, а саме: збільшення робочих місць, розширення бази оподаткування (податки на доходи, прибуток тощо) та подальшої можливості переорієнтації даного виробництва на зовнішні ринки. Однак слід зауважити, що аналізуватися такі ефекти в рамках цієї роботи не будуть, адже виходячи в принципі комплексності розробки державної політики, тут виникатиме необхідність розгляду таких ефектів окремо, а саме в рамках розробки державної політики розбудови певної виробничої галузі. Недоцільно розглядати питання нарощування експортного потенціалу держави стосовно обладнання в рамках митної політики переорієнтації сировинного комплексу економіки на промисловий.

Якщо розглядати співвідношення динаміки імпорту обладнання для переробної галузі та його внутрішнього виробництва, зазначаємо, що цільовим показником буде переважання внутрішнього митного ефекту над зовнішнім, тобто (форм. 2):

$$E_{вироб} > E_{имоб} \text{ та } E_{вироб} - E_{имоб} \rightarrow \max \quad (2),$$

де $E_{вироб}$ — індикатор динаміки виробництва обладнання для переробки;

$E_{имоб}$ — індикатор динаміки імпорту обладнання для переробки.

Взаємопов'язаними з вищевказаним показником є обсяги інвестицій в обробну галузь: як зовнішні, так і внутрішні. Основою будь-якого виробництва є саме обладнання, а тому більша частина інвестицій так само стосуватиметься або ввезенню обробного обладнання, або створення підприємств щодо його виробництва. Однак виокремлення митного ефекту стосовно інвестування в обробну галузь пояснюється необхідністю його безпосереднього відслідковування та планування.

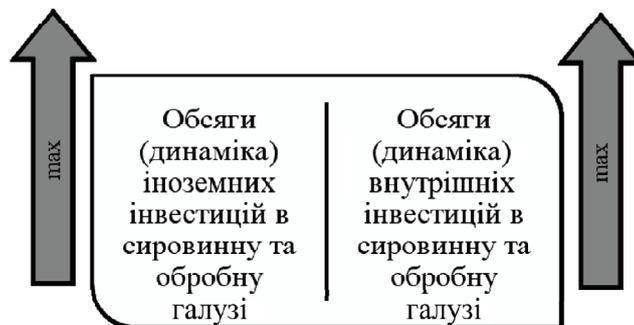

Рис. 4. Співвідношення обсягів зовнішніх та внутрішніх інвестицій в реалізації митної політики помірною протекціонізму

Джерело: складено автором.

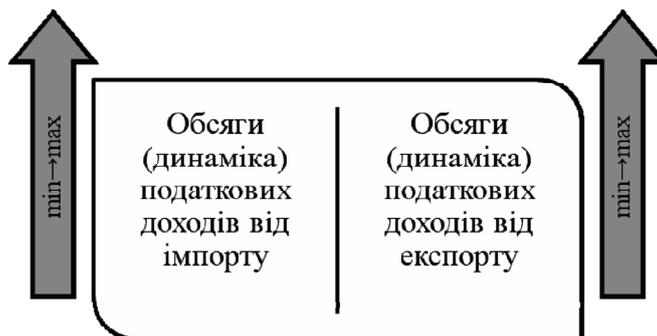

Рис. 5. Співвідношення обсягів податкових доходів від імпорту та експорту сировини та готової продукції в реалізації митної політики помірною протекціонізму

Джерело: складено автором.

Загальноприйнятим є твердження щодо ключового значення інвестицій в процесі розвитку будь-якої економіки, що свідчить про необхідність нарощування як зовнішніх, так і внутрішніх інвестицій протягом всього процесу реалізації митної політики помірною протекціонізму окремої галузі. Водночас позитивне значення матимуть як інвестиції в сировинну галузь, так і в обробну промисловість. За рахунок нарощування обсягів виробництва та переробки сировини, забезпечуватиметься можливість подальшої експансії на зовнішні ринки. В галузях, що є ключовими в забезпеченні функціонування світової економіки та прогноуються до сталого подальшого зростання, розширення присутності українських виробників матиме постійні резерви до збільшення. Необхідно аналізувати еластичність до збільшеної пропозиції готової продукції на ринках, що мають тенденцію до перенасичення, з огляду на можливе падіння ціни продукції внаслідок перевищення її пропозиції над попитом.

Співвідношення зовнішніх та внутрішніх митних ефектів у сфері інвестицій в розвиток окремої галузі матиме наступний вигляд (рис. 4).

Таким чином, митна політика не повинна встановлювати обмеження щодо обсягів як внутрішніх, так і зовнішніх інвестицій під час реалізації митної політики переорієнтації експортоорієнтованої сировинної галузі на експорт готової продукції. З метою залучення в національну економіку іноземних інвестицій та збереження можливості перерозподілу внутрішніх надлишкових коштів на інші пріоритетні сфери, цільовим залишатиметься наступне обмеження (форм. 3):

$$E_{\text{інв зов}} > E_{\text{інв вн}} \text{ та } E_{\text{інв зов}} - E_{\text{інв вн}} \rightarrow \text{max} \quad (3),$$

де $E_{\text{інв зов}}$ — індикатор динаміки зовнішніх інвестицій;
 $E_{\text{інв вн}}$ — індикатор динаміки внутрішніх інвестицій.

Митний ефект в частині податкових доходів при імпорті та експорті сировини та готової продукції галузі відображає зміни у рівні доходів бюджету від реалізації митної політики в переорієнтації експорту певної галузі з сировини на готову продукцію.

лізації митної політики в переорієнтації експорту певної галузі з сировини на готову продукцію.

Ці показники є розрахунковими та прямо залежать від цільового співвідношення обсягів імпорту та експорту сировини, що будуть закладені в основу митної політики, а також рівня переробки сировини, виходячи з наявності виробничих потужностей. Їх співвідношення матиме наступний вигляд (рис. 5).

Враховуючи часовий лаг у реалізації будь-якої державної політики, встановлення (підвищення) вивізного мита матиме спочатку позитивну динаміку у обсязі надходжень митних платежів, що в подальшому зменшуватиметься за рахунок мінімізації бази оподаткування — обсягів експорту сировини.

Обсяги імпорту сировини, що поступово збільшуватимуться після забезпечення повного використання вітчизняної, забезпечить висхідну динаміку обсягів надходжень митних платежів, що обкладатиметься ввізним митом як інструментом регулювання вартості сировини для економіки, що перешкоджатиме скороченню власного виробництва такої сировини.

Внутрішні податки відобразатимуть сукупні надходження податку на прибуток підприємств, податку на додану вартість, податку на доходи фізичних осіб тощо. Чим більшого розвитку набуватиме переробна промисловість, тим більшою буде база оподаткування цими податками. Розширення бази оподаткування відбудеться також в аграрному секторі за рахунок задоволення зростаючої потреби промисловості у сировині для переробки.

Якщо розглядати співвідношення динаміки надходжень податкових доходів при імпорті та експорті сировини та продуктів переробки галузі з метою розрахунку їх загального митного ефекту, варто відмітити, що цільовим показником буде переважання внутрішнього митного ефекту над зовнішнім, тобто (форм. 4):

Рис. 6. Співвідношення обсягів імпорту та експорту в реалізації митної політики помірною протекціонізму

Джерело: складено автором.

$E_{паім} < E_{паек}$ та $E_{паек} - E_{паім} \rightarrow \max$ (4),
де $E_{паім}$ — індикатор динаміки надходжень податкових доходів під час імпорту сировини та продуктів переробки;
 $E_{паек}$ — індикатор динаміки надходжень податкових доходів під час експорту сировини та продуктів переробки.

Митні ефекти щодо динаміки та обсягів імпорту та експорту готової продукції є результативним показником такої політики та обернено пропорційні митним ефектам стосовно сировини. На початковому етапі реалізації митної політики в галузі обмеження імпорту здійснюватиметься виходячи з потреб внутрішнього ринку та відповідної можливості її задоволення за рахунок переробки сировини. В подальшому такі обмеження застосовуватимуться з огляду на необхідність збереження нормальної конкуренції для недопущення зниження якості вітчизняної продукції, принцип чого описано вище. Внаслідок таких заходів, співвідношення зовнішніх та внутрішніх митних ефектів матиме на такий вигляд (рис. 6).

Тобто мінімізація обсягів імпорту готової продукції галузі не передбачатиме повну відмову від такого імпорту в майбутньому. Аналізувати рівень надходжень митних платежів від відповідного імпорту та експорту не має сенсу, адже експорт готової продукції не обмежуватиметься взагалі, адже є результативним показником митної політики та передбачає державне стимулювання, а рівень обмежень стосовно імпорту також поступово знижуватиметься для забезпечення зацікавленості іноземних виробників зберігати присутність на українському ринку. Така політика призведе до конкурентної боротьби саме в частині рівні якості та матиме позитивний ефект на розвиток українського виробництва. Митні ефекти в частині імпорту та експорту готової продукції матимуть таке абсолютне співвідношення (форм. 5):

$E_{екпрод} > E_{імпрод}$ та $E_{екпрод} - E_{імпрод} \rightarrow \max$ (5),
де $E_{екпрод}$ — індикатор динаміки експорту готової продукції;
 $E_{імпрод}$ — індикатор динаміки імпорту готової продукції.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Загальний митний ефект як індикатор стану реалізації митної політики в окремій галузі буде представлений у вигляді суми всіх перерахованих вище часткових індикаторів (у вигляді результуючого показника зазначених співвідношень) та матиме наступний вигляд (форм. 6):

$E_c + E_{па} + E_{об} + E_{інв} + E_{прод} = E_{заг} \rightarrow \max$, (6),
де E_c — індикатор динаміки експорту та імпорту сировини ($E_{імс} - E_{екс}$);

$E_{об}$ — індикатор імпорту та виробництва обладнання ($E_{вироб} - E_{імоб}$);
 $E_{інв}$ — індикатор зовнішніх та внутрішніх інвестицій ($E_{інвзов} - E_{інввн}$);
 $E_{дрод}$ — індикатор експорту та імпорту готової продукції ($E_{екпрод} - E_{імпрод}$);
 $E_{па}$ — індикатор динаміки податкових доходів ($E_{паек} - E_{паім}$).

Тобто загальний митний ефект стану реалізації митної політики переорієнтації експортоорієнтованої сировинної галузі на переробку такої сировини демонструватиме загальну динаміку розвитку такої галузі. Зрозуміло, що показники динаміки всіх часткових митних ефектів — індикаторів є розрахунковими та плануються на етапі розробки митної політики, виходячи з запланованого співвідношення між обсягами експорту та імпорту сировини.

У подальшому актуальним є апробація напрацьованої методології розрахунку відносних ефектів митної політики на прикладі окремої галузі економіки України.

Література:

1. Пашко П.В. Митна політика та митна безпека України: монографія / За заг. ред. П.В. Пашка, І.Г. Бережнюка. — Хмельницький: ПП. Мельник А.А., 2013. — 338 с. — (Митна справа в Україні. Том 24).
2. Бережнюк І.Г. Митне регулювання України: національні та міжнародні аспекти: монографія / І.Г. Бережнюк. — Дніпропетровськ: Академія митної служби України, 2009. — 543 с.
3. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та ЄС, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої від 21.03.2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984-011> (дата звернення 27.05.2019).
4. Мещеряков А.А. Регуляторна політика як складова забезпечення економічної безпеки в Україні / А.А. Мещеряков, С. В. Сопотян // Вісник Академії митної служби України. Сер.: Економіка. — 2011. — № 1. — С. 34—39.
5. Пашко П.В. Митна складова в системі економічної безпеки держави / П.В. Пашко // Регіональна економіка. — 2008. — № 2. — С. 7—12.
6. Сабадаш В.В. Орієнтири національної митної політики в умовах торгово-економічної інтеграції / В.В. Сабадаш, А.Ю. Казбан // Mechanism of Economic Regulation. — 2014. — № 2. — С. 123—133.
7. Софіщенко І.Я. Митна політика України в умовах розвитку відносин з Європейським Союзом / І.Я. Софіщенко, М.О. Руба // Вісник Житомирського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки. — 2016. — № 1. — С. 165—171.
8. Стоянець Н.В. Митна політика в контексті євроінтеграційного вибору України / Н.В. Стоянець // Вісник Сумського національного аграрного університету. Се-

рія: Економіка і менеджмент. — 2013. — Вип. 12. — С. 120—123.

9. Задохайло Д.В. Економічна політика держави в системі правового і законодавчого забезпечення / Д.В. Задохайло // Вісник Національної академії правових наук України: зб. наук. пр. — Харків, 2013. — № 3. — С. 214—221.

10. Поважний О.С. Особливості розбудови державної фінансової політики на мезорівні / О.С. Поважний, В.В. Петрушевська // Регіональний збірник наукових праць з економіки "Прометей". — 2014. — С. 24—29.

11. Пасічник В.М. Державна політика національної безпеки: сутність, еволюція та чинники формування / В.М. Пасічник // Ефективність державного управління. — 2012. — Вип. 30. — С. 37—46.

12. Петренко І. Сутність державної політики та державних цільових програм / І. Петренко // Віче. — 2011. — № 10. — С. 23—25.

13. Білецький А.А. Фіскальний та регулюючий потенціал функціонування митної служби України в умовах відкритої економіки: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук: спец. 08.00.08. — "гроші, фінанси і кредит" / А.А. Білецький. — Ірпінь, 2010. — 19 с.

14. Новікова К.І. Митний тариф в умовах лібералізації регуляторної політики держави: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук: спец. 08.00.03 — "економіка та управління національним господарством" / К.І. Новікова. — Запоріжжя, 2010. — 20 с.

15. Озерчук О.В. Сутність, роль та напрями державної фінансової політики регулювання інвестиційної діяльності в Україні / О.В. Озерчук // Наукові праці НДФІ. — 2015. — Вип. 1. — С. 16—25.

16. Булюк О.В. Експортна політика в активізації розвитку зернового ринку південних областей України: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук: спец. 08.00.03. — "економіка та управління національним господарством" / О.В. Булюк. — Миколаїв, 2008. — 20 с.

17. Губенко В.І. Механізм зовнішньоекономічної діяльності агропромислового комплексу: лібералізація і протекціонізм: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук: спец. 08.07.02. — "економіка сільського господарства і АПК" / В.І. Губенко. — Миколаїв, 2004. — 36 с.

References:

1. Pashko, P.V. (2013), *Mytna polityka ta mytna bezpeka Ukrainy* [Customs policy and customs safety of Ukraine], *Mytna sprava v Ukraini*, 24th ed., PP Mel'nyk A.A., Khmel'nyts'kyj, Ukraine.

2. Berezniuk, I. H. (2009), *Mytne rehuliuвання Ukrainy: natsional'ni ta mizhnarodni aspekty* [Customs regulation of Ukraine: national and international specifics], *Academy of customs of Ukraine*, Dnipropetrovs'k, Ukraine.

3. The Verkhovna Rada of Ukraine (2015), *The Law of Ukraine "Association agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, on the other hand"*, available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011 (Accessed 27 May 2019).

4. Mescheriakov, A.A. and Sopotian, S. V. (2011), "Regulatory policy as a component of ensuring economic security in Ukraine", *Visnyk Akademii mytnoi sluzhby Ukrainy*. Ser.: *Ekonomika*, vol. 1, pp. 34—39.

5. Pashko, P.V. (2008), "Customs component in the system of economic security of the state", *Rehional'na ekonomika*, vol. 2, pp. 7—12.

6. Sabadash, V.V. and Kazban, A.Yu. (2014), "Guidelines of the national customs policy in the conditions of trade and economic integration", *Mechanism of Economic Regulation*, vol. 2, pp. 123—133.

7. Sofischenko, I.Ya. and Ruba, M. O. (2016), "Customs policy of Ukraine in the context of developing relations with the European Union", *Visnyk Zhytomyr'skoho derzhavnogo tekhnolohichnoho universytetu*. Serii: *Ekonomichni nauky*, vol. 1, pp. 165—171.

8. Stoianets', N.V. (2013), "Customs policy in the context of the European integration option of Ukraine", *Visnyk Sums'koho natsional'noho ahrarnoho universytetu*. Serii: *Ekonomika i menedzhment*, vol. 12, pp. 120—123.

9. Zadykhajlo, D.V. (2013), "Economic policy of the state in the system of legal and legislative support", *Visnyk Natsional'noi akademii pravovykh nauk Ukrainy*, vol. 3, pp. 214—221.

10. Povazhnyj, O. S. and Petrushevs'ka, O.S. (2014), "Peculiarities of the development of the state financial policy on regional level", *Rehional'nyj zbirnyk naukovykh prats' z ekonomiky "Prometej"*, pp. 24—29.

11. Pasichnyk, V.M. (2012), "State policy of national security: essence, evolution and factors of formation", *Efektivnist' derzhavnogo upravlinnia*, vol. 30, pp. 37—46.

12. Petrenko, I. (2011), "The essence of state policy and state target programs", *Viche*, vol. 10, pp. 23—25.

13. Bilets'kyj, A.A. (2010), "The fiscal and regulatory potential of the functioning of the customs service of Ukraine in the conditions of an open economy", *Abstract of Ph.D. dissertation, Money, finance and credit*, National University of the State Fiscal Service of Ukraine, Irpin', Ukraine.

14. Novikova, K.I. (2010), "Customs tariff in the conditions of liberalization of the regulatory policy of the state", *Abstract of Ph.D. dissertation, Economics and management of the national economy*, Classic Private University, Zaporizhzhia, Ukraine.

15. Ozerchuk, O.V. (2015), "Essence, role and directions of the state financial policy of regulation of investment activity in Ukraine", *Naukovi pratsi NDFI*, vol. 1, pp. 16—25.

16. Buliuk, O.V. (2008), "Export policy in the intensification of grain market development in the southern regions of Ukraine", *Abstract of Ph.D. dissertation, Economics and management of the national economy*, Mykolaiv State Agricultural University, Mykolaiv, Ukraine.

17. Hubenko, V.I. (2004), "Mechanism of foreign economic activity of the agroindustrial complex: liberalization and protectionism", *Abstract of Doctor of Economic Sciences dissertation, Economy of agriculture and agroindustrial complex*, Mykolaiv State Agricultural University, Mykolaiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 16.07.2019 р.

www.economy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

Ефективна
ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

Видання включено до переліку наукових фахових
видань України з ЕКОНОМІКИ

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73